

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

**TOPLUMSAL CİNSİYETİN YENİDEN ÜRETİMİ BAĞLAMINDA
ANNELİK KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ**

Doktora Tezi

KİNEM TOKDEMİR

İstanbul, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

**TOPLUMSAL CİNSİYETİN YENİDEN ÜRETİMİ BAĞLAMINDA
ANNELİK KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ**

Doktora Tezi

KİNEM TOKDEMİR

DANIŞMAN: PROF. DR. AYŞEGÜL YARAMAN

İstanbul, 2023

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Kinem Tokdemir
Anabilim Dalı	: Kamu Yönetimi
Programı	: Siyaset ve Sosyal Bilimler
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ayşegül Yaraman
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Haziran 2023
Anahtar Kelimeler	: Annelik, Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyetçilik, Cinsiyetçi Hegemonya, Gönüllü Çocuksuzluk

ÖZET

TOPLUMSAL CİNSİYETİN YENİDEN ÜRETİMİ BAĞLAMINDA ANNELİK KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ

Bu çalışmanın amacı; annelik kavramı ve kavrama dair açmazları eleştirel bir mesafe ile tartışmaktır. Tezin problematiği; toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetçiliğin eleştirisidir. Kutsallaştırılan ve yüceltilen annelik kavramı, kadın kimliğinin doğal ve eşsiz bir parçası olarak addedilir ve bu nedenlerle eleştirilmesi güç bir pozisyonda yer alır. Geleneksel toplumdan postmodern topluma ataerkil sistem, cinsiyetçilik ve heteroseksizm meşrulaşmış; birinci ve ikinci dalga kadın hareketlerinin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Ancak toplumsal dönüşme ve kazanımlara rağmen kapitalizm ile ittifak içinde olan ataerkil sistem, muhalefeti de içine katarak annelik rolünü kadın kimliğinin en muteber rolü olarak, pekiştirmiştir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyetin yeniden üretimi bağlamında annelik, cinsiyetçi hegemonya dâhilinde yeniden üretilmektedir. Bu kapsamda, bilinçli\bilinçdışı olarak tutum ve davranış arasındaki çelişkileri açıklayan çelişik duygulu cinsiyetçilik, eril tahakküm, örtük taraflılık ve cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramları; annelik kavramı ekseninde cinsiyetçi hegemonyanın yeniden üretimini tartışmayı mümkün kılan önemli bilimsel kavramlardır. Çalışma boyunca bu kavramlar hem gündelik yaşam pratikleri ve medya\sosyal medya örnekleri temelinde tartışılmış hem de yürütülen alan araştırması ile annelik ve 'gönüllü' çocuksuzluk konuları derinlemesine görüşmeler üzerinden yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, menopoza girmiş ve çocuksuz 21 kadın ile görüşmeler yapılmıştır. Bulgular neticesinde 'gönüllü' çocuksuzluğun cinsiyetçilikten tümüyle özgürleşme olmadığı ve her kesimden kadının anneliğe kutsallık atfettiği anlaşılmıştır. Neticede cinsiyetçi ikiyüzlülüğün herkese\hepimize içkin olduğu ve sınırları keskin olan bir gönüllü çocuksuzluk tanımının yapılmasının güç olduğu anlaşılmıştır. Bu bakımdan çalışma; çocuksuzluğun gerekçeleri farklılaşsa da kadınların, anne olmama tercihini yaptıklarını ortaya koymuş, gönüllü olarak anneliği tercih etmenin imkânlarını tartışmaya açmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Kinem Tokdemir
Field	: Public Administration
Programme	: Political and Social Sciences
Supervisor	: Professor Ayşegül Yaraman
Degree Awarded and Date	: Ph.D. – June 2023
Keywords	: Motherhood, Gender, Sexism, Sexist Hegemony, Voluntary Childlessness

ABSTRACT

A CRITIQUE OF THE CONCEPT OF MOTHERHOOD IN THE CONTEXT OF THE GENDER REPRODUCTION

The aim of this study is to discuss the concept of motherhood and its dilemmas from a critical distance. The problematic of the thesis is the critique of gender and sexism. The concept of motherhood, which is sanctified and glorified, is considered to be a natural and unique part of the female identity and is therefore in a position that is difficult to criticize. From traditional to postmodern society, the patriarchal system, sexism and heterosexism have been legitimized and faced opposition from first and second wave women's movements. However, despite the social transformations and gains, the patriarchal system, in alliance with capitalism, has reinforced the role of motherhood as the most recognized role of women's identity by incorporating the opposition. Therefore, in the context of gender reproduction, motherhood is reproduced within the gendered hegemony. In this context, the concepts of contradictory affective sexism, masculine domination, implicit bias and sexist hypocrisy, which explain the contradictions between conscious and unconscious attitudes and behaviors, are important scientific concepts that make it possible to discuss the reproduction of sexist hegemony on the axis of the concept of motherhood. Throughout the study, these concepts were discussed on the basis of daily life practices and media\social media examples, and the issues of motherhood and 'voluntary' childlessness were interpreted through in-depth interviews.

As a result, in this qualitative research, 21 menopausal and childless women interviewees were interviewed. The findings revealed that 'voluntary' childlessness is not a complete liberation from sexism and that women from all walks of life attribute sacredness to motherhood. Consequently, it is understood that sexist hypocrisy is inherent in everyone and that it is difficult to make a definition of voluntary childlessness with clear boundaries. In this respect, the study reveals that women make the choice not to be a mother even if the reasons for childlessness differ, and opens the possibilities of voluntarily choosing motherhood to discussion.

ÖNSÖZ

Tezin danışmanlığını üstlenerek hem bilimsel yaklaşımı ve düşünceleri ile teze yol gösteren hem de bu süreçte yanımda olan ve varlığını daima hissettiğim sevgili hocam Prof. Dr. Ayşegül Yaraman'a kıymetli katkıları için minnettarım. Tez konusunda ve ek olarak hayatımdaki neredeyse her konuda değerli katkılarını ve fikirlerini benden esirgemediği için ve bana olan desteğini daima hissettirdiği için kendisine sonsuz teşekkür ederim. Tez süresi boyunca konuya olan ilgileri ve eşsiz katkıları ile desteklerini esirgemeyen tez komitesi üyeleri Prof. Dr. Nihal Ekin Erkan'a ve Prof. Dr. Çağlayan Kovanlıkaya'ya; tez savunma jürimde yer alarak bilgilerini ve eleştirilerini paylaşarak tezi zenginleştiren Doç. Dr. Merve Özdemirkıran Embel ve Doç. Dr. Pınar Gedikkaya'ya; beni daima destekleyen ve bu süreçte fikirlerimi dinleyen anneme ve kardeşlerime; sevgisi ve neşesi ile hayatımda ayrı bir yeri olan motivasyon kaynağım yeğenim Beren Yılmaz'a; tez aşamasında yaşadığım sıkıntıları sabırla dinleyen ve beni cesaretlendiren Araştırma Görevlisi olarak çalıştığım İstanbul Beykent Üniversitesi'ndeki arkadaşlarıma ve hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, tezin yazılmasında ve benim için oldukça zorlayıcı olan alan araştırmasının yürütülmesinde desteklerini esirgemeyen herkese teşekkürü bir borç bilirim. Bütün desteklere rağmen tezdeki her eksikliğin bana ait olduğunu da bildirmek isterim.

İstanbul, 2023

Kinem TOKDEMİR

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ	vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL TOPLUMDAN POSTMODERN TOPLUMA ANNELİĞİN YÜCELTİLMESİ

I. ANNELİĞE TARİHSEL, TOPLUMSAL VE PSİKOLOJİK ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	8
A. Toplumsal Dönüşme ve Annelik Rolü	9
1. Sanayi Devrimi'nden Önce Annelik Rolü	9
2. Sanayi Devrimi'nden Sonra Annelik Rolü	19
B. Anneliğin Toplumsal ve Psikolojik Anlamı	26
C. Feminist Yaklaşımlarda Annelik	44
D. Tüketim Toplumu ve Annelik İlişkisi.....	58

İKİNCİ BÖLÜM

GÖNÜLLÜ ÇOCUKSUZLUK

I. GÖNÜLLÜ ÇOCUKSUZLUK: KAVRAMSAL, TARİHSEL, TOPLUMSAL VE PSİKOLOJİK GELİŞİM.	69
A. Gönüllü Çocuksuzluk Kavramı	70
B. Kavramın Tarihsel Gelişimi	77
C. Kavramın Toplumsal ve Psikolojik Anlamı	82
II. DEMOGRAFİK POLİTİKALAR VE TIBBİ GELİŞMELER	89
A. Pronatalist Nüfus Politikalarından Antinatalizme	90
B. Kürtaj, Doğum Kontrol Yöntemleri ve Üreme Teknolojileri.....	96
III. KADINLIK DURUMUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLER VE FEMİNİST TARTIŞMALAR.....	106
A. Annelikten Bağımsızlaşan Yeni Kadınlık Kimliği	107
B. Feminizmin Gönüllü Çocuksuzluk Kavrayışı	111
IV. ATAERKİL, CİNSİYETÇİLİK VE HETERONORMATİF BAĞLAMDA ANNELİK ROLÜNÜN YENİDEN ÜRETİLMESİ	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİNSİYETÇİ HEGEMONYA

I.	CİNSİYETÇİ HEGEMONYA	131
A.	Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik	132
B.	Eril Tahakküm	138
C.	Örtük Taraflılık	143
D.	Cinsiyetçi İkiyüzlülük	146
II.	DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELER ÜZERİNDEN GÖNÜLLÜ ÇOCUKSUZLUK	153
A.	Tutum-Davranış İlişkisi	154
B.	Alan Araştırmasının Kapsamı	157
1.	Araştırma Süreci ve Verilerin Toplanması	157
2.	Araştırmanın Amacı ve Örneklem	159
C.	Verilerin Analizi	164
1.	Kadın Mücadelesiyle\Feminizmle Kurulun İlişki	164
2.	Anne Olmanın Anlamı	171
3.	Doğurganlığın Anlamı	177
4.	Çocuksuzluğun Anlamı	181
5.	Anne Olmamanın Anlamı	187
6.	Çocuksuz Yaşam ve Toplumsal Yansımaları	193
7.	Çocuksuzluk ve Özgürlük İlişkisi	198
8.	Kürtaj ve Tüp Bebek Uygulamaları	200
D.	Bulgular ve Yorumlama	204
	SONUÇ	212
	EKLER	218
	Etik Kurul Onay Belgesi	218
	KAYNAKÇA	219

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Avrupa Birliği Üye Ülkelerinde Çocuk Nüfus Oranı, 2022	92
Tablo 2 : Temel Doğurganlık Göstergeleri, 2001-2021 (31\03\2022 tarihinden itibaren)	94
Tablo 3 : Görüşmecilere Ait Bilgiler	160
Tablo 4 : Kadın Mücadelesine\Feminizme Dair Bilinç Düzeyi.....	163
Tablo 5 : Çocuksuzluğun Gerekçeleri.....	186

KISALTMALAR

<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>WHO</i>	World Health Organization
<i>ÖÇT</i>	Örtük Çağrışım Testi
<i>ÇCDCÖ</i>	Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği
<i>IPSOS</i>	Pazarlama ve Kamuoyu Araştırmaları Global Uzmanı
<i>AİHM</i>	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
<i>TÜİK</i>	Türkiye İstatistik Kurumu
<i>vb.</i>	Ve Benzeri
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>s.</i>	Sayfa
<i>Ed.</i>	Editör
<i>çev.</i>	Çevirmen

GİRİŞ

Annelik konusu, ‘ideal annelik’, ‘en iyi annelik’, ‘biyolojik annelik’ ve ‘annelik içgüdü’sü’ gibi kavramlarla birlikte sıklıkla gündeme gelirken; anne olmayan ve anne olup da ‘yeterince iyi anne’ olmayan kadınlara karşı eleştiriler, egemen söylemlerin pekiştirilmesi ile daha da görünür hale gelmektedir. Annelik kavramı, birçok anlamı ve sorunu içinde barındıran karmaşık bir konudur. Bugün dahi ‘kutsallık’ atfedilerek tartışılmaktan çekinilen bu konu; olumsuz eleştirilerin sertçe reddedildiği/inkâr edildiği/görmezden gelindiği dokunulmaz bir konumdur. Sosyal medya/medya, televizyon ve gazete gibi iletişim mecralarında yani hayatımızın neredeyse her alanında söz konusu tartışmalara rastlamak mümkündür. Her türlü suçu işlemiş bir ailenin katıldığı televizyon programında katil zanlısı, istismarcı, dolandırıcı babanın değil de istismara izin veren annenin daha çok üzerine gidilmesi ve anne yüreğinden dem vurulması; bir yarışma programında, aile avukatı olan bir kadının koşulsuz sevgi bağıını gündeme getirerek ebeveynlerine dava açacağını söylemesi; magazin dünyası ünlülerinin anneliğinin konuşulması ve bir sosyal mecrada iki çocuğundan büyük olan kızını sevebilirken küçük kız çocuğuna karşı annelik duygusu besleyemediğini itiraf eden anneye karşı yapılan olumsuz eleştiriler gibi olaylar gündeme gelmektedir. Anne olmak; sevecen, özverili, sağduyulu, fedakâr, iyi kalpli, merhametli ve şefkatli olmakla anılır ve anne-bebek arasında şekillenen ve en eski bakım ihtiyaçlarına da işaret eden söylemler ve eylemler, anneliği yücelterek bir kutsallık mertebesine yükseltir ve kadını bu rol üzerinden tanımlar.

Tarih boyunca feministlerin ve aile araştırmacılarının odağında olan annelikle ilgili sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve siyaset gibi alanlarda pek çok çalışma ve araştırma yapılmıştır. Bu konuda farklı görüşlere sahip olunsada, özellikle feminist araştırmacılar anneliğin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği konusunda hemfikirlerdir. Ancak anneliğin yeniden düşünülmesi ve kavramsallaştırılması, teoride ve uygulamada oldukça zordur. Sosyal-psikoloji alanına dâhil kavramlarla anneliğe dair norm ve değer yargılarını eleştirel bir mesafeden tartışmak; yüzleşilmesi ve deşifre edilmesi güç olan bu konuya ilişkin açmazları gündeme taşıdığından oldukça rahatsız edicidir. Esasen tam da bu nedenle annelik ve anne ol(a)mama konularında karşılaşılan zorluklar, bu konunun tartışılmasının elzem olduğunu göstermektedir ki aslında bu tezin motivasyonunu da bu durum oluşturmaktadır. Nitekim tez

boyunca metin incelemeleri, kültürel/toplumsal örnekler ve alan verilerinin analizleri yine bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tez yazılmaya başlandığı yıllarda, Türkiye’de, annelik konusunda araştırmalar yoğunlukta; çocuksuzluk ve anne ol(a)mama konuları üzerine yapılan araştırmalar yetersizdi. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi’nde ‘anne’, ‘annelik’ ve ‘çocuksuzluk’ kavramları taratıldığında, çocuksuzluk üzerine yazılan tezlerin de sayısının sınırlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu tez, alandaki bu boşluğu dolduracaktır ve ek olarak yine bu alanda yapılan çalışmaların sayısı da giderek artmaktadır.

Tezin Kapsamı

Bu tez, toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetçiliğin eleştirisi problematiğinden yola çıkmaktadır. Annelik, bireysel ve toplumsal yaşamda kadına, çeşitli imtiyazlar\avantajlar sağlamaktadır; zira annelik toplumsal ve kültürel olarak kutsallaştırılmıştır. Nitekim toplumsal, psikolojik ve kültürel olarak anne ol(a)mamak ve en nihayetinde çocuksuz olmak, bir eksiklik ve yoksunluk olarak addedilmektedir. Bu açıdan tezin temel hipotezi, kadınlık kimliğini annelik kimliği ile özdeşleştiren söz konusu bakış açısının yani geleneksel ataerkil annelik kavramının eleştirisi üzerinedir. Modernitenin bir eleştirisi olan postmodernitenin ve ikinci dalga kadın hareketinin de kazanımlarıyla birlikte yaşanan toplumsal dönüşme ve değişme ile aleni cinsiyetçilik ifşa edilmiştir ancak cinsiyetçiliğe karşı tutum\söylem\beyan davranışa veya eyleme yansımasa da yaygın olmuştur. Böylelikle cinsiyetçilik ve iki kutuplu toplumsal cinsiyet rolleri ortadan kalkmamıştır ve hegemonikleşen cinsiyetçi değerler gündelik yaşamımızın neredeyse her alanında varlığını sürdürmeye devam etmiştir\etmektedir. Hegemonikleşme kavramı burada ‘Gramsciye’nin¹ anlamda kullanılmamaktadır. Her ne kadar tez boyunca kullanılan ‘hegemonik annelik’ kavramı yerine ‘mütehakkim (hâkim olan) annelik’ kavramının kullanımı daha doğru görünse de burada hegemonya, hegemon olana denk düşecek biçimde kullanılmaktadır. Dolayısıyla tezin temel konusu annelik kavramı ve anne ol(a)mama meselesi üzerinden ‘gönüllü’ çocuksuzluk kavramıdır.

¹ Antonio Gramsci’ye (Forgacs, 2012, s.507-508) göre, ‘hegemonya’, egemen sınıfın öteki\diğer sınıflar üzerindeki siyasal, kültürel ve toplumsal hâkimiyetidir. Hegemonya aracılığıyla bu hâkimiyet, salt olarak baskı ile değil, kişinin rızasını da içerecek biçimde sürdürülür ve yeniden üretilir. Bu durumda cinsiyetçiliğe maruz kalan kişi de cinsiyetçiliğe karşı itiraz eden\tutum geliştiren kişi de sistem içine dâhil edilir (Yaraman, 2003, s.44-45).

Ataerkil toplumsallaşma neticesinde kadının simgesel sermayeye ulaşabilmesi; ezen-ezilen ilişkileri içinde ezen konumda yer alarak ve böylece Simone de Beauvoir'ın (2019) da irdedeği üzere, kadının 'ikinci cinsiyet' olmasını gönüllülükle yeniden üretmek mümkün olmaktadır. Bu amaçla kadın bedeni ve doğurganlığı bir araç olabilirken; kadının, toplumun kendisinden bekleneni gönüllü olarak üstlenmesi de cinsiyetçiliğin ve ezen-ezilen şeklindeki iktidar ilişkilerinin egemen sınıfın lehine sürekli yeniden üretilmesine olanak sağlar. Simgesel sermayeye ulaşma şekli neticesinde ezen-ezilen ilişkilerinde tahakküm, toplumsal cinsiyet aracılığıyla meşrulaştırılarak yeniden üretilir. Statü artışı, anne için istenilen\arzulanan bir durum olmakla birlikte ataerkil heteroseksist sistem içinde anneliğe dair normlar, ona ayrıcalıklı bir pozisyon sağlar. Bu pozisyon içinde kadının en üstün görevi olarak addedilen annelik rolleri, kadını hem bu sınırlara hapseder hem de bu sınırlar bağlamında yani annelik kimliği üzerinden tanımlar. Kadın kimliği ve annelik kimliği arasında ikilemde kalan kadın; bilinçli/gönüllü olarak anne olmasa bile -ve hatta çocuk sevmese bile- tam tersiymiş gibi davranabilir, anneliğe kutsiyet atfedebilir ya da her ne kadar öyle olmadığını iddia etse de gebeliğin ve çocuk sahibi olmanın kazanımlarından cinsiyetçi olduğunu bilse dahi yararlanmayı arzu edebilir. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın (2010, s.127-131) tespit ettiği üzere, tutumlar, farklı yollarla öğrenilir ve zaman içinde değişime ve dönüşüme uğrayabilirler. Bir nesne ile doğrudan deneyim, ebeveyn, arkadaşlar ve medya tutum oluşumunu etkilemektedir. Bununla ilintili olarak bu tezde; tarihsel, toplumsal, psikolojik ve kültürel anlamda değişen ve dönüşen annelik tutumu ve davranışları ile annelik, çocuksuzluk ve cinsiyetçilik bağlamı üzerine tartışmalar yürütülmüştür. Dolayısıyla tez boyunca çocuksuzluk konusu, anne olma kararının nasıl verildiğine yönelik tutumun yani çocuk sahibi olma(ma) seçiminin gönüllü mü yoksa gönülsüz mü olduğu üzerinden -ilgili literatür, teoriler ve alan araştırması temelinde- tartışılmıştır. Aynı zamanda tez boyunca inceleme altında olan annelik kavramına ilişkin açmazları çözümleyebilmek, anlamlandırabilmek ve durum tespiti yapabilmek amacıyla teze yol gösterecek çeşitli kültürel mecralara başvurulmuş ve tezin her üç bölümünde de örneklerle katkı sunulmuştur. Dolayısıyla irdelenen popüler kültür örnekleri -diziler, filmler, televizyon programları, magazin haberleri, sosyal medya platformları vs.- hem tezin problematiği\hipotezi bağlamında onaylanmaya hem bu bağlamda tezi zenginleştirmeye hem de yine aynı şekilde eleştiriye\eleştirilere açık örneklerdir. Nitekim verilen örnekler her ne kadar tümüyle bilimsel veriler olmasa da tezin problematiği ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Böylelikle bu veriler toplumsal dönüşümü ve dönemin zihniyetini gözlemlememize, gerçek

ile bağlantı kurmamıza ve yok sayılan\dışlanan\görmeyen soruları değerlendirmemize yarayan önemli kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Popüler kültür\medya\sosyal medya örnekleri; tezin genel çerçevesine uyacak biçimde ele alınmıştır; zira bu örnekler herhangi bir fikrin, toplumsal olarak görünürlüğünü mümkün kılmaktadır ve geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Örneğin, Elizabeth Badinter (1992) de *Annelik Sevgisi* isimli kitabında Jean Jacques Rousseau'nun (1762) *Emile* isimli kitabına başvurmuş; Silvia Federici (2001), *Caliban ve Cadı* kitabı için dönemin sanat ve edebi eserlerindeki algıya odaklanmış; Juliet Mitchell (2011) ise *Kardeşler: Cinsellik ve şiddet* kitabında benzer bir yöntem kullanmıştır. O halde günümüzde popüler kültür örnekleri de bu tez çalışması için farklı bir pencere açabilir.

Bu bakımdan kutsallaştırılan ve yüceltilen annelik kavramı; cinsiyetçi hegemonya bağlamında yani 'çelişik duygulu cinsiyetçilik', 'eril tahakküm', 'örtük taraflılık' ve 'cinsiyetçi ikiyeüzlülük' kavramları temelinde tartışılabilir. Bu kavramlar, tutum ile davranış arasındaki ilişkiyi açıklayan sosyal psikoloji teorileridir. Her davranışın arkasında onunla paralel olan bir tutumun\düşüncenin\kanaatin olduğu düşünülür veyahut kişinin beyanı\düşüncesi ne ise davranışının da o olduğu fikri hâkimdir. Ancak gündelik yaşamda tutum ve davranış arasındaki tutarlılığın net bir biçimde tespit edilmesi mümkün değildir. 1960 yılından sonra sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar; tutumun davranışa yansımada etkili olmasının tümüyle belirleyici olmadığını ve tutarsızlıkların olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle, tutumun davranışı belirleyebileceği gibi davranışın da tutumu belirleyebileceği yapılan araştırmalar ile ortaya konmuştur. Dolayısıyla bilinçli ya da bilinçsiz olarak tutarsızlık ve\veyahut ikiyeüzlülük eylemde yaygınlaşmaktadır. Oysaki düşünölenlerin\inanılanların\söylenilenlerin eyleme dönüşmediği sürece tutum-davranış arasındaki tutarsızlık yani çelişki artmakta; ikiyeüzlülük, egemenlik ilişkilerinin yeniden üretilmesinde örtük\sinsi bir rol oynamaktadır (Yaraman, 2020, s.17-21). Cinsiyetçi hegemonya temelinde ötekileştirilmenin yeniden üretimi, çoğu zaman gönüllü bir istek ile gerçekteşir. Böylelikle statü kazanımı, ayrıcalık talebi, ekonomik ve toplumsal anlamda beklentiler, tüketim toplumu bağlamında çocuğun metalaşması, çocuğu geleceğe yatırım olarak görme gibi istekler kadınlık kimliğinin, çocuk arzusu ile perçinlenerek annelik kimliğine sıkıştırılmasına ve bu vesileyle de toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimine yol açar. O halde kadınlar statü kazanmak ve imtiyazlardan yararlanmak adına, cinsiyetçiliği

gönüllü olarak veya isteyerek sürdürüyor olabilirler. Başka bir deyişle kadınlar, ekonomik, toplumsal, kültürel sermayelerini artırmak; egemenlik ilişkilerinde iktidara sahip olanın gücünü paylaşmak; toplumsal normlar ve beklentileri karşılamak adına anne olmayı isteyebilirler. Bu bağlamda bu tez, annelik kavramına farklı bir bakış açısından değerlendirme sunmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan anne olmaya karar vermenin ‘zorunluluk’ ve ‘tercih’ boyutu mühim bir tartışma iken; alan araştırmasında elde edilen veriler kapsamında geleneksel ataerkil annelik kavramının yeniden üretildiği anlaşılmaktadır. Tümüyle değerlendirildiğinde, özellikle teknolojik ve tıbbi gelişmeler ile kapitalizm\tüketim toplumunun iç içe olmasıyla ve bu ortamda feminist teoriler tarafından da annelik, yüceltilmektedir. Dolayısıyla anneliğin gönüllü bir tercih olabileceği fikri; çocuksuzluğun gönüllü bir tercih olabileceği fikri ile hasıraltı edilmektedir. ‘Doğurarak’ çocuk sahibi olma meselesi -ya da biyolojik annelik- ve bu meselenin gerekçelendirilmesine yönelik söylemlere ve eylemlere dair durum tespiti, alan araştırması aracılığıyla irdelenmiştir.

Alan Araştırmasının Kapsamı

Alan araştırması; annelik ve ‘gönüllü’ çocuksuzluk konularını cinsiyetçilik ve temelde cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramı temelinde tartışmaya açarken; kadınların, çocuk sahibi olmama kararını nasıl aldıklarına odaklanmıştır. Araştırmada belirlenen problematik; tezin problematiği ile ilişkili olacak biçimde cinsiyetçilik ve annelik olarak belirlenmiştir. Anneliği yücelten cinsiyetçilik, gönüllü çocuksuzluk üzerinden değerlendirilmiş ve gönüllü çocuksuzluğun, cinsiyetçi ikiyüzlülük örneği olan geleneksel ataerkil annelik anlayışından bir özgürleşme olup olmadığı irdelenmiştir. Araştırma her ne kadar mikro düzeyde bir alanı kapsıyor olsa da elde edilen veriler ve bulgular; annelik-‘gönüllü’ çocuksuzluk-cinsiyetçi ikiyüzlülük bağlamına ışık tutmuştur. Bu bakımdan -üçüncü bölümde ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır- İstanbul ilinde ikamet eden, menopoza girmiş ve çocuksuz\doğurarak çocuk sahibi olmayan 21 kadın görüşmecisi ile yürütülen derinlemesine görüşmelerde, söylem ve eylem üzerinden durum tespiti yapılmıştır. Bağımsız değişkenin ‘menopoz’ olarak belirlenmesinin sebebi, doğurganlığın yitilmesiyle hayatın ileriki dönemlerinde doğurarak çocuk sahibi olma ihtimalinin mümkün olmamasıdır. Dolayısıyla da araştırma süresince menopoza girmiş çocuksuz kadın görüşmecilere ulaşmak oldukça zor olmuştur. Üstelik bu zorluk, araştırmanın önünde bir bariyer olarak durmaya devam etmiştir. Bu nedenlerle, derinlemesine

görüşmelerden önce soruların hazırlanması ve verilerin değerlendirilmesinin titizlikle yapılması amacıyla alanında uzman psikologlar ile görüşülmüştür. Veriler ve bulgular; cinsiyetçi hegemonyaya dâhil sosyal psikoloji teorileri üzerinden değerlendirilmiştir. Alan araştırmasında elde edilen bulgular ‘gönüllü’ çocuksuzluğun keskin sınırlarının olmadığını; çocuksuzluğun, cinsiyetçilikten bütünüyle özgürleşme olmadığını ve cinsiyetçi ikiye bölünmüşlüğü yeniden üretebildiğini; her eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyden kadının anneliğe kutsallık atfedebildiğini; geleneksel ataerkil annelik kavramının muğlaklaştığını ortaya koyarak gönüllü olarak anne olma veyahut olmama meselesine dair açmazları tartışmaya açmıştır.

Tezin Bölümleri

Tezin genel çerçevesi, üç temel bölüm olacak şekilde belirlenmiştir:

Birinci bölümde, ‘Geleneksel Toplumdan Postmodern Topluma Anneliğin Eleştirisi’ ana başlığı altında; anneliğe dair açmazlar tarihsel, toplumsal ve psikolojik açıdan eleştirel bir perspektif ile ele alınmıştır. Dört alt başlık ile sistematize edilen bu bölümde annelik kavramının tarihsel, toplumsal ve psikolojik anlamı ile ve aynı zamanda feminizm ve tüketim toplumu ile ilişkisi tartışılmıştır. Geleneksel toplumdan postmodern topluma annelik rolünün gönüllü olarak üstlenilmesi, annelik tutumundaki değişiklikler ve geleneksel ataerkil annelik anlayışının sürdürülmesine dair açmazlar, tezin bu bölümünde analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, ‘Gönüllü Çocuksuzluk’ ana başlığı altında; bu kavramın tarihsel, toplumsal, psikolojik bir analizi yapılırken; aynı zamanda demografik politikalar, doğum kontrol ve üremeye yardımcı tedavi yöntemleri, çocuksuzluk konusundaki feminist tartışmalar ve annelikten bağımsızlaşan yeni kadınlık kimliği üzerinde durulmuştur. Kutsal annelik anlayışına bir karşı çıkış olduğu yönünde çocuksuzluğun gönüllü olarak tercih edilmesi olarak kavramsallaştırılan ‘gönüllü’ çocuksuzluk kavramı bu bölümde irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde, ‘Cinsiyetçi Hegemonya’ başlığı altında; annelik, çocuksuzluk ve cinsiyetçilik çerçevesinde, derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular hegemonik annelik ve çocuksuzluk konusunda mevcut kalıp yargılarla ve tutarsızlıklarla yüzleşmenin mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Araştırma, tezin temelini oluşturan sosyal psikoloji kavramları ve bu kavramları gönüllülük bağlamında bir üst seviyeye taşıyan cinsiyetçi

ikiyüzlülük kavramına referansla cinsiyetçilikten özgürleşme olup olmadığı üzerinden değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise alan araştırmasından elde edilen bulgular da dâhil olmak üzere genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL TOPLUMDAN POSTMODERN TOPLUMA

ANNELİĞİN YÜCELTİLMESİ

I. ANNELİĞE TARİHSEL, TOPLUMSAL VE PSİKOLOJİK ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Kadınlık ve annelik kimliği konusunda ideolojik, toplumsal ve kültürel stereotipler\kalıp yargılar; toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetçiliğin üretimi ve yeniden üretimi ile önemli ölçüde ilişkilidir. Kadınların hâlâ büyük bir çoğunluğu bilinçli\bilinçsiz veya gönüllü\gönülsüz olarak kadınlık kimliği ile özdeşleştirilen annelik rollerini benimserler ve sürdürürler. Kadınlık kimliğinin önemli bir parçası olduğu düşünülen\iddia edilen annelik kavramına ilişkin söylemler ve eylemler; kimi zaman anne olmayı raddeden kadınlar tarafından bile benimsenir. Bu durumda anneliği kabul etmeye veyahut reddetmeye dair bütün tutum ve davranışlar, ataerkil toplumsallaşma içinde cinsiyetçi hegemonyayı pekiştirir. Üstelik cinsiyetçiliğin ifşasına rağmen kutsal, iyi, fedakâr, sevgi dolu ve en iyi anne söylemlerine dair stereotipler; tarihsel süreç içerisinde zorunlu olarak anne olmayı, normalleştirmiştir. Dolayısıyla annelik bir tercih ya da gönüllü bir istek olmaktan ziyade her kadının ulaşması gereken en üstün mertebe olacak biçimde toplumsal anlamına kavuşmuştur.

Bu bağlamda annelik, geleneksel toplumdan postmodern topluma geçiş sürecinde değişimler geçirmiş olsa da gerek kadın biyolojisiyle gerek duygusal, deneyimsel, psikolojik ve ideolojik yönüyle ve gerekse de feminizmin ve kapitalizmin kadın bedeni ve doğurganlığı övgüsüyle, yüceltilmektedir. Annelik kavramına dair yaygın inanç; kendini çocuğuna adayan, kendinden önce çocuğunu düşünen, ona karşılıksız sevgi veren ve hayatının neredeyse tümünü ona göre düzenlemeyi gerektiren eşsiz bir deneyim şeklindedir. Bu düşünce de annelik kavramını, bugün hâlâ tartışılması ve olumsuz yönde eleştirilmesi güç bir konu haline getirmektedir. Hatta genellikle kadınlar bu kalıp yargıları üstlenmede ve sürdürmede merkezi rol oynarlar. Böylece söz konusu kalıp yargılar dolayısıyla anneliğe dair kutsallık ve yüceltmeye yönelik anlayış, cinsiyetçiliğin görünmez biçimine dönüşerek kadını annelik rolü

ile sınırlandırır. Bu kapsamda tezin bu bölümünde, geleneksel toplumdan postmodern topluma geçiş sürecinde anneliğin yüceltilmesi; tarihsel, toplumsal ve psikolojik açıdan eleştirel bir perspektif ile ele alınmıştır.

A. Toplumsal Dönüşme ve Annelik Rolü

Günümüzde, annelik kavramı, tarihsel ve toplumsal çerçevede yapılan tartışmaları içerirken; yüceltilmiş ve kutsallaştırılmış annelik anlayışlarını da merkeze alır. Geleneksel toplumdan postmodern topluma yaşanan değişimler; toplumun salt belirleyicisi olmamıştır. Ancak modernist eğilimler, yerini giderek postmodern eğilimlere bırakmaktadır. 17. yüzyıldan itibaren Sanayi Devrimi ile birlikte geleneksel değerlerden bir kopuş yaşanmış ve bu sürecin etkisi kaçınılmaz olmuştur. Ayşegül Yaraman'ın (2003, s.59-66; 2008, s.831) ifadesiyle, 18. yüzyılın ortasından itibaren ise modernliğin hegemonikleşmesi, toplum ile egemen iktidar ilişkilerini görünür kılmıştır. Modernist uygulamalar ile toplumda ikincil konumda olanlar, büyük ölçüde kazanımlar elde etmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte geleneksel toplumun yaşam şekli olan toprağa bağlı üretim ortadan kalkmış ve fabrikalar kurulmuş; kentlere taşınan üretim, nitelikli işgücünü gerekli kıldığından ucuz emek talebi kadının kamusal alana çıkmasını gerekli kılmıştır. 21. yüzyıldan itibaren ise postmodern eğilimlerle birlikte, modernliğin 'tektipli' anlayışına tepkiler gelmeye başlamıştır. Toplumsal değişimin bir proje olarak ele alınması; değişimin, yaşanan yüzyıllarda tasarlandığı ve hedeflere uygun dönüşümlerin olduğu bir süreci ifade eder. Bu süreç içerisinde cinsellik, doğurganlık, cinsiyet gibi konular hem egemen iktidarın hem de kadın hareketlerinin ve kadın tarihinin odağında yer alırken; annelik algısında da kaçınılmaz olarak dönüşümlere yol açmıştır.

1. Sanayi Devrimi'nden Önce Annelik Rolü

Annelik, Tina Miller'e (2010, s.54) göre, "*Kadınların anne olarak yaşamlarını sürdürdükleri bağlamlar sosyal olarak inşa edilen, tarihsel olarak spesifik ve kültürel olarak değişken bağlamlardır.*" Dolayısıyla annelik deneyimlerinin evrensel olduğu iddiası, Miller'e

göre, geçersizdir; zira tarihsel olarak incelendiğinde, evrensellik iddiası çeşitli açılardan tartışılmış ve reddedilmiştir. Bu anlamda tarih öncesi toplum yapılarını irdeleyen -toplumsal yapı olarak anaerkil (*matriarki*) toplumsal yapıdan, ataerkil aileye geçiş konusunda- çeşitli feminist araştırmalar mevcuttur. Anaerkil toplumlarda kadının rolünü irdeleyen Robert Briffault (1927), *Analar* isimli yapıtında, memeli hayvanların anne bakımından, insanların anne bakımına geçişin ne gibi gerekçelerle temellendirildiğini inceler. Briffault (2014, s.11), dişi cinsten ‘güdü’ biçimlerinden yola çıkarak; toplumun gelişmesi ile kurumlar ve geleneklerin kökenlerinin anaerkil olduğunu iddia eder. Dahası ‘ana sevgisi’ ve adanmışlık davranışlarının; geleneksel kültüre ait kavramsal duygular olduğunu ifade eder. Annelik içgüdüünün, hayvanlar dünyasında belirgin ‘fizyolojik’ özellikler gösterdiğini ve belirli kimyasal faktörlere özel bir durum olmadığının da altını çizer. Anne sevgisi ise bir duygu olarak, büyük oranda toplumsal ve kültürel faktörler neticesinde ve nispeten geç tarihlerde ortaya çıkmıştır (Briffault, 2014, s.57-67). Yazarın anaerkil toplum yapısına dair yürüttüğü tartışmalar, daha sonra bu alanda yapılan feminist çalışmalarda da yer almıştır. Kadının evrimini etnolojik, antropolojik ve evrimbilim temelinde tartışan Evelyn Reed ise kadının rolünü, tarihöncesi toplumlardaki gelişimi üzerinden irdeler.

Kadının Evrimi I: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye isimli kitabında Reed (2012, s.71), şu sözlere yer verir:

Kadınlar ev ve aile içinde dar ve bağımlı bir yaşam sürmek durumunda bırakılırken erkeklerin toplumsal ve kültürel yaşamın her alanında başat noktalarda bulunmaları, bu durumu haklı çıkarmak üzere yapay bir nedenin ortaya atılmasına olanak sağladı. Kadının toplumda aşağılanmasına neden olarak biyolojik yapısındaki eksiklikler gösterildi. Çocuk doğurma, dişi cinsin önünde sonsuza dek duracak bir engel ve onun ikinci cins olmasının nedeni olarak sunuldu.

Reed’e (2012, s.75-83) göre, annelik bakımı, temelde memeli hayvanlarla başlar. Yavrunun hayata tutunması ve beslenmesi için annenin kendisi ve yavruları için yiyecek getirmesi; ana-soyulu bir ailenin olduğunun da delilidir, çünkü memeli hayvanlarda, ‘baba-ailesi’ diye bir şey söz konusu değildir. Reed’in (2014, s.196-198) vurguladığı üzere, özel mülkiyete geçiş ile birlikte, anaerkil klandan ataerkil aileye geçiş yaşandı. Bunun sonucunda ise kadınlar hem bedenleri üzerinde denetimlerini kaybettiler hem de kocalarının mülkiyetine

geçmiş oldular. Bu aşamada ataerki artık kadının, çocuğun ve özel mülkün sahibidir; kadın, doğurmak üzere eve kapatılmıştır. Üstelik uygarlığın başlangıcında çocuğun yalnızca erkekler tarafından oluşturulduğu düşüncesi hâkimdir.

Reed'in bakış açısına ek olarak, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli kitabıyla, tarihsel olarak geleneksel toplumlardan modern topluma geçişi inceleyen Friedrich Engels, (2013, s.41), “*Gerçekten de, bugün bile şurada burada irdeleyebildiğimiz ve tarihte varlığını kesinkes tanımak zorunda kaldığımız en eski, en ilkel aile biçimi olarak ne buluyoruz?*” sorusuna cevap olarak, grup halindeki evlilikleri örnek verir. Aile, devlet, hukuk, din ve özel mülkiyet temelinde toplumsal dönüşümü irdeleyen Engels; bu dönüşümü ‘ekonomi’ ve ‘işbölümü’ çerçevesinde açıklar. Başlangıçta çok karıllık, çok kocalılık ve çocukların da herkes için ortak olduğu toplumsal yapı, değişikliklere uğramıştır (2013, s.36-37). Ev ekonomisi kadınların yönetiminde olduğundan; ev içinde anne, saygı duyulan ve ağır basan bir pozisyondaydı. Ancak servet artışı nedeniyle özel mülkiyetin ortaya çıkışı, anne temelli ‘analık hukukunun’ yıkılmasına ve böylece ataerkil düzene geçişe imkân sağlamıştır (Engels, 2013, s.58-69). Engels’in çalışması, ataerkilliğin eleştirisi üzerine çeşitli tartışmalarda değinilen önemli eserler arasındadır. Engels, yerleşik hayata geçerken devlet, ordu, hukuk ve özel mülkiyetin erkeğe teslim edildiğini ve böylece soy belirleyiciliğinin de erkeğin tekelinde olduğunu savunur. Ataerkil toplumsal düzende kadının doğurganlığı\üretici gücü, kontrol altına alınmıştır. Dolayısıyla her ne kadar kadının doğurması neticesinde soyun sürdürülmesi sağlansa da özel mülkiyetin, ataerkinin soy kütüğü ile aktarımı egemenlik ilişkileri açısından feministler tarafından eleştirilir.

Öte yandan bazı çalışmalarda anaerkil toplumun, anneliğin varlığı neticesinde çok daha barışçıl olabileceği savı yer almaktadır. Heide Goettner-Abendroth (2012, s.xvii-33), *Matriarchal Societies: Studies on Indigenous Cultures Across The Globe* isimli yapıtında, ataerkillik öncesi kadın temelli toplum ve kültürleri; temelde ataerkil ideolojiyi eleştirerek incelemiştir. Yazar, anaerkil toplumların varlığına dair farklı bir toplum ve tarih perspektifi ile ‘anaerkil paradigma’ perspektifini ortaya çıkarmıştır. Bu paradigma, kadınların durumuyla sınırlı değildir ve O’na göre, temel olarak erkekler ile kadınlar arasında özcü bir düşmanlığı beslememektedir. Bu paradigmaya göre, anaerkil toplum, ataerkil toplumun tersine çevrilmesinden ziyade; ‘anne merkezli’ toplumlardır. Dolayısıyla da anaerkil toplumlar,

annelik değerleri üzerine inşa edilmiştir; biyolojik olarak anne olmak gerekli değildir. İyi bir anne, tüm çeşitlilikleri kucaklayarak bütün çocuklara bakar; bu erkekler için de geçerlidir. Anaerkil bir toplumdaki bir erkek, akranları arasında statü kazanmak istiyorsa ve hatta klanın temsilcisi olmak veya söz sahibi olmak istiyorsa, o zaman o da ‘iyi bir anne’nin değerlerine sahip olmalıdır (Feminism and Relation, 16 Şubat 2020). Anaerkil toplumlara dair yapılan değerlendirmelerde ataerkil topluma geçişi sağlayan toplumsal dönüşüm; özel mülkiyet ile ilişkilendirilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, toplumsal yapının kökeninde anneliğin ve anneliğe dair değerlerin merkeze alınmasıdır. Böylece toplumun temel dinamiği dışının besleme, büyütme ve bakıma dair tutumuna referansla, annelik üzerinedir. Goettner-Abendroth’in annenin, ‘barışçıl’ olacağı savından da anlaşılacağı üzere; annelik değerleri üzerine inşa edilmiş toplumların, ataerkil değerlere göre üstün olacağı fikri benimsenmiştir.

Şengül G. Aydıngün (2018, s.43) göre:

(İlk insan toplulukları) Başlangıçta kendi neslini “yaratan” olarak en yakınındaki kadını kutsadı. Kadın yani “ana” olan doğuran dişi cins, hem yeni nesle can veriyor, hem de her türlü besin kaynağının son derece zor elde dildiği yaşam şartlarında göğüslerinden akan süt ile mucizevi bir şekilde hazır besin üretebiliyor, bununla dünyaya getirdiği insanı besleyip büyütebiliyordu. Kadın bedeninin genişleyip tekrar küçülebilmesi, yeni bir bedeni içinden çıkarabilmesi, belirli dönemlerde kanayan bedenin ölmemesi, aksine sürekli yenilenmesi mucizeydi... İnsanlığı yaratanın “ana” yani doğuran kadın olarak görülmesi çok normaldi. Ana Tanrıça kültüyle ilgili ilk inanç sistemi böylece ortaya çıktı.

Tarihsel süreç içerisinde, dinsel inançlar temelinde ‘yaratıcının’ kim olduğu\ olabileceği ve soyun sürdürülmesi bağlamında üretici gücün anaerkil toplumlarda anneye ait olduğu düşüncesi, spekülatifdir. Yaratma gücü ile ilişkili olarak dinsel açıklamalar, başlangıçta evrensel bereketin Ana Tanrıça’dan geldiğini düşünmüşlerdir. Tek Tanrılı dinler² olan

² Tek Tanrılı dinler, kadına ‘anne’ olduğunda saygı duyulması gerektiğini ön görse de kadının anne olarak yüceltilmesi, onun statüsünün ve saygınlığının artması anlamına gelmemektedir. Berktaş’ın (2021, s.108) aktardığı üzere, örneğin Latin Amerika’da annelik yüceltilse de bu kültürde güçlü bir erkek egemenliği ve kadınların düşük bir statüye sahip olduğu bir toplumsal yapı mevcuttur. Anneliğin kutsal sayıldığı birçok ülkede kadınların bedenleri ve cinsellikleri kontrol altında tutulmakta ve kadına yönelik şiddet olayları gündeme gelmektedir. Türkiye’de, kadına yönelik şiddet haberleri ile neredeyse her gün karşılaşmaktayız ve şiddete uğrayan kadınların birçoğunun anne olduğunu görülmektedir. İlkkaracan’a (2015, s.13-14) göre, 21. yüzyılda, erkek egemen sistemin kadın cinselliği üzerindeki baskısı ve şiddeti; siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in ortaya çıktığı Ortadoğu'da, kent devletlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte kadınların konumunun ikincilleştirilmesi, kurumsallaşmıştır. Dolayısıyla çoğu araştırma erkeklerin, kadınlara egemen olmasından çok önce tersi bir durumun olup olmadığı yani anaerkil bir dönem olasılığı üzerine yoğunlaşmıştır. Engels'e referansla, önceleri ortak mülkiyetin daha sonra tarıma geçiş ile birlikte erkeklerin eline geçmesi hem kadınları hem de çocukları erkeklerin sahipliğine geçirdiğinden erkekler, kendi soylarından olan çocuklarına mülklerini devredebileceklerdi. Böyle bir değişme sürecinin olup olmadığı veya süreç bakımından yavaş mı hızlı mı gerçekleştiği tam olarak bilinmese de dinsel anlamda yaratıcı gücün 'eril'; üreten, büyüten ve besleyen gücün ise 'toprak ana' simgesiyle 'dişil' olduğu düşüncesi dinsel açıdan hâkim olmaya başlamıştır. Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, kadın doğurganlığının gizemli ve dizginlenemez gücü, ataerkil toplumsal cinsiyet simgeleri ile birlikte yerini, artık 'bilinçli' bir yaratma edimine bırakmıştır (Berktaş, 2021, s.41-61). Kadının doğa ile eş tutulması, tarihsel süreçte kadınlık durumunun doğurganlığı ve cinselliği ile ilişkilidir. Nitekim geleneksel ataerkil simgeler ve değerler çerçevesinde kadına biçilen rol; üretici ve besleyiciliği neticesinde, anneliktir. Dini referans alan, eğitimin seçkinler için geçerli olduğu, tarım merkezli ve kırsal yaşama bağlı sosyal organizasyon dâhilinde erkeğin üstünlüğü, geleneksel toplumda meşru ve yasaldir. Kadın ise ev içi üretime tabidir ve bu rollerle sınırlıdır. Sanayi Devrimi ile birlikte geleneksel topluma ait ideolojik, siyasal ve ekonomik yapı değişmeye başlamıştır (Bilgin, 2016, s.221-222; Yaraman, 2010, s.700).

Tarihsel açıdan annelik tutumuna dair toplumsal ve kültürel dönüşümler, Elisabeth Badinter'in kapsamlı analizlerinden yola çıkılarak izlenebilir. 13.yüzyıldan 17.yüzyıla³ kadar geleneksel öğelerin varlığını yitirmeye başlamasıyla var olan annelik anlayışı, 17. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına kadar farklı bir tarihsel seyir gösterir. 19. yüzyılın başından 21. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tarihsel süreçte kadının, annelik kimliği ile var olması ve doğası ile barışması gerektiğine dair inanca, yani 'annelik içgüdü'sü' kavramına bir dönüş vardır. Bu

mekanizmalarla meşrulaştırılırken; 'din' de çoğu kez bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Köktendinci akımlar, buna en iyi örneklerdendir.

³ Silvia Federici'ye göre, feminist tarihçiler, feodal toplumdan kapitalizme geçiş meselesine sürekli olarak geri dönerler. Kadınların tarihini şekillendiren bu mesele temelinde feminist tarihçiler, en genel tanım olarak 13. ve 17. yüzyıllarda erken dönem Avrupa'yı ele alırlar (Federici, 2001, s.54). Federici de *Caliban ve Cadı* isimli kitabında feodalizmden kapitalizme geçiş konusunu ele alır. Feminist, Marksist ve Foucaultcu kavramları referans alan Federici, ilksel birikim analizinde Ortaçağ'da, Avrupa'daki 'Cadı Avı'nı irdeler.

bağlamda kadınların toplumdaki konumlarına ilişkin annelik konusu uzun yıllar tartışmaların odak noktası olmuştur. Tarihin, anneliğin kavramsallaştırılmasında güçlü bir etkisi vardır; zira annelik konusunda çeşitli görüşlerin olması anneliğin tanımlanması ve dönüşümü kadın tarihinin bir parçasıdır (Silva, 1996, s.10). Badinter, 1981 yılında yayınlanan *Annelik Sevgisi: 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi* isimli kitabında, anneliğin tarihsel gelişimini, ‘içgüdü’ kavramı çerçevesinde inceler. Ann Taylor Allen’a (2005, s.9-10) göre, annelik tarihiyle ilgili herhangi bir tartışma, merkezi bir soruyla başlamalıdır: Anne davranışı ne ölçüde kültür, doğa veya içgüdü tarafından şekillenir? Bu sorunun genellikle ‘annelik sevgisi’ ile bağdaştırılarak açıklanmasının yanıltıcı sonuçlara yol açtığını ifade eden Taylor Allen, Badinter’in sevgisiz annelerin varlığını gün yüzüne çıkararak aslında içgüdü temelli inancı dışladığını varsayar. Ancak O’na göre, annelik içgüdüsü, hiçbir tür için fedakârlık ve koşulsuz bir sevgi ile özdeşleştirilemez.

Badinter (1992a, s.9-10), kitabının önsöz kısmında şu soruları sorarak başlar:

1780: Emniyet Müdürü Lenoir, Paris’te bir yılda doğan 21.000 çocuktan ancak bin kadarının anneleri tarafından emzirildiğini acıyla saptıyor. Bir diğer bebek, anababalarının evinde sütanneleri tarafından emzirilme ayrıcalığına sahip. Geri kalanlar ücretli annelerin az çok uzak evlerine yerleştirilmek üzere anne kucağından koparılıp alınacaklardır... Sayısız çocuk annesinin bakışlarını hiç tanımadan ölüp gitmektedir... Çocuğa karşı, şimdiki değer yargılarımıza ters düşen böylesine bir ilgisizlik nasıl açıklanmalı? Eski Rejim’in kadınları hep böyle mi davrandılar? 18. yüzyılın duygusuz kadını 19. ve 20. yüzyılın anaç tavuğuna dönüştüren neydi? Annelik anlayışında meydana gelen bu değişim gerçekten garip; üstelik dişi hayvanla kadının en belirgin özelliği sayılan annelik içgüdüsü gibi bir duygunun varlığını tümenden inkâr ediyor... Bu ne biçim içgüdüdür ki, kiminde görülüyor, kiminde görülüyor? Bu içgüdüye sahip olmayan tüm kadınları “anormal” mi saymalı?

Taylor Allen’in eleştirisi, her ne kadar bir annenin çocuğuna olan bağlılığının politik, kültürel, duygusal ve hatta çevresel açıdan farklılık göstereceği konusunda geçerli olsa da annelik kavramı zorunlu olarak çok uzun bir dönemi kapsadığından, tarihsel olarak anneliğe dair her şeyi belgelemek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla içgüdü, sevgi, ataerki ve iyi anne gibi kavramlara başvurarak; anneliğin tarihsel gelişimini -annenin tutum ve davranışları çerçevesinde- ‘sanayi öncesi’ geleneksel toplumlarından ‘sanayi sonrası’ modernleşmeden ve

postmodernleşmeye geçiş süreçleri dikkate alınacak şekilde, tarihsel bir zaman çizgisi ile izlenebilir.

O halde annelik algısının yıllar içinde değişimi, ilk olarak 12. ve 13. yüzyıllarda ‘baba otoritesi’ ve ‘evlilik’ kurumu temelinde ele alınabilir. Batıda babalık haklarından bazıları Kilise ve devlet müdahalesi ile sınırlandırılırken; bazı haklar da devletin çıkarlarına uyması halinde, sağlanmıştır. Bu yüzyıllarda çocuğun terk edilmesi, öldürülmesi ve kürtaj yasaklanırken; çocukların evliliği konusunda ebeveyn hakları, baba otoritesi ile Kilise ve devlet arasında bir çatışmaya yol açmaktaydı. 12. yüzyılın ortalarından itibaren 17. yüzyıla kadar temel üretim merkezinin aile olması nedeniyle evlilik, ‘kutsal’ bir kurum olarak kabul edilmiştir. Bu kabulün toplumda düzensizliğe yol açması hasebiyle devlet, babanın haklarını genişletmiştir (Badinter, 1992a, s.26-28). Bu düzenlemeler toplumsal hiyerarşide baba otoritesinin ne denli önemli olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla bu yüzyıllarda var olan annelik tutumu bu temelde dikkate alınarak, annenin çocuk ile olan ilişkisi zemininde düşünülmelidir. Diğer yandan anneliğin tarihi ile ilintili olarak ‘çocukluğun tarihi’ dikkate alındığında, Ortaçağ’da çocuğun ayrı bir varlık olarak görülmediği; 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra zihniyet değişimi neticesinde çocukla ilgilenilmeye başlandığı tespit edilmiştir (Onur, 2017, s.20-21; Firestone, 1993, s.87). Anlaşılan o ki söz konusu anne-çocuk arasındaki ilişki bugünkü gibi önemsenmemekle birlikte daha çok erkeğin güçlendirilmesi ve aile kurumunun ön planda tutulması önemli olmuştur. Bu konuda Diana Gittins, *Aile Sorgulanıyor* isimli kitabında, özellikle sanayi öncesi dönemde annenin konumunu ele alır.

Gittins’e (2011, s.29-30) göre:

Çocuk bakımının kadınların işi olduğu varsayımı evrensel olmamakla birlikte oldukça yaygındı ve sanayi öncesi Avrupa’da kesinlikle geçerliydi. Ancak bu işi üstlenenin anne olduğu anlamına gelmiyordu. Anne emeğini bira yapımı gibi daha önemli işlerde kullanırdı. Birçok anne çocuklarının bakımını üstlenmişse de bu iş sık sık da hizmetkârlar, kız çocuklar, diğer kadın akrabalar veya komşular tarafından yapılırdı.

Gittins’in ifade ettiği üzere, sanayi öncesi geleneksel toplumlarda çocuğun bakımı için annenin, tek başına sorumluluk almak zorunda olmadığı ve bu görev için çevresindekilerden yardım aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla annenin çocuğa karşı tutumunun, aşırı derecede bir

‘annelik’ duyarlılığı taşıdığı söylenemez. Günümüzde sürekli olarak tekrarlanan anne-çocuk arasındaki eşsiz bağ, belirsizdir. Annenin asıl derdi, yalnızca çocuğunun bakımını sağlamak değil; aynı zamanda ailesinin geçimini de sağlamaktır, çünkü üretim, aile içinde gerçekleşmekteydi.

Badinter (1992a, s.35), annelik tutumu konusunda yaşanan zihniyet değişimini, “Neden 1760?⁴ Zihniyetlerin değişiminde bu kadar kesin bir tarih verilmesi şaşkınlıkla karşılanabilir. Sanki bir yıldan diğerine her şey değişmiş gibi,” sözleriyle ifade eder. Badinter, elbette böyle net bir tarihten ziyade tarihsel açıdan uzun bir gelişimin dikkate alınması gerektiğini belirtir. Ancak bu tarih, ‘Sanayi Devrimi’⁵ nin görünür hale geldiği yıllardır. Sanayi Devrimi öncesi Ortaçağ’da çocuk, yedi yaşına geldiğinde çocukluk dönemi sona ermekteydi. Ebeveynler için sanayi öncesi dönemlerde ölüm oranlarının fazla olması nedeniyle, çocuğun statüsü⁶ günümüzdeki çocuk algısından farklılıklar taşır. Üstelik ailelerin yoksulluk durumu arttıkça, çocukların erken yaşlarda ölümü de o oranda artmaktaydı (Gittins, 2011, s.21-22). Ancak 17. yüzyıldan itibaren çocuğun statüsünde bir değişiklik gözlenmeye başlansa da 18. yüzyılın ‘sevgisiz anne imajı’, 19. yüzyıl itibariyle değişmeye başlayacaktır. İki yüzyıl arasındaki sürede annelik, kadın bedeninin doğal bir sonucu olarak görülmekteydi. 19. yüzyılın başlarında ise ‘yeni bir annelik ideolojisi’ ortaya çıkmış ve annelik, özel beceriler gerektiren bir meslek haline gelmiştir (Silva, 1996, s.13-14).

Belirtildiği üzere, 17. yüzyılda çocuğa karşı olumsuz bir bakış açısı söz konusudur. Bugün bakıldığında acımasızca görünen bu düşünce, o zamanlar ‘ilk günah’ın da etkisiyle dönemin, çocuklara karşı olan bakış açısını yansıtır. Hristiyanlıkta bedenin doğuştan kirli olduğu inancı; çocuğun ilk günahın ve kötülüğün taşıyıcısı, korku saçan, bilgisiz ve tutkulu gibi olumsuz sıfatlarla tanımlanmasına ve çocukların bu denli büyük günahlar ile suçlanması

⁴ Badinter’in aktardığı üzere, özellikle 1760-1770 yıllarında, kadını annelik sevgisine çağıran eserler yayınlanmıştır. Bu eserlerden biri J. J. Rousseau tarafından yazılan ve 1762 yılında yayınlanan Emile’dir. Bu tarihlerde aynı zamanda feminizm; Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi ve insan hakları teorisinin gelişimi içinde doğmuştur.

⁵ Batı’daki Aydınlanma ve Romantizm akımları, çocukların modernleşmesinde etkili olmuştur. Burada önemli etkenlerden biri ise ‘okul’laşmadır. Okullaşma sayesinde sanayinin eğitimi iş gücü sağlanması hedefi varken; bu sayede çocuğun ebeveynleri ile olan ilişkileri de değişmiştir (Onur, 2017, s.27).

⁶ Osmanlı Devleti’nde ‘çağdaş topluma’ özgü yenilikler, ‘yeni toplum-yeni insan’ projesine yöneliktir. Bu hedefin hayata geçirileceği en önemli kurumlardan biri ‘okul’dur. Siyasal özne olan yurttaşın inşa edilmesi, modern merkezi devletin bilhassa ilkökula tanıdığı rolle biçimlenecektir (Üstel, 2019, s.30). Ulus-devletin inşa sürecinde, okullaşma önemli bir rol oynarken; önceleri görmezden gelinen çocuğun statüsünün artık değişmeye başladığı anlaşılmaktadır.

da çocuğa karşı ‘duygusuz’ bir tutuma işaret eder. Dahası bu yıllarda, ‘çocuk öldürme’ eylemi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Badinter, 1992a, s.36-37). Denilebilir ki çocuk sahibi olmak istemenin ve dolayısıyla anneliğin anlamı yıllar içinde değişikliğe uğramıştır. Çocuklara karşı olumsuz bakışın yanında bu yıllarda çocuk sahibi olmak, aile için maddi bir ‘yük’ anlamına gelmekteydi.

Badinter (1992a, s.45) bu durumu şöyle ifade eder:

Bir bebeğin gereksindiği özen, dikkat ve zaman, her zaman anababanın işine gelmiyor. Ve çeşitli sosyal tabakalarda bunlar, bugün, anababa sevgisi, daha doğrusu anne sevgisi altında anlaşılanın en açık sembolü olan, Shorter’ın deyimiyle “fedakârlık testi”ni geçemezler. Bu anababalardan birçoğu, sanıldığından çok daha fazlası, ekonomik özveride bulunmadıklarından ya da bulunmak istemediklerinden bu yükten kurtulmayı göze alıyorlar.

En yoksul ailelerden en zengin ailelere varan dek ailelerin çoğu, çocuklarını beslemek adına onları terk etmektedir. Bunun nedeni ise kadınların para kazanabilmek için çalışmak zorunda kalmasıdır. Çocuğu ‘sütanne’ye vermek⁷, ev içinde bakımını üstlenmekten daha rasyonel bir karardır. Aksi takdirde anne, kendi yerine çalışması için bir işçi tutmak zorundadır. Bu noktada Badinter (1992a, s.52-63), yine de çocukların ev dışında sütanneye verilmesi zorunluluğunu annelik sevgisine veya içgüdüsüne bağlamaz; bu durumu insanın ‘yaşama içgüdüsü’ ile ilişkilendirir. Söz konusu kadın kategorisi dışında bir başka kadın kategorisi daha vardır. Bu kadınlar ekonomik durumları iyi olduğu halde geleneksel değerlere boyun eğmeyerek bebeklerini emzirmeyi reddeden ve çocuklarını sütanneye veren kadınlardır. 18. yüzyılın sonuna kadar çocuk ölümlerinin -ilk bir yıl içinde çocuk öldü ve çocuklar ebeveynlerine bağlılık geliştiremezdi- oldukça yüksek olması; annenin ilgisiz ve sevgisiz tutumunu ifade eder. Dolayısıyla her ne kadar annelik sevgisinin tarih ötesi olduğu inancı savunulsa da anne-çocuk ilişkisi, bu savın evrensel bir tutum olmadığını destekler niteliktedir (Firestone, 1993, s.88). Bu bağlamda değişen tarihsel deneyimler, toplum içinde anneliğin farklı şekillerde inşa edilmesini mümkün kılmıştır (Glenn, 1994, s.5-6).

⁷ Tarihsel olarak oldukça gerilere giden sütannelik kurumuna dair M.Ö. 2500 yıllarında, Hammurabi Kanunları’nda rastlamak mümkündür. Mısır Uygarlığında, Avrupa’da, Osmanlı Devleti’nde ve birçok coğrafyada sütanneliğin varlığına dair belgeler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hot, İ. ve İ. Başağaoğlu. (2014). Tarihte Sütannelik Geleneği. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*. 22.2, 68-74.

O halde günümüzde anne ve çocuk sağlığının en önemli unsurlarından biri olduğu düşünülen ‘emzirme’ eyleminin reddi de bu temelde anlaşılabilir. Annelik kavramının anlamı, 18. yüzyılın başlarında bugünkü tanıma uymadığı gibi kadınlar da bu rolleri üstlenmedikleri gerekçesiyle suçlanmazlardı. Emzirmeyi reddeden kadınlar, bu bağlamda üç gerekçe sunmaktaydı: İlki, emzirmenin bedensel olarak zarar verici olduğu ve kadın için uygun olmadığıdır. İkinci gerekçe, kadınların dengesini bozabilecek türde bir sinir sistemine sahip olduğudur. Üçüncü gerekçe ise emzirmenin, kırılğan yapıya sahip olan kadınların bünyesini zedelediğidir. Günümüzde ise emziren annelerin neredeyse her ortamda bu eylemi gerçekleştirmeleri hem sağlıklı anne-çocuk ilişkisi ile ilişkilendirilir hem de doğal karşılanır. Bu dönemlerde ise emzirmek anne için bir ‘yük’ ve memenin bu eylem için her seferinde dışarıya çıkarılması bir ‘görgüsüzlük’ olarak addediliyordu.

Badinter’in (1992a, s.70-72) ifade ettiği gibi:

Kendilerini sıranın üstünde gören kadınlar (ve aileler) çocuk emzirmenin her şeyden önce şanlı bir uğraş olmadığı görüşündeydiler. Soylu kadınlar uzun zamandan beri bu konuda öncülük etmiş, sonunda emzirmemek çabucak asaletin bir göstergesi olmuştur... Görgü kuralları adına emzirme, gülünç ve tiksindirici ilan edildi... Bebeği emzirmek için ikide bir memeyi çıkarmak yakışık kalmaz.

Bu bağlamda çocuk sahibi olan ebeveynler, 17. ve 18. yüzyıllarda çocuklarını neredeyse yıllarca göremeyecekleri bir takım kararlar almaktadırlar. Anne, emzirmeyi reddettiği için doğumunun hemen ardından çocuk sütanneye verilirdi. Bu terk eyleminin ardından eğer çocuk sütannenin yanında ölmediyse, geleneklere göre, eğitimin tamamlanması amacıyla evden uzaklaştırılırdı. Kız çocuklar manastıra gönderilirken; erkek çocuklar da koleje gönderilirdi (Badinter, 1992a, s.92-105). 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’nde ise çocuğu sütanneye vermek, varlıklı kesimler için geçerliydi ve genelde cariyeler bu işi yapmaktaydı. Bu yüzyıldan sonra toplum içinde kimsesiz çocukların artışı, İstanbul’da ücretli sütanneliğin önceki dönemlere göre çoğalmasına yol açmıştı (Araz, 2016, s.182).

Günümüz toplumlarında çocuğu besleyip büyütmenin ve eğitimin önce aile içinde başladığı düşüncesi dikkate alındığında, bu tarz uygulamalar oldukça sıra dışı ve akıl almaz gelmektedir. Terk edilen çocukların ölümü, çocuğun bir başkası tarafından emzirilmesi ve ev dışında eğitimini sürdürmesi gibi uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda ise çocuğa

karşı ilgisizliğin ve kayıtsızlığın boyutları anlaşılabilir. Peki, anne besleyici, şefkatli ve fedakâr niteliklerini tanımlayan annelik içgüdüsünden nasıl yoksun olabilir? 18. yüzyılların sonlarına doğru yaşanan zihniyet değişimi, annenin bu gerekçelerle suçlanmasına yol açacaktır. Modernleşme ile birlikte geleneksel ataerkillik, modern topluma geçişte bu kez zihniyet değişimi ile farklı söylem ve pratiklerle varlığını sürdürecektir.

2. Sanayi Devrimi'nden Sonra Annelik Rolü

Sanayi Devrimi'nin ardından üretim konusunda değişikliklerin olmasının yanında, bununla ilişkilendirilebilecek değişiklikler aile ve birey üzerinde de etkili olmuştur. Avrupa'nın nüfus oranlarında değişiklik yaşanmış ve kapitalizmin gelişimi ile birlikte kentli burjuva ve işçi sınıfları doğmuştur. Veba salgını nüfus krizine yol açarken; yoksul kesimlerde çocukların ölüm oranı daha yüksek olmuştur (Gittins, 2011, s.36-38; Federici, 2001, s.128). 18. yüzyılın son çeyreğinde, Sanayi Devrimi ile birlikte Badinter'e (1992a, s.115) göre, “...Zihinsel devrim diye adlandırılacak bir şey gerçekleşti. Pratikte davranışlar bunu izlemekte güçlük çekse bile, annenin imajı, rolü ve önemi köklü bir değişikliğe uğradı.” Anne-çocuk ilişkisinde annenin tutumunun değişmeye başladığı 1760'lı yıllardan sonra; kadının her şeyden önce anne olması sorumluluğunu emreden bazı yayınlar⁸ yayınlanmaya başlanmıştır. Bu yayınlarda sıklıkla tekrarlanan şey kadının çocuğunu emzirmesi ve onunla ilgilenmesi gerektiği idi. Annelik içgüdüğü ‘efsanesi’ canlandırılmaya başlanırken; annenin doğal olarak ve kendiliğinden çocuğunu sevdiği seveceği fikri tekrarlanmaya başlanmıştır. Böylelikle annelik duygusunun bütün zamanlarda var olageldiği düşüncesi ileri sürülerek; annelik, toplumsal bir değer olarak ‘yüceltmeye’ başlanmıştır. Bu tarihten sonra kadınlara verilen en büyük emir, ‘çocukların yaşatılmasıdır’, çünkü çocuk ölümlerinin en büyük sebebi ebeveynlerin itina göstermemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu amaçla kadınlar, daha sonraki yıllarda da tek kutsal görevleri olan annelik görevine çağrılıyordu (Badinter, 1992a, s.115-117). Bu yıllarda, örneğin Osmanlı Devleti'nde *Tanzimat Fermanı* (1839) ile getirilen

⁸ Bu yayınlardan biri Jean-Jacques Rousseau tarafından yazılan ve 1762 yılında yayınlanan *Emile Ya Da Eğitim Üzerine* isimli kitaptır. Öyle ki Badinter, çalışmalarında bu kitaba sık sık atıf yapar, çünkü kitap bireyin eğitimi ve gelişimi üzerine didaktik bir eser özelliği taşır. Kitabın önsöz kısmında Rousseau, “Bu sırasız, neredeyse düzensiz düşünce ve gözlemler kitabını yazmaya, düşünmeyi bilen iyi bir anneyi mutlu etmek için başladım,” der. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rousseau, J.J. (2009). *Emile Ya Da Eğitim Üzerine*. Y. Avunç (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

düzenlemeler, ebeveynlik ve annelik ekseninde de tartışılmıştır. Osmanlı aydınlarına göre, kadınların anneliği sorunludur. Bu nedenle de yeni toplumsal düzene uygun annelik rolünü yerine getirememektedirler (Demirci-Yılmaz, 2015, s.68-69). Annelerin sorunlu olduğu addedilen tutum ve davranışları merkeze alınarak; kötü ve uygun olmayan pratikleri eleştiri hedefi olmuştur. Böylelikle Avrupa’da gerçekleşen bilim ve sanayideki değişiklikler ve dönüşümler, kadınlık durumunu etkilemiştir. 1789 Fransız Devrimi’nin eşitlikçi ve özgürlükçü söylemlerinin izleri Tanzimat Fermanı’nda da görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal değişme evrenseldir. Annelik rolüne ilişkin zihinsel değişim, tek bir bölgeye ya da coğrafyaya has değildir. Bu ortamda kadınlara, kutsal görevlerine dönerek ‘annelik sevgisinin yapıcı yönünü’ tekrar tatmaları, iç içe geçen söylemler⁹ ile pekiştirilmiştir. Üstelik üreme, evliliğin en tatlı yönü olarak tanımlanırken; çocuk sahibi olmak da aşkın meyvesi olarak çiftlere ‘mutluluk’ getirecektir iddiası güçlenmeye başlıyordu. Diğer bir söylem ise ‘aracıların söylemi’dir. Devletin kadınlara yönelttiği bu söylem; doktorlar, yazarlar, ahlakçılar, hümanistler, pedagoglar ve hatta polis şefleri aracılığıyla mümkün olmuştur. Her bir aracı sürekli olarak kadınları annelik görevlerini yerine getirme konusunu tekrar etmekteydiler. Bu konulardan en önemlisi, 18. yüzyılda popüler hale gelecek olan ‘doğaya dönüş’¹⁰ konusudur. Kadınlara, sahip oldukları doğurganlık ve memelerinin asıl işlevini yerine getirmeleri öğütleniyordu. Doğa kanunu, Tanrı kanunu ile eş değerdirdi ve kanuna itaat edilmemesi, Tanrı’ya itaatsizlik anlamına geliyordu (Badinter, 1992a, s.143-147). Çocuklarını emzirmeyi reddeden kadınlara, Tanrı tarafından başlarına her türlü kötülüğün geleceği ve aynı zamanda Tanrı tarafından cezalandırılacakları düşünülüyordu. Doğanın, kadını dizginleyemediği yerde cezalandırması, günümüzde de sıklıkla kullanılan bir söylemdir. Doğasının bir gerekliliği olarak, genellikle evliliğin üzerinden çok geçmeden kadının, çocuk doğurmaması ile birlikte yumurtalıklarının işlevini kaybedeceği inancı buna örnektir.

⁹ Bu söylemlerden ilki devlet tarafından dile getirilen ‘ekonomik söylem’dir. Buna göre insan, devlet için bir zenginlik kaynağıdır. Nüfusbilimi politikaları çerçevesinde öne sürülen bu söyleme göre üretim ve askeri güç için insan gereklidir. Bir diğer söylem ise ‘felsefi söylem’dir. Ödevin, sorumlulukların ve çocuğa karşı özverinin olması gerekliliği; Aydınlanma Felsefesi’nin eşitlik ve mutluluk diliyle ifade edilmiştir. Kadın-erkek arasında eşitliğe ilgi az olsa da bu durum annenin ‘saygınlık’ kazanmasıyla ilişkiliydi. Yani baba otoritesi kısıtlanırken; kadının, anne olmasıyla toplumsal alanda statüsü değişikliğe uğruyordu. Kadının statüsü dikkate değer bir biçimde değişme bile eş olma ve annelik rolü öne çıkmaktaydı (Badinter, 1992a, s.118-138).

¹⁰ Kadının doğasına dönmesine dair inanış, erkeklerin tekelinde bulunan ‘bilginin’ ne olursa olsun kadınların eline geçmemesi yönündeki inanç ile ilişkilidir. Örneğin, mitoslarda ve masallarda kadının doğasına dönmesi istenirken; bu korkutucu alanda, kadın bilgidan uzak tutulur. Kadın doğasına gönderilmekte; buranın korkunçluğuna rağmen orada dizginlenemediği yerde cezalandırılmaktadır (Akal, 1998, s.230). Kadının bilgiyi elinde bulundurduğu anda kara büyülere, düzensizliklere ve zapt edilemezliğe yol açacağı inanılmaktadır.

Doğanın, kadından intikamını alması, annenin ölümcül sonuçlara varana dek çeşitli hastalıklara yakalanacağı anlamına gelmekteydi. Israrla tekrarlanan bu söylemler ile birlikte 18. ve 19. yüzyılda kadınlara, ‘iyi anne’ rolünü üstlenmeleri için onları, ikna etme hedefi güdülmüştür. Bu ‘yeni anne’ ideolojisi bir yüzyıl sonra kadınlar tarafından tümenden benimsenecek ve ‘kötü anneler’ eleştirilerin odağı haline gelecektir. Değişen annelik tutumunun davranışlara yansıdığı bu yıllarda, sevginin ispatı olarak anne, artık kendi çocuğunu gönüllülükle emzirmeyi istemeye başlayacaktır. Böylelikle çocuğu sütanneye vermek demode olurken; annenin bakımının, şefkatinin ve fedakârlığının yerinin doldurulamaz olduğu fikri de pekişmiştir (Badinter, 1992a, s.157-163). Dolayısıyla annelik ideolojisi, pratikte değişken olsa da kadınlara hatırı sayılır bir etki ve baskı uygular. Bu nedenledir ki hâkim annelik ideolojisine uymayan kadınlar; ağır bedeller ödemek zorunda kalır (Moore, 1996, s.59).

Badinter (1992a, s.165) annelik tutumunun değişmesini şu şekilde ifade eder:

Bu zırh (kundak)¹¹ bir kere kaldırıldı mı, anne ve çocuk arasında şefkat ve bedensel ilişkiler rahatça gelişebilir... Annenin okşamayı, bedeninin özgür olması ve temiz çamaşırlar, çocuğa duyulan yeni sevginin kanıtlarıdır. Bütün bunları yapması için annenin hayatını çocuğuna adanması gereklidir. Kadın artık yerini iyi anneye bırakmıştır ve bu iyi anne bundan böyle sorumluluklarını sürekli daha da genişletecektir. 18. yüzyıl sonunda, annenin ilgisini bekleyen, öncelikle bebeğin sağlığı ve temizliği idi.

Yeni modern annenin sorumlulukları giderek genişlerken artık kadın, gebe olduğunda sağlığına, yediklerine ve içtiklerine dikkat etmek zorundadır. Buyurgan kurallara göre, modern anne aynı zamanda çocuğun sağlığı konusunda -kendi rızası ve çabasıyla- özverili

¹¹ Bebeğin kundaklanması konusundaki fikirler, farklılaşır. Geleneksel kundaklama, günümüzde yeniden moda olmaya başlamıştır. Her ne kadar tıp otoriteleri tarafından kundağın, bebeğe zararlı olduğu tekrar edilse de bebeğin uyku alışkanlığı edinmesi için anneler, kundağı tercih etmektedirler. Çünkü bebek kundağa sarıldığı an, vücudu hareketsiz kalır ve böylece çok fazla zaman geçmeden uykuya dalar. Uyku esnasında eli, ayağı hareket etmeyen bebek, kendisini uyandıracak hareketler yapamaz. Bu da annenin, hareket etmesine ve başka işlerle uğraşması için zaman yaratır. Ancak kundağın sıkı sarılmasından kaynaklanan ve bu nedenle bebeğin kemiklerine zarar vermesi gibi olumsuz özellikler nedeniyle kundak konusunda anneler, ikilem içindedir. Öte yandan 0-4 aylık iken tercih edilen sağlıklı bebek kundakları ise sanayi üretiminin bir parçası olmuştur (Bilir, 26 Eylül 2012). Dolayısıyla günümüzde kundağın anneler için önemi, bebek dışında genişleyen diğer sorumluluklarını yerine getirmesi için ihtiyaçlar hiyerarşisinde önemli bir yerdedir. Yine de anne-bebek arasındaki ‘tensel temasın’ önemi, sıklıkla vurgulanmaktadır.

olmalıdır. Bu konuda kendisini sorumlu hisseden anne, artık sorunları ile baş edemeyince, ‘aile doktoruna’ -kapitalizmin lehine bir harcamadır- başvurmaktadır. Bu da annenin gözetim ve özveri görevinin daimi olduğu olması gerektiği anlamına gelmektedir. Yeni anne, her bir çocuğu için, ayrı ayrı olacak şekilde gerekli zamanı ayırmalıdır. Bu yaşam biçimi ise 19. yüzyılda gelişecek ‘modern aile’ temelinde önem kazanmıştır. Yeni annelik anlayışını entelektüel kadınlar kabul ederken; aristokrat kadınlar reddetmişlerdir. Annelik üzerine söylemleri kabul edenler ise öncelikle burjuva kadınları olmuştur. Bu kabul neticesinde burjuva kadını hem aile malları üzerinde hem de çocukları ile ilgili karar verme yetkisi haklarını elde etmekteydi. Yalnızca iyi ahlaklı bir annenin, buna paralel bir şekilde çocuklarına iyi ahlaklı bir eğitim verebileceği vurgulanmaktaydı. Yoksul köylü kadınlar çalışmak zorunda olduklarından, bu kadınların yeni annelik anlayışını benimseyemedikleri söylenebilir (Badinter, 1992a, s.165-180; Gittins, 2011, s.69). Böylelikle anneliğin, kazanımlarının da ön planda olduğu bir yeni annelik kavramı söz konusudur. Sosyal ve ekonomik anlamda bu farklılıklar henüz tam bir annelik tutumunun yerleşmediğinin delili olsa da bu durum, 20.yüzyılda değişmeye başlamıştır. Bu anlamda annelik, farklı zamanlarda ve yerlerde, çok farklı biçimler almıştır (Moore, 1996, s.58).

Anneliğin tarihsel gelişimi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılda farklı bir anlama bürünmüştür. Annelik rolü, çocuğun eğitimi ve zihinsel gelişimiyle de ilgili olması gibi yeni görevlerle genişlemiştir. Annenin görevleri yüceltilirken; bu görevleri bilmeyen veya yapamayan kadınlar eleştirilmeye ve ayıplanmaya başlanmıştır. Kadının rolü, annelik rolü ile sınırlandırılıp tanımlanırken; çocuğu olmayan kadınlar ise -günümüzdeki gibi- küçümseme ve acıma duyguları ile karşılaşmaya başlamıştır. Bu yıllarda kadınlar, annelik görevinin getirdiği yükleri coşkuyla kabul etmişlerdir. Artık evin hanımı olmak, yemek hazırlanmak, temizlik yapmak ve çocuğun bakımıyla tam zamanlı ilgilenmek -bir meslek gibi- mecburiyetindeydi (Badinter, 1992a, s.191-192; Davidoff, 2021, s.183). Örneğin, 1950’li yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki (ABD) nüfus artış hızının önemli nedenlerinden biri üniversiteli kadınlar arasında çocuk sahibi olma konusundaki artıştır. Kadınlar bu tarihlerden önce iki çocuk doğururken; bu tarihlerden sonra üç-altı çocuk doğurmaya başlamışlardır. Kamusal alanda çalışmayı tercih etmeyen kadınlar için çocuk doğurmak, meslek haline gelmeye başlamıştır. Böylece çocuk bakımı ve ev idaresi, annenin sorumluluğunda işler haline gelmiştir (Friedan, 1983, s.17; Silva, 1996, s.14). Geleneksel toplumlarda özel-kamusal alan

dikotomisi çerçevesinde gerçekleşen iş bölümü anlayışı, modern toplumlarda kadını kamusal alana daha fazla dâhil ederek değişmeye başlasa da bu değişme, kadının kamusal alanda da ev içi rollerini yeniden üretmiştir. Yani kadının konumu, cinsiyetçi işbölümü neticesinde, egemen ataerkil sistem içinde kamusal alanda, ikincildir.

1970’lerden önceki yıllarda, çocuk sahibi olmayı arzulamak evliliğin doğal sonucu olarak görülürken; 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze gelindiğinde annelik algısında önemli bir toplumsal dönüşme yaşanmıştır.

Toplumsal dönüşmeyi ‘Sessiz Devrim’ olarak nitelendiren Badinter’e (2011, s.9) göre:

1980-2010: Biz neredeyse farkına dahi varmadan annelik algımızda bir devrim gerçekleşti. Bu devrim hakkında hiçbir tartışma yapılmadı, hiç ses çıkmadı. Aslında bu devrimin hedefi büyük önem taşıyor; zira anneliğin kadın kaderinin merkezine yeniden yerleştirilmesi söz konusu... Kadın hayatı artık annelikten ibaret değildi. Kadınların önünde, annelerinin bilmediği bir hayat tarzı çeşitliliği belirmişti.

20. yüzyılların başlarına kadar sosyal, ekonomik ve siyasi baskıların neticesinde kadınların çocuk sahibi olmayı beklemesi ve bunun da yalnızca evlilik kurumu içerisinde sahip olması gerektiği dikte edilmekteydi. Evlilik ve annelik eş anlamlı olarak düşünülmekte ve her sınıftan kadın için bir başarı olarak görülmekteydi (Silva, 1996, s.16). Bu tarihten sonra kadınların önünde artık çeşitli olanakların olduğu yeni bir ortam vardır. Kadınlar, yeni özgürlüklere ve imkânlara sahiptir. Bu neticede tutkularına, ilişkilerine öncelik verebilmekte; anne olmakta veya annelik ve çalışma yaşamlarını bir arada sürdürmektedirler. Ancak Badinter’in (2011, s.9-10) bakış açısına göre, kadınların sahip olduğu yeni özgürlük biçimi, çelişkilidir, çünkü bir yandan kadınlara yüklenen annelik görevlerinin artması sebebiyle, annelik statüsü değişime uğramıştır. Diğer yandan ise ‘kader’ ve ‘doğal’ gereklilik anlayışları son bulmuştur. Böylece değişen annelik algısı ile ‘kişisel tamamlanma’ anlayışı ön plana çıkarak çocuk doğurma tercihi duygusal dünya ve hayat tercihlerine uygunluk bakımından şekillenmeye başlamıştır. Yine de teknolojinin bu kadar geliştiği bir ortamda egemen sisteme olan bağlılık, annelik içgüdüsünü yeniden canlandırmıştır. Annelik, anneliğe dair her şey ile - doğum, süt, emzirme, bağlanma, çocuğa ayrılan zaman vs.- yüceltilmektedir. Nitekim anneyi evde tutmanın en meşru yollarından biri, içgüdü kavramıdır. Aynı zamanda ataerkilliğe dayalı

toplumsal sistemin sürdürülmesinin ideolojik gerekçesidir. Geç Modernite çağında kadınların anne olma yolundaki deneyimlerini araştıran Miller (2010, s.19-20), kadınlar için anneliğin farklı anlamlar taşıdığını ifade eder. Çocuk sahibi olma tercihinin zamanlaması -erken yaşta veya ileriki yaşlarda-, anneliğe hasredilen anlamlara, annelerin çocuklarına verdikleri bakımın niteliğine ve kadınların bu yöndeki tecrübelerine göre değişmektedir.

Badinter'in de kitabında yer verdiği, Catherine Hakim'in İngiltere'de yaptığı bir araştırmaya göre, 21. yüzyılda kadınların yaşam tercihlerine göre üç farklı kadın tipi ortaya çıkar. Bunlardan ilki 'geleneksel', ev merkezli veya aile merkezli kadınlardır (*home-centred or family-centre*). Bu kadınlar evlendikten sonra özel hayatlarına ve ailelerine öncelik vermeyi tercih etmektedirler. Büyük aile sahibi olma istekleri vardır. Eğitime erişimde cinsiyet farklılığının ortadan kalkmasına rağmen iyi nitelikli erkeklerle evlenmeyi tercih ederler ve çalışmak istemezler. İkincisi ise 'modern', uyum sağlayan (*adaptive women*) kadın tipidir. Bu kadınlar, ev ve iş hayatlarından salt olarak birine ağırlık vermeden, her ikisini birleştirirler. Genellikle kadınlar arasında en büyük kesimi oluştururlar. Çocuk sahibi olduktan sonra, evlerine ve çocuklarına vakit ayırabilmek için yarı-zamanlı işlere yönelirler. Üçüncüsü 'postmodern', iş merkezli kadın (*work-centred women*) tipidir. Bu kadınların yaşamlarının merkezinde meslekleri/işleri vardır. Yüksek eğitilmiş olan bu kadınlar profesyonel ve yönetici oldukları mesleklerde çalışırlar. Toplumda azınlıktadırlar ve çoğu evlendiklerinde bile çocuk sahibi olmazlar (Hakim, 2006, s.289-290).

Medya alanında, 21. yüzyılda çalışan anne olmanın zorluklarını ekranlara taşıyan Kanada yapımı Çalışan Anneler (*Workin' Moms*) isimli dizi, yeni doğum yapmalarının ardından dört annenin, eski iş hayatlarına dönmesindeki zorlukları aktarır. Bu dört kadından ilki, işini hayatının merkezine almakta; ikincisi, bunalımdan çıkamayan eşcinsel bir birey; üçüncüsü, iki çocuk sahibi bir psikolog ve sonuncusu da kızıyla bağ kuramayan bir annedir. Dizi, kutsal anneliğin sorgulanması ve ev-iş hayatının dengede tutmanın çıkmazlarını içerse de bir noktada açmaza düşer. Anneler, 'önce ben' ile 'önce çocuk' ikilemi arasında bocalar. Bu dizi örneği, Hakim'in araştırmasındaki kadın tiplerine örnek oluşturacak niteliktedir.

Kadınların gebeliklerinden itibaren işlerini kaybetmesi, 1970'lerden önce oldukça yaygın bir durumdu. Hakim'in aktardığına göre, bu tarihten sonra 'fırsat eşitliği' yasası ile kadınların doğum izninin ardından sonra işlerine dönebilmeleri yasalarla korunmaya

başlanmıştır. Bu yasaya rağmen İngiltere’de, kadınların yaklaşık 2\3’ünün işe dönmediğini ifade eden Hakim’e göre, bu oran şaşırtıcı değildir. Anneler ya çocuklarına kendileri bakmayı tercih etmekte ya da annelik sorumlulukları nedeniyle daha düşük ücretli ve yarı zamanlı işlere girmektedirler. Dolayısıyla annelik haklarının güçlendirilmesi; işverenlere ve kadınlara zarar verdiği noktada, paradoks¹² yaratır (Hakim, 18 Kasım 2009). Türkiye’de ise 2020 yılında yayınlanan bir rapora göre, hane içinde üç yaşından küçük çocuğu olan 25-29 yaş grubundaki kadın istihdamı¹³ %26,3; erkek istihdamı %87,3’tür (TÜİK, 5 Mart 2021). Oranlar arasındaki belirgin farktan da anlaşılacağı üzere, çocuk bakımı için anne, neredeyse ilk üç yıl işe dönmeyi tercih etmemektedir. Doğum sonrası kadınların hayatları ya ev merkezli olmakta ya da ev ve iş hayatına aynı anda uyum sağladıkları bir pozisyonda olmaktadır. Hakim’in yaptığı analizlere ek olarak Patricia H. Collins’de (1994, s.46), annelik hakkındaki pek çok kavramsallaştırmanın ve aile yaşamındaki itici gücün üzerinde ekonomi-politik ve ataerki ile ilişkili olduğunu ifade eder. Bu nedenle tahakküm karşısında bireysel özerklik mücadelesinin, anneliği anlamak için merkezi olduğunu belirtir. Donovan’a (2013, s.32) göre ise kadınlar her dönemde ev içi alan ve bakım emeğiyle ilişkilendirilir. Sanayi toplumlarında katı olan kamusal-özel işgücü ayrımının sanayi öncesi toplumlarda katı olmadığı kabul edilse de tarih boyunca kadınlar özel alanda ev içi işler, çocuk bakımı ve annelik ile ilgili sorumlulukları üstlenmişlerdir. Yıllar içinde ev içi üretimin etkisiyle annelik rolü artma eğilimi göstermiştir. Ev içinde yapılan işlerin toplumsal olarak görünmez olduğu düşünüldüğünde, bu işlerin kadınlar için mühim bir mücadele alanı olduğu anlaşılmaktadır (Federici, 2013, s.70).

Neticede anneliğin, belirli tarihsel koşullarda erkeklerin ve kadınların eylemleriyle anlamlandırıldığı görülmektedir. Evelyn N. Glenn’e (1994, s.3) göre, eylemlilik, biyolojik verilerden ziyade toplumsal bir yapı olarak anneliğin anlaşılmasında merkezidir. Tarihsel olarak geriye dönüp baktığımızda, annelik kavramının geleneksel toplumdan postmodern topluma değişimler geçirdiği anlaşılmaktadır. Üreme, doğurganlık, sevgi, ev içi üretim gibi konularda yaşanan dönüşümler; anneliğin, toplumsal olarak nasıl anlamlandırıldığı ile

¹² Aile merkezli politikalar, kadınlar için iş gücünde cinsiyetlerarası ayrımcılığa yol açan ‘cam tavan’ sendromuna yol açabilmektedir. Hegemonik annelik, kadınların başarılarına rağmen iş yerlerinde yükselememeleri üzerinde etkilidir. Hakim’e göre, İsveç’te, çok ciddi yasal kararlar alınsa bile annelik sorumluluklarının zahmetli olması nedeniyle kadınlar, çoğunlukla düşük sektörlü işlere yönelmektedirler.

¹³ Koronavirüs salgını nedeniyle küresel çapta iş gücü kaybı en çok kadınlar arasında yaşanmıştır. Dünyada kadınların istihdam kaybı %5 iken; erkeklerin istihdam kaybı %3,9’dur (ILO, 25 Ocak 2021).

ilişkilidir. Günümüzde yaşanan toplumsal dönüşümler ve kazanımlara rağmen anneliğin ‘kutsal’, ‘ideal’, ‘iyi’ ideolojileri temelindeki anlamı; egemenlik ilişkilerinin bir ifadesidir. Ataerkil cinsiyetçi toplumsallaşmayla, anneliğe atfedilen rollerin bilinçli ya da bilinçsiz sürdürülmesi ise cinsiyetçiliği yeniden üretmektedir. Bu bağlamda bir sonraki başlık altında anneliğin toplumsal anlamı irdelenecektir.

B. Anneliğin Toplumsal ve Psikolojik Anlamı

Geleneksel toplumdan postmodern topluma annelik tutumunda değişiklikler ve dönüşümler yaşanmış; modernlik ve sonrası dönemde yüceltilen annelik anlayışı, annenin gebe iken sağlığı, emzirme, süt verme, bebek bakımı, çocuk yetiştirme gibi gündelik pratikleri ve söylemleri belirlemektedir. Peki, anneliğin toplumsal anlamı ne ifade etmektedir? Annelik, kadınların birincil ve yegâne görevleri midir ya da annelik, iyi bir anne olmaktan öte nasıl anlamlar taşır? Bu sorular, annelik etmenin çeşitli bağlamlar içinde gerçekleştiği ve böylece toplumsal olarak nasıl anlamlandırıldığı ile ilişkilidir; zira anneden beklenenler ve ondan talep edilenler anneliğe dair kalıp yargıları yansıtır. Bütün annelerin iyi bir anne olduğu kalıp yargısı, bir normdur. Anne içgüdüsel bir sevgi ve fedakârlık ile özdeşleştirilir ve onun çocuğuna karşı sevgisiz olabileceği ihtimali düşünülmez. Oysaki Irak’ta çocuklarını nehre atan, ABD’de çocuklarını ormana bırakan, Türkiye’de yeni doğan bebeğini soğuğa terk edip ölümüne neden olan ve çocuklarını terk eden ya da sevmeyen anneler duyulduğunda şaşkınlıkla karşılanır. Her ne kadar bu tür eylemler, annenin tutumuna ilişkin kesin bir yargıya ulaşılmasını sağlamasa da bir yandan anneliğin toplumsal anlamı farklı tarihler ve kadınların değişen deneyimlerine göre farklılıklar taşır; diğer yandan da ideolojik, kültürel, sosyal tutum ve davranışlar bakımından anneliğe yüklenen anlamlar benzerlik gösterir.

Anne, basitçe çocuğu olan kadın anlamına mı gelir? Badinter’e (1992a, s.13) göre, anne, “*Göreceli ve üç boyutlu bir şahıstır.*” Annenin salt olarak baba ve çocuk ile olan ilişkisi göreceli bir algı iken; bu ilişki dışında anne hem kadın kimliğine haizdir hem de kocanın karısıdır. Jacqueline Schaeffer’e (2015, s.187) göre ise “*Kadın hem kutsal, hem murdardır... Anne ve fahişe bölünmesidir bu.*” Diğer yandan bu ilişkiler dışında anne, farklı istek ve özlemlere sahip bir varoluştur. Bu açıdan annelik; psikolojik ve sosyolojik bir hakikattir.

Annelik, hem kadının hem de erkeğin hayatını dönüştüren çeşitli süreçlere gebedir (Abrevaya, 2007, s.33). Linda P. Forcey'in (2001, s.57) bakış açısına göre annelik, insanları beslemek ve onlarla ilgilenmek ile ilgili 'sosyal' olarak oluşturulmuş bir faaliyetler ve ilişkiler kümesidir. Ancak genellikle bakım, beslenme ve sosyalleştirme sorumluluklarını üstlenme bağlamında annelik, kadınların düşüncelerini ve faaliyetlerini tanımlamada yetersizdir. Doğumdan öğretime; çocuk bakımından yaşlı ve engelli bakımına kadar toplumsal olarak inşa edilmiş faaliyetler, -bakım emeği-, kadınlar tarafından içselleştirilmiştir. Dolayısıyla anneliğin toplumsal anlamda tek bir tanımını yapabilmek, oldukça zor bir girişim gibi görünmektedir.

'Anne' kelimesinin sözlük anlamı, "*Çocuğu olan kişi,*" şeklinde tanımlanırken; annelik, "*Anne olma niteliği veya durumu, anneye yakışan davranış,*" şeklinde tanımlanır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri). Ancak annelik kavramı, bu tanımlamaların ötesinde birçok unsuru içinde barındıran, karmaşık bir anlama sahiptir. Üstelik gerek Türkiye'de gerek dünyada kadın kimliği ile ilintili sorunlar, genellikle annelik veya aile sorunları bağlamında düşünülmektedir. Örneğin, Türkiye'de, 2011 yılında, *Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı* kapatılmıştır. 'Kadın' kelimesi çıkartılarak, bunun yerine, *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı* kurulmuştur. Söz konusu değişimin ardından kadın örgütleri çeşitli kampanyalar düzenlese de bakanlığın son ismi, 2018 yılında *Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı* olmuştur (Bianet, 4 Ağustos 2018). 2021'de ise bakanlık, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı* ile *Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı* iki ayrı bakanlık olmuştur. Bakanlığın ikiye ayrılması; uygulanan politikalar ve pratikler açısından eleştirilmiştir (Kınacı, 21 Nisan 2021). Son değişiklikten anlaşılabacağı üzere hem kadın kimliği göz ardı edilmektedir hem de 'çalışma' ve 'aile' birbirinden ayrılarak, kadının, özellikle annelik rolü ve kimliğiyle özel alandaki varlığı pekiştirilmek istenmektedir. Bu bağlamda toplumsal olarak annelik, genellikle 'anne rolü' ve anne-çocuk arasındaki sevgi, bakım, fedakâr, özveri gerektirdiği düşünülen bir ilişki temelinde anlamlandırılır.

Anat P. Hecker'e (2009, s.52-53), "...Psikanalitik kuram anneyi bir nesne olarak anlamlandırmakta ve bir özne olarak yok etmektedir. Bu nedenle ana düşüncem, bu şekilde annenin özerk bir birey olarak varlığının inkâr edildiğidir," görüşünü benimser. Sigmund Freud'un yaklaşımını yeniden okuyan Hecker, Freud'un kuramında, anne figürünün karmaşık olduğunu ve daha sonra Freud'un bu figürü çalışmalarından tümüyle çıkardığını ifade eder.

Öte yandan Jacqueline Godfrind-Haber (2009, s.65-66) ise Hecker'in, "*Annenin özerk bir birey olarak inkâr edildiği,*" görüşünü eleştirir. O'na göre, günümüzde anne olmak 'kadınsılık' ile ilgilidir. Annenin kadınsı yönü, kadınlık ve kadınsılık üzerine yapılan çeşitli araştırmalarda ön plana çıkmaya başlamıştır (Parman, 2007, s.15). Ancak yine de önemli olan kadının ihtiyaçları değildir. Önemli olan, kadının bir anne olarak nasıl olması gerektiğidir (Ovadia ve Habip, 2015, s.119). Nancy Chodorow (1978, s.32-57) ise anneliğin, değişmez bir kültürlerarası evrensellik olmadığını ifade eder. O'na göre annelik, büyük ölçüde psikolojik temellidir, çünkü gebelik, doğum ve bebek bakımı ile anne-bebek arasındaki ilişki, kadınların anne olarak beklentileri için onlara bir temel sağlamaktadır.

Annenin dokuz ay on gün boyunca bebeğini karnında taşımasıyla anne-bebek arasındaki ilişki deneyimlerinden, kadının bir anne olarak beklentileri oluşmayı başlar. Dolayısıyla gebelik, annenin kimlik arayışında önemli bir dönüm noktasıdır; zira artık kadın, yeme içmesinden yaşantısının neredeyse her noktasına kadar yeni sorumluluklarla karşılaşmaya başlar. Dahası günden güne büyüyen karnıyla kadın, bir erkekle cinsel ilişki yaşadığını kamusal alanda istese de istemese de beyan eder. Kadının gebeliği bir yandan toplumsal onay alırken; diğer yandan kadını bir erkekle cinsellik içinde düşünülmesi bağlamında çelişki yaratır. Ne var ki kadın cinselliği inkâr edilen\ dışlanan bir konumda yer almaktadır. 2013 yılında bir iftar saati programında Avukat Ömer Tuğrul İnancer'in (Hürriyet, 25 Temmuz 2013), "*Hamilelerin sokağa çıkması terbiyesizliktir,*" şeklindeki ifadesi, bir anlamda kadın cinselliğine dair mevcut düşüncelerin dışavurumudur. Tarık Solmuş'a (2012, s.11) göre, "*Her kadının hamileliğe, doğuma ve anneliğe, anne olmaya ilişkin birtakım gerçekçi olsun ya da olmasın algıları, beklentileri, kaygıları ya da korkuları vardır ki bunlar hamilelik öncesi, süreci ve sonrasında yaşananları doğrudan etkiler.*" Bu bakımdan annelik, kısa süreli bir rol veyahut görev değildir.

Anneliğin sonsuza dek sürdüğünü ifade eden Godfrind-Haber'e (2009, s.68) göre:

...Bence, yeni doğmuş bir bebeğin annesi olmak annede kendine has bir ruhsal ve bedensel işleyişi harekete geçirir... Anne, bebeğine yatırım yapış ve onu seviş biçimiyle, onun temel ihtiyaçlarına gösterdiği özenle, onun bedensel mesajlarını kabul etmesiyle, bebeğe kendine ait ruhsal yolları sağlamış ve böylelikle bebeğin ruhsal büyümesinin köklerini geliştirmiş olur.

Anne sevgisine gönderme yapılan bu süreçte anne-bebek arasındaki saf ilişki; annenin, şefkatli, fedakâr ve merhametli olduğu ileri sürülerek ‘kutsallık mertebesi’ne yükseltilmesinde önemli rol oynar. Kadının asli görevinin, annelik olduğu düşüncesini pekiştirir (Keser, 2007, s.35; Cogito, 2015, s. 111-112). ‘Merhameti anne gibi olan kadın’ ve ‘anne yüreği’ fikirleri, anneliğin herhangi bir olumsuz tarafının kabul edilemeyeceği anlamına gelir. Bu nedenle anneliğin aşırı yüceltilmesi, annenin olumsuz her tür söylem ve pratikten yoksun olduğu inancını besler. Diğer yandan kadın, bebeğini dünyaya getirerek değerli bir başarı ve statü elde eder, çünkü artık ‘yetersizlik’ duygusundan sıyrılmıştır. Anne, doğurgan olduğunu ispatlamıştır ve elde edilen bu başarı onun için geçici değildir.

Çeşitli kazanım ve kayıplara yol açan anne olmaya karar verme isteği, şüphesiz ki çiftlerin hayatını alt üst edecek bir karardır. Yaşamda değişikliklere yol açan bu süreç, çiftler için olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Bu konuda, Psikolog Doğan Cüceloğlu, kendisine ait bir platformda, “Niçin çocuk sahibi olmak istiyoruz?” sorusuna, çeşitli yanıtlar vermiştir.

Cüceloğlu’nun (2007) yanıtlarına göre:

Gerçekten bir anne ve baba olma isteğiyle, yani o sorumluluğu almak ve o duyguyu yaşamak için.

Evliliği pekiştirsin diye. Korkulan sonu ayrılıkla sonuçlansın istenmeyen bir yapıyı bağlayıcı sebep olarak çocukta görmek.

Kendi yaşadığı mutsuzluğu hayata dair yapamadıklarını kendisinden bir parça taşıyacak çocuğa yaptırarak, ona yaşatarak.

Gerçekleştiremediği umutlarını, hayallerini olması gerektiğine inandığı her şeyi onda görerek bir nevi mutlu olmak, kendini iyi hissetmek.

Ölüm gerçekliği ile sonuçlanacak bu yaşamdan ayrılırken arkasından onu sürdürecektir bir neslin olmasını isteme isteği.

İleri yaşlarda ne olurum ne yaparım kaygısıyla teminat için bakılan bir çocuk anlayışı. Bence bu sorunun cevabı tüm bu şıklar olabilir... Geleceğe kendimizden daha iyi bir birey yetiştirmek için bence...

Cüceloğlu’nun, sorulan soruya verdiği tüm yanıtlar, toplumsal anlamda kadınların neden çocuk sahibi olmayı istediklerinin bir özetidir. Bu sebepler: Statü isteği, sevgi dolu

ilişki beklentisi, toplumsal beklenti, rahim gücünün ispatı, mutluluk beklentisi, toplumsal yeniden üretim, doğal yazgı, ölüm korkusu, yaşlandığında ve hastalandığında bakım talebi, aile kurma isteği, kendini gerçekleştirme ve benzer unsurların bir araya geldiği normları ve değerleri içerir. Bu söylemlerden belki de en çok bilineni çocuğun ilişkisi\evliliği kurtardığı ya da kocayı evde tutmanın bir yolu olduğu yönündeki düşüncelerdir.

Badinter'in (2011, s.19), *"Aklın, doğurma kararında gerçekten çok az bir etkisi vardır,"* ifadesi, anne olmaya karar vermenin hem baskıcı hem de arzulanan yönünü ifade eder. Bu durumda, kadınlardaki çocuk sahibi olma arzusu nasıl açıklanabilir? Bu istek kuşkusuz ki anneliğe ilişkin açmazları gündeme getirir. Bu açmazlardan belki de en önemlisi, kadının rahim gücünden yoksun kalmasıdır. Kısır olan kadın hastalarıyla görüşmeler yürüten Sylvie Faure-Pragier (2009, s.23), kadın bedeni ve ruhsal yapısı üzerine, *"...(Kadınlar) çocuk isteklerini doyurabilmek için en zorlu tedavi yollarını kolayca kabul ederler,"* değerlendirmesini yapar. Kadının doğasında var olan doğurganlık gücünü kullanamamasından kaynaklanan içinden çıkılmaz bu durum, günler hatta aylar süren çeşitli tıbbi müdahalelere\acılara maruz kalması demektir. Tıbbi müdahale kimi zaman başarıya ulaşırsa da çoğu zaman anne olma arzusunun karşılanmaması durumunda kadın için, içinde bulunduğu durum büyük bir acıya evrilir. Bedene yapılan ağır müdahaleler kimi zaman bu acının yanında az kalır. Kadın, toplumsal yeniden üretime dâhil olamadığı için çektiği bütün zorlukları görmezden gelir, çünkü çocuk doğurabilmek, sadece bu eylemle sınırlı olmayan çeşitli olguları da içinde barındırır. Çocuk doğurmak, aynı zamanda kadının başarısını ve zaferini ortaya koyması anlamına gelmektedir. Bu dolayısıyla da becerisini\gücünü ispatlar; bedeni sağlıklı ve doğurgandır. 'Her sağlıklı kadın bir gün anne olmak ister', 'Her kadın annelik içgüdüğü ile doğar', 'Her kadın anne olma arzusu taşır', 'Kadın, anne olmak için sadece uygun zamanı beklemelidir', 'Kadın, yalnızca anne olduğunda gerçek mutluluğu tadar' şeklindeki dayatılan\buyurgan görüşler, anneliğe dair hegemonik söylemlerin birer ifadesidirler. Bu nedenledir ki kadın için anne olamamak, hiçbir şey olamamak ile aynı durumu ifade eder. Çocuk, bu anlamda arzusunun ötesinde kimi zaman da bir ihtiyaçtır ve hatta annenin, 'narsistik gücünün' simgesidir (Tunaboğlu-İkiz, 2016, s.91-95).

Çocuklara oldukça önemli bir değer atfeden ataerkil toplumlarda, genellikle kadının evlendikten hemen sonra -birkaç ay içinde- hamile kalması beklenir. Bu beklenti

karşılanmadığı takdirde kadın, kısır olmakla suçlanır. Bu beklenti içinde olan kadın, her adet döngüsünde hem karnında taşımadığı çocuğunu hem de bir yaşamı yok eder (Schaeffer, 2015, s.181). Tunaboğlu-İkiz'e (2016, s.94) göre, “*Kısır kadınlar için anne olmak, annelik gücünü göstermek ve çocuk sahibi olmak bir zamanlar annelerinin karşısında kendi bulundukları durumu güçlendirmek anlamına gelmektedir... Anne, imge olarak hem çok güçlü hem de sadece üreme kapasitesine sahip kişi olarak algılanmaktadır.*” Günümüzde kadının çocuk sahibi olmadığı durumlarda kadın bedeninin sorunlu olduğu -genellikle sorunun erkekte olduğu en başta düşünülmez- düşünceleri varlığını korumaktadır. Böyle bir durumda çoğunlukla kadınlar tarafından kadınlara, doktora görünmesi ve tüp bebek uygulamaları gibi yöntemleri kullanması yönünde tavsiyeler\öğütler verilmektedir.

Kısırlık, kadın bedeninin sorunlu olduğu ya da olması gerektiğinden daha işlevsiz olduğu anlamına gelmektedir. Kadın yaş aldıkça, bedene dair bunalımlar özellikle ‘biyolojik saat’ söylemi ile derinleşir. Henüz küçük yaşlarda, ileride er geç anne olacağı fikri ile büyüyen kadın; 40’lı yaşlara geldiğinde, anne olmama\olamama kaygısı yaşamaktadır. Toplumsallaşma sürecinde kadının böyle bir kaygı yaşaması, ataeril sistemin annelik konusundaki baskısının sonucudur. Teknolojik ve tıbbi gelişmelere rağmen kadınların, cinsiyetçi rollerden uzaklaşmak yerine sisteme gönüllü olarak eklemlenmesi; annelik rolünün zafer\başarı\üstünlük olarak addedilmesinden kaynaklanır (Yaraman, 2020, s.108-109). Bu yaşlardan sonra kadının endişeye sürüklenmesine yol açan durum, ‘menopoz’ belirtilerinin ortaya çıkmasıdır. Ergenlik yıllarının tersi olan bu dönemde kadının adeti kesilir, tiroid bezlerinin çalışma şekli değişir. Kadın sürekli terler veya asabi olur. Kadının yaşlandıkça menopoz ihtimalinin artmasıyla onun ‘üçüncü bir cinsiyet’ olduğu söylenir; bu durum kadının, -erkek olmasa bile- artık dişi olmadığı anlamına da gelmektedir (de Beauvoir, 2019a, s.61). Bu yaşlara doğru kadın, doğurganlığını yitirmekle yüzleşir. Ek olarak, yaşı ilerlemiş olan gergin ya da sinirli bir kadın; bu durumu nedeniyle menopoza girmiş olduğu yönünde alay konusu olur.

De Beauvoir’e (2019b, s.311) göre:

Erkek sürekli bir biçimde giderek yaşlanırken kadın ansızın kadınlığından yoksun kalır, hem toplumun hem kendisinin gözünde varoluşunun gerekçesini oluşturan ve ona mutlu olma olasılığı sunan doğurganlığını ve erotikliğini, hâlâ gençken yitirir.

‘Biyolojik saat’ söylemi nedeniyle yaşlılık, istenmeyen bir durum olsa da çocuk ve torun sahibi yaşlı kadınlar, toplumda saygı görmektedirler. Bunun nedeni ise yaşlı kadının, doğurganlığını kaybederek erkeksi olana yaklaşması ve böylece bedeninin ve cinselliğinin bir tehlike oluşturmayacak olmasıdır. Bu aşamalara geçilmeden önce önemli olan ve mutluluğun anlamına denk gelen şey, ‘genç anneliktir’. Genç anne, her şeyden önce mutludur, çünkü vaktinde anne olmakla kendini yani kadınlığını ispatlamıştır. Çocuğun büyüme ve gelişme çağı; annenin gençlik\yetişkinlik yıllarına denk gelecektir ve hayatının her aşamasında ona eşlik edebilecektir. Aynı zamanda birden fazla çocuk sahibi olma imkânı da olacaktır.

Zeynep B. Uğur, tarafından yapılan *Çocuk Sahibi Olmak Mutlu Ediyor mu? Türkiye’den Bulgular* isimli çalışmada, ‘mutluluk’ ile çocuk sahibi olmak arasında kurulan ilişki araştırılmıştır. Araştırmada, 2014 Türkiye Araştırması verilerini kullanan Uğur’a göre, en çarpıcı sonuç, babalığa nispeten anneliğin, mutluluk ile negatif bir ilişki içinde olduğudur. Başka bir deyişle, Türkiye’de çocuk sahibi olmak ve mutluluk arasında anlamlı bir bağlantı kuruluyorken; cinsiyetçi işbölümü neticesinde çocuk bakımına ayrılan mesai saatinin babaya oranla fazla olması, anneyi mutsuz etmektedir (Uğur, 2018, s.96). Araştırma lineer olsa da, elde edilen veriler, annelik kavramı konusunda düşündürücüdür. Toplumsal olarak çocuk sahibi olmak; mutluluğun, huzurun ve gelecek güzel günlerin habercisi olduğu söylemi, burada çıkmaza girmektedir.

Annenin yaşamı, doğum sonrası birçok açıdan değişikliğe uğrar ve çocuğun varlığı çeşitli çatışma alanları yaratır. Dahası annenin, çocuğa ayırdığı mesai ve sorumluluklar doğumdan önce başladığından, annenin doğum sonrası bunalıma girmesi olasıdır. Doğum sonrası anne yalnızdır ve kendinden beklenen görevleri, zorlayıcı da olsa yapmalıdır. Anne, yeni sorumluluklarla yüzleşmek zorundadır. Dolayısıyla Miller’in (2010, s.154) ifadesiyle, kadınlar, gebeliklerinin henüz en başında, kutsal görevleri olan anneliğe giden yolculuklarında hem özel alanda hem de kamusal alanda bu süreci başarıyla yürütmelidir. Ancak doğum sonrası süreçte annenin hem hayatının tümüyle değişmesi hem de özel alanda bebeğiyle yalnız kalması, doğum sonrası depresyonun -ilk altı hafta¹⁴ loğusa dönemi-

¹⁴ Doğum sonrası ilk altı hafta annelere, doktorlar tarafından cinsel ilişkiye girmemeleri önerilmektedir ve dolayısıyla da ebeveyn olmak, kısa ya da uzun vadede çiftlerin cinsel yaşamını etkilemektedir. Loğusa döneminde, 40 anne ile yapılan görüşmelerin aktarıldığı bir çalışmada; neredeyse her anne için bu durumun benzer olduğu anlaşılmıştır. Örneğin, 35 yaşındaki Ash, fikrini şöyle dile getirir: “Mesele şu ki, doğum yaptıktan sonra sadece veriyorsun, veriyorsun, veriyorsun. Sanki vücudunuz kendi gibi hissetmiyor ve bu pek de

(postpartum)¹⁵ nedenlerindendir. Gebeliğinden itibaren anneliğin her kadının yaşaması gereken benzersiz, kutsal, mucizevi, mutluluğun anahtarı ve huzurlu yönü tekrarlanırken; zorluklarından neredeyse hiç söz edilmemektedir. Ya da ‘Dünyadaki her kadın doğuruyor, sen de doğurursun’, ‘Bebeğini kucağına aldığın an acılarını unutacaksın’ sözleriyle, bu zorlu süreç geçiştirilir. Örneğin, yazar Elif Şafak, *Siyah Süt* isimli romanında bu durumu okuyucuya kendi deneyimleri aracılığıyla aktarır.

Şafak (2007, s.12-13) aktardığı üzere:

Bebeğin doğumuyla, anne sevincinden uçuyor elbette. Ama bu arada bedeni keskin bir altüst oluş yaşıyor... Bir tek ben değilim. Sanıldığından daha yaygın bir durum postpartum.

Kendi hayatından yola çıkan Şafak, her ne kadar çocuk istemese de, O da çocuk sahibi olur ve postpartum depresyonunu yer yer mizahi ve eleştirel bir dille aktarır. Dolayısıyla idealleştirilen anneliğe ilişkin çiftdeğerlilikler; kutsallık ve yüceltme söylemleriyle hasıraltı edilir.

Bu bakımdan doğum sonrası depresyona bedenin fiziki özelliklerinin değişimi, yaşamdan zevk almama, sorumluluklarının ağırlığı, duygusal dalgalanma veyahut stres ile baş edememe gibi çok çeşitli unsurlar yol açabilmektedir (Tezel ve Gözüm, 2005, s.63). Fransız yapımı Aramızda Bebek Var (*A Happy Event*) isimli film, çocuk sahibi olduktan sonra çiftlerin arasındaki ilişkiyi, postpartum depresyonu ve geleneksel annelik anlayışını izleyiciye başarıyla aktarmaktadır. Romantik bir aşk ile ilişkiye başlayan genç çiftin hayatı, çocuğun dünyaya gelmesiyle alt üst olur. Genç anne, çocuk doğduktan sonra yeni sorumluluklarla yüzleşirken; annenin bedenine yabancılaşması ve bunalımdan çıkamaması partneri ile

güçlendirici değil. İnsanlar emzirirken 'Aman tanrım, kendimi tanrıça gibi hissettim' derlerdi. 'Hayır, inek gibi hissediyorum' dedim. Benim için seksi hissetmek, bağımsız hissetmekle ilgilidir. Şu anda kendimi daha çok buzdolabı gibi hissediyorum." Bazıları ise belirtilen süreden sonra cinsel hayatlarının normale döndüğünü ifade etmiştir (Quammie ve Shea, 20 Eylül 2019).

¹⁵ 2000-2017 yılları arasında postpartum ile ilgili yapılan çalışmalara göre, bu yıllarda yayınlanan makalelerde, postpartum depresyonunu etkileyen ve öne çıkan ilk üç unsur şu şekildedir: annenin ailesinde veya kendisinde depresyon, istenmeyen\plansız gebelik ve annenin eğitim durumu. Araştırmalarda dikkat çeken bulgulardan biri de doğumdan hemen sonra annenin bebeğini kucağına almasıyla postpartum bunalımı arasında bir ilişkiye rastlanmamasıdır (Ay ve diğerleri, 2018, s.150). Dolayısıyla anne-bebek arasındaki ilk temas ve bu yolla bağlanma söylemleri, bu çalışmada incelenen bilimsel makalelerde karşılığını bulamamıştır.

ilişkilerini derinden sarsar. Her ne kadar geleneksel söylem kadının gebe kalmasını, onun doğurganlık gücünün bir mucizesi olarak addetse de doğum sonrası ebeveynler, çoğu zaman üstesinden gelemedikleri zorluklar ile yüzleşirler.

Kadın bedeni, temelde, içinde bir başka canlıyı taşıyabilecek bir biçimde olduğundan; gebeliğin mucizevi yanı olmasının yanında bir bedenin bir başka beden içinde büyümesinden öte bu durum, durağan olmayan bir durumdur. Kadın, gebeliğinin başlamasından itibaren, bedeni çeşitli değişiklikler geçirir; göğüsler büyür, karın şişer, hormonal düzensizlikler yaşar (Welldon, 2001, s.45-46). Bu süreç hem kadını hem de partneri ilgilendiren, dokuz aylık sıkıntılı bir zamana işaret eder. Ancak modernleşmeden beri kadını annelik kimliğinden ayrı tutmak güç olsa da geleneksel toplumlarda gebeliğe atfedilen değerler, farklıdır. Ataerkil sistem içinde kadının gebe olması, toplumsal yeniden üretimin bir parçası olduğu anlamına gelir. Bu da demektir ki rahmin gücü, en az paranın ya da toplumsal hiyerarşide elde edilen gücün niteliği kadar etkilidir. Bu güç, kadına daha uzun soluklu bir iktidar alanı sağlarken (Welldon, 2001, s.60); kadına bulunduğu her ortamda ‘ayrıcalık’ tanınmasının meşru olduğu bir avantaj sunar.

Kadının üreme yeteneği, bedeninin fiziksel görünümü ile anlaşılmaya başladığı andan itibaren toplumsal saygıyı hak eder. Doğum sonrası ise anne, doğurduğu nesneyi\bebeği artık içinde taşımıyordur. Kadına olan yoğun ilgi bu defa ondan alınıp çocuğa verilmeye başlanır. Temelde, anneye olan ilgi aslında rahminde taşıdığı bebeğe yöneliktir. Kadın bebeğin sağlığı, fiziksel durumu ve gelişimi için bir nevi aracı gibidir. Ancak anne, bebeği bedeninden ayrıldığı an duygusal, fiziksel ve ruhsal bir değişimin içine girer ve bebeğinin onunla bağ kurması beklenir.

Miller’e (2010, s.106) göre:

Kadınlardan nasıl anne olacaklarını içgüdüsel olarak bilmeleri beklenir. Kadınlar doğuştan cinsiyetlendirilmiş, “kadın” rolleri içinde sosyalleşmiş olsalar da anne olma deneyimi önceki beklentileriyle örtüşmeyebilir. Doğumlar çoğu kez umulandan farklıdır ve anneliğin ilk dönemine ilişkin görevler göz korkutucu ve küçük bir bebeğin sorumluluğu bunaltıcı görünebilir.

Duyarlılık, sıcaklık, ilgi, özveri ve fedakârlık kavramlarıyla tanımlanan annelik kimliği, özellikle annenin çocuk ile ilişkisinde ortaya çıkan ‘bağı’ ifade eder. Anne-çocuk arasındaki bağın niteliği, annelik statüsüne yol açmıştır ve neredeyse tüm toplumlarda annelik, sosyal tanınırlığı, kuralları ve statüsü olan bir kurumdur (Silva, 1996, s.12). Bu duygunun bağlanma yazınındaki karşılığı ise ‘anne duyarlılığı’ kavramıdır (Sümer, 2017, s.173). Bağ teorisi çerçevesinde annenin çocuğuna verdiği bakım, hastalık derecesine varana dek bir duyarlılığa ulaşır; zira annelik, her yönüyle tam zamanlı bir görevdir. Bu görevin sınırlı bir zaman dilimi yoktur (Abrevaya, 2015, s.202-203; Koçkar, 2015, s.2018). Bu bakımdan örneğin, boşanmaların ardından çocuğun ya çocukların velayetinin anneye verilmesinin arkasında yatan nedenlerden biri de budur. Annenin çocuğu ile kurduğu bağ neticesinde çocuğu için daima en iyi şeyi yapacağı veyahut en doğru kararı vereceği inancını içerir. Ancak bu inanç, psikolojik anlamda toksik olan durumların üzerini örtmektedir (Tokdemir, 2022, s.163).

Psikanalist ve Çocuk Doktoru Donald W. Winnicott (1960, s.592-593), bebeğin anneye ihtiyacı olduğunu ve bebeğin ihtiyaçları giderildiği sürece anne-bebek arasındaki yakınlığın artacağını ifade eder. Birden fazla çocuğa sahip kadın, böylece annelik tekniğinde iyi olmaya başlar. Sherry B. Ortner’e (1996, s.31) göre ise anne ile çocuk arasındaki bağ, ‘doğal’ görülmektedir. Kadın bedeni, tüm dişi memelilerde olduğu gibi yeni doğan bebeğin beslenmesi için ‘süt’ üretir. Annenin bedeni, çocuk ile doğrudan ilişkili olduğundan anne-çocuk arasında kurulan bağ, doğal bir süreç olarak görülür. Bu dolayısıyla kültürel muhakeme, anne ve çocuğun birbirlerine ait olduğunu ve çocuğun, sürekli olarak annenin gözetimini ve bakımını gerektirdiğini kabul eder. Bu düşünce yapısı da bağ teorisi çerçevesinde ‘Kadının yeri evidir’ ve ‘Kadın, çocuk konusunda birincil derecede sorumludur’ şeklindeki fikirleri pekiştirir.

Bağ ve bağlanma ile ilgili araştırmalar yürüten Çocuk Doktoru John H. Kennell ve neonatolog Marshall H. Klaus, anne ve yeni doğan bebeğin birbirleriyle olan ilk temasın; onların bağlanmaları ile sonuçlandığına yönelik teoriyi savunurlar. Klaus’un (1998, s.1244) yayınladığı bir araştırmaya göre, anne ve yeni doğan bebek arasında hissedilen bağlanma; oksitosin yoluyla biyokimyasal olarak modüle edilebilir. Erken temas ve emzirme yoluyla bağlanma teşvik edilebilir. Diğer yandan bir anne, çıplak bebeği göğsüne dayadığında; ten tene temasın sonucu olarak bebeğin vücut sıcaklığı artar. O’na göre, tensel temasın rahatlatıcı

bir etkisi vardır; doğumdan sonraki ilk doksan dakika boyunca beşikte yatan bebeklere kıyasla annelerin göğsünde yatan bebekler neredeyse hiç ağlamamışlardır.

Sevgi ve bağlanma üzerine yapılan bir araştırmaya göre ise temel hayvan ve insan görüntüleme çalışmalarının (röntgen); sevgi ve bağlanmanın psikobiyolojisini anlamada önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına göre, anne sevgisi, romantik aşk ve uzun vadeli bağlılığın nöronal devreler ile örtüşen-farklılaşan sonuçları vardır. Yani *depomin* (haz kimyasalı), *serotonin* (mutluluk hormonu), *opiodler* (morfin etkisi) ve *oksitosin* (aşk veya sosyal bağ hormonu) gibi önemli moleküllere etki eder (Stein ve Vythilingum, 2009, s.239). Ek olarak, bağlanmanın nörobiyolojisi ve güvenlik duygusu üzerine araştırma yapan Regina W. Sullivan'a (2003, s.122-123) göre, klinik veriler yoluyla, travmatik bağların yetişkin akıl sağlığı üzerinde güçlü bir biçimde olumsuz etki yarattığı yönündeki sav, kanıtlanmıştır. Hayvanlar ile yapılan klinik araştırmalarda, örneğin, sıçan yavrularının hayatta kalabilmeleri için annenin 'kokusunun' öğrenmesinin hayati önemi vardır. Bu sayede yavru sıçanlar meme ucuna tutunmayı ve anneye yönelmeyi öğrenirler. Buradan hareketle Sullivan, aynı durumun insanlar için de geçerli olabileceğini iddia eder. 1950'lerde başlayan bağlanma çalışmaları; bu tarihlerden önce annenin bebeğe mikrop bulaştırmasından bebeği şımartmasına kadar olumsuz eylemleri engellemek amacıyla anne-bebek arasındaki temasın sınırlandırılmasına tepki olarak başlamıştır. Ancak daha sonra anne-bebek temasının ne denli önemli olduğu ve anneye özgü kokunun bebekte nasıl yönlendirici tepkiler oluşturduğunu ve hatta ağlayan bebeğe güvenlik ve rahatlık sağladığı için onu nasıl yatıştırdığı bilimsel olarak ortaya konmuştur.

William R. Arney, ikinci dalga kadın hareketinin son yıllarında kaleme almış olduğu *Maternal-Infant Bonding: The Politics of Falling in Love With Your Child* isimli çalışmasında, mevcut bağlanma literatürünü eleştirir.

Arney'e (1980, s.547) göre:

(Bağlanma) bazılarının iddia ettiği gibi hem sosyal hem de biyolojik temelleri olan bir süreçtir. Mevcut literatür, bağın tanımı veya 'bağlanma' sürecinin doğası hakkında net değildir. Ancak farklı grupların önemli bölümleri - doktorlar, ebeler, sosyal hizmet uzmanları ve feministler- bağın var olduğu fikrini benimsemiştir.

Bu çerçevede, bağlanmaya dair bilimsel araştırmalar ile birlikte doğum ve yenidoğan bakımı konusunda sosyal politikalar ve ilgili hastane politikalarında anneler için çeşitli öneriler mevcuttur. Ancak Arney (1980, s.548-550), bu araştırmaların metodolojik olarak kusurlu olduğunu iddia eder. O'na göre, bu yöndeki bilimsel bilgi üretimi, gerçekte sosyal kurumları güçlendirmek ve savunmak amacıyla üretilmektedir. Hatta bağlanma teorisi, çocukları içeren sosyal politikalar ve çocuk bakımına yönelik söylemler; aile yaşamını güçlendirmek amacıyla tam da bu kurumların varoluşlarını sürdürmek için yeniden inşaya ihtiyaç duydukları sırada kullanılmaktadır. Oysa hem *etoloji* (hayvan davranışları) çalışmaları hem de insanlar üzerinde yapılan deneyler; her türe özgü davranışları net olarak belirleyemez. Bu sebeple de bağlanma teorisinin gelişimi, bilimsel etkinlikten ziyade politik kullanımlara odaklanarak açıklanabilir. Üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen 1950'li yıllardan günümüze yapılan çalışmalarda, hayvan ve insan davranışları üzerine benzer yöntemler\araştırmalar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak burada esas önemli nokta bilim ve politika uygulamalarının toplumsal dönüşüm ile ilişki içinde olması ve kadının esas\yegâne görevinin annelik olduğu düşüncesini de içermesidir. Bu uygulamaların en önemlilerinden birisi de bağlanma teorisi çerçevesinde, emzirmenin ve anne sütünün tartışmasız önemidir.

Anne, doğum yapana kadar fiziksel ve duygusal çeşitli aşamalardan geçse de doğumun ardından anne ile bebeğin bir araya gelmesiyle yeni bir aşamaya geçilir. Anne, bebeğini doğurarak ondan ayrılır fakat farklı bir ilişki ile yeniden onunla temas haline geçer. Annenin yeni görevi, bebeğine süt vermektir (Gürdal Küey, 2007, s.43). Badinter (2011, s.73), “20 yıldır tanık olduğumuz annelik devriminin merkezinde emzirme vardır,” tespitini yapar. Doğumun hemen ardından, annenin yaşadığı fiziksel acıya bakılmaksızın bebeğini beslemesi beklenir. Öyle ki anne görevini başaramadığı takdirde, onun yanında duran refakatçiler veya hemşireler devreye girer. Annenin emzirmeyi reddetmek gibi bir seçimi olacağı ihtimali dahi düşünülmemektedir. Anne sütünün mucizevi özellikler taşıdığı ile ilgili söylemler, son yıllarda giderek daha fazla vurgulanmaktadır. Emzirmenin tıpkı hayvanlardaki gibi içgüdüsel yönünü ön plana çıkaran bir savunuya göre, annenin doğumdan sonra en az yarım saat içerisinde bebeği emzirmesi gerekmektedir (Health World News, 30 Eylül 2019). Türk Halk

Sağlığı Kurumu'nun hazırlamış olduğu *Anne Sütü Halk Eğitimi Sunusu*'nda da anne sütünün¹⁶ ve emzirmenin hem anne hem de bebek için 'mucizevi' yararları aktarılmıştır.

Anne Sütü Halk Eğitimi Sunusu'na (2013) göre:

Anne sütü; annenin bebeğine vereceği ilk ve en güzel hediyedir...

Anne sütü, en doğal, en taze ve en uygun besindir.

Her bebek için kendi annesinin sütü idealdir. Her bebeğe özel bilişimde salgılanır.

Anne sütü ve emzirme; anne ve bebek arasında vazgeçilmez duygusal bir bağ oluşturur.

Anne sütü, her yerde hazırdır, bedavadır, hazırlama ve ısıtma sorunları yoktur.

Anne sütü içinde bebeği kanserden koruyucu maddeler bulunur.

Anne sütü bebeğin zekâsını 8-10 puan artırır.

Emzirme; anneleri meme kanseri, rahim kanseri, kansızlık (anemi), kemik erimesi (osteoporoz) gibi hastalıklara yakalanma riskini azaltır.

Emziren anneler eski kilolarına daha çabuk döner.

Emzirme anne için bir görev değil haktır.

Sıklıkla tekrarlanan emzirme eyleminin önemi; anne ve bebek arasındaki teması güçlendirdiği, bebeğin zekâsını geliştirdiği, temiz ve koruyucu olduğu, tüm besin ihtiyacını karşıladığı, oksitosin salgılanarak annenin doğum sonrası ağrılarını kestiği yönündeki argümanlar ile desteklenmiştir. Bu sebeplerle anne, bebeğini ilk altı ay anne sütü ile beslemelidir (Kılıç, https://www.temasdernegi.com/tr/temas_emzirme_kitapcigi-6). Dolayısıyla doğumun ardından annenin, bebeğini emzirmeyi reddetmesi gibi bir tercih şansı yoktur. Emzirme konusunda deneyimsiz olduğunda ise -mahremiyet önemsenmeksizin-

¹⁶ Türkiye'nin, bilhassa Doğu Anadolu ve Güneydoğu bölgelerinde, geleneksel 'başlık parasına' ek olarak; anne için 'süt parası' talep edilmektedir. İnanişâ göre süt parasını, annenin kızına bakıp onu beslediği için diğer bir deyişle ona harcadığı emekler için ister. Ne var ki kız çocuğu, ileride bir erkeğin eşi ya da başka bir ailenin gelini olmak için yetiştirilir ve bu nedenle, helal süt ile emzirdiği kızı için ödülünü ister. Aynı zamanda annelerin, 'sütümü helal etmiyorum' söylemi de oldukça yaygındır.

doğum hemşireleri devreye girmektedir, çünkü ya bebek memeyi doğru kavrayamamaktadır, ya da anne bu konuda deneyimsizdir.

Kimi anneler ise doğum sonrası sancı ya da göğüs ucu ağrıları\yaraları sebebiyle bebeğini emzirmeye gönülsüz olabilmektedir. Göğüs ucu kremi üreticiliği yapan Resheda Hagen isimli bir üretici, 1978 yılında ilk kez kendi krem markasını kurmuştur. *Lansinoh* isimli bu marka, altmıştan fazla ülkede annelerin daha uzun süre emzirmeleri konusunda faaliyetler sürdürmektedir. Türkiye’de 1000’in üzerinde anne ile 9 ülke ve 12 binin üzerinde anneye yapılan *Lansinoh 2017 Uluslararası Emzirme Araştırması*’na göre, Türkiye, emzirme süresinin en uzun olduğu ülke olarak ilk sırada yer almıştır. Türkiye’de %38 oranında kadın 12 ayın üzerinde emzirme hedeflerinin olduğunu ifade ederken; bu oran Fransa’da %77 oranında 6-12 ay, Brezilya’da %28 oranında 12 ayın üzerindedir. Yasal doğum izni¹⁷ ise 16 hafta olarak belirlenmiş ve anne dilerse, işvereninden altı ay ücretsiz izin de talep edebilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’de çalışan annelerin %68’i ücretsiz izin kullanmak istemezken; %26’sının işvereni, durumu kabul etmediği için anneyi işten çıkarmaktadır. Araştırmanın önemli sonuçlarından biri de, ‘Annelerin emzirme konusundaki en büyük endişesinin, sağlık personellerinin önerdiği kadar uzun süre emzirememesi’ tespitidir (Lansinoh, 8 Ekim 2019). Annenin, altı aya kadar işyerinden uzak kalması ve doğum teşviklerinin verilmesi; diğer yandan onun işgücü piyasasındaki görünürlüğünü azaltmaktadır. Üstelik anne izin kullanırken, baba için verilen izin yalnızca on gündür.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) tarafından yapılan ve küresel çapta emzirme oranlarının artırılmasını hedefleyen *Küresel Emzirme Ortaklığı* girişimi raporuna göre, emzirme konusunda belirlenen kurallara bütünüyle uyan bir ülke yoktur. 194 ülkeyi raporlayan *Küresel Emzirme Karnesine* göre, annelerin sadece %40’ı ek besin vermeden bebeklerini emzirmektedir. %60’ın üzerinde bir oran, yalnızca 23 ülke bazında tespit edilmiştir (UNICEF, 8 Nisan 2021). Annelerin, bebeklerinin doğumunun ardından, ilk altı ay boyunca yalnızca anne sütü ile beslemesine yönelik tesir eden faktörleri tespit etmek

¹⁷ 4857 sayılı İş Kanunu’nun (2003) *Analık halinde çalışma ve süt izni* başlıklı, madde 74 düzenlemesi, “Kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam onaltı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır. Çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenir,” şeklindedir.

amacıyla, Adana Çukurova’da, 284 anne ile bir araştırma yapılmıştır. 2015 yılında yapılan bu araştırmada annenin yaşı ve eğitimi, sigara içme alışkanlığı, çalışma durumu, süt eğitimi alıp almadığı gibi değişkenler bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, teşviklere ve tavsiyelere rağmen annelerin yalnızca %37’si bebeğine ilk altı ay boyunca yalnızca anne sütü vermektedir. Araştırma bulgularından önemli bir diğer sonuç ise annenin eğitim seviyesiyle ilintili olarak bebeğini, ilk altı ay boyunca yalnızca anne sütü ile emzirme durumu arasındaki pozitif korelasyondur. Yani eğitim düzeyi yüksek olan -lise ve üniversiteden mezun olan- annelerin, ilk altı ay kadar bir süre boyunca bebeklerini yalnızca anne sütü ile besleme oranı; eğitim düzeyi düşük olan kadınlara nispeten daha yüksek çıkmıştır (Ata Yüzügüllü, Aytaç ve Akbaba, 2018, s.97-101). Emzirmenin yararları referans gösterilerek teşvik edilmesine koşut olarak, rapor sonuçlarında belirtilen oranların düşük olduğu ortadadır. Üstelik emzirme kuralları konusunda yeni modern anneye ulaşmak nispeten çok daha kolaydır, çünkü modern anne, çocuk bakımına dair sorumlulukları yeteri kadar uygulamadığında suçluluk duygusu hisseder. Bu nedenlerle de egemen sisteme gönüllü olarak eklenir; bebeği zayıf görenler genellikle, bebeğin annesi tarafından yeterince emzirilmediğini ve beslenmediğini düşünmektedir.

Anne sütünün ve yenidoğan bakımının önemi, bu amaçla kurulan kurumların 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren faaliyet göstermesiyle anlaşılabilir. Bu kuruluşlar, nüfus artışını desteklemek amacıyla annelik içgüdü ve emzirmenin gerekliliği söylemiyle gündeme alınmıştır. Türkiye’de anne-çocuk sağlığı, yeni doğan bakımı ve çocuk ölümlerinin azaltılması amacıyla 1987’de ilk kez *Kadın Doğum Kliniği* kurulmuştur. 1923’te Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte, İzmir’de ilk kez *Süt Damlası* derneği kurulmuştur. Burada hekimlik görevi yapan ilk Türk kadın doktor ise Hatice Safiye Ali’dir. Daha sonra Süt Damlası, *Himaye-i Etfal Cemiyeti*’ne (Çocuk Esirgeme Kurumu) bağlanmıştır. İçinde laboratuvar, çocuk bakım odası, hasta ve gözlem odası, süt mutfağı yer alan Süt Damlası, anneleri emzirmeye teşvik etmekteydi. Dahası annesi ölmüş ya da sütü yetersiz olan çocuklara da yardım edilmekte; bedava süt dağıtım faaliyetleri yürütmektedir (Civaner ve Ülman, 2009, s.112-114).

Anne sütünün önemi konusunda farkındalığın artırılması için dünya çapında *La Leche League* (LLL-Süt Birliği) isimli bir sivil toplum kuruluşu kurulmuştur. Bu dernek, emziren

kadınların birbirleri ile dayanışma kurabilmesi amacıyla, 1956 yılında Chicago’da faaliyete başlamıştır. Dünyanın çeşitli yerlerinde faaliyetlerini sürdüren bu dernek, Türkiye’de, *La Leche League Türkiye* olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Derneğin öne çıkan başlıklarından biri, ‘emzirme sanatıdır’. Öyle ki dernek, yeni anne olmuş kadınlara bilgi ve destek için iletişim imkânı tanınmakta ve çeşitli videolar ile de eğitim vermektedir. Bu eğitimlerde emzirmenin faydaları, sütün hastalıklara karşı koruyuculuğu, çocuğun ne zaman emzirilmesi gerektiği ve göğüs kanseri hakkında bilinmesi gerekenler yer almaktadır (<http://www.illturkiye.org/2021/03/emzirme.sanati.html>). Diğer yandan ‘bebek dostu hastane’ uygulaması da giderek yaygınlaşmaktadır. Uluslararası bir uygulama olan bu unvan, Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından, 1991 yılında, *Anne Sütünün Teşviki ve Bebek Dostu Hastaneler Programı* ile birçok ilde -567 hastanede- başlatılmıştır. Bu unvan, doğum hizmeti veren hastanelerin, annelere gebeliklerinden itibaren bebeklerini nasıl emzireceklerine yönelik bilgi sağlayan, annelere bu konuda yardım eden hastanelere verilmektedir. ‘Yaşama en iyi başlangıç’ olarak kabul edilen anne sütünün, nasıl verileceğinden ve sütün hangi yollarla artırılacağına kadar yöntemler ile anneler yönlendirilir (Bebek Dostu Hastane Ne Demektir?, 21 Kasım 2017). Tüm bunlardan hareketle, esas meselenin annenin ‘eğitilmesi’ olduğu anlaşılmaktadır. Winnicott (2018, s.3), “*İnsanların duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını ele alıp bu konularda ilgili tartışmalar ve eğitimler düzenlemenin çok önemli olduğunu ve neler olup bittiğini çok daha iyi anlamamızı sağlayacağını düşünüyorum,*” ifadesiyle, ebeveynlik konusunda eğitimin ve sağlıklı bilgi aktarımının önemine vurgu yapmıştır. Doğum konusunda aynı zamanda baskıcı/buyurgan niteliklere sahip tıp bilimi ile el ele giden emzirme eylemine yönelik normlar, annenin doğum anından itibaren emzirmeyi reddetmesini ve emzirmeye gönülsüz olmasını reddeder. Anne, memeleri ile bebeği en iyi şekilde emzirdiğine dair çevresini ikna etmek durumundadır. Bu nedenle büyük meme övülür; övgü beraberinde toplumsal onay ve saygıyı getirir. Böylelikle, mesleki uzmanlık gerektiren bu uygulama eğitimle gelişir ve iktidar konumuyla ilişkili ‘bilgi hiyerarşisine’ dayanır. Anneliğe yönelik uygulanan politikaları da içeren bilimsel bilgi; kadınları, nasıl anne olunması gerektiği yönünde yönlendirilmektedir.

Üreme ve doğum teknolojik müdahaleler ile gerçekleşirken; modern teknolojiler kadınları kendi bedenlerinden uzaklaştırarak otoriter bilgiye katkı sunar (Miller, 2010, s.77). Dolayısıyla geleneksel toplumlara özgü olan ebenin eve çağırılması ve evde doğum yöntemi,

modern dönemde hastane ortamına taşınmıştır. Kadın, gebeliği süresi boyunca istese de istemese de her ay doğum yapacağı hastaneye kontrole gider. Aksi takdirde sorumsuz olmakla suçlanacağı için hastane tarafından kendisine verilen doğum çizelgesini gönüllülükle takip eder. Bu anlamda en iyi anne, kendisinden beklenen kurallara ve prosedürlere en iyi şekilde uyum sağlayan annedir. Sisteme en çok bağlı olan kadınlar ise tıp bilimini takip etme durumu olan ve duyarlılık konusunda daha fazla endişeye sahip olan eğitimli¹⁸ kesimde yer alan kadınlardır. Dikkat çeken nokta ise anne sütü önerisinin, Süt Birliği'nin de faaliyetleriyle gelişmiş ülkelerden diğer ülkelere hızla yayılmasıdır. Biberon ile bebeğini emziren ya da pompalı aletler kullanarak bebeğini temassız bir şekilde besleyen anneye, acınası gözlerle bakılmaktadır. Böyle bir durumda annenin memelerinin, gerçek işlevini yerine getirmediği düşünülmektedir. Bebek ile ilk temas, onunla kurulan bağ ve ona bakım vermeye ek olarak; fedakârlık ve kendinden vazgeçiş durumu, toplumsallık kazandırılan anneliğin kutsallaştırılması ve yüceltilmesi ile karşılık bulur. Dolayısı ile de anneliğe dair tüm tutum ve davranışlar; iyi ve kötü annenin nasıl olması gerektiği yönünde belirleyiciliğe sahiptir.

Anneliğin anlamı, bedelini ödediği ve görevini yerine getirdiği takdirde 'iyi annelik' ile özdeşdir. Toplum, başarılı anneyi yüceltmeye hazırdır. Ancak bu kutsal görevi yerine getiremeyen kadınlar 'kötü anne'¹⁹ etiketiyle kınanır (Badinter, 1992a, s.219). Annenin kendisini çocuğuna adamasının ve fedakârlıkta bulunmasının; kendisi için bir eziyet olmasından ziyade ona kendisini değerli hissettiren, ona haz veren bir durum olduğu düşünülür (Abrevaya, 2015, s.204). Kendini adama ve fedakârlık, bu anlamda iyi annenin tanımlayıcısıdır. Biyolojik determinizm²⁰ ve natüralizmin hipotezlerine göre annelik, kadın

¹⁸ Yaraman'ın (2020, s.85) *Cinsiyetçi İkiyüzlülük* kavramsallaştırmasına göre, tam tersi düşünülse de aslında eğitimli ve gelir düzeyi yüksek olanlar yani toplumsal olarak avantajlı konumda bulunanlar; toplumsal olarak dezavantajlı gruplara kıyasla daha çok 'örtük tarafılık' göstermektedir. Çalışmanın ileriki kısımlarında ayrıntılı bir şekilde analiz edilecek olan cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramının hipotezlerinden biri olan; ekonomik ve eğitimsel sermayenin arttıkça cinsiyetçi ikiyüzlülüğünün artması eğilimi ile örtük yanlılığının artması eğilimi, bu bağlamda örtüşürler.

¹⁹ Toplumsal olarak anneliğe yalnızca olumlu anlamlar yüklenir; anneliğin kutsallaştırıldığı toplumlarda kötü annelik, üvey anne ile özdeşleştirilir. Dolayısıyla kutsal ve iyi anne anlayışları bir normdur. Özbiyolojik annenin kötü bir varlık olacağı ya düşünülmemektedir ya da görmezden gelinmektedir. Ancak son zamanlarda özellikle televizyon ekranlarında, kötü anne temsilleri sıklıkla yer almakta ve böylece annelik kavramına dair yüzleşilmesi gereken açmazlar gün yüzüne çıkmaktadır. Bu dizilerden gündemde olanlar ise 'Camdaki Kız', 'Masumlar Apartmanı' ve 'Doğduğun Ev Kaderindir' isimli Türk dizileridir. Dizilerdeki annelik temsili, 'kötü' karakterlerdir (Tokdemir, 9 Mayıs 2021).

²⁰ Ortner'e (1974, s.71-72) göre, kadınların evrensel olarak değersizleştirilmesi; biyolojik determinizme dayandırılabilir. Biyolojik deterministler, erkek türüne içkin olan ve onları baskın cinsiyet yapan bir şeyler olduğunu iddia ederler. Kadınlarda ise 'bir şeyler eksiktir'. Bu nedenle kadın yalnızca doğal olarak ikincil değildir;

bedeninin ve içgüdüsünün doğal sonucudur. Tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamda iyi bir annenin, nasıl olması gerektiği konusunda fikirler değişim içindedir (Miller, 2010, s.97). Ailenin doğal biçimi ve yeteri kadar iyi anne olmanın neyin oluşturduğu konusuna dikkat çeken Moore (1996, s.59), çalışmasında, Birleşik Krallık ve ABD'deki tartışmaları aktarır. O'na göre, 20. yüzyılın son çeyreğinde kadınlar, sosyal damgalama ve sosyal yardım kesintileri ile bedel ödemektedirler. Devlet, hâkim normlardan sapan geleneksel çekirdek aile dışındaki ebeveynlere destek vermeme eğilimindedir.

Winnicott'a (2018, s.viii) göre, 'yeterince iyi' annelik etmek, çocuğun anne ile kurduğu ilişki neticesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla en iyi\ideal anne, bir annenin sağlıklı bir çocuk yetiştirmesi ile mümkün olur. Anne çocuğunun dersleri ile ilgilenir, ona masallar okur; ona duygusal yakınlık ve şefkat verir, çünkü çocuğunun ihtiyaçlarının ve duygularının farkındadır (Solmuş, 2012, s.26-27). Yeterince iyi olamayan anneler ise hem bireysel hem de toplumsal açıdan 'kötü' ve 'yetersiz' anne olarak etiketlenir.

Susan Forward'a (2021, s.25) göre:

Psikolojik anlamda farkındalığımızın çok yüksek olduğu bir çağda yaşasak da, henüz o mitsel annelik algısından yakamızı sıyıramadık... Annelik miti, sevgisiz anneleri çok güzel örtbas ediyor; çoğu zaman kocaları, diğer aile bireyleri ve toplum, onlara yönelik her türlü eleştiriye ve dikkatli incelemeyi savuştururken, bu anneler istiflerini bozmadan hayatlarına devam ediyor.

İyi annelik ve kötü annelik kavramları ekseninde, *Anneler Çocuklarını Sevmek Zorunda Mı?* başlığıyla, sosyal medyada anne ve çocuk ilişkisi üzerine bir tartışma yaşanmıştır. Tartışmanın önemi, hiç beklenmedik bir şekilde bir annenin, iki çocuğuna karşı eşitsiz olan sevgi boyutunu itiraf etmesidir. Toplum tarafından kutsallaştırılan anne, nasıl olur da kendisi ile çocuğu arasında bir bağ olmadığını itiraf edebilir? Bu açıklama, anonim bir isimle yapılmıştır. Anne, her iki kızı için "Çok seviyorum," demesine rağmen kızlarından birine karşı annelik duygusunu besleyemediğini itiraf eder. "Bazen geleceğimizi düşünüyorum ve

aynı zamanda onlara korunma ve fırsat sağlanmasından da memnundurlar. Korunma, kadınlar için annelik zevki deneyimini en tatmin edici seviyeye çıkarma fırsatı sunar. Dolayısıyla bu durum, Ortner'e göre, biyolojik determinizmin tamamen alakasız olmadığı anlamına gelirken; bu gerçeklikler kültürel olarak tanımlanmış değerler çerçevesinde yalnızca üstün\şağı olma anlamlarını alır. Ortner'in vurguladığı şey; kültürün, doğa üzerindeki tahakkümüdür.

muhtemelen büyüdüğü zaman iki yabancı gibi olacağız,” diyerek, içinde bulunduğu durumun sonuçları açısından üzüldüğünü belirtir (Onedio, 18 Aralık 2019). Annenin bu davranışı, beklenmedik bir durum olarak karşılanmış ve sosyal medyada büyük tepkiler almıştır. Önceleri öz anneden beklenmeyen bu davranış biçimi, üvey annelere hasredilirdi. Toplumsal olarak anneden beklenen rolleri gerçekleştirmiş olan bu kadın; ‘sevgi’ hissetmediği için suçluluk duygusu yaşamaktadır. Neticede annenin bu itirafı, toplum tarafından annenin kötü kalpli, sevgisiz ve merhametsiz olması ile eleştirilmiştir. Bu noktada, Badinter’in (2011, s.22), *“Sahiden de, toplumumuzda itiraf edilmesi bundan daha zor bir şey yoktur,”* sözünü hatırlamak gerekir. Nitekim *“Günümüz modern toplumunda annelik kavramı ‘olanın’ ötesinde ‘oldurulan’ bir yapıya bürünmüştür”* (Gaia Dergi, 14 Mayıs 2021). Araştırma boyunca medya\sosyal medya üzerinden verilen örnekler ve yapılan tartışmalar; geleneksel ataerkil annelik kavramında kırılmanın yaşandığını göstermektedir. Beklenmedik ve alışılmadık kötü anne tipleri, egemenlik ilişkilerinin tezahürüdür ve kutsallaştırılan annelik kavramını ters yüz etmektedir (Tokdemir, 2021, s.187).

Nihayetinde şu ana dek yapılan analizlerden yola çıkarak, anneliğe toplumsal olarak yalnızca olumlu anlamlar yüklendiği fikri, mutlaklıdır. Kutsal annelik bir normdur ve ideal annelik anlayışı yüceltilerek; anneliğin, kadının ulaşması gereken yegâne görevi olduğu düşüncesini de pekiştirir. Dolayısıyla ataerkil cinsiyetçi toplumsallaşma hem kadının çocuk üreten biyolojisini ve anneliğin yüklerini\sorumluluklarını, -gebelik, doğum, emzirme, bakım- hem de duygusallık ve fedakârlık övgüsüyle kadını, annelik rolünün sınırlarına sıkıştırır. ‘Yuvayı dışı kuş yapar’; yuvayı sürdüren de yuvanın temel dayanağı da annedir. Cinsiyetçiliğin yeniden üretimi bağlamında bu söylemin, kadınlar için ideal olanı yansıttığı düşünülür; zira çoğu kadın ve hatta kimi feministler için dahi anneliğin yeri ayrıcalıklıdır.

C. Feminist Yaklaşımlarda Annelik

Annelik kavramı tarihsel, sosyolojik, psikolojik ve ideolojik pek çok alanda tartışmalara konu olmuştur. Annelik, doğrudan kadınlar ile ilgili olduğundan; kadın ve doğurganlık meseleleri bağlamında, feministlerin de bu konuyla ilgili birbirleriyle örtüşen ve farklılaşan fikirleri mevcuttur. Birinci dalga kadın hareketine öncülük eden feministler, kadınların

yaşamlarının sınırlı olduğunu gündeme getirerek; erkekler ile ‘eşit’ haklar için mücadele etmişlerdir. Eğitim, çalışma yaşamı, medeni ve ‘oy hakkı’ kazanımı gibi siyasal hakları da kapsayan haklara sahip olunması gerektiği yönündeki mücadele ile kadınların çeşitli kazanımlar elde ettiğini ifade eden Yaraman, kadın hareketlerinin moderniteden etkilendiği ifade eder.

Yaraman’a (2008, s.831) göre:

Böyle bir ortamda ortaya çıkan birinci dalga kadın hareketi, toplumsal dönüşümden etkilenerek ve bu dönüşümü etkileyerek, modernleşme sürecinin içinde yer aldı. Eğitim, çalışma yaşamına katılma ile medeni ve siyasal hakların yasalarca erkeğe eşitlenmesi hedeflendi ve biçimsel engeller büyük ölçüde ortadan kaldırılarak kadın ve erkeğin biçimsel eşitliği sağlandı. Bu bağlamda her düzeyde kız okullarının açılması ve giderek iki cinsiyetin bir arada eğitim görmesi yasalarca güvenceye alındı. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşları kadınların ekonomik hayata katılımını hızlandırdı. Aynı dönemde kadınlara erkeklerle aynı koşullarda seçme ve seçilme hakkı tanındı. Aile ile ilgili yasalarda, geleneksel dönemde erkek lehine olan miras, evlenme ve boşanma hakkı iki cinsiyete eşit hale getirildi. Bu biçimsel değişiklikler yeterli bulundu.

Yaraman’ın ifade ettiği üzere, Sanayi Devrimi ile bir proje olarak gerçekleşen toplumsal dönüşüm; kadın hareketi mücadelesinin ilk aşamasına, yani birinci dalga kadın hareketine olanak sağlamıştır. Kadınların kentleşme, iş gücü katılımı ve okullaşma ile daha fazla kamusal alanda görünmesi elbette önemli bir kazanımdır. Özellikle okulun doğuşu, modernleşmenin ideolojik bir aygıtı olarak işlev görmüş; kadınlar, nitelikli işgücü yetiştirmek ve ucuz işgücünü oluşturmak amacıyla, toplumsal anneliği daha iyi gerçekleştirmek adına eğitime yönlendirilmişlerdir (Yaraman, 2020, s.25). Ancak Yaraman’ın (2008, s.832) bakış açısına göre, “Cinsiyetçiliğin ortadan kalkması için modernleşme sürecinde kadının erkeğe, özellikle yasalar nezdinde eşitlenmesi çözümü, ilk yanılısamadır.” Dolayısıyla modernleşme sürecinde kadını erkeğe eşitlemek, erkekliği yüceltirken; kadınlara biçilen rol ise ‘toplumsal annelik’ rolüyle yeniden üretilmiştir. Kadınlar, geleneksel annelik rolü ile toplumsal dönüşüme katkı sağlayacakları sorumlulukları üstlenmeye çağırılmışlardır (Yaraman, 2020, s.26-31). 21. yüzyılın ortalarından itibaren ikinci dalga kadın hareketinin etkisiyle, feministler tarafından, bedenlerini istedikleri gibi kullanma ve anne olma kararının kadınlar tarafından verilmesi gerektiği yönündeki görüşler gündeme gelmiştir. Kadınların elde ettikleri

kazanımlar ile birlikte artık annelik kimlikleri ile var olabilecekleri savunusu, ‘fark’ olgusuna geçiş ile ortaya çıkmıştır. Fark olgusu çerçevesinde, “Özel olan politiktir!” sloganı ile kadınlar, ataerkil sistemi eleştirerek kamusal\özel dikotomik ayrımına karşı çıkmışlardır.

Yaraman’ın belirttiği üzere, modernliğin eleştirisi veyahut yapıbozumuna uğratılması, ikinci yanılsamadır; zira cinsiyetçi değerlerin sorgulanması, cinsiyetçi hiyerarşinin zeminini sarsamamış, aksine derinleştirmiştir.

Yaraman’a (2008, s.833) göre:

Modernleşme sürecinde kadının ulaşması hedeflenen “yüceltilmiş doğru” erkek ve erkeğe ait değerler bu bağlamda sorgulanmaya başlamıştır. Yalnızca birinci dalga kadın hareketinin değil, bileşeni olduğu modernleşme projesini yönlendiren erkeklerin de destekledikleri kadının erkeğe biçimsel eşitliği, kadının özgürleşmesi önündeki yasal engelleri ortadan kaldırmış; ancak toplumun her zerresine nüfuz etmiş erkek egemenliğini tartışmamıştır. Proje, kadını erkek gibi yapmak hedefindedir; erkeğin neden iktidarda olduğunu sorgulamak değil. Bu projenin yetersizliğini, eksikliğini sorgulamak, ikinci dalga kadın hareketinin çıkış noktasını oluşturacaktır. 1960’lardan itibaren artık, iki cinsiyetin ve giderek daha farklı cinsel tercihlerin, farklılıklar içinde denkliliği için mücadele söz konusudur.

Böylelikle feministler örneğin; ataerkillik, toplumsal cinsiyet veya cinsiyetçilik konularında ortak fikirlere ve eleştirilere sahip olmuştur\olabilmektedir. Bu ortak anlayış, konu annelik olunca, annelik farklı feminist teoriler için farklı anlamlar taşımaktadır. 1990’lardan sonra postmodernizm ile birlikte farklılıkların yüceltilmesi, toplumsal değişim içinde erkek egemen değerlerin cinsiyetçilik özelinde sorgulanmamasına olanak sağlarken; özellikle postmodern feminizmin annelik övgüsü toplumsal ve kültürel bağlamda anneliği yüceltilmiştir. Annelik kimliği, ‘tek tip’ şeklindeki bağlamın dışında, farklı annelikleri de - eşcinsel anneler, göçmen anneler, bekâr anneler, siyah anneler vs.- içerek biçimde dönüştürülmüştür (Yaraman, 2020, s.45-46). Dolayısıyla da anneliğe dair iki farklı görüş; dönemin kültürü, toplumsal yapısı ve tarihsel olarak üretilmiş koşullara bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

1800-1914 yılları arasında Almanya’da, feminizm ve annelik arasındaki ilişkiyi inceleyen Taylor Allen (1991, s.1-13), Alman feminizminin teori ve pratiğinde, kadının anne

olarak rolünün bir bütün olarak topluma uygulanması fikrinin ne denli önem arz ettiğine dikkat çekmiş; aynı zamanda 20. yüzyılın başlarında feminist söylemin, kadının bir yurttaş olarak en önemli hakkı ve görevi olan anneliğin yüceltilmesiyle kuşatıldığını ifade etmiştir. Günümüzde feminist tarihçilerin annelik konusuna olan tepkileri, kınamadan övgüye kadar kapsamlı bir çerçeveyi kapsar. Allen (2005, s.8), annelik konusunda feministlerin ikiye ayrıldığını ve ‘maternalist (anacı) feminizmin’ anneliğe yönelik, annelik ile müzakere eden\uzlaşan olumlu ve ayırt edici rollerin ön plana çıkarılmasını hedeflediğini ifade eder. Bu bağlamda anneliğe dair açmaza düşen iki farklı düşünce; genellikle kadın bedeninin doğurganlığının “*Bir baskı aracı mı yoksa kadın kimliğinin ayrılmaz bir parçası mı?*” sorunu üzerinden yürütülür.

Kadınları, anneliğe dair mevcut normların çaresizliğinden kurtarmak için bazı feministler; kadınların konumunu biyolojik zorunluluklara bağlayan teorilere meydan okumuşlardır. Feminist düşünürler, evrensel olduğu düşünülen annelik kavramının kökenlerini, biyolojik kaynaklardan çok sosyal -ve toplumsal- kaynaklar içinde konumlandıran teoriler geliştirmeye çalışmışlardır (Glenn, 1994, s.4). Bu yazarlardan *Shulamith Firestone*, *Simone de Beauvoir*, *Betty Friedan*, *Kate Millett* ve *Juliet Mitchell* gibi feministler kadının doğurganlığının bir baskı aracı olduğunu ve ancak tıbbi gelişmelerin onları hamilelik ve doğumdan tamamen ayırdığı zaman kurtulabileceklerini iddia ederler. Bu pozisyon, feministlerin erkekleri ya da bebekleri sevmediğine yönelik anlayışları beslemiştir. Diğer bir pozisyondaki feminist yaklaşımlar ise feministlerin çoğunun anneliğe olumlu baktığı şeklinde bir karşı çıkış göstermişlerdir (Miller, 2010, s.94-95). Yani radikal feministler ataerkinin üremeyi kontrol ettiğini söylerken ve anneliğe adım atmanın\anne olmanın baskıcı doğasından bahsederken; diğerleri, kadınların çocuk üreten bedenlerinin eşsiz gücünden dem vurur. Bu bağlamda feministler, bir kurum olarak anneliğin ya tamamen reddedilmesi gerektiğini (Ferguson, 1986, s.7) ya da kadın ve annelik arasındaki benzersiz ilişkinin merkeze alınması gerektiğini savunmaktadırlar.

Kadının ezilmesine yol açan şeyin, doğurganlık özelliği olduğunu ifade eden Firestone, 1973 yılında yayınladığı *Cinselliğin Diyalektiği* isimli çalışmasında Engels, de Beauvoir, Friedan, Freud ve Chodorow’a büyük ölçüde yer verir ve bu yazarların çalışmalarında ‘cinsellik’ konusuna yeterince değinmediklerini belirtir. Özellikle kitabının bir kısmında

Freud'a yer veren Firestone, Freud'un insan yaşamı ve ruhbilim konusundaki görüşlerinin deneysel olarak sonuç vermediğini ve üstelik mevcut görüşlerinin 'saçma' olduğunu belirtir. Bu anlamda Freud'un 'penis kıskançlığı' ve 'iğdiş (hadım) kompleksi' varsayımı, O'nun kadın cinselliğini görmezden geldiği gerekçesiyle, feministler tarafından reddedilir.

Sigmund Freud'a (2016, s.119) göre:

Bütün insanların aynı cinsel organa (erkeğinkine) sahip olduğu varsayımı, çocukların ürettikleri dikkate değer ve önemli birçok cinsel teoriden ilkidir. Biyoloji biliminin, onun önyargısını haklı çıkarmasının ve kadın klitorisini penisin gerçek bir ikamesi olarak kabul etmek zorunda kalmasının çocuğa pek yararı olmaz.

Firestone (1993, 56), Freud'un varsayımlarından hareketle *Freudçuluk* ve kadın hareketlerinin aynı şeyden oluştuğunu, Freud'un cinselliği keşfettiğini ifade eder. Freud'un, cinsel kimliğin gelişimi, cinsiyet odaklıdır. Dolayısıyla cinsiyet temelli kadın-erkek dikotomisinin ve ekonomik sınıfların aksine cinsel sınıfın, biyolojik gereklilikten doğduğunun altını çizen Firestone'ye (1993, s.19) göre, erkek ile kadın eşit değildir; zira bu iki cins farklı yaratılmışlardır. Bu ayrım, kendi başına bir sınıf sisteminin ortaya çıkmasına; yani birinin diğerine üstün olmasına yol açmıştır. Bunun sebebi ise kadının üremedeki işlevidir ve bu işlevin kadınlar tarafından denetim altına alınmasıyla cinsel ayrım ortadan kalkacaktır.

"*Kadın doğulmaz: Kadın olunur,*" sözüyle, dışının toplum içindeki yazgısının yine toplum tarafından belirlendiğini ifade eden Simone de Beauvoir (2019b, s.13), kişinin ancak başkaları tarafından 'Öteki' olarak oluştuğunu ifade eder. Kadının annelik kimliğine indirgenmesini reddeden de Beauvoir (2019a, s.65), *Kadın İkinci Cinsiyet* isimli kitabında, anneliğin bireysel yaşam ile ilişkisinin hayvanlardaki üreme içgüdüsünden tamamen farklı olduğunu, kadının gebelik sürecini nasıl geçireceğini veya kaç çocuk doğuracağını toplumun belirlediğini ifade eder. Böylece kadın bedeninin doğurganlık özelliğini odağa alarak; kadının, annelik kimliğine sıkıştırıldığını ifade eder.

O'na (2019b, s.226) göre:

Geleneğe göre tam da çocuk yapmak kadına somut bir özerklik kazandıracaktır, çünkü çocuk onu, kendini başka bir amaca adama zorunluluğundan kurtarır. Eş olarak tam bir birey olmayan kadın, anne olarak bu niteliğe sahip olacaktır. Çocuk onun yaşama sevinci ve doğrulanmasıdır. Cinsel ve toplumsal olarak kendini gerçekleştirmesini onun aracılığıyla tamamlar, dolayısıyla evlilik kurumu onun aracılığıyla anlamına kavuşur ve amacına erişir.

Friedan ise *Kadınlığın Gizemi* isimli yapıtında, 'adı olmayan sorun'u çözümlemeye çabalar ve kadınların anne olmak istemesindeki gizemli perdeyi²¹ aralamaya çalışır. Friedan (1983, s.29), "*Kadınca mutluluğun sırrı çocuk sahibi olmaksa, seçme özgürlüğüne sahip bunca kadının, böylesi kısa sürede, böylesine seve seve, bu kadar çok çocuk doğurduğu görülmemiştir,*" diyerek, kadınların bir kimliğinin kalmadığını ifade eder. Gerçekten de kadınların verili olan normlara gönüllülükle itaat etmesindeki gizem neydi? 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dergiler²² gibi basılı yayınlarda kadın temsiliinin 'edilgin' bir kadın imgesi olması, tesadüf değildir.

Dergilerdeki kadın algısından söz eden Friedan'a (1983, s.18) göre:

(1950-60'larda) Dergi sayfalarında kadını sabahleyin evinin kapısında kocasını öperek uğurlarken, araba dolusu çocuğunu otomobilinde gezdirirken, pırıl pırıl mutfağının döşemesini gülümseyerek, cilalarken gösteren sevimli resimler basılıyor ve milyonlarca kadın yaşamını bu resimlerin etkisinde düzenliyordu... Yatak çarşaflarını haftada bir yerine iki kez değiştiriyor, dokumacılık dersleri alıyor ve geçmişte meslek sahibi olamadıklarına hayıflanarak zavallı, sinir hastası annelerine bol bol acıyorlardı. Başlıca istekleri kusursuz birer eş ve anne olmak, beş çocuk doğurup güzel bir evde oturmaktı.

²¹ Friedan'a göre kadınlık gizeminin iki çelişkisi vardır. İlki, kadının yeteneklerinden ne kadar mahrum bırakılırsa eş, anne ve ev kadını olarak yaptığı işi o kadar artar. İkincisi, kadının ev içinde harcadığı mesai ile yaptığı herhangi bir işe harcadığı zaman arasında farkın olmasıdır (Friedan, 1983, s.203).

²² Osmanlı İmparatorluğu'nda dergi ve gazetelerde kadın sorunlarını inceleyen Yaraman, analiz ettiği İnci, Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası, Ev Hocası, Kadın Duygusu gibi yayınlanan dergilerdeki, gazetelerdeki ve çeşitli yayın organlarındaki kadın-erkek yazarların tutumlarının radikal feminist fikirleri içermediğini tespit eder. Dönemin basın yayın organlarında 'iyi eş, iyi anne' rollerinin, nasıl daha iyi gerçekleştirileceğinden ev içi dışına açılmaya kadar 'bilinçli yurttaş' söylemleri mevcuttur (Yaraman, 2001, s.54-55).

Bu durumda kadının payına düşen cinsel edilginlik, annelik sevgisinden haz almak ve erkek egemen sisteme itaat etmek olduğunu ifade eden Friedan'a (1983, s.43) göre, bu görüşler kadının uyması gereken kurallardır. Üniversite okuyan kadınların bile yegâne hayali, anne olmaktır. Aksi durumda kadın doğasını inkâr etmekle suçlanacaktır, çünkü kadının doğasına uygun olan tek rolün annelik olduğunu kabullenmesi gerekmektedir. Radikal feminizmin öncülerinden Kate Millett'in (2018, s.45-46), 1969 yılında yayınlanan *Cinsel Politika* isimli yapıtı, ataerkillik kuramı temelinde bir tartışma sunar. Millet, politika kavramını, bir gurubun yani güçlü olanın diğer grup üzerine uyguladığı ilişkiler çerçevesinde değerlendirir. O'na göre, cinsel alanda sürdürülen ilişkiler ortadan kalkmak bir yana, çok daha güçlü bir biçimde var olmaya devam etmekte; bu ortamda ataerkil düzen, kadın özgürlüğüne ket vurmaktadır.

Millett'e (2018, s.106-107) göre:

...Cinsel devrim öncelikle erkeğin üstünlüğü öğretisini ve bu üstünlüğün toplumsal durum, ruhsal yapı ve cinsel rol alanlarında gerçekleştirilmesine yarayan geleneksel toplumsallaştırmayı ortadan kaldırmakla ataerkillik kurumuna bir son verecektir... Bu devrim kapsamında yer alacak olan çocuk bakımının ortaklaşa biçimde profesyonelleşmesi (ve buna bağlı olarak gelişmesi), kadınların özgürlüğüne katkıda bulunurken, ailenin temelini biraz daha sarsacaktır. Büyük olasılıkla, evliliğin yerini, istek duyulduğunda gönüllü birleşmeler alacaktır.

Millett'in değerlendirmelerine göre, cinsel devrim, kadını kadın yaptığı düşünülen geleneksel rollerden kurtaracak; çocuk bakımı yalnızca annenin sorumluluğunda olmaktan çıkacaktır. Anneliğin baskıcı doğasını eleştiren Mitchell'in (2006, s.41) bakış açısına göre ise kadınlık durumunun belli başlı baskı yapıları şunlardır: 'Üretim', 'yeniden üretim', 'cinsellik' ve 'çocukların toplumsallaştırılması'. Bu yapıların somut birleşimi, kadınlık durumunun kendisidir. Dolayısıyla Mitchell (1973, s.174), aile içinde çocukların yeniden üretimi ve toplumsallaşmasının birbirlerini dengelemek için gerçekleştiğini; yine de zorunlu eğitimin olması ve çocukların erken olgunlaşmasıyla tam zamanlı bir anneye ne kadar süre ihtiyaç duyulacağını tartışır.

Günün büyük bir kısmını okullarda ve kurslarda geçiren çocukların annelerine duydukları ihtiyacın temelde çok daha az olabileceği düşünülebilir. Buna rağmen annelerin birçoğu, tam zamanlı anne olmayı gönüllü olarak sürdürmektedir. Bazı anneler çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenmek adına mevcut çalışma hayatlarından gönüllülükle uzaklaşmaktadır.

Mitchell'e (2006, s.47-48) göre:

Kadınların tarihsel olarak, çok belirleyici bir alan olan üretimde yer almamalarının tek sebebi, bir baskı bağlamında fiziksel olarak güçsüz kabul edilmeleri değildir; yeniden üretimdeki rolleri de ciddi bir etkidir bu olayda. Annelik zaman zaman işten çekilmeyi gerektirir; ancak bu belirleyici bir olgu değildir. Asıl belirleyici olan, kadınların yeniden üretimdeki rolleriydi: Bu rol, en azından kapitalist toplumda, erkeklerin üretimdeki rolünün tinsel 'tamamlayıcısı' olmuştur. Bu ideolojide çocuk doğurmak, çocuk yetiştirmek ve eve bakmak, kadının doğal uğraşının çekirdeğini teşkil eder. Bir insan kurumu olarak ailenin, evrenselmiş gibi görünmesi sebebiyle bu inanç çok güçlüdür.

1960'lerden itibaren ikinci dalga kadın hareketinin getirdiği ekonomik, cinsel ve sosyal değişiklikler/kazanımlar, kadınların anne olup olmama kararlarının kendilerine ait olduğuna dair fikirlerin önünü açmıştır. Kadınlar artık istedikleri zaman, istedikleri kadar çocuk doğurabilecekleri -veyahut doğurmayacakları- bir seçim şansı²³ elde etmişlerdir. Kadın, anne olup olmamaya kendi karar vermelidir yaklaşımı, kadının kendi soyunu devam ettirip ettirmeme yetkisini de ona teslim ederek, babayı/ataerkiyi işlevsiz bırakmaktadır. Böyle önemli bir karar, eril tahakkümün gücünü bu noktada hem aciz bırakmaktadır hem de bu dolayısıyla üremenin kontrolünün kadının iradesine geçmesini sağlamaktadır (Tunaboğlu-İkiz, 2007, s.61; Ovadia ve Habip, 2015, s.127). Gittins'e (2011, s.132) göre, "...Son birkaç yüzyıldır insanlar -ve özellikle- kadınların evliliğin ve çocuk sahibi olmanın statüsü, güç, güvence elde etmenin tek yolu olduğuna inanmalarına neden olan baskılar artmıştır." Kadınların doğurganlık güçleri üzerinde yetki sahibi olması, kuşkusuz ki elde edilen en önemli kazanımlardan biridir. Ancak evlilik akdi içerisinde erkeği tamamen işlevsiz bırakmak, çelişkili bir durum ortaya çıkarır. Kadını doğurganlık gücünden men etmek bugün

²³ Stella Ovadia, kadınların anne olmak konusundaki seçimlerinin kendilerine ait olmasını feminist bir kazanım olarak nitelendirir. Kırk yıl önceki annelik anlayışının bugüne göre farklı olduğunu ifade eden Ovadia, o zamanların bol ve geniş giysilerinin yerini şimdilerde dar giysilerin aldığını ifade eder (Ovadia ve Habip, 2015, s.127).

için mümkün olmasa da bu gücün yalnızca kadın tarafından kullanılması ataerkiyi sınırlandırmakta, ataerkinin kadına yönelik şiddetine yol açmakta ve kadının, kutsal olanı inkâr ettiği yönündeki savıyla şiddetin boyutunu artırmaktadır.

Doğurganlık meselesi bağlamında söz konusu kazanımlar ile birlikte 1980'li yılların başlarında, feminizmin geri adım attığı bir ortam söz konusudur. Bu yıllarda yeni feminist dalga, kadınların 'farklılıkları' ile ve isterlerse annelik kimliği ile var olabileceklerini savunmuştur. Üstelik bu feminist dalga anneliğin, kadınlığın salt olarak özünde değil kadının odağında yer alan bir erdem olduğunu da açılar (Badinter, 2011, s.61; Öztan, 2015, s.94). Bu sava göre, natüralizme yani kadının doğasına bir dönüş söz konusudur. Plumwood'a (2004, s.12) göre, Batı'da kültür ile eşleşen rasyonalite\erkek\efendi kavramları karşısında doğa\kadın\köle kavramları yer almakta ve bu ikircikli (düalist)²⁴ kavramlar erkeği ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmektedir. Pasif, edilgen ve nesne olarak tanımlanmak; doğa olarak tanımlanmak anlamına gelmektedir ve dolayısıyla kadın-doğa arasındaki bağlantı aşağı\düşük\ilkel olanla bağdaştırılmaktadır. Kadınların geleneksel rolleri bu anlamda doğasında var olan doğurganlığından kaynaklandığı düşünülür. Bu nedenledir ki kadınların denetlenemez olan üretken bedenleri hem kadının tahakküm altına alınmasına yol açar hem de ezilmesinin kilit noktasını oluşturur (Plumwood, 2004, s.60-61). Ortner'e (1974, s.72) göre, kadının doğa ile erkeğin ise kültür ile özdeşleştirilmesi; kadınların yalnızca doğurganlıkları ile toplumsal yeniden üretime dâhil olmasıyla gerçekleşir. Oysaki doğa olarak tanımlanmak, kadınlara yüklenen görevlerin bir sonucudur. Neticede annelik, doğal bir kurum olarak tanımlanmasa da bu kuruma hem feministler tarafından hem de feminist olmayanlar tarafından özel bir statü verilmiştir (Smart, 1996, s.38).

1980'li yılların ardından feministler, annelik konusunda iki karşıt pozisyonda yer almışlardır. Bu tarihlerde annelik konusu, yadsımdan yüceltmeye varan söylemler ile sıklıkla tartışılan konulardandır. Örneğin, tek çocuk sahibi olan Estela Welldon'ın kaleme aldığı *Anne: Melek mi, Yosma mı? Anneliğin İdealleştirilmesi ve Alçaltılması* isimli eseri, kadınların 'sapkınlığı' konusunu tartışır. Annelik psikolojisi ve sosyolojisi üzerine yazmış

²⁴ Plumwood'a (2012, s.131) göre, toplumsal cinsiyet sosyal olarak inşa edilir ve burada kilit kavram 'düalizm'dir. Birbirleriyle karşıtlık içinde olan bu kavramlar aynı zamanda birbirleriyle ilişkilidir. Erkek-kadın, kültür-doğa, akıl-duygu, efendi-köle, kamusal-özel gibi karşıt ikiliklerden ilki üstün, değerli ve yüksek olanı temsil etmektedir. Dolayısıyla kadınların ezilmesinin temel sebebi, kadının doğa ve erkeğin rasyonalite ile bir arada düşünülmesidir.

olduğu kitabında anneliğin yüceltilmesini klinik çalışmaları ile ele alan Welldon, özellikle bir norm haline gelmiş ‘Sapkın olan erkektir, kadın ise nevrotiktir’ savını sorgular, çünkü kadınların bir anne olarak özellikle sapkın olarak görülmesi inkâr edilmektedir. Kitap, bu anlamda hem özellikle ‘melek anne’ mitini yıkıcı niteliktedir hem de alanında bir cesaret örneğidir. İlk kez 1988 yılında İngiltere’de yayınlanmış olan bu kitap üzerine çok tartışılmıştır. Bu tarihler aynı zamanda ikinci dalga kadın hareketinin son yıllarına tekabül eder. Bu hareketi temelde mevcut kadın kimliği ve beden algısı üzerinde durmuş; ‘özel olan politiktir’ sloganıyla ev içi eşitsizliklere, üreme ve cinsel özgürlüğe odaklanmıştır. Bu bağlam düşünüldüğünde bu kitabın feminist kitapçılarda neden kara listeye alındığı anlaşılabilir. Yazarın da ifadesiyle kadınlar tarafından tekrar ‘suçun kadınlara yüklendiği’ varsayımları yapılmıştır (Welldon, 2001, s.11-13). Kitabın önsözünde Juliet Mitchell (1991), bu konuda sonuç olarak, anneliği idealleştirenlerin sadece erkekler değil, aralarında radikal feministlerin de olduğu kadınlardır aynı zamanda (Welldon, 2004, s.iv) tespitini yapar.

Bell Hooks (2000, s.76) ise feministlerin, erkek egemenliğinin çocukları cinsel olarak taciz etmesi olgusuna dikkat çektiğini ancak mevcut durumda çocukların hem erkekler hem de kadınlar tarafından sözlü ve fiziksel tacize uğradıklarını ifade eder. Kadınların, çocukları duygusal olarak taciz etmesinin ‘annelik sadizmi’ olarak ortaya çıktığını ifade eden Hooks, çocuklara yönelik kadın şiddeti konusunda feminizmin eleştirisinin ve müdahalesinin eksik olduğunu belirtir. Gerek Welldon’ın gerekse de Hooks’un bir ‘yüzleşme’ niteliğindeki tespitlerinden hareketle, feminizmin anneliği olumladığı ve bu dolayısıyla da anneliği yeniden kutsallaştırdığının altı çizilmelidir. Üçüncü dalga kadın hareketinin annelik anlayışı ise anneliği, geleneksel anlayıştan kopararak farklı bir zemine taşımıştır. Anneliğin olumsuz yönlerinden ziyade farklı anneliklerin gündeme geldiği ‘olumlu’ ve ‘övülen’ bir annelik anlayışının olması söz konusudur.

Welldon’ın (2001, s.82), *“Bu kitabın ana konusu anneliktir; tüm iyi güçleriyle, ama zaman zaman da sapkınlık gücüyle annelik,”* sözlerinden yola çıkarak, çalışmasında yer verdiği klinik vakalarda dikkat çeken önemli noktalardan biri, ‘sapkın annelik’ örneği olan anne-çocuk arasındaki ‘ensest’ ilişkilerdir. *“Acaba anneler sandığımızdan daha fazla mı çok encest yapıyorlar,”* sorusunu soran Welldon’a (2001, s.106-121) göre, annenin encest yaptığı gerçeğini dile getirmek konusuna ciddi bir direnç ve inkâr söz konusudur. 1979 yılında

Bernardo Bertolucci'nin ünlü filmi, İtalyan-Amerikan yapımı *La Luna* (Ay); anne ve annenin genç çocuğu ile arasındaki sıkıntılı, duygusal olarak yıkıcı ve enestüel ilişkisini sinemaya taşır. Freudyen bir arka planı (Odip Kompleksi) olan bu film, anneliğe dair kalıp yargıları kırma noktasında tartışmalara yol açmıştır. Annenin sapkın olabileceği ve cinselliğini kullanarak çocuğunu kendine bağlayacağı düşüncesi, sarsıcıdır. Ne var ki toplumsal olarak sapkınlık ve enestüel ilişki kurma, erkekle/babayla özdeşleştirilir; annenin sapkın olma ihtimali bile rahatsız edici gelir.

Fransız feministleri olan *Nancy Chodorow*, *Adrienne Rich*, *Luce Irigaray*, *Helene Cixous* ve *Julia Kristeva* gibi feministlerin düşünceleri birçok açıdan farklılıklar taşısa da kadınlık ve annelik durumu ile ilgili fikirlerinde ortak noktalar mevcuttur. Bu feministler, anneliği 'yeniden düşünmemiz' gerektiğinin altını çizerler. Teori ve pratikte anneliğin anlaşılmasının ne denli güç olduğu anlaşılmaktadır. Anneliğin yeniden üretimi ve annelik kimliğine karşı görüşlerini Freud'un katkılarıyla geliştiren yazarlardan en önemlilerinden biri N. Chodorow'dur. Chodorow, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* isimli kitabında anne-kız ilişkisinden yola çıkarak, anne olma deneyiminin nasıl aktarıldığını ve böylelikle anneliğin nasıl yeniden üretildiğini irdeler.

Chodorow (1978, s.3), anne-kız çocuk arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade eder:

Kadın anne. Bizim toplumumuzda ve çoğu toplumda olduğu gibi kadın yalnızca çocuk doğuran değildir. Kadınlar, ayrıca bebek bakımının birincil sorumluluğunu üstlenirler; bebekler ve çocuklarla erkeklerden daha fazla zaman geçirirler ve bebeklerle birincil duygusal bağları sürdürürler.

O'na göre, kadınların anneliği kuşaklar boyunca üretilir ve yeniden üretilir. Beslenme ve bakıma yönelik eğilim ise kadının kişiliğinin bir parçası haline gelmiştir. Kızlarda kimlik oluşumu süreci, anneye sürekli bağlanma ve onunla özdeşleşme yoluyla gerçekleşir. Dolayısıyla anneliğin yeniden üretimi, çocukluk gelişiminin en erken dönemlerinde gerçekleşen anne-bebek arasındaki ilişkiden başlar. Anne-bebek arasındaki yakınlık ve insanların anneleriyle erken dönemdeki ilişki deneyimleri, kadınların anne olarak beklentileri için bir temel sağlar. Bu bakımdan Chodorow, çocuk bakımı için erkeklerin kapsamlı ve

bilinçli bir sorumluluk aldığı; kadınların ise ekonomik ve duygusal özgürlüklerini talep ettiği bir aile modeli önerir (Chodorow, 1978, s.57; Newman Metzl, 2003, s.55-60).

Her ne kadar çocuk doğurmanın fiziksel ve biyolojik yönü ve çocuk bakımının mevcut durumu tarihsel olarak değişiklik gösterse de aile içinde annenin psikolojik ve ideolojik rolü hâlâ önemlidir. Üstelik annelik rolü, kadınların yaşamlarını giderek daha fazla tanımlamaya başlamıştır. Cinsiyete dayalı işbölümünün temelinde de yine kadının annelik rolü yatmaktadır (Chodorow, 1978, s.4; Erdoğan, 2008, s.75). Yani temelde anneliğin yeniden üretimi, anneliğin toplumsal süreci ile ilintilidir. ‘Kadın, önce annedir, sonra kadındır’²⁵ şeklindeki toplumsal fikirler; kadınların, sahip oldukları üreme ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları üstlenmesiyle yeniden üretilmektedir. Sara Ruddick (1995, s.17-24), *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace* adlı kitabında, annelerin düşünmesini ister. Biyolojik verilere başvurmadan çocukların annelerinden bekledikleri koruma, besleme ve yetiştirme taleplerinin anne tarafından karşılanmasının neredeyse bütün anneler için aynı kaygılara yol açabildiğini ifade eder. Anneler bu işlere göre bir erdem belirlerler fakat bir erdemi belirlemek, ona sahip olmak anlamına gelmemektedir; zira annelik deneyimi ve düşüncesi doğası gereği beceriye dayalı bir etkinliktir. Yani anneler, diğer insanlara nazaran daha az ya da daha çok iyi değillerdir. Burada temel olarak, annelik pratikleri ve deneyimleri önemlidir. Dolayısıyla her iki yazar da anneliği, toplumsal bir norm olarak annenin eylemleri ve\veyahut davranışları ile ilişkilendirir.

Adrienne Rich ise kendi deneyimlerini de aktardığı *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution* isimli kitabında, anneliği, bir kurum ve deneyim olarak tanımlar. Andrea O'Reilly'e (2004, s.1) göre, Rich'in kitabı, annelik kurumu ve pratiği açısından önemli bir teorik çalışmadır. Rich antropoloji, feminist teori, psikoloji ve edebiyat disiplinlerinden ve kendi kişisel anlatılarından yola çıkarak kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Rich'e (1995, s.11-15) göre, gezegendeki tüm insan yaşamı kadından doğmuş olsa da soluduğumuz hava hakkında bile anneliğin doğası ve anlamından çok daha fazla bilgi

²⁵ Kadının annelik kimliğinin, kadınlık kimliğinden önce var olması gerektiği retoriği, sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, 2016 yılında 8 Mart Dünya Kadınlar gününde öne çıkan tartışmalarda bir kurum olarak annelik; vatanseverlik ve din temelinde gündeme gelmiştir (Cumhuriyet, 8 Mart 2016). 2021 yılı kutlamalarında ise annelik; emek, sevgi, fedakârlık, şiddet, üretim ve kadın işgücü temalarıyla ön planda olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 8 Mart 2021). Beş yıl arayla kadının annelik rolü üzerine yapılan tartışmalarda öne çıkan kavramlarda süreklilik mevcuttur. Kadınlık kimliği, annelik kimliğinin arka planına atılarak görünmez kılınmaktadır.

sahibiyiz. Annelik, herhangi bir kadının üreme gücü ve çocukları ile olan potansiyel ilişkisi bağlamında bu potansiyelin erkek kontrolünde kalmasını sağlayan bir kurumdur. Bu anlamda annelik deneyimi esasen, kadın bedeninin ve onun çocukları ile temas halinde olmasını sağlayan önemli bir duygusal deneyimdir.

20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın başlarında kadınlık durumuna bağlı olarak anne-çocuk arasındaki ve kadının kendi bedeni ile eşsiz ilişkisi üzerine tartışmalar, üçüncü dalga kadın hareketinin öncüleri postmodern feministler tarafından, ‘fark olgusu’ ekseninde gelişmiştir. Kadının ‘eşitlik talebi’ bu feministlere göre, yanlış bir zeminde vuku bulmuştur. Bu olguya göre, kadınların talebi, ‘farklılıklara rağmen eşitlik’ olmalıdır ve kadınlar dilerse annelik kimliği ile de var olabilmelidir. Irigaray, Cixous²⁶ ve Kristeva; kadının bedeni ile olan ilişkisinin fallik dil varsayımlarının dışında, anne ve cinsellik ile olan ilişkinin ataerkillik dışındaki duyarlılığın ve kadınsı yazısının meydana getirdiğini varsayarlar (Ferguson, 1986, s.6). Irigaray, *Ben Sen Biz: Farklılık Kültürüne Doğru* isimli kitabında, modernitenin ‘eşitlik’ vurgusunu eleştirerek; ‘fark’ kavramına vurgu yapar.

Irigaray’a (2006, s.9-10) göre:

Ancak bu mücadelenin yalnızca taleplerle yetinmemesi, yasalar önünde eşit (ama zorunlu olarak farklı) cinsiyet hakları olarak kayıtlanabilmesi için kadınların ve -eşlerin de- başka bir kimlik edinmelerine olanak tanınmalıdır. Kadınların böylesi haklardan yararlanabilmeleri, yalnızca anne değil kadın olmakta da bir değer görmeleriyle mümkündür. Bu, yeniden ele alınacak, dönüştürülecek yüzlerce yıllık sosyokültürel değerlerin olduğu anlamına gelir... Kadınların sömürülmeleri cinsel farklılıktan kaynaklanır; çözümü de yine cinsel farklılıkta olacaktır... İnsan türü, üremeyi ve doğurganlığı sağlayan iki türe (genre) ayrılmıştır. Cinsel farklılığı ortadan kaldırmayı istemek, tarihin tanık olduğundan daha radikal bir soykırıma davetiye çıkarmaktadır.

Irigaray’ın (1993, s.5) bakış açısına göre, cinsel farklılık, çağın önemli meselelerindendir ve eğer bu mesele üzerinde yeterince düşünürsek, bunun sonucu hepimizin

²⁶ Cixous (1976, s.880), kadınları, erkek dilinin dışında yazmaya çağırmaktadır. Yazmak, O’na göre, erkek egemenliğindedir. Kadın yazarak, kendi cinselliğini ve bedenini keşfedecek ve böylece mühür altında tutulan mallarını, zevklerini, organlarını kısaca bedeninin muazzam bölgelerini geri alacaktır. Onu ateşli olmaktan, soğuk olmaktan, çok anaç olmamaktan, çocuk sahibi olmaktan veya olmamaktan; emzirmekten veya emzirmemekten her fırsatta suçlayan her şeyden, yazarak özgürleşecektir.

kurtuluşu olabilir. Bu dolayısıyla cinsel farklılık, cinselliğe dair bugüne dek bilinenleri ve doğurganlığı; bedenlerin yeniden üretimine indirgmeden oluşturacaktır. Bu düşünce aynı zamanda yeni bir sanat, şiir ve dil çağının üretimidir. Bu anlamda söz konusu çağın üretimi, kadın kültürünün inşa edilmesiyle olacaktır; zira sahip olduğumuz toplumda egemen kültür, ataerkildir. Bu kültürü geliştirmek için ise Irigaray, kırılan anne-kız bağının yenilenmesini ve farklılıklara -özellikle cinsel farklılıklara- saygı duyan bir kadın tarihinin ve kültürünün inşa edilmesi gerektiğini savunur (Qiu, 2009, s.35). Kristeva (2012, s.11) da Irigaray'ın düşün yapısına benzer bir biçimde, *Kadınların Zamanı* isimli yazısında, 'meşguliyetletlerin' ve 'kadın ifadeleri' çoğulluğunun gerekliliğine değinir. O'na göre, ancak bu şekilde iki cinsiyet arasındaki 'temel farklılık' görünür kılınacaktır. Kristeva, 'edebiyatı', kadının potansiyelini gerçekleştirme alanı olarak görür ve kadındaki çocuk arzusunu bu kapsamda değerlendirir.

Kristeva'ya (2012, s.23-24) göre:

Eski kuşak feministler tarafından yabancılaştırıcı, hatta gerici olarak nitelendirilen anne olma arzusu, bugünkü feminist kuşak için de standart haline gelmiş değil. Ama son yıllarda analığın mesleki hayatları ya da feminist faaliyetleriyle bağdaşmaz olmadığını düşünen kadınların sayısında bir artışa tanık olduk (bunun kaynağında hayat kalitesindeki bazı iyileşmeler de yatıyor...) Bu kadınlar analık rolünü keşfettiklerinde, burada yalnızca bu role içkin olan bolluk ve bereketi değil, ıstırap ve sevincin birlikte ördükleri karmaşayı da keşfediyorlar... Analığın reddedilmesinin kitlesel bir politika olmayacağı giderek daha aşikâr hale geliyor; kendi izler-çevrelerini genişletmek isteyen feminist gruplar da bunun giderek daha çok farkına varıyor. Bugün kadınların büyük bir çoğunluğu, kendilerini tamamen değilse de kısmen gerçekleştirme imkânını dünyaya bir çocuk getirmekte görüyorlar.

Diğer yandan Kristeva, eserlerinde kadının konumunun dönüştürülmesi önerisini kadın bedeni üzerinden tartışır. O'na göre, annenin otoritesi; benliğin temiz ve düzgün haritasının çıkarılmasının emanetçisidir. Dolayısıyla annenin bedeni özel bir yere sahipken; bedenün üretken gücü, arkaik anne korkusuna yol açmaktadır (Kristeva, 1982, s.77; Işık, 1998, s.86-87). Yazarların düşüncelerinden hareketle, 20. yüzyılın sonunda feminist teorinin odak noktası, modernleşmenin tektipli anlayışına yani 'tekilliğin' hegemonyasına karşı bir reaksiyondur. Çokkültürcü teorinin ve postmodernleşmenin etkisiyle fark olgusu; kadınlar arasındaki farklılıklara -ırk, sınıf, cinsellik, etnik- daha fazla vurgu yapılmasına dikkat

çekmiştir. Bu dönemlerde feminist tartışmalar, üçüncü dalga kadın hareketi olarak adlandırılan yaklaşımlar ile postmodern teori arasında cereyan etmektedir. Doğurganlık meselesi, bu tartışmaların merkezindedir; doğurganlık gücü kadın-erkek arasında güçlü bir farklılık yaratmaktadır. Diğer yandan bu mesele, iki ucu sorunlu olan bir çıkmaza da yol açar. Örneğin, işverenin gebe kadına doğum izni vermesi mi adildir yoksa gebe olan ya da olmayan bütün kadın ve erkeklere eşit davranması mı adildir? Bu ve benzer sorunların nasıl çözüleceği konusu, tartışmalıdır (Donovan, 2013, s.349-350).

Nihayetinde, annelik-feminizm ilişkisi farklı zeminlerde vuku bulmuş ve dönemlere göre feminizmin annelik düşüncesi değişiklikler göstermiştir. Birinci dalga kadın hareketi siyasal ve medeni haklar için mücadele ederken; modernliğe uygun olarak çocuğun eğitimi ve ev içi sorumlulukları anne üstlenmiştir. Bu dolayısıyla ikinci dalga kadın hareketinin öncüleri, kadın bedeni ve doğurganlığı temelinde var olan doğurganlığın baskıcı yönünü eleştirmişlerdir ve temelde kadın-erkek arasında bilhassa kadın bedeni üzerinden farklılıkların olduğunu vurgulamışlardır. Bu feministlere göre, kadınlık durumu, eril tahakkümün baskı aracı olan doğurganlıktan kurtulmakla mümkün olacaktır. Bu ve benzer görüşler, feministlerin çocuk düşmanı olmaları yönünde eleştirilmelerine yol açmıştır. 1980'li yıllarda postmodern feministler, annelik konusunda geri adım atmış ve anneliğin, kadının ayrılmaz bir parçası ve ona sunduğu eşsiz bir deneyim olduğunu keşfedilmiştir. Böylece ataerkil ideal anneliğe olumlu anlamlar yüklenirken; olumsuz/kötü annelik anlayışı bazı feministler tarafından reddedilmiştir. Anneliğin reddedilmesinden kabulüne dayanan bu süreçte anneliğe olan övgü ise kutsallaştırılmış ve yüceltilmiş annelik anlayışını pekiştirmiştir. Bu durumda bir sonraki başlık altında da tartışılacağı üzere, tüketim toplumunun da etkisiyle ataerkil topluma özgü hegemonik annelik anlayışı pekiştirilirken; kadının yegâne rolü olan annelik bir ayrıcalık ya da bir statü olarak cinsiyetçiliğin yeniden üretimine yol açmıştır.

D. Tüketim Toplumu ve Annelik İlişkisi

Neredeyse herkesin benzer fikirlere sahip olduğu annelik ile ilgili konularda bir yandan çeşitli çocuk bakımı kitapları, pedagoji biliminin ortaya çıkışı, çocuk doktorları gibi tüketimin arttığı; diğer yandan çocuğun gelişimini ve annenin özverisini gerektiren bir dönemde

yaşamaktayız. 1980'lerden itibaren kadın hareketlerinin ilgi odaklarından biri kapitalizm ve kadın bedeni arasındaki bağlantı olmuştur. Modernleşme ile birlikte geleneksel topluma has kurumlar, söylemler ve pratikler değişmeye başlamıştır. Bu değişme; sürekliliğini ve yeniden üretimini neoliberalizmin\geç kapitalizmin tüketim anlayışı yoluyla gerçekleştirmektedir. Teknolojik gelişmeler, emek gücü ve tüketim bağlamında 'çocuk' sahibi olmanın metalaşması; tüketim ve annelik arasındaki ilişkiyi görünür kılmaktadır. Gebeliğin başlangıcından bebeğin doğum günlerine değin yapılan kutlamaların bir şovun parçası haline getirilmesi hem ana akımın titizlikle takibi ile tüketim çılgınlığına yol açmaktadır hem de bu pratikler, anneler arasında bir yarışa dönüşmektedir. Sürekli olarak tüketilecek yeni ihtiyaçlar karşısında anneler, revaçta olan popüler ürünlere yönelmektedirler. 19. yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişen hızı; aile, din ve diğer kurumların değişmesi ve dönüşmesi üzerinde etkili olurken postmodernleşme ile birlikte anneliğe dair normlar ve değerler de değişime ve dönüşüme uğramıştır.

Son iki yüzyılda doğurganlık ve bebek ölümleri azalırken; bir kişinin ortalama ömrü artmaya başlamıştır. Kapitalizmin gelişmesi ve bunu izleyen sanayileşme ile birlikte ev dışında üretim çok kapsamlı bir biçimde genişlemiş; ev içindeki üretim ise orantılı olarak azalma eğilimi göstermiştir. Kadının ekonomik ve biyolojik rollerinin azalmasına paralel olarak aile içindeki duygusal ve psikolojik annelik rolü artmıştır (Chodorow, 1978, s.4). Yaşanılan gelişmeler ile birlikte hegemonik annelik rolü, kadınların yaşamlarının merkezinde olmaya devam etmektedir. Burada şu soru sorulabilir: Tüketim toplumu içinde kadının annelik rolünü üstlenmesi, yalnızca annelik rolüne ilişkin baskıcı söylemlerin bir ifadesi midir?

Öztan'a (2015, s.91-92) göre:

...Popüler kültür ve medya alanında anne bedeninin ve anneliğin neoliberal benlik ve öznelik hali ile ortaya saçıldığını görüyoruz. Victoria Beckham ile sembolleşen 34 beden post-natal anneler furyası, yummy mummys ile şık, tüketen, cinsel açıdan çekiciliklerine vurgu yapılan anne modelleri, hamile bedenler, anneliğin organik beslenme, yani çocuk bakım trendleri, ABD'deki 2000'lerin başında profesyonel, yüksek gelir grubundan kadınlar arasında medyanın da sıklıkla işlediği 'opting out' yani çocuklar için işten çekilme trendi, anne bloglarındaki patlama...

Burada tüketim toplumunun retoriğine vurgu yapılarak; günümüzde annelik kavramı zemininde kültür, medya ve neoliberalizmin de katkısıyla devasa bir ‘çocuk tüketimi’ ortaya çıktığı söylenebilir. Örneğin, Türkiye’de ünlülerin annelikleri sıklıkla gündem konusu olabilmekte; bu yolla tüketen annelik modelleri özendirilmektedir. Manken Deniz Akkaya’nın, “*Annelik, bencilliğin izlerini tamamen süpürüyor,*” sözleri, anne ve çocuk ürünlerinin yer aldığı reklamlarda çocuklu ünlü ebeveynlerin rol alması, gebeliklerinden itibaren oyunculuk sektöründen çekilenler, annelik ile ilgili tüyolar veren *youtuberlar*, instagramda çocukları aracılığıyla takipçi kitlesini tüketime yönlendiren *influencerlar*, sosyal medya hesaplarında gebeliklerini saklamadan poz verenler, spor yapan sıfır beden anneler, çocukları ile birlikte ‘sağlıklı çocuk nasıl yetiştirilir’ şeklinde dergilere röportaj veren anneler örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla anneliği sıklıkla tartışılan sosyal medya fenomeni Şeyma Subaşı’nın kızımdan ziyade kendi hayatını ön planda tutmasının toplum tarafından eleştirilmesi, tesadüf değildir. Şu ana kadar yapılan anneliğin tarihsel gelişimi, toplumsal anlamı ve feminizm ile ilişkisi neticesinde annelik rolünün üstlenilmesi konusu; anneliğe dair beklentilerin yalnızca ideal anneliğe dair özellikler olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki anneliğin baskıcı, olumsuz, dayatılan yönlerine rağmen bugün kadınlar hâlâ isteyerek\istemeyerek anne olmaktadır.

Jean Baudrillard’a (2021, s.95) göre:

Tüketim etkin ve toplumsal bir davranıştır, bir zorlama, bir ahlak ve bir kurumdur. Tüketim tam olarak bir toplumsal değerler sistemi, bu terimin grup bütünleşmesi ve toplumsal denetim işlevi olarak içimlediği bir toplumsal değerler sistemidir. Tüketim toplumu aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekeli yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzı.

Çocuklar için günümüzde her yaşa uygun özel oyuncaklar, özel oyunlar, bebek mamaları, özel okullar, kitaplar, kız ve oğlan çocukları için kıyafetler²⁷ üretmek amacıyla

²⁷ Günümüzde kız çocukları için pembe; oğlan çocukları için ise mavi kıyafetlerin üretilmesi, cinsiyetçiliğin kıyafetler aracılığıyla yeniden üretimi bağlamında sıklıkla eleştiri konusu olmaya devam etmektedir. Bu bakımdan çocuğun birincil bakım görevini yerine getiren anne, çocuğuna ne giydireceğini seçen kişidir. Klinik Psikolog Elise Ricadat ve Lydia Taieb (2015, s.18-19), tarafından kaleme alınan *Üzerime Giyecek Hiçbir Şeyim Yok! Giysi: Keyif mi İşkence mi?* isimli kitap, giyinmenin anneden kıza bir aktarım olduğunu iddia etmişlerdir.

büyük sanayi kolları kurulmuştur. Cinsiyete göre oyuncak (barbie bebek-araba) ya da kıyafet (pembe-mavi) seçimlerinin yapılması, iki kutuplu biyolojik cinsiyetin önemini ortaya koymaktadır. Örnek olarak, kız çocuğu için yapılan alışveriş; oğlan çocuğu doğduğunda kullanışsız hale gelmektedir. Diğer yandan çocuk ürünlerini geliştiren pazarlama uzmanları, çocuk psikologları, çocuk doktorları vb. uzmanlaşmış alanlar ortaya çıkmıştır (Firestone, 1993, s.101-102). Bu alanlar, etkinliklerini giderek artırmaktadır. Çocuğuna belirli aylarda zihin gelişimi için tasarlanan oyuncaklardan almayan bir ebeveyn, kötü ebeveynler olarak etiketlenebilmektedir. Ebeveynler, sağlıklı bir çocuk yetiştirmek amacıyla -çocuklarının cinsiyetlerini de gözeterek- yalnızca bu tarz ürünleri tüketmeye yönelmemekte; ayrıca çocukları için zamanlarını da tüketmektedirler.

Çocuk sahibi olmak eskiden bir ‘kaza’ eseri iken; günümüzde iradeli\özgürce alınan bir karardır ve dolayısıyla artık ‘önce ben’ diyen nesil yerini, ‘önce çocuk’ nesline bırakmaktadır. Bu durum, temelde, 1990’lardan sonraki kuşağın\kızların kendi feminist anneleri ile hesaplaşması bağlamında önemlidir. Feminizmin reddedilmesinin temel sebebi, onların anneliklerine olan -daha az zaman ayırdığı ve daha az ilgi, bakım ve özveri gösterdiği için- eleştiri idi. Bu bakımdan her ne olursa olsun evde bir çocuğun annesini beklemesi ve çocuğa yeterince sevgi ve zaman verilmemesi; annelerin, çocukları tarafından suçlanması anlamında önemlidir (Badinter, 2011, s.111-112). Böylece yeni kuşak, kendi çocuklarına daha fazla zaman harcamakta ve annelerinin hatalarını tekrarlamak istememektedir.

Baudrillard’a (2021, s.16) göre, “*Bugün çevremizde nesnelerin, hizmetlerin, maddi malların çoğaltılmasıyla oluşturulmuş ve insan türünün ekolojisinde bir temel dönüşüm oluşturan akıl almaz bir tüketim ve bolluk gerçeği var.*” Baudrillard’ın ifade ettiği üzere, insanlar, ‘nesneler’ tarafından kuşatılmıştır. Bu dolayısıyla, tüketim ve nesne bağlamında çocuğun, annenin bir nesnesi olduğu söylenebilir mi? Başka bir deyişle, anne, doğurduğu şeyi\çocuğunu tüketimin bir parçası olarak nesneleştirmekte midir? Bir yandan gebelik sürecindeki harcamalar, hamile yogaları, bebek için yapılan cinsiyet ve doğum günü partileri gibi örnekler; diğer yandan geleneksel toplumdan postmodern topluma kapitalizmin tüketim odaklı anlayışı, kadının annelik kimliğine kendi rızasıyla\isteğiyle kilitlenmektedir. Bu ortamda

Burada yazarlar, kıyafet almayı bir semptom olarak ele almışlardır. Bu açıdan yazarların aktardıkları klinik vakalardaki kadınlar, hem sürekli tüketen ve alışveriş çılgınlığı olan hem de arka planda anneleri ile sorunlu ilişkileri olan kadınlardır.

yoksul ya da zengin olması fark etmeksizin anne; gebeliğinden itibaren çocuğunun belli bir yaşa gelmesine dek sürekli olarak tüketir.

Burada belki de ilk olarak düşünülmesi gereken hamileliğin başlangıcından yani bedende meydana gelen değişikliklerin kamusal alanda görünmesinden itibaren giyim kuşamın değişimidir. Önceleri gizlenmeye gayret edilen hamile beden, daha sonra nasıl oldu da kamusal alanda görünür kılınmaya başlanmıştır? Artık hamilelerin bedenlerini saran ve hamileliklerini gizle(ye)medikleri kıyafetler üretilmeye başlanmıştır. *Feminist Şehir* isimli kitabında Leslie Kern, kamusal alan ve annelik arasındaki ilişkiyi bu bağlamda da tartışır.

Kern'e (2020, s.41) göre:

Bedeniniz aniden kamu malı olduğunda araya kaynamak imkânsızdır. Her ne kadar kadınlar olarak sıklıkla bedenlerimiz hakkında yorumlar alıp davetsiz fiziksel teması tecrübe etsek de, hamilelik ve annelik bu ihlalleri yeni bir boyuta taşır.

Kern'in (2020, s.42-70) düşüncesine göre, hamilelik, kamusal alanda daima kentsel bir nezakete karşılık gelmemektedir. Başka bir biçimde söylemek gerekirse günümüzde toplu taşımalarda hamilelere ayrı bir alan sağlanması veya öncelikli olarak yer verilmesi gibi ayrıcalıklar olsa da hamile beden, O'na göre, sürekli olarak göz önünde olan ve somutlaşmış bir varlığı ifade etmektedir. Dolayısıyla çözüm, feminist bir şehirdir. Ancak anneliğe üstünlük atfedilen ataerkil sistem içinde anne artık, kamusal alanda bedenini gizlemeye çalışmamaktadır; aksine anne olacağını duyurduğu kıyafetleri tüketmeye eğilimlidir.

Günümüzde bir norm haline gelmiş ve moda olmuş tüketim örneklerinden biri, 'cinsiyet ifşa partisidir' (*gender reveal party*). Bu partiler anneler tarafından oldukça arzulanmaktadır. Hamileliğin ilk zamanlarında ebeveynler, bebeğin cinsiyetini öğrenmek için pembe ve mavi renklerde balonları -veyahut herhangi bir nesne ile- patlatmakta; çocuk sahibi olacaklarını ulaşılabilen herkese coşkuyla ilan etmektedirler. Kadın-erkek dikotomik cinsiyet kurgusuna yapılan vurgu, bugün hala önemlidir ancak burada esas nokta, bu tür partilerin gösteriş tüketiminin hem bir parçası haline gelmesi hem de bir yarış alanı olmasıdır. 2020 yılında sosyal medyada ünlü olan Anas ve Asala Marwah isimli ebeveynler, şimdiye kadar ki en

gösterişli cinsiyet partisini gerçekleştirmişlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki en büyük bina olan Burç Halife'de (*Burj Khalifa*), havai fişekler patlatarak, doğmamış bebeklerinin cinsiyetini ilan etmişlerdir (Bellheather, 10 Eylül 2020).

Bu tür partileri ünlüler dünyasından düşük gelirli kesimlere kadar birçok anne, arzulamaktadır ve hayata geçirmektedir. Anneye maddi ve manevi destek olması amacıyla yapılan hoş geldin bebek (*baby shower*) partisi; bebek 40 günlük olduğunda 40 uçurma partisi; ilk diş partisi ve ilk doğum günü partisi organizasyonlarına gün geçtikçe yenileri eklenmektedir. Bu partilere ciddi bir para akışı söz konusudur ve temelde tüketim odaklıdır. Annenin bebeği ile hastaneden çıkışı dahi partilerle kutlanır ve dahası bebeğin ilk ayları için bebek spası ve yüzme kursları planlanır. Üstelik ebeveynler pusete, süt sağım makinesine, bebek arabalarına, her aya uygun kıyafetlere, yürüteçlere, zekâ geliştirici oyunlara, ana kucağına, süt ısıtıcılarına ve çeşitli kurslara para harcamak zorundadırlar. Corinne Maier, *No Kid: Çocuk Yapmamak İçin 40 Neden* isimli kitabında, çocuk yapmamak için sıraladığı kırk unsurun nedenlerden biri de budur. Maier (2007, s.51), “Çocuk yapmak bir servete mal oluyor. Ortalama bir tüketicinin tüm hayatı boyunca yapabileceği en maliyetli alımları arasında bulunuyor... Daha kötüsü, toplam maliyetin yıllar içinde artma riski var,” der ve ekler (2007, s.53), “Tüketmek, ebeveynliğin temel dayanağıdır. Adına layık bir ebeveyn olmak için inanılmaz bir eşya listesi yapmak gerekir.” Neticede bebeğin tenine uygun çıkartılan ıslak mendilin bile muadilleri reklamlar aracılığıyla sürekli pazarlanmakta ve iyi bir anneye düşen görev, bebeği için en uygununu satın almaktır. Günümüzde babalar da artık tüketimin bir uzantısı olarak eşlerine ‘yardım’ etmek amacıyla bebek bakımını üstlenmektedirler. Bazı babalar eşleri ile doğum eğitimi, yoga, spor veyahut benzer kurslara katılsa da özünde annelik görevi, kadınındır.

Anne bakımıyla ilintili olarak bebek mamaları reklamlarının son zamanlardaki artışı da dikkat çekicidir. Önceleri kadını özel alana hapseden anne sütünün mucizevi özellikleri tekrarlanırken; günümüzde takviye edici gıdaların da tüketimi artmaktadır. Burada dikkate değer nokta mamaların, birincil beslenme ihtiyacını karşılamaktan ziyade bebeğin zihinsel gelişimini artırmaktaki ikincil işlevinde yatmaktadır. Ancak mesele şu ki çoğu annenin sütü ya yeteri kadar olmamakta ya da annenin memelerinde süt olmamaktadır. Bu durumda

mamanın alınması hayati önemdedir. Mama, takviye edici gıdalar ve bebek bezi gibi ihtiyaçların alınması; gelir durumu imkân tanısin ya da tanımasın ebeveynlerin görevidir.

Nancy Fraser’e (2006, s.1) göre, “*Geç kapitalist refah devleti toplumlarında insanların ihtiyaçları hakkında konuşmak siyasal söylemin önemli türlerinden biridir.*” Bu nedenle de feministler, zaruri ihtiyaçların tedarik edilmesinde devletin sorumlu olduğu görüşünü benimserler. Bu konudaki siyasal ve ekonomik söylemler tartışmalıdır. Ancak erkek egemen bir toplumda aile içindeki ihtiyaç, ekonomik ihtiyaçtan farklı olarak kontrol dışı ihtiyaçtır ve yine aile tarafından karşılanmalıdır görüşü hâkimdir. Fraser’e (2006, s.24) göre, “*ABD’deki çocuk bakımı hâlâ ‘ekonomik’ bir ihtiyaçtan ziyade ‘ailesel’ bir ihtiyaç olarak gösterilmektedir.*” Türkiye’de ise 2015 yılından itibaren, gerekli mercilere başvuru yapan ve gerekli şartları sağlayan ailelere 24 ay boyunca mama ve bez yardımı yapılmaktadır. Her ay verilen para, 239 TL miktarındadır (Mama ve Bez Yardımı Nasıl Yapılır?, 2021). 2023 yılı itibarıyla söz konusu yardım miktarı, değişmemiştir (Hoca, 8 Mart 2023). Bebeğin günlük bakımı ve ihtiyaçlarının maddi gideri düşünüldüğünde, verilen yardımın düşük bir miktar olduğu anlaşılabılır. Aile, her ne kadar maddi yönden teşvik ediliyor gibi görünse de bebek bakımı ihtiyaçları tıpkı ped, doğum kontrol için kullanılan ilaçlar gibi ekonominin bir parçasını oluşturmamaktadır.

Diğer yandan ebeveynlerin neredeyse çoğu, doğuma bir iki ay kala ‘hastane ritüellerini’ planlamaktadır. Doğuma gitmeden önce anne, anı ölümsüz kılacak fotoğraflar çekmek için makyaj yapar, odası süslenir, bebek için yer hazırlanır. Aynı zamanda ziyaretçiler için de yiyecek ve hediyeler temin edilir. Doğumdan itibaren ve bu ritüellerin uygulandığı süre boyunca anne, genellikle uyanıktır ve sisteme uyumlu hareket eder. Bu konuda Arney, şu soruyu sorar: Hastane uygulamalarını değiştirmeye neden ilgi duyuldu? 1970’li yılların ardından doğum, hastaneye taşınmıştır ve bu uygulama, kuşkusuz ki insanların dikkatini çekmiştir. Yaşanılan bu değişiklik aynı zamanda ‘ekonomik’ baskıyı ifade etmektedir, çünkü doğum odalarının önem kazanması, hastanedeki doğum ritüelleri ve mevcut kuralların gevşetilmesi -önceki yıllarda annenin enfeksiyon bulaştırma riski nedeniyle anne ile bebek ayrı tutulurdu- tüketici baskısından kaynaklanmaktadır. O yıllarda doğal doğum talepleri mevcut ideolojiyi tehdit etmekteydi (Arney, 1980, s.562). Günümüzde ise ‘natüralizm’ ön planda tutulmaya başlamakta; kadınlar, evde doğal doğum yöntemlerine eğilim

göstermektedirler. Yıllar arasında böyle bir tercih değişimi, geç kapitalizmin tüketim toplumu tanımına uyumludur. Çoğu ülkede sağlık hizmetleri devlet tarafından karşılanmadığından; çocuklara dair politikaların sosyal politikalar ve sağlık politikaları ile paralel olması gerekmektedir.

Son zamanlarda oldukça moda olan ‘evde doğum’ (*homebirth*) eğiliminin nedenleri hastane korkusu, karar verme özgürlüğü, geçmişteki olumsuz deneyimler ve hastane giderlerinin artışıdır. Hastane dışında gerçekleşen evde doğum yönteminin anne-bebek arasındaki ilk teması kolaylaştırdığı, bebeğin hemen emzirildiği, tıbbi müdahale gerektirmeden doğumun doğal yollarla gerçekleştiği, bunun kadını güçlendirdiği ve eşiyle ilişkilerini olumlu yönde etkilediği şeklinde çeşitli savlar öne sürülmektedir. Yine de anne adaylarının WHO’nun evde doğum yapacaklar için hazırlamış olduğu rehber uymaları gerektiği ifade edilmektedir. Evde doğuma uygun bir ortam hazırlanmalı; gerekirse sertifikalı ebelerden veya hemşirelerden yardım alınmalıdır. Anne yeterli ve kaliteli bakımı almış olmalı ve her şeyden önce sağlıklı bir bedene sahip olmalıdır (Korkmaz Yıldız, 2 Nisan 2018).

ABD’de yapılan bir araştırmaya göre, 2004’te 35.578 olan evde doğum sayısı; 2017’de 62.228’e yükselmiştir. Hollanda’da ise her 100 kadından 30’u evde doğum yapmayı tercih etmektedir (Uplifers, 6 Mayıs 2020). Türkiye’de ise bölgelere göre farklılıklar gösteren bu oran; %12,7 ile %54,4 arasındadır. Ek olarak, Türkiye’de 173 gebe ile (97’si hastanede doğum yapan kontrol grubu, 76’sı hastane dışı doğum yapan araştırma grubu) yapılan bir araştırmada, araştırma grubunun tamamının evde doğumu planladıkları ama WHO’nun evde doğum rehberinde yer alan kurallara uymadıkları anlaşılmıştır. Evde doğum yöntemini seçme sebepleri ise sahip olunan inançla ilişkili olarak ortaya çıkan kaygılar, kırsal bölgedeki zorluklardan kaynaklı hastaneye ulaşma güçlüğü ve ekonomik endişeler olmuştur. Evde doğumun olumlu yönlerinin övgüyle öne sürülmesine rağmen -planlı ya da plansız- bu yöntem, annenin ve bebeğin sağlığı açısından çeşitli riskler taşımaktadır. Yapılan araştırmalara göre, tıp doktorları, doğum sonrası gelişebilecek komplikasyonlar nedeniyle evde doğum yöntemini güvenli bulmamakta ve anne adaylarına önermemektedir (Kulhan ve diğerleri, 2017, s.222-226; Grunebaum ve Chervenak, 24 Şubat 2015). Bu komplikasyonlar; vajina yırtıkları, doğum sonrası kanama, vajinal yırtıkların dikilmesinde yapılan hatalar, doğum sonu rahim iltihabı (*endometrit*), yenidoğanın ölümü ve enfeksiyon kapma riski

şeklinde. Öte yandan dünyadaki hastane dışı doğumlar, yeteri kadar kayıt altına alınamamaktadır (Sheiner ve diğerleri, s.386-387). Ancak örneğin, ABD’de 2008 yılından 2012 yılına kadar yapılan bir araştırmada, 15,9 milyon bebek ile ilgili veriler incelenmiş ve ulaşılan sonuçlara göre, her 10.000 bebekten 5,8’i evde doğum nedeniyle ölmüştür (Rapaport, 2 Kasım 2016).

Diğer yandan da Birleşik Krallık ülkelerinde yapılan bir araştırmada, planlı yapılan evde doğumun duygusal ve deneyimsel açıdan hastanede doğum kadar faydalı olduğu ileri sürülmüştür (Beech, 2012). Dolayısıyla evde doğuma dair bu yöntemin olumlu ve olumsuz olduğu yönünde iki zıt görüş vardır. Doğum sonrası gelişecek komplikasyonlara ek olarak annenin doğum sonrası geçirebileceği postpartum yani doğum sonrası bunalım olasılığı ile ilişkili yeterli bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak bu süreç ile ilgili Kornél Mundruczó’nun yönettiği Bir Kadının Parçaları (*A Pieces of Woman*) isimli drama filmi, evde doğumu tercih eden bir çiftin doğum anından itibaren geçirdiği duygusal ve psikolojik dönüşümü konu almaktadır. Filmin başlarındaki doğum sahnesi, oldukça sarsıcıdır. Evde gerçekleşen zorlayıcı, ağırlı, sancılı ve travmatik doğum sürecinin anından bebeğin ölmesiyle anne adayını, genellikle derin bir sessizlikle iç hesaplaşma yaşamakta ve bir suçlu aramaktadır. Nitekim ebe, doğumun hastaneye taşınmasını önerse de anne adayını, bebeğini her şeyin başladığı yerde doğurmakta ısrarcı olmuştur.

Evde doğum konusunda, bu yöntemin doğal ve normal²⁸ (Günyeli, Hürriyet Aile) olduğu yönündeki görüşler ile tıp biliminin bu yöntemin risklerine dair kanıtları, çatışmaktadır. Esas mesele, evde doğumu destekleyenlerin ya kadın bedeninin doğurma yeteneğine üstünlük addetmesi ya da kadını duygusal ve deneyimsel açıdan güçlendirdiği yönündeki fikirlerdir. Bu nedenle natüralizme dönüşü işaret eden evde doğum yönteminin, yalnızca ekonomik kaygılar nedeniyle başvurulmuş ya da kırsal bölgelerde yaşayanların tercih edeceği bir yöntem olduğunu düşünmemek gerekir. Tıp alanındaki teknolojik gelişmelere rağmen kadınların evde doğum tercihi, bu açıdan dikkat çekicidir. Burada yeniden Fraser’in, Batı’da aile içindeki ihtiyaç ile ekonomik ihtiyaç ayrımına dönüş yaparız; zira hastane giderlerinin artması, kadınları evde doğuma yönlendirse de birçok kadının tutumu, evde

²⁸ Evde doğum yöntemini doğal ve normal addeden fikirlerin yanında bu yöntemin, özellikle doğumun korkulacak bir yönünün olmadığını, her şeyin ilk başladığı yerde bebeğin dünyaya geleceği ve hatta bunun romantik olabileceğini düşünenler de vardır (Erdilek, 15 Aralık 2010).

doğum yapmanın doğal olduğu yönündedir. Kadınlar, bu yöntemi modern tıbbi gelişmelerden önceki dönemlere referansla normal bulmaktadırlar.

Modernite ile birlikte ‘iyi’, ‘ideal’, ‘normal’ ve ‘doğal’ annelik ideolojileri; egemenlik ilişkileri içinde hâkim annelik anlayışına dönüşmüştür. Bu nedenle doğumdan bebek bakımına kadar gündelik pratiklere ilişkin gönüllü\gönülsüz uygulamalar, postmodernleşme ile birlikte tutum ve davranışları şekillendirmektedir. Evde doğum yöntemi ve toplum içinde göbeğini saklamadan poz verebilen kadınlar; bir anlamda zihniyet değişiminin de -kimi toplumlara göre ayıptı(r)- bir ifadesidir. Önceleri gebeler, bedenlerini saklayan geniş elbiseler giyerken; günümüzde bedenlerini gösterecek dar kıyafetler tercih etmektedirler. Tüketim toplumu çerçevesinde kadınlar hem bu kıyafetleri almaya teşvik edilir hem de bu kıyafetler aracılığıyla gebeliklerini topluma ilan eder; zira kadın, doğasının nihai amacını gerçekleştirmiştir. Diğer yandan egemenlik ilişkilerinin belki de en net görünür kılındığı ve cinsiyetçiliğin örtük olarak sürdürüldüğü tüketim toplumunun yansımalarından biri de ‘anneler günüdür’. Anneler gününde annelik, örtük bir biçimde -feministler tarafından da- yüceltilir ve geleneksel annelik normu; annelere alınacak hediyelerle tüketimin önemli bir parçası haline getirilir. Bu özel günde ‘Cennet annelerin ayaklarının altındadır’ söylemi, merkezdedir ve bu güne yönelik çeşitli kutlamalar yapılır. Annelere ihtiyacı olduğu düşünülen mutfak eşyaları, mobilyalar ve çiçekler alınan bu günde annelik, kapitalist ve ataerkil toplumsallaşmanın yeniden üretimine hizmet etmektedir. Oysaki çocuğu ölen, annesi olmayan ya da isteyip de anne olamayanlar için bugün, ıstıraplı geçmektedir.

Baudrillard’a (2020, s.244) göre, “...Tüketim toplumunun nihai amacının tüketiciye bir işlevsellik kazandırmak, tüm gereksinimleri psikolojisinin egemenliği altına almak; üretimin güdümleyeceği ve nüfusları giderek artan kentlerle uyumlu, herkesi içine alan bir tüketim evreni oluşturmak olduğu söylenebilir.” Buradan hareketle, anneler gününde herkes, diğer herkesin yöneldiği ürünlere yönelirken; aynı zamanda ona kendisine özel hissettirecek -örneğin annelere özel indirim günleri ile çiçek almak- tüketim ürünlerini satın alır. Örneğin, bu günde anneler için alınacak sallanma ve bacakları uzatma özellikleri olan emzirme veya anne koltuğu gibi çeşitli ürünlerin reklamları yapılmaktadır.

Diğer yandan annenin evlatlarına bakım verip onları büyüterek topluma katkı sağladığı yönündeki olumlu\övgü dolu görüşler, hediyeler aracılığıyla özel bir mesajla pekiştirilir.

‘Annenin hakkı ödenmez’ söylemiyle; anneliğe dair sıkıntılar, bunalımlar, hayal kırıklıkları, zorluklar, pişmanlıklar ve kötülükler bu günde özellikle hasıraltı edilir. Bu görüş, kadının birincil rolünün annelik rolü olduğunu, annelik rolü dışındaki diğer rollerin inkâr edildiği ve ideal annelik anlayışı neticesinde cinsiyetçi hegemonyanın yeniden üretimine yol açar.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖNÜLLÜ ÇOCUKSUZLUK

I. GÖNÜLLÜ ÇOCUKSUZLUK: KAVRAMSAL, TARİHSEL, TOPLUMSAL VE PSİKOLOJİK GELİŞİM

20. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze heteroseksist ataerkil sisteme ait normlara bir karşı çıkış olarak kadının, sahip olduğu bedeni üzerindeki tutum ve uygulamalar konusunda söz sahibi olması yönündeki düşünceler, -birinci bölümde ele alındığı üzere- farklı perspektifler üzerinden tartışılmıştır. Annelik kavramı; geleneksel toplumdan, modern ve postmodern topluma dönüşme ve değişme yaşamıştır. Hegemonik annelik anlayışı, salt olarak egemen sisteme ait norm ve değerlere itaat eden anneleri değil, çocuk sahibi olmayan kadınları da kalıp yargılar ile çevreleyerek köşeye sıkıştırmaktadır. Anneliğe dair deneyimler ve simgeler; tarih boyunca ideal anneliğin temeli olarak algılanmıştır. Dolayısıyla günümüzde, açmaza düşerek tartışılması güç bir konumda yer almaya devam eden annelik, hâlâ kadın yaşamının merkezindedir. Dahası bazı prototipler, -geleneksel anne, modern anne, postmodern anne, iyi anne, yeterince iyi anne gibi- kadınları, çocuk sahibi olma\olmama durumlarına ve annelik etmelerine göre çeşitli kalıplara yerleştirerek, sınıflandırmaktadır.

Eğitim seviyesi yüksek, bilinçli, zengin bir kadının çocuk sahibi olmadığı\olmayacağı ya da tam tersi özelliklere sahip bir kadının birden fazla çocuk sahibi olmayı isteyeceği\arzulayacağı fikrine neden haizdir? Bununla ilintili olarak gönüllü olarak anne olmama kararı veren bir kadının, bireysel olarak kendisini üstün olarak konumlandığı - ‘Kimse çocuk sahibi olmamalı’, ‘Toplumsal normlar göz önünde bulundurulduğunda ebeveyn olmama kararı daha zordur’ düşünceleri gibi- zamanlar var mıdır ya da bu kararı veren kadınların tutum ve davranışları tümüyle tutarlı mıdır? 21. yüzyılda tecrübe ettiğimiz üzere her ne kadar çocuk sayısında bir düşüş yaşanmış olsa da anneliğin toplumsal anlamı olumlu\iyi yönde artarken; sosyal, psikolojik ve deneyimsel rolleri de artmıştır. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet ve cinsiyetçilik problematiği bağlamında annelikten bağımsızlaşan kadınlık kimliğini, annelik kimliği üzerinden tartışmak, bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır,

Çünkü azımsanamayacak sayıda birçok kadın, annelik kimliğinden bağımsız bir yaşamı tercih ettikleri bir tutuma sahiptir. Öyle ki gönüllü olarak anne olma\olmama tercihinı ele alırken; bu kararı vermeye yönlendiren gerekçeleri, kadının hayatında yol açtığı değişiklikleri, bedelleri, mutsuzlukları, pişmanlıkları ya da avantajlarını konuşurken; hegemonik annelik anlayışı ve cinsiyetçi hegemonyaya işaret eden normlara başvurmak gerekmektedir. Keza anneliğe dair açmazların tartışıldığı her düzlemde anne ol(a)mamayı da tartışmak gerekmektedir. O halde annelik, özgürce seçilebilecek bir karar olabilir mi? Başka bir ifade ile gönüllü annelik mümkün müdür? Gönüllü ocuksuzluğu tercih edenler, kutsal annelik normuna tümüyle muhalif midir veyahut muhalif olanlar bu normu cinsiyetçi ikiyüzlülük ile yeniden üretmekte midirler? Postmodernleşme ile birlikte görünür olan gönüllü çocuksuzluğu, cinsiyetçi hegemonya dâhilinde eleştirel bir perspektiften analiz edebilir miyiz? Hegemonik anneliğin eleştirisini yaparken; normdan sapan\marjinal\aykırı ve akıllıca\zekice bir karar olduğu yönündeki düşüncelerle gönüllü çocuksuzluğu yücelten düşünceler yeterince tartışılmakta mıdır? Tezin bu kısmında sorulan sorulara yanıt aranacak; gönüllü çocuksuzluk kavramının içeriği, kavramın tarihsel gelişimi, toplumsal ve psikolojik anlamı üzerinde durulacaktır.

A. Gönüllü ocuksuzluk Kavramı

J. E. Veevers'e (1973, s.199) göre, gönüllü çocuksuzluk, aile çalışmalarında ihmal edilen bir alandır. O'na göre, sosyal bilimciler, yapılan araştırmalarda egemen normlara ve kendi tercihlerine uygun bir konuya ya da soruya odaklanmaktadırlar. Konuya ilişkin 1970'li yıllardan itibaren 'çocuksuzluk' fikrine odaklanmaya başlayan farklı alanlarda -psikoloji, sosyoloji, antropoloji, iktisat gibi- çalışmalar mevcuttur. Dünyada, giderek daha fazla insan çocuksuz bir yaşamı tercih etmektedir. Bu bakımdan, günümüzde hâlâ ihmal edilen gönüllü olarak ocuk sahibi olmama olgusunun irdelenmesi, çocuksuz olmanın gönüllü bir tercih mi yoksa gönülsüz bir sonuç mu olduğu gibi soruların tartışılmasına imkân sunar. ocuksuzluk kavramının beş dilde (Yunanca, Litvanca, Fince, Türkçe ve Maltaca) incelendiği *Childlessness: Concept Analysis* isimli bir araştırmada; kavrama dair ilgili ulusal diller ve kültürler içindeki mevcut değişkenlerin keşfedilmesi hedeflenmiştir. Yapılan değerlendirmeye göre, dilsel olarak çocuksuzluk, birbiriyle aynı ya da yakın anlamlarda 'olumsuzluğu' çağrıştırmaktadır (Gouni ve diğerleri, 2022, s.5-15). Geleneksel kodlarımız, çocuksuzluğu,

temelde anneliğin kutsallaştırıldığı ve yüceltildiği toplumlarda -bir şeye sahip olmamak anlamında- olumsuzluk\eksiklik\yokluk\yoksunluk ile özdeşleştirir. Örneğin, sanatçı Günseli Kato (Cumhuriyet, 19 Kasım 2022) katıldığı bir programda, çocuk doğurmayan kadının eksik olduğunu ve bir kadının, kadın olabilmesi için yapması gereken şeyin öncelikle çocuk doğurmak olduğunu söylemiştir. Tepki çeken Kato'nun bu sözleri, egemen söylemin bir ifadesidir. Bu bakımdan çocuksuzluğun gönüllü\gönülsüz olması arasında bir farkın olup olmadığı neden önemlidir; neden doğru anlaşılmalıdır ve gönüllü çocuksuzluk kavramı, basitçe, çocuğu olmayan kadın anlamına mı gelir şeklindeki sorular, iyi bir biçimde analiz edilmelidir.

Sharon K. Houseknecht (1987, s.369) *Voluntary Childlessness* isimli çalışmasına, “Gönüllü çocuksuzluk hakkında ne biliyoruz?” sorusuyla başlar. Son on yılda -çalışmanın yayınlandığı 1975 yılından 1987 yılına kadar- bu konuda araştırmaların yapıldığını belirten Houseknecht, mevcut araştırmaların kavramsal olarak yalnızca ‘keşfedici’ ve ‘tanımlayıcı’ olduğunu öne sürmüştür. Yazara göre, gönüllü çocuksuzluk kavramını anlamak için gönüllü çocuksuzluğa dair eğilimleri, görülme sıklığını, gerekçelerini, çocuksuz kalma kararını ve toplumun bu duruma ya da karara olan bakışı hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Diğer yandan Avrupa’da gönüllü çocuksuzluğa karşı tutumu irdeleyen Eva-Maria Merz ve Aart C. Liefbroer’e (2012, s.587-588) göre de, günümüzde çocuksuzluk hem çok yaygındır hem de çocuksuzlara karşı toplumsal kabul artmıştır. 2006 Avrupa Sosyal Araştırması (*European Social Survey*) verilerinin kullanıldığı araştırmaya göre, çocuksuzluğa karşı tutuma ilişkin yapılan araştırmalar tek bir toplumsal bağlamdaki sosyal farklılıklara odaklanmaktadır. Oysaki kadınların doğurganlığa ve bireyin çocuk sahibi olma\olmama isteğine yönelik davranışları hem ülke içinde hem de ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Toplumsal olarak çocuk sahibi olamayanlara karşı norm geliştirilmeyorken; bilinçli olarak çocuksuz bir yaşamı tercih edenlere karşı olumsuz\eleştirel norm geliştirilmektedir. Dolayısıyla örneğin, kısırlık durumundan kaynaklı -gönülsüz- çocuk sahibi olamayan kadına, toplumun geliştirdiği tutum, olumsuz olmaktan ziyade genellikle durumuna üzülen ve acıyan gözlerle bakmak şeklindedir.

Ne var ki son zamanlarda anneliğin evrensel bir rol olduğunu reddedenlerin söylemleri görünür olmaya başlamıştır. Bu durum, kutsal anneliğe dair bir kırılmanın yaşandığını; başka

bir ifade ile kadının isterse anne olmayabileceği fikrini gün yüzüne çıkarmaktadır. Popüler kültür örneklerine değinecek olursak, ünlü şarkıcı Sertab Erener (HABERTÜRK, 7 Temmuz 2021), ‘çocuk doğurmama’ konusundaki düşüncelerini ifade ettiği bir röportajda, şu sözleri kullanır, “*Artık çocuk doğurmamamız, çoğalmamamız gerekiyor. Fareden beter olduk, onlar bile bizden daha az ürüyor olabilir.*” Erener’in açıklamaları hem oldukça cesurdur hem de bir yandan olumsuz eleştiriler alırken diğer yandan Erener’i destekleyenler de olmuştur. Başka bir örnek, oyunculuk kariyeri ile tanınan Şahin Irmak’a (Aydın, 20 Kasım 2021; Tokdemir, 8 Aralık 2021), eşi ve kendisinin çocuk sahibi olma planı sorusuna karşılık, “*Hiç düşünmüyorum. Çocukla uğraşamam. Çocuk çok ciddi bir konu. ‘Heveslendim, benim de çocuğum olsun, anneler de istiyor, hadi yapalım...’ Benim için çocuk öyle bir şey değil,*” sözleri, çocuk sahibi olmama açısından Erener’in düşüncesiyle örtüşmektedir. Bu bakımdan gönüllü olarak çocuk sahibi olmama meselesi, popüler kültür ve sosyal medya aracılığıyla daha fazla duyulur hale gelmektedir. O halde bu mesele, nasıl kavramsallaştırılabilir? Dawn Llewellyn (2016, s.66), *Maternal Silences: Motherhood and Voluntary Childlessness in Contemporary Christianity* isimli çalışmasında, Birleşik Krallık’taki anne olma ve din arasındaki çatışmayı, nitel araştırma verileri ile ele almıştır. Araştırma bulgularına göre, annelik rolü ile sınırlandırılan kadınların, üreme ile ilgili seçimlerinde ‘inanç’ önemli bir konumdadır. Araştırmaya katılan görüşmeciler, deneyimlerini aktarırken; *non-motherhood* (anne olmayan), *childfree* (çocuksuz, çocuktan bağımsız), *without children* (çocuksuz), *voluntarily childless* (gönüllü çocuksuzluk) gibi kelimeleri tercih etmişlerdir.

Amy Blackstone’ye (2012, s.1) göre ise 1970’lerden itibaren yapılan çalışmaların çoğu, ‘tercihen’ çocuksuzluğa odaklanmamıştır. Daha sonra yapılan çalışmalarda, ebeveyn olmamanın bir kazadan ziyade çocuksuzluğun, aktif bir seçim olduğunu vurgulayarak *childless-by-choice* (tercihen çocuksuzluk) ya da *childfree* kavramlarının hâkim olduğu bir çerçeveye geçiş olmuştur. Dolayısıyla nasıl ki anneliği kavramsal olarak tek bir kategoride değerlendirmek güç ise benzer bir biçimde gönüllü çocuksuzluğu da tek bir kategoride ele almak\değerlendirmek güçtür. Bu kelimeler, her ne kadar az ya da çok farklılıklar taşısa da her biri anneliği ve çocuksuz olmayı yeniden düşünmemizi mümkün kılmaktadır. Literatürde *intentionally childless* (isteyerek\kasten çocuksuzluk), *childless* (çocuksuzluk) gibi kavramlar da vardır. Bu tezde ise *voluntarily childless* (gönüllü çocuksuzluk) kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Blackstone (2023, s.79), gönüllü çocuksuzluk terimini kullanırken, bu

kavramın dünyanın çocuklardan özgürleştirilmesini ima etmek için değil, ebeveyn olmak istemeyenler için kullandığının altını çizer.

Houseknecht'in (1987, s.369-370) ifade ettiği üzere, gönüllü çocuksuzluğun tanımlanması için başlangıçta yapılacak şeyin çocuksuzluğun, gönüllü mü gönülsüz mü olduğu ayrımının doğru analiz edilmesi gerektiğidir; zira istese de çocuk sahibi olamayanlar da vardır. Diğer önemli bir husus, bu kararın kalıcı bir karar mı yoksa geçici bir karar mı olduğunun tespit edilmesidir. Kişi belirli bir zaman diliminde çocuk sahibi olmak istemiyorken; gelecekte çocuk sahibi olmayı isteyebilir. Burada mesele, bu karara olan bağlılığın tespit edilmesidir. Diğer önemli bir husus ise bu kararın ertelenip ertelenmediğinin tespit edilmesidir. Başka bir deyişle bazıları evli değilken veyahut evlenmeden önce dahi çocuksuz olma kararı verebilirken; bazıları ise bu kararı ertelese bile yine de gönüllü çocuksuz olduğunu ifade edebilmektedir.

Houseknecht'in belirttiği hususlar, 1987 yılında yapılan mevcut çalışmaların gözden geçirilmesiyle ortaya konmuştur. Günümüzde, gönüllü çocuksuzluk kavramını açılmakla birlikte bu hususların dikkate alınmasıyla birlikte kişinin yaşamı boyunca özel gerekçelerinin de böyle bir kararın alınmasında etkili olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu bağlamda esasen kadın kimliği ve yaşamı açısından gönüllü ve gönülsüz çocuksuzluğun nasıl deneyimlendiği, karmaşık bir durumdur. Gönüllü çocuksuz bir kadının, anne olmama konusunda yaşadığı suçluluk, pişmanlık veyahut eksiklik gibi psikolojik duyguları; gönülsüz olarak çocuk sahibi olamayan kadından -ölçütü yoktur- farklı olabilir. Burada mesele, temelde doğurganlık\rahmin gücü ve çocuk arzusu üzerinden düşünülebilir. Doğurganlık\rahim üzerinden tanımlanan ve olumlanan kadın bedeni; ataerkil sistem içinde bu güçten bedensel bir durum nedeniyle -aciz- mahrum kalındığında, toplumsal yeniden üretime dâhil olamayan kimi kadın için katlanılmazdır. Diğer bir deyişle anneliğe dair çelişkiler\tutarsızlıklar söz konusudur ve özellikle anne ol(a)mamanın toplumsallaştırılması ve tıbbileştirilmesi kadın için karmaşık bir süreçtir.

Gönüllü çocuksuz Gayle Letherby ve gönülsüz çocuksuz Catherine Williams'ın deneyimlerini aktardığı *Non-Motherhood: Ambivalent Autobiographies* isimli otobiyografik bir çalışmada, anne olmama ve olamamaya dair karmaşıklık, karışıklık ve dışlanma konuları keşfedilmektedir.

Gönüllü çocuksuz Catherine (1999, s. 720), çocuk sahibi olmama kararını şu sözlere ifade etmektedir:

Yirmi yaşında ve evliyken (ve ebe ve sağlık görevlisi olarak çalışırken), bir gün çocuklarımın olacağından %99 emindim. Hatta onlara isim bile seçtim. Henüz hazır olmadığım da aynı derecede açıktı. Şimdi 48 yaşında (boşanmış, bir kadınla samimi bir ilişki içinde ve yükseköğretimde çalışan) çocuğum olmayacağından %99 eminim.

Catherine'ye yirmi sekiz yıl sonra dönüşüm yaşatan ve çocuksuzluk kararını aldırان gerekçeler nelerdi? O, anneliğin olumlu yönlerini takdir edip bazen çocuk sahibi olmak istese de bu deneyimin gelecekte zevk alabileceği bir şey -biyolojik kapasitesinin sonlarına doğru kafa karışıklığı yaşamasına rağmen- olduğunu düşündüğünden, çocuk sahibi olmayı ertelemiştir. Bu çelişik duygusu nedeniyle de birçok insan tarafından anormal karşılandığını ifade etmiştir. JaneMaree Maher ve Lisa Saugeres'in (2007, s.6-13) Avustralya'da yaptıkları bir araştırmada²⁹, çocuk sahibi olmayı erteleyenlerin (*postponers*), örneğin, 30-34 yaş aralığındaki kadınlar, çocuk yapmayı düşündükleri ancak uzun süreli kalıcı ilişkiler içinde olmadıklarından bu kararı ertelediklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan bazı kadınlar ise çocuk istememe kararlarının erken kimlik oluşumlarının (*early articulators*) bir parçası olduğunu söylemişlerdir.

Önceki araştırmaya dönecek olursak, gönülsüz çocuksuz Gayle'nin (1999, s.720-722) ise deneyimleri, farklıdır. Gayle, evli ve kreşte çalışırken hayatının temel amacının 'anne olmak' olduğunu ifade etmiştir. Ancak yaptığı bir 'düşük'; ıstırap ve başarısızlık duygularına neden olmuştur. Daha sonraki yıllarda sosyoloji doktorası yaparken, anne olma arzusunu koruyup hayatında bir boşluk hissetse de bu meselenin, eskisi kadar hayatının merkezinde hâkim olmadığını belirtmiştir, çünkü bir yandan da çocuksuz bir yaşam kendisine özgürlük tanımıştır. Bu anlamda hem Catherine'nin hem de Gayle'nin annelik ve çocuksuzluk konusunda deneyimleri farklılaşsa da toplumsal ve kültürel normlar neticesinde çelişik

²⁹ Araştırmaya katılan kadınlardan bazıları, annelik duygularının eksikliğini; anneleri veyahut her iki ebeveynleri ile olan ve eşleri ile olan sorunlu ilişkilere bağlamışlardır. Bazıları küçük kardeşlerine baktıklarından dolayı çocuk sahibi olmayı ertelediklerini söylemişlerdir. Katılımcılardan bazıları ise anneliğin hayatlarını altüst edeceğinden, kimliklerini kaybedeceğinden, çocukların ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koymak zorunda kalmaktan, sadece çocukları hakkında konuşan annelere dönüşeceklerinden ve bu süreci kontrol edemeyeceklerinden yaşadıkları endişeleri dile getirmiştir (Maher ve Saugeres, 2007, s. 10-11).

duygular yaşamışlardır. Bu duyguların arkasında yatan nedenler, gönüllü ya da gönülsüz çocuksuzluğun toplum açısından daha az kadınsı, yetersiz, anormal ve öteki olarak algılanmasıdır. Gayle'nin hamile kalmak için yıllarca tedavi olmasının bir önemi yoktur: en nihayetinde tıp uzmanları, yabancılar, kadın arkadaşları, ailesi ve hatta kendisi tarafından 'eksik' olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle -her iki kadın da- talep edilmediği halde çevrelerindeki insanlar tarafından 'yardımsever' ve 'iyi niyetli tavsiyeler' ile karşılaşmışlardır. 'Evli insanlar çocuk sahibi olur' ve 'Bireyler, çocuklara sahip olmayı isteme ve ebeveyn olma ihtimaline sevinmelidirler' normları baskındır ve bu söylemler, egemen sistemin söylem ve pratiklerine içkindir (Veevers, 1973, s.200-204). Judith Butler, *Çöz(ül)en Cinsiyet* isimli kitabında, 'normlara' dönük tutumu değerlendirmektedir.

Butler'a (2020, s.19) göre:

Nitekim ortada yaşamamıza izin verebilecek normlara dönük bir arzu olsa bile, normlarla eleştirel bir ilişki geliştirme kapasitesi için onlarla aramızda belli bir mesafe olması, bu normlara duyulan ihtiyacı askıya alma veya erteleme kabiliyeti şarttır.

Normlara karşı eleştirel bir mesafede durmak hem zor hem de ciddi bir çaba gerektirmektedir. Bu durum elbette ki eleştirel mesafede duranın, bu normlardan tümüyle sıyrıldığı anlamına gelmemektedir. Cinsiyetçi ikiye bölünmüşlük -tezin üçüncü bölümünde yer almaktadır- kavramına referansla anneliğe dair mevcut normlar; bilinçli bir kavrayış ve yüzleşme ile deşifre edilebilir. Kişi dilerse çocuk sahibi olabilir ve dilerse de olmayabilir. Bu noktada çocuksuzluğun arka planında yatan nedenlerin çözümlenmesinin basit olmadığı söylenebilir. Özellikle çocuk istemediği halde ileride bir gün ya da hazır olduğunda çocuk sahibi olacağını söyleyerek geçiştirenler; kısır olduğunu gizleyenler ve bu durumdan utananlar ya da anne ve çocuk dostu gibi olumlu tavır sergileyenler; anneliğin olumlu yönlerini yüceltenler elbette vardır. Esasen tutum ve davranış arasındaki söz konusu çelişkiler hem ataerkil sistem içinde bir dışlanma korkusunun hem de geleneksel\kutsal\ideal annelik rolünden sapmanın yol açtığı toplumsal, psikolojik ve kültürel endişelerin ve bedellerin sonucudur. Dolayısıyla söz konusu ikilem, hâkim sistemin söylem ve pratiklerine göre şekillenmektedir. O halde tüm endişelere ve bedellere rağmen, gönüllükle verilen bu kararın sebepleri nelerdir?

BBC News Türkçe'nin (9 Aralık 2016), *Çocuk sahibi olmamaya karar veren kadınlar anlatıyor* başlıklı haberinde, anne olmama kararı alan kadınlar ile görüşmeler yapılmıştır. Bu kadınların çocuk sahibi olmama kararlarının ardında yatan nedenler; içinden gelmeme, çevresel koşullar, gezegenin durumu, yapılan işe ayrılan vakit, sorumluluk istememe, çocuk yapmanın bencil bir istek olması ve çocuklarla yaşanan deneyimler (öğretmenlik gibi) şeklinde olmuştur. Görüşmecilerden Merin Sever, *"Anneme ilk söylediğimde, 'Benim hiç içimden gelmiyor' dediğimde, 'Ya ileride gelir, olur' falan diyordu. Aradan 10 yıl geçti, annem artık 'Demek sen de böylesin' diye ufaktan kabullenmeye başladı ama babamda henüz hiçbir kabullenme belirtisi yok,"* derken; Tuğçe Yılmaz ise *"Hayatla ilgili, yapmak istediklerimle ilgili şeyler arasında çocuk sahibi olmak yok, çünkü çocuk sahibi olmak büyük bir sorumluluk ve bu sorumluluğu karşılayabileceğimi düşünmüyorum... Zaten 7 milyar insanız ve insanlar üremeye devam ediyorlar,"* sözlerini kullanmıştır. Gezegenin durumu ve iklimin etkisinin çocuk sahibi olma kararını ne derece etkilediği net olarak bilinmemektedir. İklim krizi ve çocuk sahibi olmama ilişkisi akademik ve bilimsel çevrelerce tartışılmaktadır. 27-45 yaşları arasında 600 kişi ile yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların %92'3'ünün, iklim değişikliği nedeniyle gelecekte potansiyel çocukları için endişe duyduklarını ortaya koymuştur (Ng, 26 Temmuz 2021). Çocuk sahibi olmanın çevresel sonuçları olsa da doğan çocukların iklimi nasıl etkileyeceği yönündeki endişeler, iklimin çocukları nasıl etkileyeceği korkularına evrilmeye başlamıştır (Osaka, 2 Aralık 2022).

Çocuk sahibi olmama kararının ardında birbirine benzeyen ve farklılaşan saikler yatmakla beraber; toplumsal dışlanma gibi bütün bedellerine rağmen bu kadınlar, anne olmama kararlarını sürdürmektedirler. Öte yandan görüşmeciler, *Evlad edinme konusunda ne düşünüyorsunuz?* sorusuna karşılık, bu konuya sıcak baktıklarını belirtmişlerdir. Ancak biyolojik olmasa da zaten dünyaya gelmiş bir çocuğa gönüllü annelik etmek, kutsal annelik anlayışı içinde düşünülmemiştir. Bu durumda ise evlat edinen kadınlar, 'doğum yapmaktan korkmuş' biri olarak etiketlenebilecektir. Tarih boyunca doğumun, her kadının yapabileceği doğal bir yetenek olduğu ve kadının zaten bu yeteneğe sahip olduğu düşünülmektedir. Oysaki her ne kadar bunu dile getirmek ayıp ve küçümseme ile karşılanırsa da teknolojik ve tıbbi gelişmelere rağmen doğum süreci ve sonrası; acılı ve sancılıdır. Bu deneyimi yaşayan çoğu kadın, süreç ile ilgili soruları ya geçiştirmekte ya da bu acıya katlanmaya değer bir varlığa sahip olduğunu -'Kucağına aldığı anda bütün acıların hafifleyecek' söylemi- ifade etmektedir.

B. Kavramın Tarihsel Gelişimi

Tarihsel olarak çocuksuzluğa dair olumsuz tutum, direkt olarak kadınlara yönelik olmuştur. Çocuğu bedeninde büyütme, doğurma ve doğduktan sonra sorumluluğunu üstlenme konusunda kadın birincil sorumlu olduğundan; doğur(a)mama durumunda da kadın sorumlu tutulmaktadır. Öyle ki bu tutumun kökenleri Antik Çağ'a kadar geriye gitmekte; teolojik ve mitolojik olarak da temellendirilmektedir (Gouni ve diğerleri, 2022, s.2). Antik Yunan şairi Pindaros, *"Tanrılar ve insanlar hepimiz aynı ailedeniz, hepimizi aynı ana doğurmuştur!"* demiştir (Can, 2011, s.29). Antik dönemlerde gebe kadının ve bebeğin tehlikede olduğu inancından dolayı çeşitli doğum ritüelleri yapılmaktaydı (Nereye, 13 Kasım 2019). Kitab-ı Mukaddes'te (Eski ve Yeni Ahit) (Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma, 2014, s.2) şu şekilde aktarılır, *"Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, Verimli olun, çoğalın dedi, Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun."* Bu ibare, doğumun ve üremenin önemini göstermektedir. İslam'a göre ise insan neslinin devamı ve var oluşun asıl amacı olan çocuk için, *"Evlenin, çocuk sahibi olun..."* emredilmiştir (Hökelekli, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cocuk>). Tarihsel olarak hem anneliğin hem de çocuğun değeri, statüsü ve tanımı değişme yaşamıştır. Bu açıdan aileye olan yaklaşım teolojik, psikolojik, sosyolojik ve demografik kavramları ve bulguları içeren farklı disiplinleri içermektedir (Kağıtçıbaşı, 2019, s.146).

19. yüzyıldan günümüze değişen ve dönüşen annelik kavramı; Taylor Allen'e (2005, s.1) göre, 'annelik ikilemi'ni ortaya çıkarmıştır. Batı toplumlarında annelik ikilemi, kadınların karşılaştığı zorlu sorunlardan biridir. Kadınlığın annelik kimliği ile özdeşleştirilmesinin izleri tarih öncesine kadar izlenebilse de anneliğin bir ikilem olarak algılanması nispeten yenidir. Nitekim annelik, ancak 20.yüzyılın başlarından beri özgürce seçilmiş bir seçenek olarak algılanmaya başlanmıştır. Ancak bu seçim, genellikle annelik rolü ile diğer roller arasında gerçekleşmektedir. Kadınlar bugün hâlâ hem ailenin başlıca sorumluluklarını üstlenmekte hem de çocuk yetiştirme işlerinin çoğunu gönüllü\gönülsüz olarak yerine getirmektedirler. Üstelik pek çok kadın anne olmasa bile kadınlığı annelik ile özdeşleştirme eğilimi taşımaktadır; zira anneliğin doğal olduğu ve her kadının bir gün anne olacağı fikri, hegemoniktir. Bu durumda anne olmayanların, bu kutsallık mertebesini reddederek kendi

doğasına aykırı olduğu varsayılan -doğurganlık bağlamında- kadınlık kimliğini mi sorgulamalı? Yoksa kadın-erkek dikotomik cinsiyet kurgusunda kadına biçilen annelik rolünün tarihsel olarak gönüllü olup\olmadığını mı tartışmak gerekir?

Gönüllü çocuksuz kadınlar, çoğunlukla hedonist ilkeleri ön plana çıkararak anneliğin kutsallığına dair açmazları gün yüzüne çıkarmışlardır. Geleneksel ve modern toplumlara özgü olan çocuğun merkezde olduğu idealinden, ‘ben’ idealine geçiş yapılmıştır. Keza postmodern topluma özgü farklılıkların kabulü ilkesi neticesinde yüceltilen annelik kavramı, gönüllü çocuksuz kadınlar tarafından sorgulanmaktadır. Bu açıdan 21. yüzyılda erkeklerin ve kadınların bir kısmı, geleneksel aile modelinin karşı pozisyonunda bir model benimsemeye başlamıştır. İdeal aile tipi geniş aileden çok daha az sayıda bireyin bulunduğu çekirdek aile tipine geçiş söz konusudur. Yapılan bir araştırmaya göre, bireyler, doğurganlık durumlarına göre farklı şekillerde yargılanmaktadır. Daha geniş ailelere sahip ebeveynlerin olumlu kişilik özelliklerine sahip olma olasılığının daha yüksek olduğu; birinin ne kadar az çocuğu olursa, olumlu kişilik özelliklerinin atfedilmesi daha az olabileceği bulgusu araştırma sonuçları arasındadır. Bu bakımdan çocuksuz ailelere ve bir çocuk sahibi olan ebeveynlere, genel olarak daha az olumlu özellikler atfedilmiştir (Callan, 1985, s.1049-1050). Bir çocuk sahibi annelere ‘İleride nasılsa ikincisini de istersin’ veya ‘İkincisini ne zaman yapmayı planlıyorsun’ gibi baskıcı\buyurucu sorular sıklıkla yöneltilmektedir. Çocuk sahibi olmanın norm(al) olduğu düşünüldüğünden, çocuk sayısının en az iki tane -ilk çocuk yalnız kalmasın ya da çocuklardan birine bir şey olması gibi durumlar sebebiyle- olması beklenmektedir. Azınlıkta olan ve olumsuz özellikler atfedilen gönüllü çocuksuz ebeveynler, aile kurumu tanımının ve sınırlarının -‘Çocuksuz aile olmaz’ söylemi- dışında sayılmaktadır. Oyuncu Meryem Üzerli’nin (Ceylan, Milliyet Molatik), evli olmadığı halde çocuk sahibi olması\olmak istemesi ve bu tutumuna karşı yapılan eleştirilere karşılık olarak, “(*Kızım ve ben*) *Kendi ailemizi kuruyoruz,*” şeklindeki sözleri, geleneksel çekirdek aile modeline aykırıdır.

Bu bağlamda son yıllarda ise anneliğin, kadınlar için farklı anlamlar taşıyabileceği ortaya çıkarken; çocuk doğurmamayı ‘tercih’ eden kadınların sayıları da artmaktadır. Maier’e (2015, s.20) göre, “*Çocuk ne bir haktır ne de bir zorunluluk. Yalnızca bir olanaktır.*” Çalışan, kariyer hedefi olan, çocuk sahibi olmayı fayda-risk faktörlerine göre değerlendiren, bireyciliğin ön planda olduğu, özgür olan ve kimlik kaygısı yaşamayan kadınlar gönüllü

çocuksuz olmayı tercih etmektedirler. Aşırı uçtaki post-modern kadınlar, çoğu zaman bu tercihlerini çeşitli kaygılarla dile getirememektedirler. Bu kavram, İngiltere’de ebeveyn olmayanların baskı grupları işlevi gören dernekler kurmaları ve bu derneklerin *childless* (çocuksuz) yerine *childfree* (gönüllü çocuksuz) kelimesini dayatmaları neticesinde kabul görmüştür, çünkü çocuk sahibi olmama kararı bir engel değil, aksine bir tercihtir (Maier, 2015, s.17). Bu tercihin daha önceki yıllara nazaran daha rahat dile getirilmesi, toplumsal değişimin bir ifadesidir. Örneğin, popüler kültür\medya\sosyal medya alanlarında ‘çocuk istememe’ tercihi, olumsuz eleştiriler ve toplumsal linçlere rağmen çok daha cesurca dile getirilmektedir. Eleştirilerin ana eksenini, ‘çocuğun değeri’ üzerinedir. Tezin birinci bölümünde tartışıldığı üzere, Sanayi Devrimi öncesi çocuğun statüsü görünmez iken; anneliğin yüceltilmesine paralel bir biçimde çocuğun mevcut varlığı da yüceltmeye başlanmıştır. Yüce bir görev olarak annelik ve aynı zamanda doğurganlık\rahim gücü ancak çocuğun değerli olmasıyla mümkün olmuştur.

Sanayi Devrimi’nden önce, Ortaçağ’da çocuğun kesin sınırlarla belirlenmiş bir statüsü olmadığından ve ölüm oranları da fazla olduğundan, bu yıllarda ‘çocuksuzluğa’ yönelik net bir bilgiye ulaşmak güçtür. Keza hem bu yıllardan günümüze bir annenin çocuğuna karşı olan sevgisi ve anneliğe dair egemen normlar değişmeye uğramıştır hem de bilinçli bir tercihin sonucu olan gönüllü çocuksuzluk kavramı, çok yakın bir tarihin değeri olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde herhangi bir ebeveynin, ne kadar az çocuğu olursa, her birine o kadar fazla yatırım yapabilir düşüncesi hâkimdir. Dolayısıyla bireyler ya daha az çocuk sahibi olmayı tercih etmektedirler ya da çocuksuz bir hayat sürdürmektedirler (Kanazawa, 2014, s.157). Tarihsel olarak, modernleşmeden günümüze tüketimin teşvikiyle, annenin, her çocuk için ayrı ayrı ‘tüketmesi’ talep edilir\beklenir. Ebeveyn, her bir çocuğun ihtiyaçlarına yetişmekte zorlanır. Bu açıdan hegemonik annelik anlayışının baskıcı\buyurgan yönü ve bu bağlamda doğum oranlarının düşmesi, anlaşılır bir durumdur.

Viviana Zelizer (1985, s.3-5), *Pricing The Priceless Child: The Changing Social Value of Children* isimli kitabında oldukça düşündürücü olan iki soru sorar: Çocukların toplumsal değeri, görece kısa bir süre içinde nasıl bu kadar çarpıcı bir biçimde değişti? Çocukların hayatlarının manevi değeri, haneye katkılarının ortadan kalkmasıyla neden arttı? Bu durum, çocuğa yapılan harcamalar düşünüldüğünde paradoksal bir durumdur. Çocuğun

ekonomik değeri, özellikle ‘oğlan’ çocuğuna sahip olma arzusunu perçinlemiştir. *Çocuğun Değeri Araştırması* sonuçlarına göre, 1975 yılından 2003 yılına kadar geçen 30 yıllık süreçte dahi oğlan çocuğuna sahip olma arzusunda değişimler olmuştur. 1975 yılında yapılan araştırmalarda, katılımcıların %16’sı kız çocuk, %84’ü oğlan çocuk istediğini ifade ederken; ikinci araştırmada kentli, eğitilmiş, genç annelerin %59’u kız çocuk, %41’i oğlan çocuk istediğini bildirmiştir. Bu değişme, çocuktan beklenen ekonomik değerin düştüğünün bir ifadesidir. 1870’lerden sonra, bir çocuğu büyütmenin toplam maliyeti artmış; çocuğun ‘ekonomik değeri’ düşerken -ev ekonomisine katkısı anlamında- ‘duygusal değeri’ artmıştır. Aynı şekilde Kağıtçıbaşı ve Ataca (2015, s.378) da, çocuğun ekonomik değerinin azalmasıyla genel değerinin azalmadığını; değişen dünyada ekonomik değerin psikolojik ve duygusal değere kaydığını ifade ederler. Böylece çocuk sahibi olmaya dair fikirler, esasen ekonomik, psikolojik ve sosyal değer bağlamında *Yatırım Yapma, Çocuk Yap (!)* sloganına evrilmiştir (Yön, 24 Mart 2017; Özdemir, 26 Mart 2017). Bu durumda çocuğun statüsü, aileye sağladığı ekonomik değerden ayrılarak psikolojik ve sosyal değer ön plana çıktığı bir dönüşme yaşamıştır. Bu açıdan çocuğun varlığının ‘maddi’ katkısı göz ardı edilerek ‘manevi’ katkısının üstün tutulduğu bir konumdadır. “*Neden çocuk sahibi olmalıyız?*” sorusuna verilen cevaplar da çocuğun manevi katkısı ekseninde meşruiyet kazanmaktadır. Çocuk sahibi olmak, her ne kadar ekonomik olarak ‘pahalı’ olsa da önemli olan çocuğun bireysel ve toplumsal olarak anneye -ve elbette ki babaya- sağladığı kazanımlardır.

Aynı şekilde bu araştırmada, 1975 yılında anneler ve 2003 yılında genç anneler ile yapılan ‘çocuk istememe nedenleri’ karşılaştırılmıştır. Araştırmada, ‘Çocukların büyümesini izlemek zevklidir’, ‘Etrafta küçük çocuk eğlenceli olur’, ‘Sevecek ve bakacak biri olması için’ sorularına verilen yanıtlarda 28 yıl içinde değişimler gözlenmiştir. Önceki araştırmaya göre, 2003 yılındaki araştırmada genç annelerin verdiği yanıtların artması; çocuklara olan duygusal bağlılığın arttığını göstermiştir. ‘Yaşlandığımda çocuklar yardım edebilir’ konusuna ise eğilim azalmıştır. Çocukların eve yardım etmesi ve ekonomik katkısına ilişkin beklentiler ise her iki yılda da olmamıştır (Kağıtçıbaşı, 2019, s.166). Zelizer’in (1985, s.6) de aktardığı üzere, çocukların ev işlerine de katkısı azalmıştır. Dahası çocuklar çalışsalar veya ev işlerine yardım etseler de bu ancak onların eğitimleri için bir tecrübe olarak görülmektedir. Yani ebeveynler, çocuklarının karakter gelişimi için çalışmalarını istemektedirler. Bu bakımdan çocukların ekonomik anlamda yararlı olması beklenmemektedir. Çocuklar, kendi paralarını

kazanmadan önce ebeveynlerinin parasını harcamayı öğrenirler. Günümüzde de çocukların çalışması\çalıştırılması ve ebeveynlerin çocukları üzerinden para kazanması, rahatsız edici bir durum olarak karşılanır. Bu ebeveynler genellikle duygusuz, açgözlü veyahut idealden uzak anneler ve babalar olarak etiketlenmektedirler. Örnek verilecek olursa, özellikle sosyal medya\medya platformlarında model, oyuncu rolleriyle fotoğraflarda ve programlarda çocuklar boy göstermektedir. Üstelik *instagram* gibi sosyal medya platformlarında çocuklar, tüketicinin birer nesnesi haline getirilmektedir. Takipçi kitlelerinin bir kısmı tarafından olumlu karşılanan bu yolla para kazanılması, bazı kesimler için manevi olarak, yanlıştır.

Annelik ve çocuğun değeri konusunda dönüşme ve değişmelerin söz konusu olması, doğurganlığa dair tutum ve davranışları etkilemektedir. Yapılan bir araştırma, doğurganlık konusunda dört farklı belirleyicinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu belirleyicilerden ilki biyolojiktir ve doğurganlığı içermektedir. İkinci belirleyici kategori ise üremeyi kontrol etmeye yönelik bilgi ve teknolojik gelişmelere ek olarak doğum kontrol üzerindeki kontroldür. Üçüncü belirleyici ise şanstır. Ancak doğum kontrol yöntemleri ve kürtajın olması tesadüfi doğumları azaltmıştır. Son belirleyici ise çocuk arzusudur. Çocuk sahibi olma konusunda en büyük tartışma bu konudur. Normatif açıklamalar her ne kadar kanıtlayıcı açıklamalar sunsalar da tatmin edici değildir (Friedman, Hechter ve Kanazawa, 1994, s.376). Dolayısıyla normatif nedensellik, çocuk sahibi olma konusunda yalnız başına belirleyici değildir. Bireysel, biyolojik, ekonomik -günümüzde yetişkinliğe kadar çocukta böyle bir beklenti yoktur-, ideolojik, kültürel veyahut toplumsal nedenler belirleyici olabilmektedir.

Yıllar içinde çocuğun toplumsal ve kültürel olarak artan değeri, annenin ev içi rollerini de artırmıştır ve bununla ilintili olarak yüceltilen annelik, çocuğun da yüceltilmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu paradoks, anneliğin toplumsal ve kültürel değerinin de bir ifadesidir. Amerika’da, 1930’lu yıllarda çocuksuz çiftlerin karaborsadan bebek satın almak için ödedikleri büyük paralar, ilgi çekicidir. Kaza sonucu çocuk ölümü vakalarında ise mahkemeler, ebeveynlere büyük meblağlar ödetmekteydi (Zelizer, 1985, s.6). Üstelik 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren çocukların tramvaylar ve otomobiller tarafından kaza sonucu ölümü, yeni ve endişe verici bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmıştır. Küçük çocukların hayatlarını korumak için ulusal bir güvenlik kampanyası dahi başlatılmıştır (Zelizer, 1958,

s.23). Anlaşılan o ki çocuğun yaşamı kutsallaştırılmıştır. Çocuğun kaybı ile yaşanan ıstırap yalnızca ebeveyni değil; aynı zamanda hem toplumu hem de siyasi otoriteyi ilgilendirmekteydi. Fabrikalarda çalışacak kadın ve çocuk işçilere olan ihtiyacın artması, ölüm vakalarına verilen tepkinin etkilerinden biriydi. Bu noktada Sanayi Devrimi sonrası annenin ve çocuğun statüsünün değişmesi ve doğum oranlarında değişikliklerin yaşanmasının en fazla görünen yüzü, dünya savaşlarıdır.

Gillespie'ye (2003, s.124) göre, tarih boyunca kadın ve kadınsılık; annelik rolü etrafında inşa edilmiştir ancak son yıllarda çocuksuz kadınların varlığı da artış göstermiştir. 25 kadın ile görüşme yapan Gillespie, çocuksuz yaşam tarzına etki eden faktörlerin; feminizmin yükselişi, üreme tercihlerine daha geniş erişim ve kadınların ücretli işgücüne sahip olmasının toplumsal değişme ve dönüşmede etkili olduğunu tespit etmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, çocuksuz kadınların tümünün doyumsuz bir yaşam sürdükleri fikrine meydan okuyan sonuçlar elde edilmiştir. Kadınların özgürlüklerini ve partnerleri ile olan ilişkilerini ön plana çıkarma istekleri gibi faktörler konusunda her ne kadar genellemeler yapılamasa da bu bulgular, gönüllü çocuksuzluğun toplumsal cinsiyet kimliği ve gönüllü çocuksuzluğun toplumsal anlamına dair elverişli veriler sunmaktadır.

C. Kavramın Toplumsal ve Psikolojik Anlamı

‘Çocuğun olunca anlarsın’, ‘Anne yüreği bu, bilir, hisseder’ ya da ‘Anne olunca anlarsın’ sözleri, çocuk sahibi olmayan bütün kadınların eninde sonunda duydukları sözlerdir. Anne olmayınca anlaşılamayan şey nedir veyahut hissedilmesi gereken duygu nasıl idealize edilmiştir? Annelik kavramının toplumsal anlamının neden bu kadar idealize edildiğini çözümlemek, şimdiye dek yapılan değerlendirmeler de odağa alındığında, zor değildir. Annelik üzerine yapılan tartışmalarda, bu konuyla ilgili geleneksel norm ve değerler genellikle yüceltilmektedir ve hatta bu normlara muhalefet edenler de söz ve davranışları arasında ortaya çıkan aleni zımnı çelişkiler neticesinde anneliği, kutsallaştırmaktadırlar. Tezin ilk bölümünde tartışıldığı üzere annelik; tarihsel, toplumsal, kültürel ve ideolojik çiftdeğerliliklere (*ambivalans*) haizdir. Elaine Tuttle Hansen'in (1997, s.3) *Mother Without Child: Contemporary Fiction and the Crisis of Motherhood* isimli çalışmasında aktardığı

üzere, annelik, kadınlara aynı anda hem güç, saygınlık ve özveri sunarken hem de baskı ve alçalma sunmaktadır. Toplum içinde özel bir statüsü ve ayrıcalığı olan bir konumda yer alan annelik; baskılar ve bedellerine rağmen çoğu kadınlar için rızayla\gönüllülükle üstlenilen bir roldür. Ezgi Sakman'ın (2021, s.102) gönüllü çocuksuzluk üzerine yaptığı literatür incelemesinde yer verdiği tartışmada öne sürdüğü 'çocuklu aile dostu' tespiti, bu durumu açıklamaktadır. Ancak burada çocuklu aileden ziyade çocuklu kadınların -erkeklerle nazaran- daha fazla ayrıcalık talebinde bulunduğuun altını da çizmek gerekmektedir.

O halde kadınlar, bedenlerinin doğurganlığa izin verdiği ölçüde eril imtiyazlardan yararlanmak adına, cinsiyetçiliği gönüllü olarak veya isteyerek sürdürüyorlar denilebilir mi? Basit bir örnek verilecek olursa, cinsiyeti fark etmeksizin aynı statüde çalışan insanlardan evli ve çocuklu kadının iş ortamında durumu daha farklıdır. İşin yapıldığı mekân dışında ortaya çıkabilecek ani işlerin gerçekleştirilmesi kendisinden istenmeyerek ona imtiyaz sağlanabilir. Kendisinden istense bile müsait olsun ya da olmasın, çocuklarını öne sürerek bu işin kendince daha 'müsait' olan kişiler (çocuksuz, bekâr kadın veya erkek) tarafından yapılmasını talep edebilir. Bu durumun devamlı olması fırsat eşitliğinden ziyade, içinde bulunulan durumdan çıkar sağlamaya dönebilir. Böylece iş yerindeki iş yükünü hafifletebileceği gibi onun yerine işini yapan kişilerin, bu gerekçelerle mesaisi haksız bir biçimde artabilir. Bu ve benzer simgesel şiddet temelinde değerlendirilebilecek örnekler çoğaltılabilir. Öte yandan söz konu eleştiri elbette ki her anne için geçerli değildir ancak böyle bir imtiyazı baba da istediği takdirde durum makul görülebilir. Bir başka örnek ise çocuksuzluk ile bekârlık arasında kurulan ilişkidir. Bekârların çocuk sahibi olmayacağı yönünde örtük taraflılık sergilenmesi yalnızca evli insanların çocuk sahibi olabileceği ön yargısından kaynaklanmaktadır. Başlangıçta boşanmış veyahut bekâr annelerin de olabileceği akla gelmemekle birlikte homoseksüel bir çiftin çocuk sahibi olma ihtimali -bazı ülkelerde yasal olsa da çocuğu büyütenler anne ve babadır fikri haizdir- çoğu zaman düşünülmemektedir. Esasen anneliğin anlamına dair çelişkiler göz önünde bulundurulduğunda, gönüllü olarak anne olmamanın toplumsal anlamına dair çelişkiler de gözlenebilir. Gönüllü çocuksuzluk kavramına ilişkin şu temel soru ön plana çıkar: Kadının toplumsal, kültürel ve ekonomik sermaye edinmesini sağlayan annelik kimliğinden 'gönüllü olarak' vazgeçmesi ve reddetmesi mümkün müdür? Nitekim annelik anlayışının temelinde uzun yıllardır kadına özgü rahim gücü, kadına has bir statü yaratır.

Peki, doğurma kararı veyahut çocuk sahibi olma kararının inisiyatifi kimdedir ve bu kararı etkileyen faktörler nelerdir? Doğurma kararını, avantaj-dezavantaj boyutunun rasyonel bir biçimde değerlendirilmesinden ziyade duygusal ve normatif sebepler etkilemektedir. Bu temelde esasen çocuk yapmamak; normdan, normal olandan bir sapmadır. Bir anneye neden çocuk sahibi olduğu sorulmazken; gönüllü olarak çocuk sahibi olmayan kişiden devamlı olarak bu kararın gerekçeleri istenir (Badinter, 2011, s.20). Dolayısıyla gönüllü çocuksuz olmak; aynı zamanda hegemonikleşmiş annelik anlayışına dair norm ve değerlerin eleştirisini ve bu anlayışa eleştirel bir perspektiften bakmayı gerektirmektedir.

Merin Sever'in (2015, s.73) yaptığı değerlendirmeye göre:

Annelik kurgusunun eleştirilmesi, aynı zamanda gönüllü çocuksuz kadınlara yöneltilen -her kadının annelik içgüdüsüne sahip olduğu, doğal olarak çocuklarla ilgilenmeyi bildiği ve aslında kalbinin derinlerinde anne olmayı arzuladığı gibi- kadınlığa ilişkin görülen kabullerin de sorgulanması anlamına gelir. Bu yargıların tüm kadınlara yönelen genelleyici ve etiketleyici niteliğinden dolayı, anne olsun veya olmasın, mevcut annelik ve kadınlık kurgusundan rahatsızlık duyan herkesin bu kurguları tartışmaya açma ve üzerine söz söyleme hakkı doğar.

Bu durumda anneliğin kutsallaştırılmasının ve yüceltilmesinin; kadınlara yüklediği sorumluluklarının ağırlığı ne ifade eder? Ertuğrul Eşel (2010, s.70), *Anneliğin Nörobiyolojisi* isimli çalışmasında şu soruya yer verir: *Anneliğin, anneye faydası var mıdır?* Bu soru, anneliğin toplumsal anlamı düşünüldüğünde oldukça sarsıcıdır. Çalışmada, Polonya'da yapılan bir araştırmaya yer veren Eşel'in aktardığına göre, her çocuk, annenin ömründen ortalama olarak 95 hafta (yaklaşık 2 yıl) kısaltırken; babanın ömrünü kısaltmamaktadır. Dahası kız çocuk, babanın yaşamını 74 hafta uzatmakta iken; erkek çocuğun ise bu yönde bir etkisinin olmadığı bildirilmiştir. Bu çerçevede anneliğe toplumsal olarak yüklenen anlam ve önem, kadınlara yüklenen sorumlulukların ağırlığını ve bedellerini gün yüzüne çıkarır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi annelik, kadının tüm hayatını etkileyen tam zamanlı bir iştir\görevdir. Ancak postmodernleşme ile birlikte anneliğe dair bilinçli bir anlayışa sahip çoğu kadın, bu işi\görevi veyahut sorumluluğu üstlenmeyi tercih etmediği\etmek istemediği fikrini benimsemektedir.

Buradan hareketle, “*Anneler, anne olmaktan pişman olabilirler mi?*” şeklinde bir soru sorulabilir. David Matley (2020, s.1-8) tarafından 2000 yılında kurulan *Mumsnet* isimli çevrimiçi bir sosyal ağ platformu üzerine bir araştırma yapılmıştır. “*I Miss My Old Life*”: *Regretting Motherhood on Mumsnet* isimli makalede yer alan araştırmaya göre, iyi anne olma kriterleri her ne kadar anneliği değerli ve tatmin edici olarak değerlendirilmesini sağlasa da son yıllarda, çocuk sahibi olmaktan pişman olan ve ebeveynliğe yönelik söylemleri sorgulayan kadınlar ile ilgili tartışmalar artmıştır. Bu araştırmada, itiraf edilmesi zor olan ‘anne pişmanlığı’ tabusu ile nasıl başa çıkıldığı ve iyi-kötü anne söylemleri ikilemi arasında kadınların nasıl bir benlik duygusu yaratmaya çalıştıkları incelenmiştir. “*Kendimi kaybettim*”, “*Yerde bir delik*”, “*Geçmiş hayatımı özleyorum*” gibi başlıklar altında değerlendirilen annelik deneyimleri; pişmanlık ve ardından gelen suçluluk, benlik kaybı, utanç duygularıyla ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla çocuksuz geçmiş yaşamı özlemek, anne pişmanlığı tartışmalarında tekrar eden bir temadır. Ancak bu ve benzer düşüncelerin, toplum içinde itiraf edilmesinin güç olması bir yana, kadınların kendilerine itiraf edebilmeleri dahi çok zordur. Böyle bir kararı veren kadınlar için ‘Çocuk ne zaman?’, ‘Çocuk sahibi olmayacaksan neden evlendin ki?’, ‘Hayatın anlamı ne o zaman?’, ‘Pişman olacaksın!’, ‘Bu mutluluktan mahrum mu kalacaksın?’, ‘İleride yalnız kalacaksın’ şeklindeki sözlerin ardında toplumsal, kültürel ve ideolojik bir arka plan vardır. Esasen kadın bedenine özgü doğurganlığın/rahmin reddi; kadın kimliğinin rolüne dair norm ve değerlerin reddidir. Dolayısıyla toplumsal açıdan gönüllü çocuksuz olmak, ‘çocuğu olmayan kişi’ şeklindeki kısıtlı bir tanımlamadan çok daha fazlasıdır. Orna Donath (2022) tarafından kaleme alınan *Annelikten Pişman Olmak* isimli kitapta, ‘pişmanlık’ üzerine bir çalışma yürüten yazar, belli bir kitleye hitap ediyor olsa da önemli bir konuyu salık verir, çünkü kitapta ‘annelik yükü’ -maddi ve manevi olarak- eleştirilirken; övülen ve yüceltilen annelik kazanımları tartışmaya açılmaktadır. Özellikle koronavirüs pandemisi³⁰ ile birlikte, annelikten pişman olma görünür olmaya başlamış; annelerin ev içinde maruz kaldığı baskının, yorgunluğun ve sorumlulukların ağırlığı

³⁰ UNICEF Türkiye (31 Mart 2020), *Anne babalara Koronavirüs (COVID-19) salgını sırasında uygulayabilecekleri öneriler* başlıklı yazısında, 15 maddelik bir fikir listesi vermiştir. Örneğin, okulların kapatılmasının ardından evde çocuklarıyla baş başa kalan ebeveynler için sunulan öneriler şu şekildedir: “İşe gidemiyor musunuz? Okullar kapalı mı? Maddi konularda endişeleriniz mi var? Stresli hissetmeniz ve bunalmamız anlaşılır bir durum. Okulların kapatılması, çocuklarımızla daha iyi ilişki kurmamız için bir fırsat sunuyor. Onlarla baş başa zaman geçirmek hem ücretsiz hem de eğlenceli. Bu arada çocuklara sevildiklerini ve güvende olduklarını hissettirip aynı zamanda önemli olduklarını gösteriyor.”

yoğunlaşmıştır. Peki, Donath, ataerkil sistem içerisinde duyulmayan ve görmezden gelinen pişmanlıktan bahsederken neyi kastetmektedir?

Donath'a (2022, s.17) göre:

Annelikten pişman olma konusunun tartışıldığı birkaç ülkede ilginç bir durum meydana geldi: Pişman olmakla ilgili tartışma, bazen çıkış noktasını geride bırakarak hızla annelerin ikircikliği konusuna kaydı -bu, pişman olmaktı. Bu eğilim, aslında annelerden sessiz kalmalarını talep eden toplumlarda, pişmanlığın annelerin çok çeşitli karmaşık tecrübeleri arasında yer almasıyla açıklanabilir. Ancak ikisi aynı şey değil: Pişman olma deneyiminin içinde annelik konusunda ikircikli duygular bulunabilirken, anneliğe karşı ikirciklik bundan pişman olduğunuz anlamına gelmez. Hem ikircikli duyguları olan ancak anne olmaktan pişman olmayan anneler, hem de anne olmaktan pişman olup ikircikli duyguları olmayan anneler vardır.

Başka bir deyişle, anne olmaktan pişman olma\olmama durumu konusunda çelişik duygular söz konusu olsa da burada üzerinde durulması gereken husus, pişmanlık duygusunun insana özgü bir duygu olduğunu hatırlamaktır. Anneliğe dair kalıp yargılarımız fazlasıyla keskin olduğundan, bir annenin pişman olabileceği fikrine karşı mesafeli durulmaktadır. Diğer yandan, BBC News Türkçe'nin (7 Aralık 2016), yayınlamış olduğu *100 Kadın: Çocuk Sahibi Olmaktan Pişman Olan Anne ve Babalar* isimli haberde, çocuk sahibi olmanın pişmanlığını yaşayan ebeveynlerin deneyimleri aktarılmıştır. Görüşmecilerin fikirleri kendini boş hissetme, çocuk yetiştirmenin pahalılığı, kariyer hedefine ulaşamama, partner ile ilişkilerin sorunlu hale gelmesi, mutsuzluk, stres, zaman tüketimi ve kimlik kaybı gibi sorunlar eksenindedir.

Görüşmecilerden Alex (ABD):

Anne olduktan sonra kendini bomboş hisseden tek kişi olmadığımı bilmek iyi bir şey. Her iki çocuğumu da çok sevmeme rağmen bugün onları doğurmamış olmayı istediğimi hissediyorum. Çocuk yetiştirmek çok pahalı olduğu gibi kadınlar için 35 yaşını aşmayı beklemeden yapılırsa kariyerdeki ilerlemeye de engel olabiliyor. Anne olmanın getirdiği pek çok mutluluk var ancak ben aşırı yorgun ve eksik hissediyorum.

Görüşmecilerden Alex pişmanlığını dile getirirken; görüşmecilerden Andrea da geniş bir aile kurma hayalinin sonuçlarını ve annelik konusundaki deneyimlerini aktarmıştır.

Görüşmecilerden Andrea (İtalya) ise:

Parçalanmış bir ailede büyüdüğüm için her zaman büyük bir ailenin parçası olmayı hayal ettim. Harika bir kocam var ve üç çocukla sıkışıp kaldım (bu doğru bir sıfat). ‘Ne dilediğine dikkat et’ sözü hiç bir zaman bu kadar delici olmamıştı. Bunu yazarken kızım boynuma asılıyor. Onun bana anne diye bağırmadığı ve kavga etmediğini duymadan ‘sevgi dolu evimde’ tuvalete bile gidemiyorum.

Çocuksuzluk normuna karşı baskıcı ve eleştirel anlayışlar ile toplumsal olarak olumsuz bakış açısını da düşünerek Badinter’in (2011, s.19), “*Akılın, doğurma kararında gerçekten çok az bir etkisi vardır,*” sözlerini yeniden hatırlamak gerekmektedir. Bu durumda, çocuk isteği veya arzusu akıllıca olmayan ancak duygusal olan bir durumdur varsayımı, düşündürücüdür. *Intelligence and Childlessness* isimli araştırmasıyla ‘zekâ’ ve ‘çocuksuzluk’ arasındaki bağlantıyı irdeleyen Satoshi Kanazawa (2014, s.157-159), evrimsel psikolojideki son teorik gelişmelerin daha zeki bireylerin, daha az zeki bireylere göre çocuksuz kalmayı tercih etme olasılığının yüksek olabileceği savına odaklanmıştır. Bununla birlikte, evrimsel bir bakış açısından insanların neden çocuk sahibi olduklarını sormak yanlış bir sorudur, çünkü insanlar, doğadaki diğer tüm canlılar gibi üreme özelliğine haizdir. Bu açıdan bakıldığında insanın yalnızca biyolojik değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir varlık olması hasebiyle bu soruyu sormak yanlış değildir. Birleşik Krallık’ta yapılan araştırmanın bulgularına göre, daha zeki bireylerin, ebeveynliğe daha az değer verdiği ve yalnızca daha zeki kadınların (daha zeki erkeklerin değil) ömür boyu çocuksuz kalma olasılığının olduğu anlaşılmıştır. Bu olasılık evrimsel yeni bir değer ifade etmekte; esasen gönüllü çocuksuzluk kavramının da evrimsel olarak yeni olduğuna işaret etmektedir. Ancak daha önce de tartışıldığı üzere, sahip olunan zekâ, kişinin tutum ve davranışları üzerinde tümüyle etkili değildir. Üstelik kişinin zekâ düzeyi arttıkça, cinsiyetçi ikiyüzlülüğü de artmakta ve cinsiyetçiliğin yeniden üretimine yol açmaktadır\açabilmektedir.

Toplumsal olarak çocuksuzluğa karşı hem kadın hem de erkeklere³¹ karşı olumsuz bir bakış açısı ve tutum mevcuttur. Toplum ve kültür anne olmayı tercih etmemeyi, çocuk sevmemekle aynı anlamda olduğunu düşünmektedir. Köşe yazarı Oray Eğin'in, *Çocuksuzluk Özlemi* yazısında sarf ettiği sözler, sosyal medya gündemini oldukça meşgul etmiştir. Oray Eğin'e (HABERTÜRK, 23 Ağustos 2021) göre, “Çocuk yapmamayı bir eksiklik değil, tercih olarak seçen biri olarak pozisyonum çok net: Çocuklu ailelerin çocuksuzlara çocuklarını dayatma hakları olmamalı. Hatta çocuklarını sevdirmeye zorunluluğu bile olmamalı.” Eğin'in çocuksuz uçak özlemine dair düşünceleri, toplumun bazı kesimlerinden destek alırken; bazı kesimler tarafından da eleştirilmiştir. Esasen Eğin, çocuk sevmemekle, bencillikle ve çocuklu aileleri anlamamakla suçlanmıştır. Yine de bu tartışmaların ardından sosyal medyada çocuksuz otel, restoran ve hatta düğün konuları konuşulmuştur. Başka bir örnek, oyuncu Larissa Gacamer'in (HABERTÜRK, 17 Mayıs 2020), sosyal medyada maruz kaldığı “Neden çocuk yapmıyorsun?” baskılarına karşı açıklama yapmak durumunda kalmasıdır. Bu açıdan toplum, Eğin'den daha anlayışlı olmasını beklerken; Gacamer'den de neden çocuk sahibi olmadığının gerekçelerini -bilinç dışında olumsuz bir çağrışım yaratmaktadır- açıklamasını beklemektedir. Oysaki çocuk sahibi olan birine “Neden çocuk yaptın?” gibi bir soru yönlendirilmemektedir. Bu bakımdan Gacamer'in uğradığı simgesel şiddet, hegemonik anneliğe dair baskıcı/buyurgan normların nasıl da yeniden üretildiğine yönelik önemli bir örnektir.

Ne var ki kişi çocuk sevebilir de sevmeyebilir de veyahut kişi, çocuk sahibi olmak istemeyebilir ve elbette ki bir veya daha fazla çocuk sahibi olmak da isteyebilir. Çocuğun sevilmesi gerektiği inancı da modernite ile birlikte dönüşmüş ve annelik, kadınların en asli görevi olmuştur. Hem annelik hem de çocuksuzluk kararı, bir zorunluluktan ziyade bir tercih olmalı ve kadınların annelik kimliği dışında farklı bir kimlik edinimi, özgürleştirilmelidir. Bu bakımdan gönüllü olarak çocuk sahibi olmama normu da dâhil olmak üzere esasen gönüllü olarak anne olma normu deşifre edilmelidir. Dolayısıyla hem uygulanan demografik

³¹ Gönüllü çocuksuz kadınlara ve erkeklere dair varsayılan bazı özellikleri iki farklı deney ile araştıran *Some Assumed Characteristics of Voluntarily Childfree Women and Men* isimli makalede, katılımcılara ilk deneyde öncelikle, bir hikâye sunulmuştur. İkinci deneyde çocuk sahibi olmak istemeyen erkeklerin de en az kadınlar kadar olumsuz kalıp yargıların kurbanı olabileceği görülmüştür (Jamison ve diğerleri, 1979, s.266-273). Bu açıdan çocuksuzluğun toplumsal anlamı, yalnızca kadınları değil; erkekleri de köşeye sıkıştırmakta ve bedel ödettirmektedir.

politikalar hem de teknoloji ve tıp alanında yaşanan ilerlemeler ile birlikte taşıyıcı annelik, yumurta dondurma işlemi ve sperm bankalarının varlığı; annelik kavramını yeniden düşünmemizi sağlayan mühim gelişmelerdir.

II. DEMOGRAFİK POLİTİKALAR VE TIBBİ GELİŞMELER

Sanayi Devrimi'nin ardından teknolojik gelişmeler hızla artarken modernitenin ortaya çıkışı ile birlikte demografik politikalar da gündemde olmuş ve 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde nüfusa olan ilgi artmaya başlamıştır. Bu yıllarda toplumsal bir değer atfedilmeye başlanan annelik, yüceltmeye başlanmış ve bu kutsal görevlerini yerine getirmeleri adına çocuk bakımını üstlenmeye dönmeleri emredilmiştir. Bu dolayısıyla 19. yüzyıl ile birlikte modern iktidarın üzerinde durduğu yegâne mesele, 'nüfus' olmuştur. Dolayısıyla 'yeni anne' ideolojisinin benimsenmesi bir tutum ve zihniyet değişikliği anlamına gelmektedir. Peki, nüfusun\üremenin kontrolü nasıl önemli olmaya başlamıştır? Teknolojinin gelişmesiyle işgücü yetiştirmek adına kadın, özel alana çağırılırken; artık esas konu nüfusun yaşatılması olmuştur. Ne var ki kürtaj konusunun birçok ülkede hâlâ yasadışı olması ve hem pronatalist (doğum yanlılığı) hem de antinatalist (doğum karşıtlığı) politikaların odağında olması bu kapsamda düşünülebilir.

Geçmişten günümüze üreme kontrolü çeşitli yollarla ve tekniklerle sağlanıyor olsa da tüp bebek, taşıyıcı annelik ve suni dölleme gibi tıbbi gelişmeler annelik kavramını açmaza düşürmektedir. Bu bakımdan daha önce de tartışıldığı üzere, gebelikten itibaren başlayan ve bebeğin bakımına kadar gerçekleşen tüm süreç, tıbbi gelişmeler bağlamında hem otoriter bilginin hem de kapitalizm\geç kapitalizmin tüketim anlayışına uygun bir biçimde şekillenmektedir. Bir yandan çocuk sayısı azalsa da diğer yandan isteyerek\istemeyerek çocuksuz olan aileler vardır. Tıbbi gelişmelerin çığır açtığı bu ortamda tüp bebek uygulamaları, sperm bankaları ve yumurta dondurma teknikleri tercih edilmekte iken; aynı zamanda taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olanlar, evlatlık edinenler, bekâr annelerin ya da eş cinsel çiftlerin olduğu aileler de görünür olmaya başlamıştır. Bu açıdan kadınlar, -örneğin tüp bebek veyahut bebek bakım ürünlerinin pahalılığını düşünürsek- rahimleri üzerinden tüketim toplumunun elverişli bir aracı haline gelmişlerdir.

Hansen (1997, s.2), anneliğin kavramsal olarak anlamının genişletildiğini öne sürer. Anne kelimesi ile temelde ‘çocuk doğuran kadın’ bağlantısı, genişlemektedir; zira anne gibi olan, eylem gerçekleştiren, anne olarak görülen bir kadının gerçek\biyolojik doğum ile bağlantısı kopmaktadır. Buna rağmen modern anne anlayışı hâkim olmaya başlasa da geleneksel annelik rolünün sürdürüldüğü; cinselliğin üremeden ve cinsellikten kopsa dahi cinsiyet tanımının\algısının sürdürüldüğü ve gönüllü ya da gönülsüz olarak annelik rolünün üstlenildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda tezin bu kısmında annelik kavramını yeniden düşünmemizi mümkün kılan üremeyi teşvik eden anlayış ve üreme karşıtı anlayış üzerinde durulacak; ardından tıbbi gelişmelerin merkezinde olan kürtaj, doğum kontrol yöntemleri ve tüp bebek uygulamaları tartışılacaktır.

A. Pronatalist Nüfus Politikalarından Antinatalizme

Tarihin neredeyse her döneminde üremeyi teşvik eden politikalar uygulanmıştır\uygulanmaktadır. Peki devlet neden çocuk yapılmasını ister ve bu yönde politikalar izler? Çok basit bir ifade ile üremenin kendisi, politiktir. Dünya tarihinin belli dönemlerinde -savaş sonrası veyahut salgın hastalıklar sonrası büyük oranda nüfus kayıplarının ardından- farklı ülkelerde farklı nüfus politikaları uygulanmış: bu konu, özellikle 19. yüzyılın sonlarında önemli politika konularından biri olmuştur. Günümüze kadar ekonomi, ulusal kaynak, asker gücü, işgücü, genç nüfus gibi beklentilerle kürtaj yasakları gündeme gelmekte ve üremeyi teşvik politikaları devreye girmektedir. Teknolojik gelişmeler ve sermaye artışı; hem nüfusun hem de zamanın değerini artırmaktadır.

Lee’ye (2003, s.167-174) göre, demografik geçiş süreci başlamadan önce (yani ölüm ve doğum oranlarının yüksek olduğu süreçten bu oranların düşüğe geçtiği sürece geçiş) insan hayatının ortalama ömrü kısa, doğum oranları yüksek ve genç bir nüfus vardı; nüfus, önce artmış daha sonra da azalmıştır. 1800’lü yıllarda Avrupa’da, ortalama insan ömrü uzarken; doğurganlık oranı azalmaya başlamıştır. Söz konusu küresel demografik geçiş, bireylerin demografik ve ekonomik yaşam döngülerini yeniden şekillendirerek; nüfusun yeniden yapılandırılmasına yönelik önemli değişiklikler getirmiştir. Yine bu yıllarda kadınların %70’i doğurmak ve çocuk büyütmek görevini yüklense de 1890-1920 yılları arasında çoğu Avrupa

ülkesinde doğurganlık oranları -%40'a kadar- hızlı bir düşüş yaşamıştır. Örneğin, 1923-1950 yılları arasında Türkiye'de nüfusu artırmaya yönelik politikalar izlenmiştir. Bu yönde alınan kararların nedeni; Milli Mücadele Dönemi ve I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan büyük orandaki nüfus kayıplarıdır. Bu dönemde nüfusu artırmaya yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmış ve hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle sağlık konusunda doğum ve bakım kurumları gibi çeşitli uygulamalar devreye girmiştir. *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu* ile birlikte altı ve altıdan fazla çocuk sahibi olanlara para yardımı yapılması ve isteyenlere madalya verilmesi kararı alınmıştır. Bu dönemde dikkate değer bir karar da 'bekârlık vergisi' konusunun gündeme gelmesidir. Bunun nedeni, savaş sonrası ekonomik ve sosyal açıdan genç nüfus eksikliğine çare bulmaktır (Semiz, 2010, s.429-438).

Türkiye'de de 2020 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın gençlerin evlenmemesine yönelik yaptığı bir konuşma sonrası bekârlık vergisi konusu, yıllar sonra yeniden gündeme gelmiştir. Bu mesele her ne kadar bir spekülasyon olsa da *Sabah Gazetesi* yazarı Mevlüt Tüzel bu konuda beklediği desteği bulamamış ve özellikle sosyal medya kullanıcıları tarafından bekârlık vergisi meselesi mizah konusu olmuştur (Gazete Duvar, 15 Ocak 2020). Konuyla ilintili olarak örneğin, Antik Roma'da bekâr ve çocuksuz olanlardan vergi alınırken; 1695-1706 yılları arasında Birleşik Krallık'ta 25 yaş ve üzeri bekâr erkeklerden vergi alınmaktaydı. 1919 yılında, Güney Afrika'da, beyaz nüfusu artırmak adına vergi alınmakta; 1927-1943 yılında, İtalya'da, Mussolini iktidarı döneminde bekârlık vergisi uygulanmaktaydı. Polonya'da ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından (1946-1956) 21 yaşın üzerindeki bekârlardan ve çocuksuz çiftlerden vergi alınmıştır (Yılmaz, 13 Ocak 2020).

Neticede demografik geçiş sürecinin bitmesiyle 2050 yılı ile birlikte yaşlı nüfus oranı artacaktır. Basit bir ifadeyle nüfusun yaşlanması demek; üretime katılmayan bağımlı nüfusun artışı (Özbay, 2013, s.106-107) ve bu bağlamda kapitalizmin\geç kapitalizmin krizi demektir. Aşağıdaki tabloda, 2022 yılına ait Avrupa Birliği üye ülkelerindeki (tabloda 27 ülkeden yalnızca 19 ülke yer almaktadır) çocuk nüfus oranının toplam nüfus içerisindeki düşüklüğü görülmektedir. 2021 yılında çocuk nüfus oranı %18,2 iken; 2022 yılında bu oran %18.1'dir.

Tablo 1**Avrupa Birliği Üye Ülkelerinde Çocuk Nüfus Oranı, 2022**

Ülke	Toplam nüfus	Çocuk nüfus (0-17 yaş)	Çocuk nüfus oranı (%)
Avrupa Birliği-19 ülke	446 735 291	80 912 343	18,1
Almanya	83 237 124	13 863 259	16,7
Avusturya	8 978 929	1 551 690	17,3
Belçika	11 617 623	2 327 977	20,0
Bulgaristan	6 838 937	1 188 803	17,4
Çekya	10 516 707	2 002 981	19,0
Danimarka	5 873 420	1 151 729	19,6
Fransa	67 871 925	14 433 417	21,3
Hollanda	17 590 672	3 300 844	18,8
İrlanda	5 060 004	1 195 128	23,6
İspanya	47 432 893	8 138 086	17,2
İsveç	10 452 326	2 198 240	21,0
İtalya	59 030 133	9 218 914	15,6
Litvanya	2 805 998	495 618	17,7
Macaristan	9 689 010	1 707 018	17,6
Polonya	37 654 247	6 910 275	18,4
Portekiz	10 352 042	1 636 138	15,8
Romanya	19 042 455	3 737 960	19,6
Slovenya	2 107 180	376 390	17,9
Yunanistan	10 459 782	1 748 720	16,7

Kaynak: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi Veri Tabanı, 2022. TÜİK, İstatistiklerle Çocuk, 2022

*Tabloda ülkelerden bir kısmı yer almaktadır.

Uluslararası Aile ve Sosyal Politikalar Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, annelere seslenerek ailenin önemini vurgulamış ve üç çocuk isteğini yenilemiştir (Milliyet, 2 Ocak 2013). Üremenin düzenlenmesi ve kontrolü adına diğer önemli bir örnek, antinatalist politikalar izleyen Çin'de uygulanan katı nüfus politikalarıdır. 1960'lı yıllara dek artan nüfus artışı nedeniyle tek çocuk politikası, 2016'da iki çocuk politikasına evrilmiştir. Ne var ki nüfus artış hızının azalması nedeniyle bir politika değişikliğine gidilmiş ve çiftlerin, üç çocuk sahibi olmalarına izin verilmeye başlanmıştır (BBC News Türkçe, 31 Mayıs 2021). Diğer yandan İran'da ise doğum oranlarının artırılmasına yönelik yasa tasarıları, Uluslararası Af Örgütü tarafından, kadınları 'doğum makinesi'ne çevireceği yönünde eleştirilmiştir. Bu yasa tasarısına göre, doğum kontrol yöntemlerinin teşviki yasaklanırken; gönüllü kısırlaştırma da yasaklanmış ve üstelik çocuksuz kadınların işe alınmaları zorlaştırılmıştır (BBC News Türkçe, 11 Mart 2015).

Bu örnekler, nüfus üzerindeki devlet kontrolünün bir ifadesidir. Tarih boyunca bekârlık vergisi ve doğum teşvikleri gibi konuların gündeme gelmesi; toplumsal dinamiklerin pronatalist politikalar aracılığıyla düzenlenmesidir. Bu bakımdan bu politikalar geleneksel ataerkil aile anlayışının sürdürülmesi ve anneliğin, kadın hayatının merkezine yerleştirilmesi anlamına gelmektedir. Aşağıdaki tabloda yer alan veriler; Türkiye'de 2001 yılından bu yana doğum oranlarının değişikliği göstermektedir. 2021 yılına gelindiğinde doğum oranlarında önemli bir düşüş olduğu ve annenin ortalama yaşının arttığı kaydedilmiştir. Bu durum, 2000 yılından itibaren pronatalist politikaların devreye girmesinde etkili olmuştur.

Doğum istatistikleri, tam olarak kimin hangi nedenle çocuk sahibi olduğunu\olmadığını göstermese de dünya genelinde doğum oranlarının azalması giderek daha fazla insanın gönüllü\gönülsüz çocuksuz bir yaşam sürdürdüğüne bir işaret olabilir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle ölüm oranlarının azalması ve giderek insanların daha az çocuk sahibi olma tercihinin arka planında ekonomik, toplumsal, kültürel ve psikolojik faktörler yatmaktadır. Bu bağlamda pronatalist kültürün egemen olduğu toplumlarda gönüllü olarak çocuk sahibi olmama tercihi, kültürün annelere hasrettiği değerleri yüceltirken; biyolojik ve sosyal annelik arasındaki farkı da gün yüzüne çıkarır.

Tablo 2

Temel Doğurganlık Göstergeleri, 2001-2021 (31\03\2022 tarihinden itibaren)

Yıl	Doğum sayısı	Kaba doğum hızı (%)	Toplam doğurganlık hızı (Çocuk sayısı)	Adölesan doğurganlık hızı (%)	Annenin ortalama yaşı
2001	1 323 341	20.3	2.38	49	26.7
2002	1 229 555	18.6	2.17	43	26.8
2003	1 198 927	17.9	2.09	40	27.0
2004	1 222 484	18.1	2.11	40	27.0
2005	1 244 041	18.2	2.12	41	27.0
2006	1 255 432	18.1	2.12	40	27.1
2007	1 289 992	18.4	2.16	40	27.2
2008	1 295 511	18.2	2.15	39	27.3
2009	1 266 751	17.6	2.10	37	27.4
2010	1 261 169	17.2	2.08	34	27.7
2011	1 252 812	16.9	2.05	32	27.8
2012	1 294 605	17.2	2.11	31	28.0
2013	1 297 505	17.0	2.11	29	28.3
2014	1 351 088	17.5	2.19	28	28.4
2015	1 336 908	17.1	2.16	26	28.5
2016 ^(r)	1 316 204	16.6	2.11	24	28.6
2017 ^(r)	1 299 419	16.2	2.08	22	28.7
2018 ^(r)	1 255 258	15.4	2.00	19	28.9
2019 ^(r)	1 188 524	14.4	1.88	17	28.9
2020 ^(r)	1 115 821	13.4	1.76	15	29.0
2021	1 079 842	12.8	1.70	13	29.1

Kaynak: Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Sağlık Bakanlığı. TÜİK, Doğum İstatistikleri, 2021

(r) Doğum verileri güncel idari kayıtlarla revize edilmiştir.

Selman Yıkımlı (2018, s.87-94) tarafından doğurganlığın azaldığı iddia edilen 35 yaş ve üzeri 14 kadın ile birlikte yapılan nitel bir araştırmada, pronatalist kültürde biyolojik ve sosyal annelik arasında ayırım kurulduğu anlaşılmıştır. Araştırma sonrasında biyolojik anneliğe atfedilen olumsuz söylemlerin eleştirilmesinden ziyade ‘güçlenme’ stratejisinin ön planda olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu stratejiye dair iki boyuttan ilki; pronatalist kültürde annelere yüklenen olumlu anlamların, annelik ettiğini ifade eden katılımcıların kendileri için de geçerli olduğunu savunmasıdır. Oysa bu değerleri benimsemek\ sahiplenmek, değerlerin cinsiyetçi yapısını görünmez kılar. Bir diğer boyut ise oldukça çarpıcıdır. Annelik etmenin toplumsal yönü övülürken anneliğin biyolojik yönünün olumsuzlanması; ataerkil toplumsallaşma içinde geleneksel annelik anlayışını sorgulamaya değil, biyolojik anneliği sorgulayarak yine hegemonik annelik ideolojisini besler. Bu bakımdan bu araştırma, pronatalist kültürün egemen olduğu toplumlarda anne olan ve olmayanlar arasındaki ezen-ezilen ilişkilerinin biyolojik-sosyal anne arasındaki varlığına da işaret eder.

Küresel araştırmalar, doğum artış hızının düşüşünün; kadınların çalışarak kamusal alanda daha fazla görünür olmasına, eğitime ve doğum kontrol yöntemlerine artık eskiye kıyasla çok daha kolay ulaşabilmesi ile ilişkilendirmektedir. Bu araştırmalara göre, 23 ülke nüfusunun 21. yüzyılın sonlarına doğru yarı yarıya azalacağını öngörülmektedir (Gallagher, 15 Temmuz 2020). Bu dolayısıyla kadınların doğum kontrol yöntemlerine ulaşması, gelişmiş ülkeleri etkilemektedir. Bu etkilerden ilki bu ülkelerde doğurganlığın azalmasıdır. İkincisi, ortalama annelik yaşının yükselmesi iken üçüncüsü, kadınların iş dünyasında görünürlüğünün artmasıdır. Sonuncusu ise ilk üç olgu ile eklemlenebilecek bir olgu olan kadınların yaşam şekillerinin ve tarzlarının çeşitlenmesidir (Badinter, 2011, s.25).

Sonuç olarak, dünyada pronatalist politikalar dönemlere göre değişiklik gösterse de antinatalistlerin de görünürlüğü artmaktadır. Antinatalistler yani doğum karşıtları, dünyaya daha fazla çocuk gelmemesini savunmaktadırlar. Dünya genelinde farklı kaygılar olsa da ruh sağlığı ve çevre kaygıları gibi gerekçeler ön plana çıkmaktadır (BBC News Türkçe, 15 Ağustos 2019). Nüfusun düzenlemesi meselesi, kadın bedeni\doğurganlığı üzerinde şekillenmekte; kadını, annelik kimliği ile özdeşleştiren pronatalist kültür ve politikalar egemen sistemin odağında yer almaktadır. Modern toplumdan postmodern topluma nüfusun

düzenlenmesi; hem kapitalizmin\geç kapitalizmin\tüketim toplumunun lehinedir hem de kadın bedeni ve bu dolayısıyla anne-çocuk ikilisi önemli bir pazar konumunda yer almaktadır.

B. Kürtaj, Doğum Kontrol Yöntemleri ve Üreme Teknolojileri

Gebelikten korunma hakkındaki bilgiler, tarihsel olarak sistematik bir biçimde bastırılmaktadır. 19. yüzyılda olası bir gebeliğe müdahale edecek kürtaj teknikleri bilgisi de giderek daha fazla kontrol altına alınmıştır. Örneğin, 20. yüzyıllara kadar üst sınıf kadınlar, çocuklarına annelik etmez ve maaşlı dadı tutarlardı. Kadınların birçoğu ise çocuklarını emzirmeyi reddederdi. Çocuk öldürme gibi eylemlerin varlığı da düşünülürse, kadınların bu konuda kontrol sahibi olması annelikten kaçınmak için çeşitli uygulamalar olduğunun bir ifadesidir (Smart, 1996, s.40-43). Firestone'ye (1993, s.22) göre, teknolojinin gelişmesi, hem kadınların kendi bedenleri üzerinde kontrolü konusunda söz hakkını kadınlara teslim edecektir hem de çocuk doğurma ve yetiştirme gibi kadına yüklenen sorumlulukları dönüştürecek. Bu yolla da cinsel ayırım son bulacak ve egemenlik psikolojisi yok olacaktır, çünkü böylece çocuklar, her iki cins için eşit olacak ve çocuğun anneye olan bağlılığı değişecektir.

O halde beden üzerindeki kontrolü mümkün kılan teknolojik gelişmelerin çığır açtığı günümüzde, geleneksel annelik rolünün hâlâ hegemonik olması ve gönüllülükle üstlenilmesi nasıl açıklanabilir? Dahası Firestone (THE CONVERSATION, 12 Ağustos 2019), hamileliği ve kadınların çocuk doğurma rollerinin onların ezilmesinin başlıca sebebi olduğunu söyleyerek, 'yapay rahim' fikrini ortaya atmıştır. Yapay rahim sayesinde kadınlar üremenin zulmünden kurtulacak ve biyolojik üreme sayesinde cinsiyetler arası eşitsizlik son bulacaktır. Bu fikir önceleri ütöpik gibi görünse de 2017'de bilim insanları tarafından fetüsü taşıyan bir biyo-torbanın yapılması; bu fikrin aslında gelecek yıllarda gündemde olacağının göstergesidir. Diğer yandan da çocuğun, kadın bedeni dışında büyümesi de aynı zamanda geleneksel annelik kavramının muğlaklaşmasına yol açabilir. Ne var ki Hollanda'da doktorlar, ilk yapay anne rahmi fikrini geliştirmek için çalışmalar yürütmektedir. Bebeklerin, yapay rahmin içine yerleştirildiği ve sıvı ve kan dolaşımının gerçekleştirilebileceği beş adet büyük balondan oluşan bir tasarım, yapılan çalışmalar arasındadır. Tasarımcı Lisa Mademaker'e göre, bu

sayede, toplumda ideal olarak görülen ‘üreme’ inancı değişime uğrayacaktır (Diken, 18 Ekim 2019). Bilim insanlarının erkek olmadan iki dişi fareyi birleştirmeleri sonucu bir yavru doğurması da üremeye dair inancı sarsacak önemli bir adımdır. Yani üreme için XX kromozomu ile XY kromozomunun birleşmesi gerekirken; bu deneyde XY kromozomu olmadan spermsiz bir doğum gerçekleşmiştir (Vatan, 22 Nisan 2004). Başka bir deneyde ise kadının kemik iliğinden sperm üretilmiştir. Ancak bu doğumla dünyaya gelen tüm bebeklerin kız çocuğu olacağı iddiası; İngiltere’de dini çevreler tarafından eleştirilmiştir (T24, 5 Şubat 2016).

Üremeye Yardımcı Tedavi³² Merkezi’nin müdürü Doktor Bülent Gülekli (2006, s.12), bir söyleşisinde, bu konu hakkında şu sözleri dile getirir:

Belki ilerde bu kromozomlar (XX, XY) sperm hücresinden değil de vücuttaki bir başka hücreden alınabilecek... -O zaman buna erkekler ne diyecek? İtiraz etmezler mi sizce?- İşte erkekler için... Sperme gerek kalmaksızın tıp teknolojisi, bir başka deyişle bu “tüp bebek” diye kısaca bizde genelleme olarak geçen teknoloji, bu işin üstesinden gelebilecek. Ama bunlar şu anda sadece gazete bilgisi olmanın ötesinde değil. Bu konuda çok ciddi tıbbi çalışmalar var ama günlük pratikte uygulanıyor mu?... Hayır.

Son zamanlarda tüp bebek konusunda çeşitli bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Çin’de yapılan bir araştırmada, tüp bebek tedavisi ile ilk ‘genetik tasarımı’ bebeklerin doğduğu iddiası tıp alanında tartışmalı bir deney olarak nitelendirilmiştir (BBC News Türkçe, 26 Kasım 2018). Teknolojik ve tıbbi gelişmeler, toplumsal yeniden üretime dâhil olamayan kadın için kısırlığa bir çözüm olmakla birlikte yalnızca heteroseksüel çiftlerin değil; bekâr kadınların ve eşcinsel çiftlerin de çocuk sahibi olabilmesinin önünü açmaktadır. Fransa’da geçtiğimiz yıllarda Ulusal Meclis’ten geçen bu yöndeki bir tasar; gerek babanın üremeden saf dışı bırakılması gerekse de geleneksel aile yapısının bozulması gibi gerekçelerle protesto edilmiştir (BBC News Türkçe, 7 Ekim 2019). Üremeye yardımcı teknolojiler; çocuk sahibi olmanın tarihsel, psikolojik, toplumsal ve kapitalizm\tüketim toplumu kaynaklı toplumsal cinsiyet ve cinsiyetçiliğin eleştirisi bakımından mühimdir. Örnek olarak, tüp bebek

³² Dr. Gülekli (2006, s.48), yardımla üreme yönteminin yalnızca tüp bebek olarak algılanmasının hatalı olduğunu ifade eder. O’na göre, yumurtlaması düzensiz kadına ilaç verilmesi; spermi yetersiz olan ve bu nedenle eşini hamile bırakma olasılığı az olan erkeğin spermini alarak yumurta ile bir araya getirilen aşılama yöntemi; ya da yumurta ve spermin dışarıda döllenmesi (tüp bebek) gibi yöntemler, yardımla üreme yöntemlerindendir.

yöntemlerine rağmen çocuk sahibi olamayan kadınlara acıyan gözlerle bakılması ve çoğu zaman ‘Allah vermedi’, ‘Kısmet olmadı’ ve ‘Allah nasip etmedi’ gibi sözlerle meşrulaştırılması, yardımsever cinsiyetçiliğe önemli bir örnektir. Buradaki pozitif tutum, özellikle Doğu toplumlarında, çocuk doğurması beklenen ikinci bir evliliğin yapılması tercihi ile sonuçlanmaktadır.

Teknolojinin hızla gelişmesi hem yardımcı üreme yöntemlerini (tüp bebek, taşıyıcı annelik, yumurta dondurma, sperm bankaları³³, yapay rahim, sperm üretimi gibi) hem de üremeyi kontrol yöntemlerinde (kürtaj, doğum kontrol hapları, hormonlu spiral, kondom, deri altı implantı, iğne, ertesi gün hapları gibi) değişmelere yol açmaktadır. Üremeyi kontrol altına alma yöntemlerinden biri olan kürtaj, 19. yüzyılın başlarından günümüze tartışmalara neden olan önemli konulardan biri olmuştur. Daha önceki tarihlerde de kürtaj konusunda çeşitli yasaklar ve kuralları vardır ancak 1800’lerden sonra modernitenin etkisiyle birlikte nüfusun artık sistematik bir biçimde kontrol altına alınması hedefi üreme politikaları ve kürtaj konularının daha sık gündeme taşınmasına yol açmıştır. Kürtaj meselesini Türkiye zemininde incelediği bir çalışmada Sedef Erkmen (2020, s.23-24), *“Yaşamı düzenlemek ve nüfusu kontrol altına almak, iktidarın gereklerine cevap verebilecek bir toplum kurma idealinin uzantısıdır,”* tespitini yapar. Nitekim 19. yüzyılda, tezin birinci bölümünde anneliğin tarihi başlığında tartışıldığı üzere, anneliğe ve çocuğa atfedilen değerin değişmeye ve dönüşmeye başlamasıyla kürtaj, yasaklanmıştır. Dolayısıyla 12. yüzyıldan itibaren devlet ve Kilise kararları ile çelişen çocuğun terk edilmesi, öldürülmesi veyahut kürtaj ile gebeliğin sonlandırılması eylemlerine getirilen yasaklar; 19. yüzyılda, üremeye ilişkin -modern aile temelinde- sürecin dönüşümü ve kürtaj konusunda bir kırılmanın yaşanmasıyla devam etmiştir (Badinter, 1992, s.26-27). Bu açıdan sanayi öncesi dönemde kürtaj konusu, daha çok ahlaki değerler kapsamında karar verilen bir konu iken; Sanayi Devrimi sonrası yani 1800’lü yıllarda kapitalizmin sanayileşmesi ile birlikte kürtaj konusu, ‘yasal’ bir mevzuat ile değerlendirilmeye başlanmıştır. Sermaye sınıfının ihtiyacı olan işçi sınıfı gereksinimi hasebiyle kapitalizm, din ve bilimin de bir arada olmasıyla kürtaj hem ‘günah’ hem de ‘yasak’

³³ Babamız (*Our Father*) isimli bir gerçek hayattan uyarlanan Netflix yapımı belgesel; kısırlık ve sperm bağışısı konusunda sarsıcı bir gerçeği ekranlara taşır. Donör sperm yöntemini kullanarak kısırlık tedavisi yapan bir doktorun; aslında kendi spermi ile sayısız kadını rıza dışı hamile bıraktığı ortaya çıkmıştır. Doktorun bu yolla doksandan fazla biyolojik çocuğunun olması şu iki soruyu düşündürür: Doktorun rıza dışı bulunduğu bu eylem cinsel bir suç mudur? Sperm bağışları ne dereceye kadar etik kaygılar ve yasal düzenlemelere tabidir?

kabul edilmiştir (Özkan, 2012, s.305-306). Bu durumda pratikte korunma yöntemleri kullanılsa dahi veyahut rıza dışı cinsel bir saldırıya maruz kalıp tecavüz sonucu gebe kalınması halinde, bu gebeliğin sonlandırılması isteği hangi zeminde tartışılmalıdır? Bu ve benzer konularda, günümüzde kürtaj konusu üzerinde konuşulan; yasaklar ve kurallara tabi tutulan; hatta ayıplanan ve dini çevrelerce günah sayılan önemli konulardan olmaya devam etmektedir. Kürtaj konusu, anne olmayı reddetme bağlamında egemenlik ilişkilerinin tam da içinde yer almaktadır.

BBC News Türkçe'nin *Aramızda Kalmasın* isimli, kadınların cinsel sağlıkları ve kürtaj olma yönünde tercihlerini konu edinen seride yer alan *Aramızda Kalmasın: 'Ben de kürtaj oldum'* başlıklı yazıda Ece Göksedef, Türkiye'de kadınların kürtaj konusunda edindikleri deyimleri aktarmıştır. Bu kadınlar kürtaj kararlarını nasıl aldılar ve ardından neler yaşadılar? Göksedef'in (11 Haziran 2020) seriye taşıdığı mektuplara göre, kadınlar kürtaj deneyimlerini, gizlemektedirler. Bu kadınların kürtaj olma gerekçeleri genellikle şöyledir: Birkaç çocuk sahibi olduktan sonra beklenmeyen gebelik, çocuğa bakamayacak kadar yaşlı ve güçsüz hissetme, ekonomik gelir durumu, genç yaşta anne olma, evlilik dışı gebelik, güvenli bir ilişki içinde olmama, partnerin rızasının olmaması, anneliğe hazır hissetmeme, sorumluluk istememe, mutsuz bir evlilik veya boşanma aşaması... Burada sıralanan gerekçeler kimi kadın için kolaylıkla alınan bir karar iken; kimi kadın için ise yıkıcı olabilmektedir.

Bu kapsamda kürtaj olma kararı temelde 'zorunlu' ve 'bilinçli tercih' olmak üzere ikiye ayrılmakta; 'gönüllü anne olmama' kararını veren kadınlar, bu kararı bilinçli olarak tercih etmektedirler. Müslüman toplumlarda kürtajın din ve yaşam hakkı ile ilişkisi, 'Rahme düşen her canın yaşama hakkı vardır', 'Kürtaj, cinayettir', 'Kürtaj olmak, dinen günahtır', 'Kadın güçlüdür ve doğurmalıdır', 'Her çocuk, kendi kısmetiyle dünyaya gelir' gibi söylemler ile dini temel alan ve kürtaj kararının kadın bedeni dışında verildiği anlamına gelmektedir. Müslüman toplumlara ek olarak birçok inanca göre kürtaj cinayet olarak kabul edilmekte ve söz konusu söylemlerin dayandığı zemin, genellikle 'fetüsün yaşam hakkı' olmaktadır. Bu nedenledir ki bilinçli ya da bilinçsiz olarak kürtaj konusunun bir sır olarak saklanması; eril tahakkümün bedenselleşmesinin bariz bir örneğidir. Kürtaj meselesi; yasaklar ve kurallar bağlamında kadını mağdur etse de cinsiyetçi hegemonya dâhilinde toplumsal

cinsiyetin\cinsiyetçiliğin yeniden üretimini mümkün kılar; zira söz konusu yasaklar kimi kadınlar tarafından da meşru görülür.

Kürtaj, 1983'ten beri Türkiye'de yasaldır ancak özellikle devlet hastaneleri bu konuya olumsuz bakmaktadırlar. Özel hastaneler ise yüksek miktarlar karşılığı bu uygulamayı yaptığından bu konudaki toplumsal baskı ve nüfus politikalarının seyri, en çok da dar gelirli kadınları köşeye sıkıştırmaktadır (Gazete Duvar, 18 Ocak 2019). Polonya'da protestolara neden olan kürtaj yasağı kararının ardından hükümet, doktorlardan hamile her kadını kayda alması gerektiğine yönelik bir karar almış ve bu karar, kadın hakları ihlallerinin görülmemiş bir boyuta ulaştığına yönelik tepkiler almıştır (Euronews, 7 Haziran 2022). ABD'de ise 1973 yılından beri kürtajın yasal olduğu yönündeki 'Roe vs Wade (*Wade'e karşı Roe*)' kararının iptal edilmesi; ABD genelinde kürtajı yasallaştıran kararın iptal edilebileceği ihtimalini gündeme getirmektedir (BBC News Türkçe, 24 Haziran 2022).

Diğer yandan Arjantin'de hamileliğin başından üç buçuk aya kadar kürtajın yasal olduğu yönündeki kararın, Güney Amerika'da çevre ülkeleri de etkileyebileceği tartışılmıştır (BBC News Türkçe, 5 Mart 2021). Dünya'dan örnekler³⁴ ile anlaşılacağı üzere üreme üzerindeki kontrol, genellikle kadının iradesi dışında gerçekleşmektedir. Buna rağmen günümüzde, doğum kontrol yöntemlerine dair kazanımlar elde edilmiş ve bu yöntemlere ulaşmak kısmen kolaylaşmıştır. 1960 yıllarında doğum kontrol haplarının³⁵ ilk kez kullanılmayı başlanması; ikinci dalga kadın hareketinin ortaya çıkışının ilk yıllarına tekabül eder. Bu hapın ortaya çıkışı, kadınların kendi bedeni üzerinde söz sahibi olması ve cinsel özgürlük adına önemli bir kilometre taşıdır; zira kadına, üreme -rahim- kontrolünü vermiştir.

Yaraman'a (2020, s.146) göre:

...Kadının üreyip-ürememeyi seçebilmesine imkân sağlayan doğum kontrol hapı erkekleri bir kez daha ilkel çağların acz ve bağı hıncına geri döndürmüştür.

³⁴ Günümüzde kürtaj konusu, birçok ülkede tartışmalı bir konumda yer almaktadır. İstenmeyen veyahut olması gereken seyrinde ilerleyen gebeliklerin, tıbbi açıdan sonlandırılması hakkı; çoğu ülkede yasal değildir. Dünyada neredeyse 91 milyon kadın bu haktan mahrumken; 700 milyon kadın da güvenli bir kürtaj hizmetine ulaşmamaktadır (Elmacı, 27 Mayıs 2022).

³⁵ Uğur Yazgan tarafından (2004, s.15), *Doğum Kontrol Yöntemleri* isimli yayınında ilk cümle şöyle başlar, "Hemen her aile, evliliğinin bir döneminde çocuk sahibi olmak ister. Doğal veya suni yöntemler kullanarak bu mucizeyi gerçekleştirir ve çocuk sahibi olurlar. Ancak her aile için çocuk sahibi olmak kadar başka bir önemli nokta da, uygun zamanda ve uygun sayıda çocuğa sahip olmasıdır." Burada çocuk sahibi olma konusundaki tüm söylemler, -özellikle vakti geldiğinde evli her çiftin çocuk sahibi olacağı hükmü- hegemoniktir.

Hukuk her ne kadar baba soyunu tescillese de, kadın istemedikçe (bunu erkeğe bildirsin veya saklasın, hatta yalan söylesin) üreme olmamakta veya erkek istemese bile kadın gebe kalabilmektedir... Doğum kontrol haplarıyla fiilen kadının kararına geçen üremeye karşı erkeğin\erkekliğin hissettiği acz (aslında fiili (defacto) ikinci cinsiyete dönüşmek) ise kadına karşı giderek artan şiddetin önemli bilinçdışı nedenlerinden biridir.

Bu durumda doğum kontrol yöntemi, bir taraftan rahmin tasarrufunu ve karar verme yetkisini kadının tekeline vermekte iken; diğer taraftan erkeğin, üreme üzerindeki iktidarını alaşağı etmektedir. Hormonal doğum kontrol haplarının kullanımı, şu soruyu da gündeme getirmektedir: Evlilik akdi içerisinde üreme gücü\rahmin kullanımı salt olarak kadının iradesine mi aittir? Bir başka deyişle, kontrol gücünün tümüyle kadının tasarrufunda olması, erkeğin bu yöndeki kararını dışlamakta; erkekte korkuya ve buna bağlı olarak da şiddete yol açmaktadır. Kadın için ise bir iktidar alanı yaratmaktadır.

Gittins'e (2011, s.129) göre ise:

Erkek ve kadınların çocuk isteyip istememek konusundaki nedenleri çok farklı olduğu için eşlerden hangisinin doğum kontrol konusunda bilgi sahibi olduğu ve bu yöntemlerle ulaşabildiği çok önemli bir konudur. Eşlerden birinin bilgilerini kendine saklayarak ve karşısındakine danışmadan sorumluluğu üstlenerek kendi tercihlerini zorla uygulaması olasıdır.

Mitchell (2006, s.50), ikinci dalga kadın hareketinin zirvede olduğu yıllarda doğum kontrolünün bir 'yenilik' olduğunu ve çocukların yeniden üretiminin de bir dönüşüm sağlamasına imkân tanıyacağını ifade etmiştir, çünkü artık çocuk doğurmak iradeye bağlıdır. Böylelikle çocuk doğurmak kadının birincil ve en mühim işi olmayacaktır. Tersine kadının yaşamı boyunca, iradesine bağlı seçeneklerinden biri haline gelecektir. Mitchell'in tespitlerinden hareketle doğum kontrol yöntemlerine erişimin nispeten kolay olduğu günümüzde kadınlar çocuk doğurmaya devam etmektedir. Hatta Yaraman'ın (2020, s.146), yukarıda işaret ettiği üzere, çocuk doğurmayı üstünlük ve bir statü kazanımı olarak gören kadınlar; doğum kontrol yöntemlerine rahatlıkla ulaşan kadınlar arasındandır. Doğum kontrol yöntemlerine ulaşmak, 'çocuk doğurma' odaklı politikaları tehdit eder görünse de cinsiyetçi ikiyezlülük temelinde rahim gücünün kullanımı, çoğu kadın için terkedilemezdir. Dolayısıyla

kadınların doğum kontrol yöntemlerini kullanması, anneliğe dair çiftdeğerliliği daha görünür hale getirmiştir. Bu bağlamda Badinter'e (2011, s.17) göre, "*Çocuk arzusu ne sabittir ne de evrenseldir. Kimileri çocuk ister, kimileri istemez, kimileri ise aklından bile geçirmez.*" Bu açıdan düşünülecek olursa kadının rahmi üzerindeki kontrolü, ataerkil sistem için endişe vericidir. Buna rağmen bugün birçok kadın, istese de istemese de çocuk sahibi olmaktadır.

Doğum kontrol yöntemlerinin kullanımının tarihi geçmişe dayanmakla birlikte hormonal doğum kontrol yöntemlerinin kullanımı teknolojinin ve tıbbi gelişmelerin ilerlemesi ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Dünyada gebeliğin önlenmesi konusu, 1750'li yıllara rastlamaktadır. Bu yöntemler farklı ülkelerde farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Doğum kontrol, aile planlaması, nüfus kontrol veya ebeveyn planlaması isimleri kullanılsa da esas mesele doğumun önlenmesidir ve farklı isimlendirmeler, durumun özelliğini değiştirmemektedir (Akdur, 1980, s.57). Bu bakımdan üreme kontrolü ve cinsel sağlık arasındaki ilişki de daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Merav Zvulun'un (5Harfliler, 27 Aralık 2021), çok kültürlü 23 göçmen ile doğum kontrol ve cinsel sağlık üzerine yaptığı araştırmasında, kadınların çoğunluğunun (%65) korunma yöntemi olarak kondomu kullandıkları; sadece iki kişinin hormonal doğum kontrol yöntemi kullandığı ve üç kadının rahim içi araç (RİA) kullandığı anlaşılmıştır. Araştırmada, bir katılımcının yalnız başına kondom aldığı için özgür olduğunu hissetmesi, cinsel aktivite konusunda kamusal alanda yaşanan utanç, stres ve gerginlikten kaynaklandığı anlaşılmıştır. Üstelik gebelikten ve enfeksiyonlardan korunma meselesi; kadının üstlenmesi gereken bir konu olduğu yönündeki inanç, baskındır.

Diğer yandan doğum kontrol haplarının yan etkileri yeteri kadar tartışılmamaktadır. Gebelik riskini önlemek için bu tarz bir ilacın yalnızca kadınlar için üretilmiş olması, daha önce ifade edildiği üzere, kadına bir özgürlük\iktidar alanı ve tercih özgürlüğü sağlasa da gebeliğin kontrolü aynı zamanda modern iktidarın nüfus kontrolü adına kadın bedeni üzerinden bir düzenleme yapması anlamına gelmektedir. Örnek olarak, gebelik riskini önleyen bu hapların yaygın yan etkilerinden biri 'cinsel işlev' bozukluğuna -her bireye göre farklılık göstermekle birlikte- yol açmasıdır. Bunun nedeni belki de yüzyıllardır tekrarlanan 'Kadınlar cinsel haz aramaz\aramamalıdır' şeklindeki dinsel, kültürel ve toplumsal ön yargıdır. Anlaşılan o ki doğum kontrol hapi üremenin kontrolü bağlamında bir başka iktidar ilişkisi boyutunu ifade etmektedir. Nitekim teknolojik gelişmeler ve kapitalizmin de kadın

bedeni üzerindeki kontrolü, doğurganlığa atfedilen değerin yalnızca psikolojik ya da toplumsal olmadığını; aynı zamanda ekonomik değeri olduğunu da göstermektedir.

Federici'ye (2019, s.25) göre:

Amerika tarihinde köleler hariç, hiçbir kadın grubu çocuk doğurmaya doğrudan zorlanmamış olsa da, kürtajin suç sayılmasıyla birlikte, istemeden doğum yapma ve dişi beden üzerinde devlet denetimi kurumsallaştı. Doğum kontrol haplarının ortaya çıkışı da bu durumu değiştirmede. Kürtajin yasallaştığı ülkelerde bile, kısıtlamalar çoğu kadın için bu haplara erişimi zorlaştırdı. Bunun sebebi, doğurmanın, sermayenin artan teknolojik gücünün asla azaltamayacağı bir ekonomik değere sahip olmasıdır.

Örneğin, Özel Hayat (*Private Life*) isimli film, kısırlık ve tüp bebek tedavilerinin psikolojik ve ekonomik yükü üzerine başarılı bir örnektir. 40'lı yaşlarında³⁶ kısır olan bir çiftin aynı zamanda evlat edinme ve taşıyıcı annelik girişimlerini de ekrana taşıyan bu senaryoda konu doğurganlık ve çocuk arzusu olduğunda, özel yaşamın nasıl da tıp bilimi alanına ve otoriter araçların ellerine teslim edildiğini oldukça çarpıcı bir biçimde işlenmektedir. Filmde, çocuk sahibi olma arzusu konusunda, toplumsal olarak kadınlardan beklenen rollerin ne derece çelişkili olduğu da anlaşılmaktadır. Her kadının bir gün çocuk sahibi olması gerektiği inancı, yani toplumsal üretime doğurganlığı aracılığıyla dâhil olan kadının, bu rol dışında herhangi bir rol üstlenme tercihi, kadının kendi bedeninin ihaneti ile sonuçlanmıştır. Böylelikle filmde, doğurganlık yaşını erteleyerek kariyer sahibi olma yolunu seçmiş bu çift, daha sonra bebek sahibi olmak istediğinde hayal kırıklıklarıyla ve pişmanlıklarla dolu bir serüvenin içine girmişlerdir.

Neticede son derece özel olan bu konu kamusal bir sorun haline gelmiştir. Ataerki, kadının doğal yazgısının annelik olduğunu savunurken, kontrolsüz üremenin de önüne geçmekte; evlilik kurumu dışında yapılan çocuk, babanın soyadını taşımaktan mahrum bırakılmaktadır. Yaşı ilerleyen kadının menopoza girme ihtimali nedeniyle ileride çocuk sahibi olabilmesi ve olamadığında pişman olmaması için yumurtalarını dondurmaları (oosit dondurma) önerilmektedir. Bu yöntemde yumurta dondurularak saklanmakta; kullanılmak

³⁶ Tıp doktorları, çocuk sahibi olmayı erteleyen kadınlar için 40 yaşını beklemeden yumurtalarını dondurmalarını önermektedirler. 1986 yılında, dondurulmuş ve çözülmüş yumurtadan ilk gebelik gerçekleşmiş ve ardından, bu teknolojinin geliştirilmesi için çalışmalar başlamıştır (Özörnek, 2006, s.126).

istendiğinde ise bir laboratuvar ortamında sperm ile birleştirilerek rahme yerleştirilmektedir. Bu işlem, pahalıdır ve garantisi yoktur (Oral, <https://www.erkenmenopoz.com/yumurtadondurma-oosit-dondurma/>). Hollywood oyuncusu Jennifer Aniston'un bu konuda ve çocuksuzluk konusunda yaşadığını beyan ettiği zorluklar, önemli bir örnektir. Aniston, yıllarca tüp bebek tedavisi ve gebeliğe yol açacağına inandığı Çin çaylarını içtiğini; insanların çocuk doğurma ile ilgili konuşmalarının zor bir durum olduğunu ifade etmiştir. Hatta yumurtalarını dondurmama konusunda, “*Keşke biri bana yumurtalarımı dondurmamı söyleseydi,*” şeklinde pişmanlığını dile getirmiştir (Hürriyet Kelebek, 10 Kasım 2022).

Bu bakımdan üreme teknolojileri, biyolojik anneliğin sosyal inşasına giderek daha fazla meydan okumaktadır. Bir kadının kendi yumurtası ile gebe kalması ve çocuk doğurması; parayı ödeyenin ve çocuğu isteyeninin varlığı nedeniyle bu kadının biyolojik anne olarak kabul görmemesine yol açabilir. Öte yandan, kendi yumurtaları çocuk doğurmak için elverişsiz olan kadının bir başkasının yumurtası aracılığıyla gebe kalması, bebeği taşıyanın biyolojik anne olarak görülmesine neden olabilecektir (Silva, 1996, s.12). Örneğin, Singapur’da yaşayan eşcinsel bir erkek; taşıyıcı annelik yoluyla doğan bebeğini evlat edinmek amacıyla hukuki yollara başvurmuş ve açmış olduğu davayı kazanmıştır. Duruşmada yargıçlar tarafından öne çıkan kaygı; ‘ticari taşıyıcı annelik ile ilgili etik kaygılar’ olmuştur (BBC News Türkçe, 17 Aralık 2018).

Kapitalizm ve kadın bedeni arasındaki ilişkiyi odağa alan Federici’ye (2019, s.77) göre ise “...*Vekil (taşıyıcı) annelik, hem bir çocuk piyasasının örgütlenmesi ve meşrulaştırılması hem de çocuğun devredilebilen, satın alınabilen ve satılabilen bir mülk olarak tanımlanması olduğu için, insan yaşamının metalaştırılması açısından bir dönemeçtir.*” Bu bakımdan Singapur gibi birçok ülkede -örneğin, bazı Avrupa ülkelerinde- ücret karşılığı yapılan taşıyıcı annelik hem yasal³⁷ değildir hem de kadınların belirli bir ücret karşılığında bir başkasının çocuğunu taşıması; annelik içgüdüsünden biyolojik\doğurarak anneliğe kadar norm ve değerleri derinden sarsmaktadır. Annelik içgüdüğü doğruysa eğer, bu içgüdünün doğuran anne ile bebeği arasında gerçekleşmesi gerekmez mi? Bu durumda bebeğin, taşıyıcı anneden alınması veyahut bebeği alan kişinin, o bebeğe annelik yapması da

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Amanak, K. ve O. Kavlak. (2013). Etik Boyutu Tartışılan Yardımcı Üreme Teknikleri ve Yasal Düzenlemeler. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*. 29.1, 68-75.

geleneksel annelik kavramına aykırıdır, çünkü bir kadının rahminde büyüyen bebek ile kuracağı ilişkinin boyutlarını daha önceden tahmin etmek güçtür.

Bu bağlamda 1980’li yıllarda bazı ülkelerde etik kaygıların giderilmesine bir çözüm olarak ‘taşıyıcı annelik sözleşmesi’ önerilmiş veya uygulanmıştır. Daniela Danna (2015, s.21-26), taşıyıcı annelik ve sözleşme üzerine tartıştığı *Contract Children: Questioning Surrogacy* isimli kitabında, oldukça mühim bir soruyu gündeme getirmiştir. Birinci büyük sorun olarak, taşıyıcı annelik söz konusu olduğunda “Anne kimdir?” sorusunu tartışan Danna’nın aktardığı üzere, üreme teknolojileri yoluyla akrabalık dili yeni bir anlam kazanmış ve buna dair hukuki yapılar sorgulanmaya başlanmıştır. Kaldı ki ‘çocuğu taşıyan kadın’, evrensel olarak, karnındaki bebeğin annesi sayılmakta; bu nedenle bazı ülkelerde, taşıyıcı annelik yasaklanmaktadır. Dolayısıyla taşıyıcı anneliğin yasal olduğu ülkeleri de düşündüğümüzde bu belirsizlik, anne-çocuk ikilisinin yalnızca bir sembol olduğunu gösterme noktasında çelişkilidir.

İngiltere’de, yaşı 55 olan Emma Miles’in kendi torununu doğurması hem taşıyıcı annelik konusunun sınırlarını gündeme getirmekte hem de ‘ensest’ konusunu da tartışmaya açmaktadır. Miles, rahmi olmayan kızı için taşıyıcı anne olmuş, kızının nişanlısından alınan spermiyle döllendirilmiş ve kendi torununu doğurarak anneanne olmuştur (BBC News Türkçe, 29 Mart 2019). Bir başka örnek ise ABD’de, yaşı 61 olan Cecile Eledge’nin, kendi oğlu ve oğlunun partneri -yani oğlunun kocası- için taşıyıcı anne olması ve böylece aslında torununu doğurmasıdır (BBC News Türkçe, 3 Nisan 2019). Gündemi sarsan bir başka haber de İspanyol oyuncu ve sunucu olan Ana Garcia Obregon’un, ölen oğlunun spermlerini kullanarak doğum yapması ve kendi torununu doğurmasıdır. Dolayısıyla genetik olarak aslında doğan bebek, kendi çocuğu değildir. Bu olay ABD hükümetinin, bazı medya kuruluşlarının, politikacıların ve sosyal medya kullanıcılarının ‘rahim kiralama’ olduğu yönünde eleştirilerin hedefi olmuştur (Sputnik Türkiye, 5 Nisan 2023). Burada annenin oğlu için taşıyıcı anne olması ve eşcinsel bir çiftin çocuk büyütecek olması, annelik ve enstet konularına ek olarak mevcut aile anlayışını alt üst etmektedir.

Giderek daha fazla evlilik dışı bebek doğmakta, bekâr anneler tarafından büyütölmekte ve üreme teknolojileri ile dünyaya gelmektedir. Ek olarak sperm bankaları ve taşıyıcı annelik yöntemleri de odağa alındığından biyolojinin ne kadar önemli olduğu

düşündürücüdür. Gönülsüz çocuksuz olan kadınların harcadığı ciddi miktarlardaki para yükü; bilim ve kapitalizm\geç kapitalizm ile hegemonik annelik anlayışının kadın bedenini çevrelediğine işaret etmektedir. Sistem hem doğumdan korunma yöntemlerinin hem de üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin maliyetini\bedelini yine kişinin kendisinin karşılamasını dayatmaktadır. Öyle ki prezervatif, ertesi gün ya da doğum kontrol haplarının ücretini kişi karşılar; tüp bebek tedavisi olan veyahut yumurta dondurma işlemi yapacak olanlar da bu tedavilerin ücretini ödemek durumundadır. Bu durumda toplumsal ve psikolojik anlamda ‘Benim bedenim, benim kararım’ kazanımı; diğer taraftan da tüketim eğilimi\mecburiyeti nedeniyle sistemin yararına işlemektedir.

Nihayetinde üreme teknolojilerinin tümü bir arada değerlendirildiğinde, geleneksel annelik -doğurma ve biyolojik yolla- kavramında değişikliklerin olduğu\olacağı anlamını taşımakla birlikte; kadınlık durumunda değişiklikleri de görünür kılmakta ve giderek daha fazla kadının annelik kimliğinden ayrılan bir kadınlık kimliğini benimsediğine de işaret etmektedir. Ancak teknolojik ve tıbbi gelişmelere rağmen bugün kadınların ellerinde küçümsenmeyecek ölçüde bir üreme kontrolü olsa dahi, iktidar ilişkileri içinde geleneksel annelik rollerini yüceltmesi bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. KADINLIK DURUMUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLER VE FEMİNİST TARTIŞMALAR

‘Her kadın bir gün anne olur’ geleneksel söyleminden; radikal feminizmin anneliği, kadın özgürlüğüne bir engel olarak değerlendirmesine ve postmodern feminizmin ‘Kadın bedeni ve annelik eşsiz bir deneyimdir’ anlayışına kadar; kadınlık durumundaki değişiklikleri anlamamıza yarayan çeşitli söylemler mevcuttur. Her ne kadar bu söylemlerin içeriği değişse de geleneksel annelik anlayışı bugün hâlâ merkezdedir; zira kamusal alanda daha fazla görünen kadın, annelik rolünü üstlenmeye gönüllülükle\iradesiyle onay vermektedir. Anne ol(a)mayanlara karşı olumsuz bakış açısını içeren tutum, en çok da anne olan kadınlara içkindir. Yani egemenlik ilişkileri içinde bu kadınlar; cinsiyetçi ikiye bölünmüşlüğüne varan bir biçimde ezen konumda yer alarak, normdan sapanları ezmektedir. Ancak, anlaşılan o ki annelikten bağımsızlaşan yeni bir kadın kimliği söz konusudur ve bu konu feminist

tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Üstelik kadınlar, örneğin, yalnızca kariyer hedefini gözeterek anne olmama kararını almamakta; bu kararın arkasında yatan nedenler her kadın için değişkenlik göstermektedir. Tezin bu kısmında, gönüllü çocuksuzluk ile yeni kadınlık kimliği ve feminizm arasındaki ilişki tartışılacaktır.

Gönüllü çocuksuzluk ve feminizm arasındaki ilişki ise tezin birinci bölümünde analize tabi tutulan birinci ve ikinci dalga kadın hareketine öncülük eden feministlerin anneliğe dair yaklaşımları üzerinden değerlendirilebilir ise de özellikle 1980'lerden sonra gelişen feminist dalganın yansımaları temelinde tartışılabilir. Daha önce üzerinde durulduğu gibi bu yıllarda feministler, annelik konusunda iki farklı pozisyonda yer almış; yeni feminist dalga kadınların üretken bedenlerini yücelterek kadın doğasına\natüralizme yaptıkları vurgu ile bu özelliğin\gücün yalnızca kadınlara özgü olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla kadın cinsiyetini erkek cinsiyetinden 'farklı' kılan doğurganlığa yapılan övgü, anneliğin 'üstün' yönlerinin ön plana çıkarılmasıdır. Bu anlayış, doğurganlık ve cinsellik ekseninde gönüllü olarak anne olmamayı reddedenleri görünmez kılar; toplumsal cinsiyetin\cinsiyetçiliğin yeniden üretilmesini mümkün kılar.

A. Annelikten Bağımsızlaşan Yeni Kadınlık Kimliği

Kadınların anne olmayı istememe veya anneliği tercih etmeme hakkı var mıdır yoksa annelik bir zorunluluk mudur? Chloe Chaudet (Sporenda, 15 Aralık 2021) ise "*Anneliği Arzulamama: Kadınların Kendi Kaderini Tayin Hakkı Var Mıdır?*" sorusunu sorar. Anne olmamayı seçen kadınların, diğer kadınlar tarafından 'Ne zaman çocuk yapmayı düşünüyorsun' ya da 'Biyolojik yaşını düşündün mü?' gibi tutumları nasıl değerlendirdiğine yönelik sorulara, Chaudet, çocuksuzluk kararının küçüklüklerinden beri anne olacakları fikri ile yetişen kadınlar için inanılmaz geldiğini ifade eder. Bu açıdan kadınların anneliği arzulamaması, toplum tarafından norm(al) karşılanmamaktadır.

Çiğdem Dalay'ın (Kepenek, 12 Mayıs 2019), çocuk sahibi olmamayı tercih eden 11 kadın ile yaptığı araştırmasını aktardığı *Ataerki Toplumda Gönüllü Çocuksuzluk: Türkiye'de 'Gönüllü Çocuksuzluk'u Seçen Kadınlara Dair Algı ve Yaklaşımlar* isimli çalışmada, elde ettiği bulgulardan biri, ataerki sistemin anne olan kadınlar aracılığıyla pekiştirildiği ve

yeniden üretildiği; gönüllü çocuksuz -ve gönülsüz çocuklara karşı da- kadınlara karşı olumsuz tutumun yine kadınlar tarafından mümkün kılındığıdır. Dahası her kadının bir gün anne olacağı fikri hegemoniktir ve buna bağlı olarak anneliği reddetme, gebeliği sonlandırma veyahut doğurganlığını garanti altına almama normdan sapmaya ve bir sorun olduğuna yönelik şüphelere işaretir. Günümüzde, kürtaj oranlarının doğum oranını aşan Grönland adasında, gebelerin çoğunun hamileliklerini sonlandırdıkları bilinmektedir (Beltran, 16 Mayıs 2019). O halde annelikten bağımsızlaşan yeni bir kadınlık kimliği mümkün olabilir mi?

Amerikan kadınlarının sorunlarını değerlendiren Friedan (1983, s.65), 1950’li ve 1960’lı yıllarda, erkekler ile eşitmiş gibi yetiştirildiğinden kadınların bu rollere uyum sağlayamadıklarını; bu nedenle de kadınların kimlik bunalımı yaşadığını ifade eder. 1980’li yıllarda, kamusal alanın ve aile içi ortamın adil bir biçimde paylaşılmasına yönelik inanç korunmaktaydı. Ancak, bu yıllardan sonra ‘kimlik bunalımı’ ile birleşen ‘ekonomik bunalım’, denklik için yürütülen mücadeleye ket vurmuştur. 1990’lı yıllardaki ekonomik bunalım, kadınların kamusal alandan özel alana dönüşlerinin sağlanması için çeşitli annelik ödeneklerinin verildiği yıllardır. Anneliğin herhangi bir işten çok daha değerli olduğu fikri yükselişe geçse de verilen ödenekler, asgari ücretlerin yarısı bile olmamıştır. Kitleli işsizliğin olduğu bu yıllarda, annelik yeniden ön plana çıkarılmıştır (Badinter, 2011, s.10). Taylan Acar (Durgun, 6 Ekim 2020), “Eğitim düzeyinin bireylerin evlenme davranışlarında nasıl bir rolü var?” isimli 15-49 yaş arası kadınlarla yaptığı görüşmelerde, eğitilmiş kadınların günümüzde evlilikten beklentilerinin değiştiğini ve daha ileriki yaşlarda evlendiğini tespit etmiştir. Bu anlamda sosyal alana yapılan müdahaleler toplumsal değişme ve dönüşmeye yol açarak cinsiyet, cinsellik, kimlik gibi kavramların tümünü etkiler. Belli bir yaşa gelene kadar çocuk doğurmayı aklından geçirmeyen kadın için menopozun yaklaşması, -özellikle otuzlu yaşların başından itibaren- artık sıkıntı vermeye başlar.

Cinsellik ve sapkınlık üzerine çalışan Wellton’a göre, kadının cinsel sapkınlıklarını anlamamız için iki olguya ihtiyaç duyarız. İlki ‘iç uzam’la ilgilidir ve kadının çekirdek toplumsal-cinsel kimliğiyle³⁸ ve bedenin zihinsel sembolleriyle ilişkilidir. İç uzam, Sigmund

³⁸ Çekirdek cinsel-toplumsal kimlik, henüz çocukken oluşmaya başlayan ve biyolojik özelliklerinin daha sonra kimliğin kadın-erkek dikotomik toplumsal kimliğine evrilmesini ifade eder. Dolayısıyla kişinin, sahip olduğu biyolojik özellikleri ve davranışlarından yola çıkılarak erkeğin erkeksi, kadının kadınsı davranması gerektiği düşünülen cinsiyet rollerine dair kalıpları içerir (Burke, Stets ve Pirog, 1988, s.274).

Freud'un 'penis kıskançlığı'ndan hareketle, erkek çocuğun dış uzamı yani penisi ile hareket etmesi; kız çocuğunun ise kendinde eksik olan organdan ötürü iç uzamı vurgulamasıdır. Diğeri ise, 'biyolojik saat'tir. Kadınlar için biyolojik saat, kadının doğurganlık yetisi ile ilişkilidir. Ancak yetişkin yaşamlarının başlarında kariyer hedefi olan kadınlar için biyolojik saat bir süre sonra baskı ve erken menopoza yıllarında bunalım yaratabilir (Welldon, 2001, s.62). Menopoza girme gençliğin ve doğurganlığın yitirilmesi kısaca artık kadının 'dişi' olmaması anlamına gelmektedir. Bu yüzden bir kadına 'Menopoza girdin mi?' sorusunun sorulması hem ayıp\uygunsuz hem de rahatsız edici olarak karşılanmaktadır. Gençlik ve bununla ilintili olarak sağlıklı doğurgan bir bedene sahip olma normu, hâkimdir. Nitekim erkeklerin yaşlanması ve andropoza girmiş olması üzerinde çok fazla durulmamaktadır. Burada kadını rahatsız eden durum çocuk sahibi ol(a)maması mıdır, yoksa anne olamama korkusu mudur? Ne var ki günümüzde çoğu ülkede, kadınlar için çocuk sahibi olmak hâlâ gelecek için bir garantidir. Çocuk sahibi olmak, elbette ki çoğu kadının arzu ettiği bir istek olabilir. Bu durumda Federici'ye (2019, s.29) göre, yapılması gereken, çocuk sahibi olmamayı ya da anne olmamayı salık vermek değil; bu kararın, kadınlara ait olması gerektiğini ve anneliğin, artan sorumluluklar nedeniyle kadınların yaşamlarına mal olmadığına emin olunmasıdır.

Bu bağlamda kadınların çoklu görevlerde³⁹ erkeklerden daha iyi olduğu inancı oldukça yaygındır. Ancak bu inancı temellendiren bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır. 120 erkek ve 120 kadın ile iki farklı deneysel paradigma üzerinden yapılan bir araştırmada; kadınların, çoklu görev konusunda erkeklerden daha avantajlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılara göre, bu sonuca bağlı olarak tümünden bir genelleme yapmak hatalı bir yaklaşımdır (Stoet ve diğerleri, 2013, s.7). Kadınlar çoklu görevler konusunda daha avantajlı olsalar bile aynı anda birçok işi üstlenmek zorunda mıdır? Ek olarak, yeniden hatırlamak gerekirse, üçüncü bölümde yeniden ele alınan sosyolog Leah Ruppaner'in çalışması; kadınların ya da erkeklerin çoklu görevleri üstlenmede -bir cinsiyetin diğerinden-başarılı olmadığını ortaya koymuştur. Özellikle 'Çocuk da yaparım kariyer de', 'Çocuklarıma hem anne oldum hem baba oldum', 'Çocuklarım için saçımı süpürge ettim' gibi söylemler, toplumsal cinsiyetin\cinsiyetçiliğin yeniden üretimi bağlamında gerek kadınların birden fazla

³⁹ Tezin son bölümünde tartışıldığı üzere, kadınların aynı anda daha fazla işi üstlenebileceği yönündeki yaşamı oldukça zorlaştıran bu inanç hem simgesel şiddet hem de cinsiyetçi ikiyüzlülük temelinde övülmektedir.

aynı işi yapması üzerinden gerek ataerkil söylem tarafından gerekse de kadınlar tarafından yüceltilir. Kadınlar, bir yandan annelik etme sorumluluklarını üstlenirken; diğer taraftan ev işlerini üstlenir ve hatta ev ekonomisine katkı sağlamak amacıyla yarı zamanlı işlerde çalışır. Dolayısıyla ücretli ve ücretsiz çalışma saatleri oldukça yoğun olsa bile sorumlulukların aksamadan yerine getirilmesi, -bir yandan şikâyet ederken- bir gurur kaynağı haline gelir.

Bell Hooks 'a (2000, s.87) göre:

Kadınlar, bir yandan anneliği eleştirirken, diğer yandan da onun kendilerine, özellikle de konu ebeveyn-çocuk arasındaki özel bağ olduğunda verdiği özel statüden ve ayrıcalıklardan hoşnutturlar. Ebeveynlikteki yerlerinden vazgeçmeye, feminist düşünürlerin umduğu kadar istekli değildirler. Diğer bütün alanlardaki biyolojik determinizmi eleştiren feminist kadınlar, konu annelik olduğunda, sıklıkla biyolojik determinizmi benimsediler. Babaların da anneler kadar iyi olduğu ve bizim kadar iyi ebeveynlik yapabilecekleri düşüncesini bütünüyle benimseyemiyorlardı. Cinsiyetçi düşüncenin egemenliğiyle bir araya gelen bu çelişkiler, konu çocuk bakımına geldiğinde, toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki feminist talebe zarar verdi.

Kadınlar anne olmama konusunda çeşitli gerekçelere ve nedenlere sahip olabilir. Diğer bir deyişle anne olma kararının gönüllü olmadığı toplumsal yapı içinde, öncelikle bu karara dair cinsiyetçi kalıp yargılar deşifre edilmeli; annelik kimliği, hem anne olmayan, olamayan ve olmak istemeyenlerin diğer kadınları ezmeden hem de kadınlık kimliğinin yanında bir tercih olabilmelidir. Üstelik kadınlar, anne olmama kararlarını, kendi annelerinden bağımsızlaşmak adına da verebilir. Örneğin, demokrasi ve orgazm arasındaki bağlantıyı araştıran bir çalışma, anneleri ile ilişkileri bağımlı olan kadınlar; orgazm olma konusunda sorunlar yaşamaktadır ve annelerini otoriter, baskıcı, müdahaleci gibi sıfatlarla tanımlamaktadır. Diğer yandan annelerinden bağımsız olan kadınlar ise orgazm olabilmekte ve anneleri ile olan ilişkilerini ‘olumlu’ olarak tanımlamaktadır (Şahin, 11 Eylül 2014). Annelerinden bağımsızlaşan kadınların, cinsel yaşamlarında daha rahat olduğu ortaya çıkan bu çalışma da aynı şekilde annelik konusunu gündeme taşıyan mümkün kılan önemli bir çalışmadır.

B. Feminizmin Gönüllü Çocuksuzluk Kavrayışı

Son yıllarda, annelik kimliğinden bağımsızlaşan yeni bir kadınlık kimliği ortaya çıkmıştır. Artık kadınlar, annelik kimliğinden bağımsız bir hayatı hayal edebilmekte ve üreme(me) seçimi yapabilmektedir. Nitekim anne olma kararı, kadın yaşamı için bir dönüm noktasıdır. Kimi kadınlar, annelik arzularını gerçekleştirirken bu süreç her kadın için aynı şekilde işlememektedir. Bu süreç, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretir ve ev içinde kadının etkinliğinin artmasına yol açar. Burada kadının söz konusu konumu, simgesel sermayeye ulaşma şekliyle anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle, ataerkil sistem içinde toplumsallaşmış bedenin başarıya ulaşmak için egemen sınıf tarafından belirlenen simgesel sermayeye ulaşabilmesi, kültürel sermayenin aktarılması ve yeniden üretilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu amaçla kadın bedeni ve doğurganlığı bir araç olabilirken; kadının, toplumun kendisinden bekleneni gönüllü olarak üstlenmesi de cinsiyetçiliğin ve ezen-ezilen biçimindeki iktidar ilişkilerinin hâkim sınıfın lehine sürekli yeniden üretilmesine olanak sağlar.

Yaraman'a (2020, s.108) göre:

Sistem kadınları da içine alarak annelik konusunda baskısını her yönden sürdürmektedir ve annelik kimliği, kadınların birinci muteber kimliği olarak geri dönmüştür. Onca tıbbi katkılarla üremeden özgürleşmiş veya üremeyi kendi kontrolüne almış kadının, bu vesileyle temel cinsiyetçi rollerden uzaklaşabilme fırsatına rağmen cinsiyetçi egemen sistemin yücelttiği annelik rolünü bir zafer gibi gönüllülükle ve üstünlük edasıyla ve hatta kibirle benimsemesi cinsiyetçi ikiyezlülüğü gösterdiği gibi, knock out (nakavt etmek) olmak üzere olan ataerkinin başarılı bir rövanşıdır.

Simgesel sermayeye ulaşma şekli neticesinde ezen-ezilen ilişkilerinde tahakküm, cinsiyetçi bir ikiyezlülüğe varacak biçimde toplumsal cinsiyet aracılığıyla meşrulaştırılarak yeniden üretilir. Chloé Chaudet (Sporenda, 15 Aralık 2021), bir röportajında, “Eğer istersek anne oluruz,” anlayışından ziyade “İstediğimiz zaman çocuk sahibi oluruz,” anlayışının dikkate alındığını; bazı feministler için anneliğin reddedilmesinin neden bir kusur olduğunu veyahut anormallik olarak görüldüğünü değerlendirmiştir. Yazara göre, annelik kimliğini

kadınlık kimliğinden ayırmaya çalışanlar, bir bakıma kenara çekilmişlerdir. Bu açıdan postmodernite ile birlikte feminizmin gönüllü çocuksuzluk kavrayışı; ikinci dalga kadın hareketinin “*Farklılıklara rağmen eşitlik*” sloganında aranabilir. Burada mesele, dayatılan cinsiyetlerin sorgulanması olsa da asıl mesele ‘farkın’ kültürel bir kurgu olması değildir; zira farkın ‘hiyerarşisi’ yadsınmaktadır. Bununla ilintili olarak da kadın-erkek dikotomik kurgusunda biyolojiye dair farklılıklar ataerkil kültüre bağlı olarak ön plana çıkmış ve yalnızca cinsiyetçilik ortadan kaldırılmak istenmiştir. Örneğin, kadın biyolojisine özgü doğurganlığın\anneliğin yüceltilmesi veyahut kadın duygusallığı\erkek aklı sorgulanmamıştır (Yaraman, 2020, s.36).

Delphy’e (1994, s.187-188) göre, ikinci dalga kadın hareketi ile birlikte kadınların ‘farklılıkları’ üzerine bir temellendirme eğilimi olmuş; yeni olmayan bu eğilime karşılık yeni olan fikir, ‘Kadınların çocuklar üzerindeki tüm ebeveynlik haklarını ellerinde bulundurması gerektiği’ yönündeki üstü kapalı iddia olmuştur. Yeni bir annelik hakkına -erkeği\babayı dışlayan- işaret eden bu eğilim, feminist entelektüel üretimin çeşitli alanlarında sorgulanmaktadır ve bu alanlardan ilki, yeni üreme teknolojilerine yönelik tutumdur. Önceki kısımda da tartışılan yeni üreme teknolojileri dikkate alındığında, bu yöntemlerin kadın bedenini ne derece sömürdüğü belirsizdir. Kaldı ki kendisi de bir feminist sosyolog ve yazar olan Delphy (1994, s.189), şu soruyu sorar: “*Feminist eleştirmenler kadınların bedenlerinin sömürülmesinden endişe duyarlar. Fahişelikten ziyade taşıyıcı anneliğin skandallaştırmasını nasıl açıklayabiliriz?*” Diğer iki alan ise insan evriminin yeniden yapılanması ve anneliği ‘kutsal bağ’ olarak yüceltme eğilimidir. Üremedeki tek biyolojik bağın kadın-çocuk arasında olduğu varsayıldığından ve bu bağ soy bağının temeli sayıldığından; kadınların ezilmesinin kökeni, evrimsel sürecin kökeninde aranmaktadır. Kadınların çocuklar üzerindeki ebeveynlik haklarını tümüyle üstlenmesi, çocuk bakımı konusundaki tüm sorumluluğu anneye yüklemek demek değil midir? Feminizm, bir kimlik hareketi olarak neye muhalefet etmektedir?

Diğer yandan kadın kategorisine ‘özgül’ veyahut ‘evrensel’ bir içerik verme gayesinin kimlik kategorilerini tanımlamaktan ziyade dışlayıcı ve normatif olduğunu ifade eden Butler (2006, s.62), kadın teriminin, birden fazla anlamlandırmayı kapsayan bir geleceğe bırakılmasını ve annelik ve ırkçılık ontolojilerinden kurtaran yeni bir alan sunulması gerektiğini belirtir.

Butler'a (2006, s.61-62) göre:

Ancak bu gereklilik, bir başkasıyla uzlaştırılmalıdır. Kadın kategorisinin, feminizmin adına konuştuğu kesimi betimlediği kabul edildiği anda, bu terime ait betimleyici içeriğin ne olduğuna ilişkin bir içsel tartışma da kaçınılmaz olarak başlayacaktır. Kimileri çocuk doğurmanın ontolojik olarak kadınlara özgü olduğunu, bunun da temsile yönelik özgül bir yasal ve politik ilgiye dayanak oluşturduğunu düşünürken; diğerleri anneliği toplumsal bir ilişki, günümüz toplumsal koşulları altında kadının özgül ve kültürler arası durumu kabul etmektedir... Kadın özgüllüğünü biyolojik ya da toplumsal anneliğe başvurarak niteleme çabası, benzer bir bölünmeyi, hatta feminizmin toptan reddini üretmiştir. Kuşkusuz bütün kadınlar anne değildir; bazıları olmamayı seçer, anne olan bazıları içinse annelik, feminizm çerçevesinde politikleşmenin çıkış noktası değildir.

Bir yandan Butler, biyoloji ve kültür temelli kadın kategorisini, özgüllüğünü ve kimliğinin sınırlılığını eleştirirken; diğer yandan, örneğin, Andrea O'Reilly (2016, s.1-2) *Matricentric Feminism* (anaerkil ya da annemerkezli feminizm) kavramını önererek, "Annelerin kendilerine ait bir feminizme ihtiyaçları vardır," der. O'na göre anneler, güçsüz kalmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla feminist annelik, ataerkil değerlerle şekillenmiş anneliğe muhalif bir annelik söylemine atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Feminist annelik pratiği, kadınları güçlendiren bir annelik görüşünü hayal etmeye ve uygulamaya çalışmaktadır (O'Reilly, 2016, s.136).

O'Reilly'nin muhalif annelik söylemi ve anneliğin feminist bir uygulama olarak adlandırılması; anneliğin, kadın kimliğinden ayrı bir zeminde tartışılmasının yolunu açar. Delphy'nin tespitleri ise kadınlık ve annelik arasında kurulan güçlü bağlantının feminist eleştirmenler tarafından yeniden üretilmesi bağlamında önemlidir. Erkeği/babayı dışlayan tutum; anneliğe dair norm ve değerleri -bir üstünlük olarak- kadın özgüllüğünün (erkekte olmayan doğurma, rahim gücü) bir parçası olarak yüceltmek anlamına gelmektedir. Özellikle doğum kontrol haplarının kullanımı ile birlikte kadının eğer isterse doğurmama kararını tekelinde bulundurması, doğurganlığın kadına sağladığı bir iktidar alanıdır. Kaldı ki kadın-erkek cinsiyet farklılıkları üzerinden kurulan dikotomik kurgu; bugünden bakıldığında artık geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

Yaraman'ın (2020, s.124-125) da işaret ettiği üzere ne biyoloji kaderdir ne de kültür kaderdir. Mevcut egemenlik ilişkileri içinde bu sorgulansa bile, heteroseksist ve ataerkil hegemonya ile iç içe geçen geç kapitalizm\tüketim toplumu zaman içinde muhalefeti bastırmaktadır. Böylece tutum ve davranış arasında gerçekleşen çelişkiler de zaman içinde yaygınlaşmaktadır. Bu bakımdan neoliberal rasyonalite ile tüketici temelli özgürleşmiş bir kadınlık kimliği, salt olarak feminizmden kaynaklanan özgürleşme kavramına dayanmakla kalmaz. Aynı zamanda özellikle Hird'in (2011, s.361-363) aktardığı üzere, neoliberalizm, postfeministtir; postfeminizmden gelişir ve feminizmin sonuna işaret eder. Hester Eisenstein (2016, s.29) *“Şu günlerde ise, belki de daha rahatsız edici bir soru yükseliyor: feminizm kapitalizm ile gizli ve tehlikeli bir ilişki içine mi girdi?”* sorusuyla, günümüz kadın hareketinin neoliberal küreselleşmenin yayılmasına etki edip etmediğini gündeme getirir. Eisenstein'e (2016, s.40-43) göre, kadınların kamusal alanda kazanımlar elde ettiği ikinci dalga kadın hareketi ile birlikte, özellikle 1950'li yıllardaki ABD'de kamuoyu algısı, kadınların 'annelik' ve 'eşlik' pozisyonları üzerineyken; bu algı, yerini 1990'lardan itibaren 'annelik', 'eşlik' ve 'işçilik' pozisyonuna bırakmıştır. Kadınların eş ve/veya anne rollerinden koparak bir işçi olarak piyasa ekonomisine dâhil olması, sermayenin lehine olmuştur. Dolayısıyla yazarın ifadesiyle, 21. yüzyılda, feminizmin vücut bulmuş bu versiyonu, kapitalizme hizmet etmektedir.

Öte yandan Hallstein'e (2015, s.30) göre, ikinci dalga kadın hareketinin ardından kamusal alandaki kazanımlar ile kadınların toplumla modern anlamdaki ilişkisi, annelik kaderinden neoliberal annelik seçimine evrilmiştir. Bu değişimin sonucu bir yandan özgürleştirici iken diğer yandan sorunludur. Özel alandaki kadın yaşamı anneliğin getirdiği sorumluluklarla biçimlenmeye devam etmektedir. Öyle ki liberal ilke ve bireycilik; bireysel sorumluluk ve seçim duyarlılıkları şimdilerde üreme seçimi ve toplumsal cinsiyet eşitliği hakkındaki postfeminist retorik ve fikirlerle iç içe geçmiş durumdadır. Bu durumda ürememe seçimi yapan ya da doğuramayan bir kadını, cinsiyetsiz mi saymak gerekir? Yoksa kadın cinsiyetini -üreme bağlamında- cinsellikten bağımsız tutmak, kadın cinsiyetinin cinselliğini mi görünmez kılacaktır?

Juliet Mitchell'in (2011, s.140) Kardeşler: Cinsellik ve Şiddet isimli kitabında, şu sözleri vurgular:

1960'lerden sonra üreme ve cinsellik birbirinden çözülmüştür... Batı dünyasında çok az ülkede nüfus yeni doğumlarla yenilenmektedir; kadının ekonomik başarısı, "çocuktan azade" (childfree-ness) olma şansı da artmaktadır. Çocuk istendiğinde, heteroseksüellikten, üreme yaşından, hatta kısmen de olsa yaşamdan bile sosyal olarak bağımsız olabilir.

O halde üremenin ve cinselliğin birbirinden ayrışmasıyla meselenin 'anne olmak' üzerinden mi yoksa 'çocuk sahibi olmak' üzerinden mi değerlendirildiği paradoksal bir karşı çıkışa işaret eder. Başka bir deyişle feminizmin doğurganlık bağlamında anne olmak fikrinden ziyade kendi kaderini tayin etme noktasında çocuk yapma(ma) tercihine vurgu yapması; kadınlık ve üreme arasındaki sorunlu özcü ilişkisiyle ilintilidir. Bu nedenle feminist teoriler, annelikten bağımsız bir kadınlık kuramsallaştırmasına ulaşmak için anneliği reddetmek değil; çocuksuzluğun kadınlık ve kadınlık deneyimlerinin merkezinde olduğunu doğrulayabilmelidir (Hird ve Kimberly, 2000, s.360-361). İkinci çocuğunu doğuran kadının, 'İkinci çocuğumu doğurdum' demek yerine 'İkinci kez anne oldum' demesi; esasen anne olmak üzerinden bir statü artışına işaret eder. Üstelik yapılan araştırmalar çocuksuzluğu tercih etmek üzerinedir ama anneliği tercih etmek konusu daha az konuşulmaktadır. Bu durum temelde, egemenlik ilişkileri içinde annelik alanına müdahale edilmemesine işaret etmektedir.

IV. ATAERKİL, CİNSİYETÇİLİK VE HETERONORMATİF BAĞLAMDA ANNELİK ROLÜNÜN YENİDEN ÜRETİLMESİ

Bu kısımda hegemonik ataerkil, cinsiyetçilik ve heteroseksizm bağlamında geleneksel annelik rolünün; kimi zaman gönüllükle ve kimi zaman da farkına dahi varmadan kadın\mağdur tarafından nasıl da yeniden üretildiği tartışılmaktadır. Peki, ataerkil toplumsallaşma içinde cinsiyeti\toplumsal cinsiyeti tanımladığı iddia edilen biyolojinin veya kültürün belirleyici olduğu iddiası nasıl açıklanabilir? Kadın-erkek dikotomik cinsiyet kurgusu ve egemen ataerkil sisteme dair anlayış; her kadının bir gün annelik kimliğine haiz olması gerektiği savını içerir. Anneliğin özgür bir tercih olabileceği ve aynı zamanda

kutsallık\yücelik atfeden norm ve değerlerden özgürleşebileceği düşüncesi görmezden gelinir. Bunun en önemli göstergesi ise ataerkil sistemin heteroseksüelliği kesin ve değişmez bir norm olarak kabul görmesi ve cinselliği heteronormatif sınırlar içerisinde meşrulaştırmasıdır. Dolayısıyla ataerkil sistem içinde heteronormatif kurgu, kadın-erkek dikotomik ayrımını doğallaştırarak⁴⁰; kadın ve erkek cinsiyet rolleri aracılığıyla kadının annelik rolünü\görevini, hem mutlaklaştırır hem de ikili ‘cinsiyet’ rolünü normalleştirir.

Toplumsal eşitsizliklerin anlaşılması için başlıca yapılması gerekenin ‘ataerki’ kavramını tanımlamak ve çözümlemek olduğunu vurgulayan feministler, bu yöndeki savunularını tanımlamak için çaba sarf etmişlerdir. Heidi Hartmann’a (2006, s.29-35) göre, ataerki, maddi temeli olan ve hem erkekler arasında hem de kadınlar ve erkekler arasında hiyerarşinin hâkim olduğu toplumsal ilişkilerdir. Bu anlamda mevcut cinsiyet\toplumsal cinsiyet sistemi ataerki olarak adlandırılır ve ataerkil sistem, bu tezde şu ana dek yapılan değerlendirmelere de referansla, hegemonik bir durum\sisitem\zihniyet olmaya devam eder. Mevcut ataerkil sistem içinde egemen eril ‘cinsiyet’, tahakkümünü hem yansız olarak hem de rıza\gönüllülük ile dayatır.

Diğer yandan ataerki; erkek, kadın ve çocuk ilişkileri arasındaki hiyerarşik güç ilişkilerine göre de tanımlanabilir. Gittins’e (2011, s.51)’e göre “*Eşitsizliğe dayalı ilişkilerin bulunduğu her yerde ilişkinin tarafları farkında olmasa da bir güç vardır.*” Öyleyse fiziksel,

⁴⁰ Heteronormatif bağlamda cinsiyetçi kalıp yargıların yeniden üretilmesi üzerine mühendis ve hastabakıcılar ile yapıla araştırmadan elde edilen bulgular önemlidir. Araştırma aynı zamanda Ayşegül Yaraman’ın (2020, s.89-90) Cinsiyetçi İkiyüzlülük isimli kitabında yer almaktadır. Bu araştırmada mühendis ve hastabakıcı mesleklerini icra eden görüşmecilere cinsiyetsiz senaryolar okunmuş; ardından derinlemesine görüşme sorularıyla tutum ve davranış arasındaki tutarlılığın tespit edilmesi hedeflenmiştir. Katılımcıların senaryolara verdikleri yanıtlar ile derinlemesine görüşmelerdeki yanıtları arasında çelişkilerin olduğu gözlenmiştir. Örneğin, hem mühendis hem de hastabakıcı kadın ve erkek katılımcılardan, her kadının maden mühendisi olabileceği fikri öne sürülürken; senaryolardan birinde yer alan elektrik mühendisinin erkek olabileceği söylenmiştir. Senaryolar şu şekildedir:

1.Senaryo: Sabah 7’de çocuk ağlamasıyla yataktan fırladı. Hemen beşiğe gidip, çocuğu kucakladı ve bezini değiştirdi. Elini yüzünü yıkadı. Mutfağa girdi. Akşamdan kalma bulaşıkları topladı. Çayı demledi. Kahvaltı sofrasını kurdu. Ağlama sesi duyar gibi oldu. Tekrar çocuğu kontrol etmeye gitti. Ona öyle gelmiş. Her şey hazır. Büyük kızı uyandırdı. Tamamladığı tadilat işlerini dikiş makinesinin yanına yığdı. Tam o sırada annesi de yeni uyanmış, “yavrum, çocuklarla ben ilgilenirim” dedi.

2.Senaryo: Ben elektrik mühendisiyim, eşim ise ana okul öğretmeni. Eşim çok çocuk sevdiği için iki çocuğumuz oldu. Çocukların hep üstüne titrer, beni ihmal ettiği olurdu. Aşkıımızın bittiğini düşünüyorduk. Boşanmaya karar verdik. Hâkim iki çocuğun velayetini de onun üstüne verdi.

3.Senaryo: Sevgilimin buluşmaya gelmemesini açıklamak için yalan söylediğini öğrenince ona tokat attım ve ayrıldık. Oysa uzun yıllardır beraberiz. Tanıştığımızda o üniversite bir, ben ise son sınıftaydık. Şiddet uyguladığım için pişmanım. Özür dileyeceğim ve bir demet çiçekle gönlünü alıp, hatta evlenme teklifi edeceğim. Kabul edeceğine ve bir ömür boyu mutlu olacağımıza eminim (Tokdemir, 2021, s.62-70).

psikolojik ve sözlü şiddete karşı yasalar olsa da ailenin kutsallaştırılması ve bu dolayısıyla ‘özel yaşama’ zarar vereceği düşüncesiyle şiddetin görünmez biçimi, karı-koca-çocuk ilişkilerinin kökeninde yer alır. Cinsiyetçi ikiye bölünmüşlük bağlamında düşünüldüğünde, ‘Karı ile koca arasına girilmez’ sözü; yüceltilmiş aile kavramını yeniden üretir ve böylelikle şiddetin her türlüşünün meşruluğu sağlanmış olunur. Kutsal aile yapısı içinde çocuk ise ataerkil düzenin sürdürücüsüdür ve hatta çocuk sahibi olmayanlar aile kurumu olarak sınırlarının dışında sayılmaktadır. Aile kurumu içinde annenin çocuğa karşı sorumlulukları, kısa dönemli bir iş değildir ancak hegemonik annelik anlayışı neticesinde kadın; bütün bedellerine rağmen gönüllü olarak annelik rolünü üstlenmektedir. Badinter’e (2011, s.102) göre, “*Dışarıdan gelen yaptırımlardan çok daha etkili olan bir sürü faktör. Hepimiz biliriz: Gönüllü kölelikten daha değerlisi yoktur,*” sözleri, söz konusu anlayışın temeline gönderme yapmaktadır. Diğer yandan kadın bedenine has doğurganlık özelliği, bu gücün kadının nasıl kullanacağı anlamında ataerkinin iktidar alanını hem zedeler hem de bu nedenle kadın bedeni üzerinde yalnızca baskı ile değil, aynı zamanda rıza ile de eril tahakkümü sürdürür. Bu açıdan tutum ve davranış arasında ortaya çıkan çelişkiler; heteroseksist, ataerkil ve cinsiyetçi hegemonyanın sürdürülmesinde ve iki kutuplu toplumsal cinsiyet kategorisinin hem biyolojik hem de kültürel olarak normleştirilmesine katkıda bulunur.

Toplumsal cinsiyet kavramı, her ne kadar biyolojinin kader olmadığı bir kültürel ‘inşa’ olarak tanımlansa da Judith Butler’a göre, inşa sözcüğünün kendisi hatalıdır.

O’na (2010, s.53) göre:

Toplumsal cinsiyetin inşa edilmiş olduğu görüşünü ele alan kimi değerlendirmelerde, toplumsal cinsiyet anlamlarının anatomik olarak farklılaşmış bedenlere işlendiği fikri belli bir determinizmle sunuluyor ve bu bedenler amansız bir kültürel yasanın edilgen alıcıları olarak kavranıyor. Toplumsal cinsiyeti “inşa” eden “kültür” böyle bir yasa ya da yasalar dizisi üzerinden kavrandığında toplumsal cinsiyet, eskiden “biyoloji kaderdir” formülasyonunda olduğu belirlenmiş ve sabitlenmiş oluveriyor. Bu sefer biyoloji değil, kültür kader oluyor.

Burada Butler, kültürel olarak inşa edildiği iddia edilen toplumsal cinsiyet (*gender*) ve biyolojik olarak cinsiyet (*sex*) arasındaki kavrayışa dikkat çekmektedir. Şayet toplumsal cinsiyet ‘inşa’ ve ‘kültür’ kavramlarıyla algılanan bir yasa dizisi ise kendi inşasına karşı çıkan

‘ben’ (özne), yine direnişini tanımlamak için söz konusu inşadan beslenecektir. Ancak bu sav, -egemenlik ilişkilerini sağlamlaştırdığı düşünüldüğünden- ‘cinsiyet’ kategorisi ‘cinsiyetçiliğin’ aracı, etkisi ve sorgulanması hizmetinde olduğu gerekçesiyle; ‘toplumsal cinsiyet’ kavramının da ‘heteroseksizmin’ hizmetinde olduğu gerekçesiyle kullanılmaması gerektiği anlamına gelmemektedir (Butler, 2013, s.125). Butler, bu terimlerin, hegemonya tarafından üretildiğini ve bu kavramları sorgularken bile normların pekiştirildiğini iddia eder. Hatta ikili cinsiyet kategorisi ve heteroseksüelleştirilmiş toplumsal cinsiyet, kendi kendisini doğallaştırır ve diğer cinsiyet rollerini dışlayarak asli bir norm olarak kendini dayatır. Ne var ki Butler’a (2020, s.33) göre, toplumsal cinsiyet, hangi tür cinselliğe sahip olduğunuzun anlaşılmasında belirleyici değildir. Bunun sebebi ise cinselliğin, normların işleyişi ve çeperlerde dağılması aracılığıyla kültürel anlamların taşınmasındaki yollardan biri olmasıdır. Yani toplumsal cinsiyet bir normdur ve kişi cinsiyetini belirtirken, -normlara uygun- olağan yollardan konuşur. Butler, toplumsal cinsiyetin inşa ve değişim sürecini ‘performativite’ kavramına başvurarak değerlendirmektedir.

Butler (Sanatatak, 7 Mart 2022), bir röportajında şu sözleri kullanır:

Toplumsal cinsiyetin gündelik hayatta canlandırılışı veya performansının, en az performativite olduğu kadar hiperteatral bir yorum da olduğunu düşünüyorum. Performativite, mahkemelerde, yargı sisteminde, imgelerde, ikonografide de mevcut. Benim görüşüme göre toplumsal cinsiyetin zaman içinde nasıl inşa edildiğini ve nasıl ritüelleştiğini veya değişimler yaşadığını düşünürsek, bunun gerçekleşmesinin pek çok yolunun olduğunu görürüz. Dolayısıyla canlandırma veya performans, performativiteyle -yani toplumsal cinsiyetin inşa ve değişim sürecinin tamamına verilen ad- aşağı yukarı aynı şey değil, sadece onun bir parçası kesinlikle... Toplumsal cinsiyet önceden belirlenmiş bir şey değildir, radikal bir şekilde seçimlerle oluşan bir şey de değildir. Bu müphemliği anlamak, faillik türlerini anlamak açısından önemli olabilir. Failliğin en önemli sözcük olduğuna inanıyorum. Elbette kararlar ve seçimler var. Herhangi bir karar, bir eylem içinde alınır ve eylem koşulları altında failliğin izlerini görürüz. Bu, seçimimizi mümkün kılan normları her zaman seçebiliriz anlamına gelmez. Toplumsal cinsiyet normlar dünyasını sıfırdan biz yaratmayız. Bu benim de karşı durduğum iradecilik fikrine gider.

Butler (2014, s.7-12), bedenin maddeselliği ile toplumsal cinsiyet ve cinsiyeti sorunsallaştırdığı *Bela Bedenler* isimli kitabında, ‘cinsiyet’ kategorisinin, normatif olduğunu ve yalnızca bir norm değil; yönettiği bedeni üreten bir düzenleyici uygulamanın parçası

olduğunu da ifade der. Başka bir deyişle, “*Cinsiyet kavramının kendisi, iki cinsiyeti ayırt etmek için gereken kesin kriterin ne olduğu sorusuna dair bir tartışmalar dizisi üzerinden şekillenen problemli bir alana tekabül eder...*” Dolayısıyla Butler, cinsiyet\toplumsal cinsiyet ayrımında cinsiyet algısının; kültürel ve sosyal olan ‘inşa’ varsayımının öncesine işaret ediyorsa, kendisinin -cinsiyetin- de bir varsayıma dönüştüğünü ve tam da bu yüzden ‘insanın inşası’ haline geldiğini iddia eder. Butler’a ek olarak, Yaraman’a (2020, s.124-126) göre de dikotomik biyolojik cinsiyetin kader olması yerine kültürün kader olması; en çok da muhalefet adına mutlaklaştırılır ve böylece cinsiyetçi ikiyüzlülük yaygınlaşır ve normlaştırılır. Hegemonik heteroseksizm ile eril tahakküm iç içe geçmiştir; ikinci dalga kadın hareketiyle yapıbozumuna uğratılsa da cinsiyet devrimi gerçekleşmemiştir. Bu aşamada Yaraman, kültürel ya da biyolojik olarak tanımlamaların nasıl olursa olsun cinsiyet ve cinsiyetçilikten özgürleşmemiz gerektiğinin altını çizer.

Peki, heteroseksüel cinsiyet kategorisi nedir veyahut cinsiyet kimliğini heteroseksüel olarak tanımlamak neyi ifade eder? Heteroseksüel olarak tanımlanmak, yalnızca üreme ile mi ilişkilidir yoksa yalnızca kadın-erkek biyolojik cinsiyet ile mi ilişkilidir? Biyolojik cinsiyeti belirlediği düşünülen X kromozomu ile Y kromozomunun; kadında XX, erkekte ise XY kromozomlarının bir araya gelerek belirleyici olduğu bilinmektedir. Yapılan araştırmalar, yalnızca Y kromozomuna sahip bir kişinin dahi erkek olmayabileceğini ortaya çıkarmıştır. 1989 yılında keşfedilen ve Y kromozomunda bulunan SRY isimli genin cinsiyeti belirleyebileceği anlaşılmıştır. Yani X ve Y dışında cinsiyette farklılaşmaya yol açabilecek çeşitli faktörler vardır. Dolayısıyla bir kişinin Y kromozomuna sahip olması nedeniyle onun erkek olduğunu tespit etmek basitçe yanlıştır. 46,XX kromozomuna sahip birinin cinsiyeti bu gen sayesinde ‘erkeksi’ olabilmektedir (Intersex Society of North America, 1993). Kadınlarda XX, erkeklerde XY olan kromozom; az rastlansa da bazı erkeklerde XX kromozomu olabilmektedir. Bunun sebebi ise kromozom eşleşmesi sırasında SRY geninin X kromozomuna geçmesidir. Bu hastalığa sahip erkekler, *infertilité* yani kısırdır (Bağış ve diğerleri, 2017). Kromozom sayısına bağlı olarak diğer bir hastalık ise erkeklerde nadiren ortaya çıkan *Klinefelter Sendromu* (XXY kromozomu) olarak bilinir. Bu erkekler; dar omuzlu, ince uzun bacaklı ve ince gövdeli bir vücuda sahiptirler. Birleşik Krallık’ta yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, bu sendroma sahip kişilerin infertiliteye ek olarak tıbbi ve psikolojik başka hastalıkları da olduğu gözlenmiştir (Tartaglia ve diğerleri, 2011). Y

kromozomunun biyolojik cinsiyeti belirlediği anlaşılsa de örneğin, klinefelter sendromu gibi - nadir görülse de- bir hastalığa sahip birinin cinsel yönelimi ve cinsiyeti hangi kategoriye dâhil edilmelidir?

Ataerki sistemde erkek cinsiyeti aracılığıyla soyun devamının sağlanması; üremede, erkek üstünlüğünün olduğu inancıyla örtüşmektedir. Yaşamın tohumu\başlangıç kaynağı spermdir; cinsiyeti döllenme sırasında Y kromozomu belirlediğinden kadın, yalnızca döllenmeye olanak sağlayan anatomisi sayesinde bir aracı işlevi görmektedir.

Badinter'e (1992, s.100) göre:

Böylece annenin rolü iki kez değersizleştirilmektedir... Zaten eğer dışının ruhu erkeğinkinin aynısı olsaydı, kendi başına üremesi gerekmez miydi? Bunun yanıtı basittir: Kadın erkeğinki gibi bir ruha sahip değildir.

Ne var ki rahim olmadan döllenme olmayacağı bilinir ancak yine de doğuştan gelen her tür sakatlığın sebebi bile kadında\rahminde görülür. Bu durumda yaşamın kaynağı erkek iken kadının annelik rolü, zayıflatılır. Ataerki; kadın ve erkek arasındaki tamamlayıcılığı tümüyle inkâr etmese de dikotomik cinsiyet ayrımını en uçlara taşımıştır. Bu noktada Badinter (1992b, s.120-121), *Biri Ötekidir: Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişki Ya Da Androjin Devrim* isimli kitabında, cinsiyetler arası ayrım düşüncesinin, Birinin Ötekine üstünlüğü ile değil; Birinin Ötekine göre değerini etkilemeyen karşılıklı bir alışveriş olarak görülmesi gerektiğini savunur. Ayrımı ortadan kaldırmaya yarayacak bütünlük ise 'androjinlik' (hem dişi hem eril-çift cinsiyet) yoluyla gerçekleşecektir. Badinter (1992b, s.215-218), burada, kültürün hepimizi 'tek' görmek istemesine karşın aslında herkesin androjin olarak -bir bütün olarak- hem kadınsı hem de erkeksi özellikleri bir arada barındırdığını ifade eder. Ancak normlar, bizlere, zıtlığı dayatmaktadır. Oysa cinsler benzerdir. Dolayısıyla doğuştan atanan cinsiyet, cinsel bakımdan kayıtsız çocuğa gözle görülebilen organlar ile belirlenir.

Günümüze dek yapılan tartışmalarda, eşitsizliğin temel nedenlerinden birinin kültürel inşa olduğu ve doğanın inkâr edilemeyecek derecede anatomiye belirlediğidir. Dışarıdan bakıldığında bir kişiyi anatomik ve fizyolojik olarak kolaylıkla kadın veya erkek olarak

tanımlayabiliriz. Cinsiyete dair dikotomik algı, Serkan Karaismailoğlu'nun (2019, s.45) *Kadın Beyni Erkek Beyni* isimli çalışmasında yer aldığı üzere, sinirbilimsel alanda yapılan bir araştırmaya göre beynimiz için de geçerlidir ve bu durum davranış, hafıza, konuşma, işitme ve öğrenme gibi bilişsel fonksiyonların farklılaşmasında önemli bir etkindir.

Karaismailoğlu'na göre, (2019, s.46-48):

Son 10 yılda yapılan çalışmalar çok net ortaya koymaktadır ki beynimizin kendine ait bir cinsiyeti vardır... Beynimizin sahip olduğu cinsiyet, biyolojik cinsiyetimizden bağımsızdır. Yani genel anlamda erkeklerin çoğu erkek beynine, kadınların çoğu dişi beynine sahip olmakla beraber bunun tam tersi de söz konusu olmaktadır... Dört grup insan modeli karşımıza çıkmaktadır. “Erkek beyinli erkekler”, “dişi beyinli erkekler”, “erkek beyinli kadınlar” ve “dişi beyinli kadınlar”... Kadınlar ve erkeklerin birbirlerinden farklı bir beyin yapısına sahip olmasındaki en önemli etkenin, anne karnında iken maruz kaldıkları cinsiyet hormonları olduğu gösterilmiştir. Özellikle testosteron ve östrojen, cinsiyet hormonları arasında en fazla öne çıkan hormonlardır... Genellikle testosteron erkeklik hormonu, östrojen ise kadınlık hormonu olarak bilinir... Hamilelik sırasında bebeğin maruz kaldığı testosteron hormonu, beynin cinsiyetini belirlemede çok önemli bir rol oynamaktadır.

Yazarın bahsettiği üzere, erkekler dişi beyinli olabileceği gibi kadınlar da erkek beyinli olabilmektedir. Bu tespit, kadın ve erkek cinsiyetlerine dair zıtlık konusunda ‘doğanın’ kesin olarak belirleyici olduğu hükmünü alt üst eder. Başka bir biçimde söylemek gerekirse, cinsiyet nasıl tanımlanırsa tanımlansın, testosteronun az ya da çok salgılanması beynin cinsiyetini belirlemektedir (Karaismailoğlu, 2019, s.49-50). Dolayısıyla bu çalışma; erkeklerin dişi beyinli olabileceği ve kadınların da erkek beyinli olabileceği savıyla cinsiyetlere yönelik birçok kalıp yargıyı (cinsiyete dayalı ‘kadınlar daha duygusaldır’, ‘Kadınlar, erkeklere göre daha ayrıntılı düşünür’, ‘Erkekler ağlamaz’, ‘Erkeklerin sayısal zekâsı daha yüksektir’ gibi tutumlar ve davranışlar) ters yüz etmekte; biyolojik verilere dair cinsiyet tanımını muğlaklaştırmaktadır. Dahası geleneksel toplumlarda kadından beklenen erkek evlat doğurma beklentisi de ters yüz edilmiş olunur. Nitekim bazı toplumlarda erkek evlat vermediği için kadın suçlanır ve böylece erkeğin başka bir evlilik yapması -halk arasında kuma getirmesi- meşrulaştırılır. Bu durumda kişinin cinsiyetinden yola çıkarak toplumsal cinsiyeti nasıl verili kabul edilebilir?

Hanne Blank'ın (2019, s.27) *Düzcinsel: Heteroseksüelliğin Şaşırtıcı Derecede Kısa Tarihi* isimli kitabında aktardığı üzere, “Herhangi iki cinsiyeti ya da toplumsal cinsiyeti ‘zıt’ olarak tanımlamak olgusal bir gerçek değildir; sadece modası geçmiş ve doğru olmayan bir gelenektir.” Psikanalist teoriye göre, kişiliğin gelişimini erken bebeklik döneminden itibaren sosyal-ilişkisel deneyimlerinin bir sonucu olarak ele alan Chodorow, bu kapsamda heteroseksüelliği de irdeler. Chodorow (1994, s. 34-35), ‘normal’ veya ‘sıradan’ olarak tanımlanan heteroseksüelliği hem normatif hem de istatistiksel olarak yaygın veya tipik kavramları kapsıyor gibi görünen sosyal ve kültürel olarak kabul edilen varsayımları tartışmaya açar. O’na göre, psikanalistler, eşcinsellik ve sapkınlıkların aksine normal heteroseksüelliğe özel bir dikkat göstermemişlerdir. Eşcinsellik ve sapkınlıklara dair açıklamalar ile karşılaştırıldığında normal heteroseksüelliğin gelişimsel bir açıklaması yapılmamıştır. Bu durumda insanların biyolojik olarak heteroseksüelliğe programlandığı iddiası veya varsayımı, karmaşık ampirik bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Chodorow (2013, s.43-44), *Family Structure and Feminine Personality* isimli çalışmasında ise ‘kadınsı’ ve ‘erkeksi’ kişilik ve rolleri karakterize eden genel ve neredeyse evrensel farklılıkların her nesil yeniden üretilmesini açıklayacak bir model önerir. O’na göre, yalnızca biyolojik cinsiyet farklılığından yola çıkan bir argüman, şüphelidir. Aynı zamanda kısıtlı toplumsallaşma kalıplarına dayanan açıklamalar; cinsiyet farklılıklarına psikolojik ve değer bağlılıklarının ne ölçüde duygusallık yüklü olduğunu açıklamak için kendi başlarına yetersizdir. Cinsiyet kimliği ve cinsiyet rollerine dair beklentiler, kişinin, tutarlı bir benlik duygusu geliştirmesi için merkezi öneme sahiptir. Dolayısıyla kadınsı ve erkeksi kişiliğin gelişimiyle ilgili farklılaştırıcı deneyim; büyük ölçüde evrensel olarak kadınların erken dönem çocuk bakımından ve -en azından- daha sonraki kadın sosyalleşmesinden kaynaklanır. Başka bir ifade ile kadınların ve erkeklerin büyüdükçe sosyal çevreyi farklı deneyimlemeleri, temel cinsiyet farklılıklarının gelişimini açıklar. Anne, çocuk bakımı ve sosyalleşmesinden sorumlu olduğu için, bu ilişki çocuğun cinsiyet/toplumsal cinsiyet kişilik gelişimi üzerinde etkilidir.

2017 yılında ABD’de transseksüel bir bireyin doğum yapması şaşkınlıkla karşılanmıştır. Doğum yapan Trystan Reese, bir kadın bedeninde dünyaya gelmiş olsa da cinsiyetini erkek olarak tanımlamaktadır. Reese, doğumuna ilişkin bir video paylaşarak, “Bir daha biri size erkekler çocuk doğuramaz derse ona bu videoyu gösterin,” demiştir (Euronews,

3 Ağustos 2017). O halde anatomik olarak rahme sahip olan ama kendisini\dış görünüşünü erkek olarak tanımlayanlar, hangi cinsiyet kategorisine dâhil edilebilir? Üstelik heteroseksüel olmayan geleneksel bir ailede çocuğun bakımı annenin sorumluluğunda iken; çocuk sahibi olan bu çiftin çocuk yetiştirmesi nasıl açıklanabilir? Bu örnekten de anlaşılan o ki anatomi ve bedene olan bakış açısında değişiklikler yaşanmaktadır. Transseksüel bir bireyin çocuk sahibi olmasıyla herkesin çocuk sahibi olmak isteyebileceği ve yetiştirebileceği anlaşılmaktadır. Burada ne biyoloji kaderdir, ne de kültür kaderdir. Hegemonik heteroseksüellik; din, devlet, evlilik, tıp bilimi, aile ve toplumsal ilişkilerin neredeyse bütün alanlarına nüfuz etmiştir. Meşru üreme yolunun heteroseksüel ilişki ile mümkün olduğu savı ile cinsellik ve üremenin kontrolü modernleşmenin ortaya çıkışından itibaren devlet ve tıp biliminin alanı haline gelmiştir.

Bu konuda Michel Foucault'nun (2015a, s.110-113), 'biyo-politika' kavramı, açıklayıcıdır. Bu kavrama göre, modern biyo-iktidar, kişinin bedenlerini itaatkâr ve üretken kılmak adına çeşitli tertip edici ve disiplin araçları kullanır. Biyo-iktidar, kişilerin yaşamlarını kuşatarak bedenlere nüfuz ederken; salt olarak baskıcı yöntemlere başvurmaz. O halde neden cinsiyetin değil de cinselliğin düzenlenmesi gerekmektedir? Cinsellik ve cinsiyet ayrımı, Foucault'nun bakış açısına göre, 'yasa' ve 'yasaklama' gibi bir iktidar konumuna gönderme yapmaktadır. Reddedilen cinsiyet değildir; konuşulması gereken şey cinsellik ile ilişkili olarak 'zevkin' yasasıdır. Bu nedenle de cinsel açıdan normlaştırılmayan genel bir zevk ekonomisine ihtiyaç vardır der Foucault. Dolayısıyla 18. yüzyıldan itibaren cinsellik, iktidar bağıntılarında mühim bir araçsallığa sahiptir. Bu yüzyıldan itibaren cinsellik ile ilgili olarak iktidar tertibatı ve özel bilgi geliştiren, birbirini tamamlayıcı dört önemli durum söz konusudur: *“Kadın bedeninin histerikleşmesi, çocuk cinselliğinin eğitimbilimselleştirilmesi, üretim davranışlarının toplumsallaştırılması ve sapkın hazzın psikiyatrikleştirilmesi.”* Kadın bedeni, cinsellik ile dolup taşan bir niteliğe sahip olarak tanımlanmıştır. Düzenli bir doğurganlığa sahip olmak zorunda olduğundan da tıbbi uygulamalar ile bütünleştirilmiş ve çocuklarının biyolojik-ahlaksal gelişimi için sorumluluk sahibi olduğu bir aile düzlemi içinde üreme davranışları toplumsallaştırılmıştır. Anne olan kadın, bunun en görünen biçimidir (Foucault, 2015b, s.76-77). Üst kısımlarda da tartışıldığı üzere bebek dostu hastaneler, emzirmeye dair uygulamalar, doğum eğitimleri, vajinal ve doğal doğuma dair fikirlerin tümü; düzenleyici ve otoriter bilginin ürünleridir. Dolayısıyla bir kadının hastanede doğum

yapmasıyla kadın bedeni, modern teknolojiye ve hastane ritüellerine tabidir. Burada üreme, meşru cinselliğin gerçekleşmesine bağlıdır ve dolayısı ile üreme işlevi, özel alanda karı-koca arasında gerçekleşmelidir.

Gittins'e (2011, s.56-57) göre:

Bütün dini sistemler cinsellikle ilgili tanımlar ve idealler belirlemiştir. Heteroseksüellik birçok düşünce biçiminden sadece bir tanesidir. Bazı dinler diğer cinsellik biçimlerini onaylamıştır. Örneğin eski Yunan'da homoseksüellik tek kabul edilir cinsellik biçimiydi. Ancak Yahudi-Hristiyan ideoloji bekârlık yemini dışında sadece heteroseksüel ilişkiyi kabul etmiştir. Diğer dinlerin aksine Yahudi-Hristiyan din sistemi asla cinselliği zevkli bir olay olarak tanımlamamıştır. Cinsellik ya günahkâr bir şehvet ya da üremenin tek yolu olduğu için katlanması gereken bir görev olarak görülmüştür.

Tarihsel açıdan Viktorya dönemi cinsellik anlayışına değinen Gittins, heteroseksüel ilişkinin erkeğin biyolojik gereksinimlerinin karşılanması yanında kadınların da erkeğin cinsel arzularına ve isteklerine boyun eğmekte görevli olduğunu ifade eder. Bu dönemde anneleri, doğal olarak dindar ve iffetli gören bir ahlaki annelik ideolojisi ortaya çıkmıştır (Gittins, 2011, s.71; O'Reilly, 2016, s.17).

Hâlbuki Bülent Somay'ın (2015, s.19) da ifade ettiği üzere:

Sadece bugün için düşünsek de, eşcinsel ve heteroseksüel, sadomazoşist ve fetişist, çokeşli ve tekeşli biçimlerine baktığımız zaman, 'cinsellik' dediğimizde hepimizin aynı şeyden bahsettiğimiz bile şüpheli. Dolayısıyla da yarın alabileceği biçimleri ancak hayal edebiliriz bugün-hevesle ya da dehşetle.

Annelik ve cinsel aktivite üzerine yoğunlaşan Smart (1996, s.39-40), anneliği yapısökümüne uğratmak için, anneliğe yol açan doğal olaylar zincirine odaklanır. Pek çok feministin anne-çocuk arasındaki ilişkiden yola çıkma durumunu eleştiren Smart, bunun arkasına geçerek şöyle bir yol izler: Cinsel aktivite → Gebelik → Doğum → Annelik etme → Annelik. Bu doğal zincirde, cinsel aktivite doğal olarak doğuma yol açmaz. Viktoryalılardan beri cinsel ilişkinin gebeliğe yol açtığı düşüncesi, yaygın bir düşünce olmuştur. Ancak cinsel

aktivitenin gebelikle sonuçlandığı fikri, cinsiyetin heteroseksüel ilişkiyle birlikte son bulduğu düşüncesinin bir yansımasıdır.

Her ne kadar heteronormatif kurgunun tarihi uzun bir geçmişe dayanıyor gibi dursa da esasen toplum, biyoloji, tıp ve cinsel tercihin günümüze kıyasla çok daha az gelişmiş tarihsel bir sistemin ‘yapay’ ve dolayısıyla ‘kurgusal’ bir olgusudur. Ne var ki aşkın, evliliğin ve aile kurumunun heteroseksüellik ve heteronormatif söylemler üzerine kurulu olmasına rağmen bu sürece dair gelişmeler, modernleşme ile birlikte görünür hale gelmeye başlamıştır.

Blank’e (2019, s.17) göre:

Ashına bakarsanız heteroseksüel olmak yalnızca 1869’dan beri mümkün. Ondan önce erkekler ve kadınlar evleniyorlar, seks yapıyorlar, çocuk sahibi oluyorlar, aileler kuruyorlar ve hatta kimi zaman aşık oluyorlardı, ama kategorik olarak heteroseksüel değillerdi. Kendilerini ‘heteroseksüel’ denilen bir şey ‘olarak’ tanımlamıyorlardı. Kendilerinin ‘düzcinsel’ bir cinsel kimlikleri olduğunu düşünmüyorlardı ya da elbette ‘cinsel kimlik’ diye bir şeyin dahi olduğundan haberdar değillerdi. Olamazlardı. Ne terimler ne de ifade ettikleri fikirler henüz vardı.

Normal cinselliğin kuruluşu ne anlama gelir? Konu cinsellik olduğunda, cinsiyet temelinde bir kategorik tanımlama ya da sınıflandırma yapılmaktadır. 18-24 yaş arasındaki bireyler ile yapılan bir araştırmada (Birleşik Krallık), katılımcılardan, cinsellik ölçeğinde kendilerini bir yere yerleştirmeleri istenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, her iki kişiden biri %100 heteroseksüel olmaktan başka bir şeyi seçmiştir. Dolayısıyla bu sonuçlar ile kendisini heteroseksüel olarak tanımlayan nüfusun %72’si arasında zıtlık mevcuttur. Diğer bir ifade ile gençler artık kendilerini, giderek daha az heteroseksüel olarak tanımlamakta ve farklı deneyimler yaşamaktadırlar. Ancak yine de, örneğin, kendisini heteroseksüel olarak tanımlayan bir kadının biseksüel olmasa bile lezbiyen ilişki deneyimi gizlenmektedir (Arnold, 26 Mayıs 2017). Bu durumda cinsiyet temelli normal cinsellik anlayışı muğlaktır. Sonuçta kimin nasıl bir deneyim yaşadığı, kendisi bunu itiraf etmediği sürece nasıl bilinebilir?

Öte yandan cinselliğin, üreme işlevinden ayrıldığı bir çağda yaşamaktayız. Binlerce yıldır prezervatif kullanılmakta; kürtaj, vajinal yıkama, geri çekilme ve kasıtlı düşük yapma gibi korunma ve gebelik önleyici yollara başvurulmaktadır. Üstelik yapay ve rahim-dışı

döllenme araştırmaları hayata geçtiğinde; cinsellik ve üreme arasındaki ilişki de sonlanacaktır (Somay, 2015, s.78). Günümüzde yapılan biyoteknoloji ve tıbbi çalışmalar hasebiyle bu konu artık ütopya olmaktan uzaktır. İnsan vücudunun dışında döllenmenin gerçekleşmesinin tasavvuru önceleri imkânsız gelirken; bu alanda yapılan bilimsel gelişmeler bunun mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu konuda, Izabela Cardoso ve Fernando Teixeira (BBC Reel, 8 şubat 2022), tarafından hazırlanan video içerikli haberde, “...*Ve kadınların artık doğum yapmak zorunda olmadığı potansiyel bir gelecekte, bunun toplumsal cinsiyet eşitliğı ve anne olmanın ne anlama geldiğine dair kavrayışlarımız üzerinde ne gibi toplumsal etkileri olabilir?*” sorularını gündeme getirmektedir. Bir başka haberde ise kadınların artık yirmi yıl içinde erkeksiz doğum yapabileceğinin -iki anne ile- mümkün olduğu yer almaktadır. Çinli bilim insanları, dişi farelerin birinden yarı kromozomlu embriyonik kök hücre olarak ve diğlerinden de yumurta olarak, fareler üzerinde yaptıkları deneylerde başarılı olmuşlardır (BBC News, 12 Ekim 2018).

Peki, ya kadınlar bir daha doğum yapamadıkları bir dünyada biyolojik annelik, annelik igüdüşü veyahut toplumsal cinsiyet rolleri nasıl açıklanabilir? Erkeksiz doğum yapabilmek, cinsiyetçiliğın aşılmasını ne kadar mümkün kılabilir? Böyle bir gelişme, kadını, doğumun\rahmin hem baskısından hem de bu gücü\statüyü kullanma olanağından koparacaktır. Aynı zamanda da annelik kavramında değişme ve dönüşmeye yol açabilecektir. Kaldı ki kadınların, bu gücün kendilerine sağladığı statü ve iktidar alanından vazgeçmeye ne kadar hazır olduğu sorusu düşündürücüdür. Üstelik cinselliğe dair verili kabul edilen norm ve değerler de sarsılacaktır. Ancak erkeksiz doğumu mümkün kılan bu yetinin\teknolojinin kadın tekelinde olması, cinsiyetiliğı açmak için bir çözüm olarak görünmemektedir.

Blank’e (2019, s.21-23) göre, normal cinsel, görecelidir. Heteroseksüel kadınlar ve erkekler arasında ‘uygun’ olduğu düşünölen duygusal, ekonomik, toplumsal ve cinsel çekicilik ve eylemler olduğuna yönelik bir ortak görüş var gibi görünse de bu genel göröntü, belirsizdir ve tarihte belli zamanlara göre de değişiklikler göstermektedir. Ancak modernleşme ile birlikte heteronormatif kurgu ve bu bağlamda Ezgi Sarıtaş’ın (2020, s.22-27) aktardığı üzere, cinselliğe dair söylemler költürlerarası etkileşim sonucunda farklı coğrafi ve költürler üzerinde etkisini göstermiştir. Modernleşme sürecinde, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında heteronormatifliğı irdeleyen Sarıtaş, Avrupa’nın cinsellik söylemlerinin,

şarkiyatçı anlatılar ile etkileşim içinde olmuş, Osmanlı cinsel modernliğini de şekillendirmiştir. Osmanlı eserleri kapsamında yapılan bir cinsel terminoloji araştırmasına göre, ‘üç cinsiyetin’ ve ‘iki tip cinselliğin’ söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Kadın, erkek ve oğlanların olduğu üç cinsiyet, kadın-erkek dikotomisinin olmadığına işaret etmektedir. Burada oğlanlar, cinsel olarak akışkandır ve kadınların yerine ikame edilmemektedir. Cinsellik ise homoseksüel ve heteroseksüel şeklindeki bir ayırmadan ziyade *aktif* (penetre etmek) ve *pasif* (penetre edilmek) şeklinde tanımlanmaktadır (İrvin Cemil, 2018). Bu durumda penetre edilenlerin kadınlar ve oğlanlar olması; modernite öncesi heteroseksüelliğin kavramsal bir karşılığı olmadığı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan aynı zamanda normal cinselliğin varlığı da -anneliğin tarihsel gelişimi ele alındığı gibi- kurumsallaşmış değildir.

Adrienne Rich’e (1995, s.42) göre, kurumsallaşmış annelik ve heteroseksüel ilişkinin tarihi, sürekli olarak ‘doğal ol ve rolünü oyna’ söylemini tekrarlar. Dolayısıyla annelik kurumu, salt olarak çocuklara katlanmak ve onlara bakım vermek ile özdeş değildir. Aynı zamanda heteroseksüel normların cinsel yaşamı belirlemesi ile özdeşdir. Her ikisi de bireyin seçimlerinin yaptığı veya bu seçimlerin engellendiği koşulları içerir. Bir kurum olarak gerçek olmasalar da, hayatımızın koşullarını şekillendirirler. Rich (Feminist Vesvese, 25 Temmuz 2019) şu soruyu sorar, “*Ya heteroseksüellik doğuştan gelen veya tek ‘normal’ cinsellik değilse?*”

Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence isimli makalesinde Rich (1980, s.632-638), kadınlar için ‘zorunlu heteroseksüelliğe’ yönelime dair feminist bir eleştirinin yeteri kadar yapılmadığını iddia eder. Annelik, cinsiyet rolleri, ilişkiler ve kadınlara yönelik toplumsal emirler ile ilgilenen feminist eleştiri; zorunlu heteroseksüelliği bir ‘kurum’ olarak incelememiş veyahut ‘tercih’ veya ‘doğuştan yönelim’ fikrini yalnızca dolaylı yoldan sorgulamıştır. Ancak Rich, kadının annelik etme meselesinin sıklıkla gündeme geldiğini ve buna, genellikle erkeklerin artan ebeveynlik rolünün cinsiyetler arasındaki düşmanlığı en aza indirgeyeceği ve kadınlar üzerindeki cinsel güç dengesizliğini eşitleyeceği görüşü eşlik etmiştir. Bu tartışmalarda O’na göre, eksik olan, kendisini doğalmış gibi dayatan ve iki kutuplu cinsiyet kurgusunu normalleştiren zorunlu heteroseksüelliğe değinilmemesidir. Kadın-erkek dikotomik ilişkiler, hâkim sınıfın ideolojisine göre belirlenmektedir. Ataerkil

sistem içinde heterokseksüel olmak, evlenmek ve ardından evliliğin doğal sonucu olan çocuk sahibi olmak normal karşılanmaktadır.

Evlenmek, modern toplumlarda kadın için statü sahibi olmaktır. Ancak mutlak statü kazanımı, kadının en saygın kimliği olan ‘annelik’ rolüne geçişi ile gerçekleşir. “*Küçük yaştan beri kadınlığı annelikle özdeş görecektir biçimde yetiştirilmiş kadınlar için anne olmak çok önemli bir statü değişikliğidir. Bu, kadının, konumu itibarıyla ‘gerçek’ bir kadın statüsüne yükselmesini sağlayan evlilikten bile önemlidir... Kadın artık hayatının ‘gerçek’ amacına ulaşmıştır,*” der Diana Gittins (2011, s.121). Bu noktada, birçok kadın artık birincil yaşam hedefi olarak anneliği ya ertelemektedir ya da anne olmayı tercih etmemektedir. Özellikle cinsel alanda bazı kadınlar, lezbiyen bir kimlik ve yaşam tarzı seçerek, bilinçli bir feminist direnişi açığa vurmuşlardır. Bazı feministler için ise heteroseksüel cinsellik ve annelik ilişkisi, doğum kontrol yöntemlerinin kullanımı ile gerçekleşecektir. Nitekim artan boşanmalar, evlilik dışı cinsellik, bekâr annelik ve bekâr bir yaşam tarzı; modern çekirdek aileye bir meydan okumadır (Ferguson, 1986, s.13).

Diğer yandan heteroseksüel olmak ya da homoseksüel olarak tanımlanmak; genellikle cinsel ‘yönelim’ olarak tanımlanır ve anormal kabul edilir. Yaraman’a (Sönmez, 9 Kasım 2020) göre, yönelim yerine ‘tercih’ kavramı kullanılmalıdır; zira cinsel yönelim terimi, simgesel şiddet örneğidir. Bu bakımdan bir mazeret niteliğinde olan ‘yönelim’, cinsiyetçi ve heteroseksist hegemonyaya tutunmaya çalışırken; ‘tercih’ meselesi, heteroseksist kurguyu aşmayı hedefleyen kişinin iradesini ve özgürlüğüne işaret etmektedir. Hâlbuki günümüzde homoseksüellerin bir kısmı hegemonik cinsiyet anlayışına eklenmektedir. Doğuştan homoseksüel olma anlayışına meydan okuyanlar, genellikle homofobik oldukları yönünde yargılanmaktadırlar. Cinsel yönelim, kavramsal olarak biyolojiye işaret etmektedir. Oysaki örneğin, *Sex and The City* oyuncusu Cynthia Nixon, 2012 yılında New York Times Magazine’ye verdiği bir röportajda, homoseksüelliğin kendisi için bir tercih olduğunu açıklamıştır. Bu durumda doğuştan homoseksüel olma fikri kabul edilirse, daha sonra hayatının bir döneminde eşcinsel bir ilişkiyi tercih edenleri hangi kategoride dâhil etmek gerekmektedir? Başlangıçta homoseksüelliğe neyin yol açtığı uzmanlar tarafından da açıklanamamıştır. Eğer ki heteroseksüelliğin bir inşa olduğu kabul edilirse, homoseksüelliği ve hatta *non-binary* bireyleri biyolojik verilerle açıklamak muğlaklaşmaktadır. Örneğin, bazı

erkekler, erkekler ile olan cinsellik deneyimlerine rağmen kendilerini heteroseksüel olarak tanımlayabilmektedir. Dolayısıyla doğuştan homoseksüel olma retoriği, bu noktada işlevsiz kalmaktadır (Ambrosino, 28 Haziran 2016).

Nihayetinde hem ikili cinsiyet kategorisi hem de heteroseksüelliğin normalleştirilmesi; Yaraman'ın (2020) da ifadesiyle, 'kader' değildir. Cinsiyete\toplumsal cinsiyete dair verili kabul edilen biyolojik ve kültürel veriler; şimdiye dek yapılan tartışmalarda ele alındığı üzere ataerkil sistem içinde cinsiyetçiliğin yeniden üretimine katkı sağlamaktadır. Kişinin kendisini heteroseksüel -ya da düzcinsel- olarak tanımlamasının tarihi dahi yakın geçmişe dayanmaktadır. Tezin üçüncü bölümünde tartışılacağı üzere gerek yardımsever cinsiyetçilik, gerek simgesel şiddet ve gerekse de cinsiyetçi ikiyüzlülük bağlamında irdelendiğinde, özellikle postmodernleşme ile birlikte cinsiyetçilik ve heteroseksizm örtük veya aleni biçimlerde yeniden üretilmektedir. Heteroseksüel cinsiyet kimliğine sahip birisinin ailesine veya topluma 'açılması' beklenmezken; eşcinsel birisinin kimliğini itiraf etmesinin beklenmesi dahi hem simgesel şiddet hem de cinsiyetçi ikiyüzlülük örneğidir. Neden kendisini heteroseksüel olarak tanımlamayan birisinin, neden homoseksüel olduğunu -toplumsal onay kaygısıyla- itiraf etmesi beklenir? Elbette ki kişinin cinsel kimliğini belirtmesinde veyahut açıklamasında bir sakınca yoktur. Burada sorun, normdan sapmanın yol açtığı toplumsal onay kaygısı ve beraberinde getirdiği bedellerdir.

Yüzyıl önce heteroseksüel olmanın ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kavram, genellikle 'karşı cinse karşı anormal cinsel arzuya sahip olma' şeklinde tanımlanmıştır. Yani, aynı cinsiyetten birine aşk veya cinsel arzu taşımak, anormal olarak addedilmektedir. Bu bakımdan Blank'ın (2019) da irdelediği üzere, 1900'lü yılların başına kadar heteroseksüellik diye bir şey yoktu. Aynı şekilde homoseksüellik diye bir şey de yoktu. İnsanların deneyimledikleri aşk veya cinsel davranışlar, elbette tanımlanmış, yasaklar konmuş ve kategorize edilmiştir. O halde değişen nedir? Fikirler ve kelimeler genellikle zamanın ürünleri olduğundan değişen, dildir. Heteroseksüelliğin icadı da dönemsel açıdan bakıldığında, orta sınıfın yükselişine denk gelmektedir. Bu ortamda 19. yüzyılın sonlarına doğru ahlaki yozlaşma, büyük şehirlerde bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Yozlaşma, sosyal Darwinizme aykırı kabul edilmiştir; zira üreme için cinsellik, türün devamlılığı için kritik önemdedir (Ambrosino, 16 Mart 2017). Annelik üzerine klinik bulgularını

değerlendiren Welldon (2001, s.186) son olarak ekler, “*Bir annenin gücünü asla küçümsemeyin.*” Peki, cinsellikten ziyade cinsiyetin reddedilmesiyle kadınlar, annelik kimliğinden ve onun toplumsal, sosyal, ekonomik sermayesinden vazgeçmeyi kabul eder mi? Yeniden sormak gerekirse, annelik gönüllü bir tercih olabilir mi yoksa bir zorunluluk mudur?

Sonuç olarak tezin son bölümünde ‘cinsiyetçi hegemonya’ başlığı altında ele alınan kavramlar; anneliğin tarihsel, toplumsal, psikoloji, feminizm ve tüketim toplumu ile ilişkisi temelinde sorunsallaştırılan toplumsal cinsiyet ve cinsiyetçiliğin eleştirisi konusuna bilimsel açıklamalar sağlayacaktır. Çalışmanın devamında da üzerinde durulacağı üzere, cinsiyetçi hegemonya bağlamında ötekileştirilmenin yeniden üretimi, çoğu zaman örtük\gönüllü bir istek ile gerçekleşir. Böylece statü kazanımı, ayrıcalık talebi, ekonomik ve toplumsal anlamda beklentiler, tüketim, çocuğu geleceğe yatırım olarak görme gibi istekler kadınlık kimliğinin, çocuk arzusu ile perçinlenerek annelik kimliğine kısıtılması; bu vesileyle de toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimini mümkün kılar. Bu amaçla incelenecek kavram seti; *çelişik duygulu cinsiyetçilik, eril tahakküm, örtük taraflılık ve cinsiyetçi ikiyüzlülük* kavramlarıdır. Bu kavramlar, derinlemesine görüşmeler üzerinden gönüllü çocuksuzluğun tartışıldığı alan araştırmasıyla bir arada ele alınmış; tutum ve davranış ilişkisi üzerinden annelik ve çocuksuzluğa dair durum tespiti yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİNSİYETÇİ HEGEMONYA

I. CİNSİYETÇİ HEGEMONYA

Çelişik duygulu cinsiyetçilik, eril tahakküm, örtük taraflılık ve cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramları, cinsiyetçi hegemonyanın yeniden üretimini anlaşılır kılan önemli bilimsel kavramlardır. Bu başlık altında cinsiyetçi hegemonyanın yeniden üretiminin nasıl mümkün olduğunu açıklayan bu kavramlar, yürütülen alan araştırması ile bir arada ele alınmıştır.

Moderniteyle birlikte, özel ve kamusal alan yeniden inşa edilirken; daha sonra postmodernitenin, moderniteye bir proje olduğu yönündeki eleştirileri olmuştur. Böylece ataerkillik, cinsiyetçilik ve heteroseksizm hem meşrulaşmış hem de birinci ve ikinci dalga kadın hareketinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu kapsamda özellikle ‘kadını erkeğe eşitleme’ hedefi ve postmodern feminizmin ‘farklılık’ vurgusu; kadın-erkek dikotomik söylemini değiştirmemiş; aksine pekiştirmiştir. Kadınların farklılıkları ile var olabileceği söylemi ile esasen toplumsal cinsiyetin biyolojik ve kültürel olarak inşa edilmesinin cinsiyetçiliği üzerinde durulmamıştır. Yani cinsiyetçi\ayrımcı sıfatların cinsiyete göre olmayabileceği iddia edilmiştir. Ancak, kadın-erkek cinsiyetleri temelinde ‘sözde’ eşitlik söylemi, başka bir deyişle cinsiyetlerin eşitliği söylemi, hegemoniktir (Yaraman, 2020, s.44-47). Bu tez kapsamında da üzerinde durulan feminizmin -görünürde muhalafetin- kadın kimliğini yüceltmesi ve annelik rolüne üstünlük atfetmesi; hem ataerki sistemi hem cinsiyetçiliği hem de heteroseksizmi yeniden üretmektedir. Postmodern çağda çocuk sayısının düşmesine koşut olarak annenin duygusal ve deneyimsel rolünün artması bu bağlamda değerlendirilebilir; zira annelik kavramı kutsallaştırılarak fedakâr, duygusal, kendinden vazgeçen, bakım veren, özverili sıfatlarla övülür ve anneliğin, kadınlık kimliğinin en önemli aşaması olduğu düşünülür. Bu durumda çoğu zaman ikiyüzlülükle övülen, iltifat edilen ve yüceltilen annelik, kadının birincil rolü olarak kadın yaşamının merkezinde yer almaya devam eder. Bu açıdan annelik kavramına dair norm ve değerler; anneliğin eleştirisini mümkün kılmamaktadır. Simgesel şiddet ve cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramlarına referansla

annelik, kadınlık kimliğinin doğal\eşsiz\ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanırken; her kadının annelik içgüdüüne haiz olduğu yönündeki düşünce de kadın hayatına geri dönmüştür. Biyolojik olarak doğurganlığa -rahim gücü- sahip olmak, her kadının çocuk sahibi olmak zorunda olduğu bir önyargıyı yeniden üreterek, anne olmamayı seçen kadınların tercihini görünmez kılmaktadır. Peki, toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyetçiliğe dair fikirlerimiz, daima baskıcı\olumsuz varsayımlara mı dayanır? Bireysel söylemler ve eylemler, her zaman bilinçdışı tutum ve kalıp yargıların\yargılarımızın dışı vurumu mudur? Tutum ve davranış arasındaki çelişkilerin gönüllülükle sürdürülmesi ile yüzleşebilir miyiz? Tezin bu kısmında, bu ve benzer sorular tartışılacaktır. Annelik kavramı üzerine şimdiye dek yapılan geleneksel toplumdaki; modern ve postmodern topluma tarihsel, toplumsal, psikolojik değerlendirmeler ve bunlarla iç içe gelişen anneliğin feminizm ve tüketim toplumu ile ilişkisi bağlamında ortadan kalktığı düşünülen cinsiyetçilik üzerine üretilen kavramlar üzerinde durulacaktır.

A. Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik

Ataerkil sistem içinde kadınlık kimliğinin ve rollerinin toplumsal olarak öğrenilmesi; cinsiyetçilik neticesinde kadın-erkek cinsiyetlerini içeren dikotomik kurguyu tanımlayan kalıp yargıları ortaya çıkarır. Bireyin tutum ve davranışları arasındaki cinsiyetçi olduğu fark edilmeyen çelişkiler; cinsiyetçi stereotipleri üretir ve yeniden üretir. Toplumsal cinsiyetin yeniden üretimi bağlamında geleneksel annelik rolünün benimsenmesi hem anneliğin yüceltilmesi hem de çocuk sayısının düşmesine rağmen annenin duygusal, deneyimsel ve sosyal sorumluluklarının giderek artması; ataerkil sisteme gönüllü ya da gönülsüz eklemlenme ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla hegemonik anneliğe dair kalıp yargılar pekiştirilirken; anneliğe dair norm ve değerler ile cinsiyetçi hegemonya, bilinçli\bilinçsiz ya da gönüllü\gönülsüz yüceltilmektedir.

Bu bağlamda tezin bu kısmında ele alınacak olan ve Peter Glick ve Susan T. Fiske tarafından kavramsallaştırılan Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik (*Ambivalent Sexism*) kavramı, yazarlar tarafından 1996 yılında geliştirilen ölçek (Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği-ÇDCÖ) ile birlikte literatüre kazandırılmıştır. Bu kavrama göre, ‘düşmanca cinsiyetçilik’ (*hostile sexism*) ve ‘yardımsever cinsiyetçilik’ (*benevolent sexism*) olacak şekilde iki ayrı

cinsiyetçilik türü vardır: Düşmanca cinsiyetçilik, cinsiyetçiliğin aleni hali olmakla birlikte herkes tarafından görünen, anlaşılan ve hissedilen türüdür. Yardımsever cinsiyetçilik ise düşmanca cinsiyetçilik boyutundan farklı olarak cinsiyetçiliğin sinsi\gizli\anlaşılamayan\hissedilmeyen türüdür. Bu anlamda her iki cinsiyetçilik boyutunun temelinde *paternalizm* (koruyuculuk, babacanlık), *cinsiyetler arası farklılaştırma* ve *heteroseksüellik* yer almaktadır. Cinsiyetçiliğin her iki boyutu birbirine zıt olarak konumlanmış gibi görünse de esasen birbirlerini tamamlayacak biçimde iç içedirler. Düşmanca cinsiyetçilikte paternalizm; baskın koruyuculuk, kadını yönetme, kontrol altına alma ve kadın üzerinde hâkimiyet kurma şeklindeki erkek egemenliğini ifade eder. Cinsiyetler arası farklılaştırma; erkek ile kadın arasında var olduğu düşünülen farklar konusunda erkeği yüceltirken, kadını, değersizleştirir. Heteroseksüel yakınlık ise kadını, cinselliğin bir nesnesi olarak görür ve kadının cinselliğini bir ‘silah’ olarak kullanması yönündeki endişeyi içerir (Sakallı-Uğurlu, 2003, s.8; Fiske ve Glick, 1996, s.491-494). Dolayısıyla düşmanca cinsiyetçiliğe göre, temelde her iki cinsiyetin birbirinden farklı olduğu ve erkeğin, kadın cinsiyetine kıyasla daha güçlü\değerli\üstün olduğu anlaşılmaktadır.

Ataerkil sistem içinde yardımsever cinsiyetçilik ise düşmanca cinsiyetçilikten farklı olarak, cinsiyetçiliğin olumlu\pozitif\arzu edilen boyutunu içerir. Esasen kadının bir erkek tarafından korunması, çoğu zaman kadınlar tarafından istenilen ve arzu edilen bir durum olabilmektedir; zira kadınlar cinsiyetçiliğin bu boyutunu olumsuz karşılamamaktadır. Cinsiyetler arası farklılaştırma; geleneksel rolleri ve davranışları cinsiyetlere göre dağıtarak kadın-erkek dikotomik kurgusunu besler. Başka bir deyişle, zayıf olduğu gerekçesiyle kadına yardım edilmesi, kadının korunması ve desteklenmesi gerektiği anlayışını içerir. Böylelikle de kadın bir eş, anne ve sevgili olarak yüceltilir. Dolayısıyla örneğin, erkekler dışarıda çalışmalıdır; kadınlar da evde çalışmalıdır gibi tamamlayıcı roller, bu boyuta dâhildir. Diğer yandan söz konusu anlayış, heteroseksüel yakınlığı ‘üreme’ ve ‘cinsellik’ ihtiyaçları çerçevesinde tanımlar (Fiske ve Glick, 1996, s.493; Alptekin, 2014, s.205). Bu durumda düşmanca ve yardımsever cinsiyetçiliğin bir arada olması; tutum ve davranış arasında çelişkiler ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifade ile çelişik duygulu cinsiyetçilik, bireyin, ‘zihinsel olarak çelişkili’ olmasından ziyade yardımsever ve düşmanca tutumların birbirini tamamlaması ve güçlendirmesidir. Dolayısıyla her iki tutumun ortak amacı; geleneksel toplumsal cinsiyet statükosunu sürdürmektir (Glick ve Fiske, 2011, s.532). Bu açıdan her iki

cinsiyetçilik türü, kadınların tutumu konusunda farklılıklar taşısa da ortak varsayımları vardır: Her ikisi de geleneksel cinsiyet rollerini içerir ve ataerkil toplumsal yapıyı hem onaylamaya hem de sürdürmeye hizmet eder (Glick ve Fiske, 1997, s.121).

Fiske ve Glick tarafından geliştirilen ÇDCÖ ölçeği, birçok çalışmada kullanılmıştır ve bu çalışmalarda elde edilen veriler, sonuçları bakımından birbirlerini desteklemektedir. Selçuk Üniversite'sinde, toplamda 217 öğrenciyle çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçeği kullanılarak yapılan alan araştırmasında elde edilen bulgulara göre, erkekler, düşmanca cinsiyetçilik grubunu oluşturan anlatımlara daha yüksek seviyede katıldığı görülürken; kız öğrencilerin ise yardımsever cinsiyetçilik grubundaki anlatımlara daha yüksek seviyede katılım gösterdiği anlaşılmıştır (Alptekin, 2014, s.209). Bu ölçeğin kullanıldığı diğer bir araştırma da 2018 yılında Türkiye geneli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nda (SYDV) yürütülen araştırmadır. Sonuçlara göre, katılımcıların, belirli amaçlara göre yardımsever cinsiyetçiliğe dair algıları düşmanca cinsiyetçiliğe dair algılarına oranla daha yüksek düzeydedir (Danış ve diğerleri, 2020, s.147). Başka bir araştırma ise Cumhuriyet Üniversitesi'nde 422 öğrenci ile yapılan araştırmadır. Bu araştırmanın bulgularına göre, kız ve erkek öğrencilerin birbirlerine karşı beslemiş oldukları çelişik duygular, ortalamanın üzerindedir. Erkeklerde ise bu oranın kızlara oranla daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak da kızların, düşmanca cinsiyetçiliğe erkeklerden daha fazla tepki verdiği ancak yardımsever cinsiyetçiliği olumlu algıladıkları ortaya çıkmıştır (Ayan, 2014, s.147). Benzer şekilde New York'ta, 100 kadın katılımcı ile yapılan araştırma bulgularına göre, düşmanca cinsiyetçilik ve yardımsever cinsiyetçilik arasındaki ayrım konusunda kadınların, tam olarak farkında olmadıkları ortaya çıkmıştır (Kilianski ve Rudman, 1998, s.349). Dolayısıyla bilimsel araştırmalardan da görüleceği üzere özellikle kadınlar, yardımsever cinsiyetçiliğe olumlu bakmakta; çoğu zaman düşmanca ve yardımsever cinsiyetçilik arasındaki bağlantıyı anlamama eğilimi içinde çelişik tutum ve davranış sergilemektedirler. Bu durumda cinsiyetçiliğin ortadan kaldırılmasına ilişkin mücadele için çelişik duygulu cinsiyetçilik, deşifre edilmelidir. 'Geleneksel-eşitlikçi' boyut, çelişik duygulu cinsiyetçilik ile ilişkilidir ve her iki cinsiyetçilik türüne dair inançlar, aslında kadınların rollerine dair geleneksel tutumları açıkça temsil etmektedir (Glick ve Fiske, 1997, s.123).

Peki, kadınlar neden yardımsever cinsiyetçiliğe karşı pozitif tutum sergiler? Tümüyle kadınların cinsiyetçi erkeklerden hoşlandığı yönündeki savdan ziyade bu tutumun altında yatan bilişsel süreçlerin henüz tam anlaşılamadığı ve çoğunlukla bireyin davranışlarına göre bir sonuca\çıkarıma ulaşılabildiği söylenebilir. İlk olasılık, kadınların, genellikle pozitif tutumlar ile düşmanca cinsiyetçi tutumların bir arada olduğunun farkında olmadan, yardımsever cinsiyetçi erkeklerle ilgi duymalarıdır. Yani bir erkeğin, kadınlara karşı tutumu ne kadar iyiye, o kadar az düşmanlık besler inancı hâkim olabilir. İkinci olasılık, kadınların, erkeklerde belirli bir dereceye kadar düşmanca cinsiyetçiliği, -yardımsever cinsiyetçilik ile dengelendiği sürece- bilinçli olarak kabul etmeleridir. Örneğin, evlilik gibi geleneksel hedefleri olan kadınlar, kendi kişisel arzuları için bu duruma göz yumabilirler. Son olasılık ise kadınların, özellikle düşmanca cinsiyetçiliği desteklemeyen yardımsever cinsiyetçi erkekleri çekici bulmalarıdır (Bohner ve diğerleri, 2010, s.569; Kilianski ve Rudman, 1998, s.336-338). Böylece bir erkeğin söylemleri\ifadeleri düşmanca cinsiyetçiliği eleştirir nitelikteyse, kadınlar tarafından ilgi çekici olabilmektedir.

The “True” Romantic: Benevolent Sexism and Paternalistic Chivalry adlı bir araştırma, koruyucu cinsiyetçiliğin totolojik olduğunu; kibar davranma ve erkeklerin kur yapma sırasında tüm ‘işleri’ üstlenmesi gibi durumlarda ise kadınların daha pasif bir rol oynadığını tespit etmiştir. 54 erkek ve 88 kadın ile Kent Üniversitesi’nde (*University of Kent*) yapılan araştırmada, kadın-erkek ilişkileri söz konusu olduğunda yardımsever cinsiyetçilik algısı yüksek olan bireylerin, gücü elinde tutan erkeğin baskın olduğu ilişki biçimini tercih ettiğini ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, flört aşamasında yemek yenecek yerin kararının erkek tarafından verildiği; ilk buluşmada kadının hesap ödemediği; randevuda erkeğin kadının sandalyesini çektiği veya seks için ilk adımın erkeğin attığı ilişkiler tercih edilmektedir (Viki ve diğerleri, 2003, s.536-537). Bir başka çalışmada ise kadınların ‘ilişki güvenliği’ ihtiyacının; yine kadınların yardımsever cinsiyetçiliği destekleyen erkekleri çekici bulmasında merkezi rol oynadığını ortaya koymuştur. Araştırmada, bağlanma kaygısı ve güvenlik ihtiyacının yüksek düzeyde olduğu kadınların; erkeklerin, kadınlara saygı duyması; kadınları koruması ve yardımsever cinsiyetçilik boyutuna dâhil edilebilecek rolleri üstlenmesini, kalıcı bir ilişki güvenliği için tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Cross ve Overall, 2018, s.336-343).

Tuğçe Ellialtı-Köse'nin (2012, s.371-376), *Evlilik Öncesi Cinsellik, Bekâret ve Beden Disiplini: Kadınların "Aşk" Üzerinden Cinsel Ahlak Mücadelesi* isimli makalesi, bulguları itibariyle yardımsever cinsiyetçiliğe önemli bir örnektir. 1980 sonrası kültürel, ekonomik ve toplumsal değişmeden yola çıkan Ellialtı-Köse; bu değişimlerin cinsellik ve cinsiyet nezdinde de görünür olduğunu\olabileceğini Michel Foucault'un düşün dünyasını odağa alarak yaptığı saha çalışması ile ortaya koymuştur. Saha çalışması; 2008-2010 yılında üniversite eğitimi almış, kendini cinsel olarak özgürleşmiş olarak gören, heteroseksüel olarak tanımlayan ve sosyo-ekonomik açıdan avantajlı gören 21-28 yaşları arasında 35 bekâr kadın ile yapılmıştır. Bu örneklemdeki kadınların evlilik öncesi cinselliğe yönelik fikirlerinde daha açık olabileceği ve toplumun bu yöndeki baskılarına karşı çıkacakları hipotezinden yola çıkan Ellialtı-Köse; katılımcıların, açıkça cinsel olarak özgür olduklarını ifade ettiklerini aktarmıştır. Ne var ki katılımcılar, cinsel özgürlüklerini uzun zaman vadeden, adanmış ve âşık oldukları erkekler ile yaşadıklarını belirtmişlerdir. Başka bir ifade ile araştırma bulgularında kadınların, postmodern çağdaş ilişkiye dair tutumları değişmiş olsa da cinsellik deneyimleri; karşılarında bir süredir romantik bir aşk yaşadıkları ve güven duydukları erkekler varsa mümkün olduğu anlaşılmıştır. Bu açıdan katılımcılar, 'rastgele' bir ilişki yaşayan 'hafif kız' etiketinden kaçınarak; aşk üzerinden cinsel ahlak anlayışlarını meşrulaştırmışlardır.

Söz konusu araştırmada 'cinselliğin' romantik aşk temelinde meşrulaştırılmasını, Cinsellik Üzerine Toplumsal Fragmanlar isimli kitabında değerlendiren Emre Caner (2015, s.33) 'e göre:

Aslında bekâret ile namusun böylesi bir ayırtırmaya tabi tutulması toplumsal cinsiyet algısı adına çok önemli epistemik bir eşiktir. Hatta bu durumun geleneksel ahlaka karşı zafer kazanmış bir başkaldırı olduğu bile iddia edilebilir. Bu anlamda günümüz modern kadını, cinsellik konusunda birkaç kuşak öncesinde filizlenen devrimci dönüşümün sürdürücüsü olarak görmek mümkündür. Ama yine de bu özgürlüğün kapsamında hiçbir kısıtlayıcı dinamiğin kalmadığını iddia etmek yanlıştır.

Araştırmadan anlaşılaacağı üzere kadınlar, romantik bir aşk temelinde heteroseksüel yakınlığı isteyerek ya da istemeyerek tercih etmişlerdir. Bu anlamda günü birlik haz odaklı ilişkiler ya erkeklere ya da hafif kızlara mahsus görülmektedir. Üstelik cinsellik deneyimi gibi bu tarz beklentilerin ve isteklerin hem bir randevuda hem de ilişki içinde olması gerektiği

yönündeki inanç, oldukça yaygındır. Bu durumda kadınların erkeklere bağımlı olmaları ve erkeklere kıyasla daha ‘zayıf’ cinsiyet olduğu yönündeki algı, yardımsever cinsiyetçi tutum ve davranışlara dair geleneksel varsayımlara dayanır. Buradan hareketle yardımsever cinsiyetçilik boyutunun esasen cinsiyetçiliğin sinsi ve pozitif bir türü olduğu ve bu cinsiyetçilik türünde erkeğin korumacı olduğu; hatta kadını, bir arzu nesnesi olarak konumlandığı ve övgü/iltifat yoluyla yücelttiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kadının doğurganlığı da yüceltilerek, geleneksel cinsiyet rolleri meşrulaştırılmaktadır. Örneğin, ‘Doğum kadın vücuduna iyi gelir’, ‘Sağlıklı vücuda sahip bir kadın doğurgandır’ veya ‘Doğum sonrası kadının vücudu yenilenir’ gibi söylemler; övgü kisvesi altında kadının bedeninin doğurganlığının üreme gücünün eşsizliğine vurgu yapar. Çocuk sahibi olmanın aileye huzur, neşe, mutluluk ve bereket getireceği inancı da yardımsever cinsiyetçiliğe verilecek başka bir örnektir.

Diğer yandan yardımsever cinsiyetçilik boyutuna dair tutum, feminist söylemin de içinde yer almış ve özellikle ikinci dalga kadın hareketinin ‘fark’ vurgusuyla, kadının dışıl özelliklerine üstünlük addedilmiştir. Böylelikle de yardımsever cinsiyetçilik, feminist söylem tarafından dahi kabul görmüş ve çocuk ‘üreten’ kadın bedeni, eşsiz olarak addedilmiştir. Gebeliğin her ayına özel bedene yapışan kıyafetlerin⁴¹ tercih edilerek, gebeliğin kamusal alanda sürekli olarak ilan edilmesi/duyurulması bu anlamda düşünülebilir, çünkü kadın, bedeninin gücünü ispatlamaktadır. Tüketim toplumu ile de ilişkili olarak doğumun yüceltilmesi ve çocuğun metalaştırılması, gebe kadının aşermelerinden çeşitli isteklerine ve eşinden/çevresinden beklentilerinin karşılanmasına varana dek, onaylanır. Çocuk sayısının düşmesine koşut olarak annenin duygusal ve deneyimsel etkisinin artması da yardımsever cinsiyetçilik bağlamında özellikle kadının esnek çalışma saatleri olan -eve erkek bakar- işlere yönelmesiyle bir arada düşünülebilir. Esnek, düşük gelirli ve güvencesiz işlerde çalışma şekli,

⁴¹ Hamile kıyafetlerinin tercihi; kadının yaşam şekli, kişisel deneyimleri ve kültürel sermayesine göre farklılıklar göstermektedir. Ancak Antik Çağlardan günümüze değin hamile kıyafetlerine dair moda algısı sürekli olarak değişmiş; bir dönem kadınlar geniş ve esnek kıyafetler giyerken, günümüzde dar ve sıkı kıyafetler tercih edilir olmuştur. Özellikle 1990’lı yıllar ile birlikte feminizmin, kendi bedeninin üzerinde söz hakkı olma fikri, hamile kıyafetleri moda algısında etkili olmuş ve gebeliği gizleyen kıyafetlerin kullanımı son bulmuştur (Günbulut, 2016, s.30-49). Örnek olarak, televizyon ekranlarına yansıyan hamile ünlülerin göbeği açık kıyafetleri tercih etmeleri söylenebilir. Dünyaca ünlü şarkıcı Rihanna’nın, havanın soğuk olmasına rağmen Paris Moda Haftası’ndaki bir defilede göbeği açıkta bırakan içgösterir bir elbise giymesi, oldukça konuşuldu. Önceleri hamileliğini gizleyen Rihanna; büyüyen ve belirginleşen karnını, böyle bir tarz kıyafet ile ilan etmeyi tercih etmiştir (NTV, 2 Mart 2022). Bu tarz kıyafetler, bir kazanım olarak ‘özgürlük’ şeklinde addedilse de; temelde -anneliği ile gurur duyma anlamında- anne ol(a)mayanlar için bir baskı, eksik hissettirme ve ezici bir üstünlüğün ifadesidir.

geç kapitalizmin krizlerine bir çözümdür, çünkü çocuk sayısının azalmasıyla evdeki boş zaman, bu tarz işlerle giderilmek istenmektedir (Yaraman, 2020, s.57).

Bu çerçevede düşmanca ve yardımsever cinsiyetçi inançlar; kadınların rollerine yönelik geleneksel tutumları açıkça temsil etmektedir. Bir başka örnek ise çocuk sahibi boşanan çiftler söz konusu olduğunda, çocuğun\çocukların velayetinin sorgusuz sualsiz anneye verilmesidir. Annelik statüsü; çocuk bakımı ve çocuğu yetiştirmenin birincil sorumluluğunu taşımaktadır ki bu yükümlülük, çoğu zaman ‘modern annenin’ duyarlılığı ile gönüllü olarak kabul görmektedir. ‘Önce ben’ yerine ve hatta her şeyden önce çocuk gelmektedir ve modern yeni anne, her anlamda çocuğuna yetebildir. Bu durumda çocuk bakımı konusunda övgüyle söz edilen eşin\erkeğin ‘yardımı’ dahi, hegemoniktir; çocuk bakımı özünde annenin işidir, erkek ise bu işi yapmaya razı olmuştur.

B. Eril Tahakküm

Pierre Bourdieu tarafından geliştirilen Eril Tahakküm (*La Domination Masculine*) kavramı, Glick ve Fiske’nin 1996 yılında kavramsallaştırdığı yardımsever cinsiyetçilik kavramına benzer nitelikler taşımaktadır. İtaat-tahakküm ilişkilerinin gizli\hissedilmeyen\ fark edilmeyen\edilemeyen yönünü ifade eden ‘simgesel şiddet’ (*la violence symbolique*), Bourdieu’nün, kavramsal ve kuramsal çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Bu şiddet türü; sözlü, ekonomik, fiziksel veyahut psikolojik şiddetten farklı olarak kurbanlarınca hissedilmez; hatta saf simgesel kanallarla uygulanır ve kurbanın rızasını da çevreler (Bourdieu, 2018: 11-12). Arendt’e (2018, s.57-63) göre, ‘şiddet’ kavramı, iktidar ve şiddetin iç içe geçmesi olsa da bütünüyle bu kavramların, birbirleriyle aynı olduğu anlamına gelmez. Ona göre, şiddet, tabiatı gereği araçsaldır. Bu çerçevede esasen Bourdieu, Arendt’in şiddet tanımından farklı bir şiddet tanımı ortaya koyar. Tanımı gereği simgesel şiddet kavramı; bireylerin kendi rızasıyla onları belirleme, düzene koyma ve sınırlama şeklinde içeriklere sahiptir (Özsöz, 2014, s.290).

Bourdieu'ye (2018: ss.11-12) göre, simgesel şiddet:

Yumuşak, kurbanlarınca bile hissedilmeyen ve görülmeyen, çoğunlukla iletişimin ve tanınmanın veya daha kesin olarak tanımamanın, kabullenmenin veya hatta, hissetmenin saf sembolik kanallarıyla uygulanan şiddet. Olağandışı ölçüde olağan olan bu toplumsal ilişki böylece, tahakküm eden kadar edilenin de tanıdığı ve kabullendiği bir sembolik ilke adına uygulanan tahakkümün mantığını yakalamamız için paha biçilemez bir fırsat sunmaktadır...

Bourdieu'ye (2015, s.35) göre, aileler, “Kendi toplumsal varlığını, tüm güçleri ve ayrıcalıklarıyla sürdürme eğiliminin harekete geçirdiği bileşik gövdelerdir.” Bu bağlamda eğitim, doğurganlık ve evlilik stratejileri vb. yeniden üretim stratejilerinin kökeni söz konusu eğilim tarafından oluşmaktadır. Söz konusu merciler nesnel olarak düzenlenmektedir ve ortak özellikleri ise bilinçdışı yapılar üzerindeki simgesel etkileri ve ‘simgesel sermayenin’⁴² varlığıyla ilişkilidir. Bu dolayısıyla eril tahakküm kavramı, salt olarak karşı cins üzerinde ürettiği tahakküm, itaat ve mağduriyet ile sınırlandırılmamalıdır; zira simgesel şiddet, eril imtiyazdan yararlanan ve itaat eden tarafından da meşru görülür. Bourdieu, simgesel şiddet kavramı bağlamında ezen-ezilen ilişkileri içinde eril imtiyazcı düşüncüyü tümüyle eleştirir (Köse, 2016, s.175-176).

Yaraman'a (2019, s.7) göre simgesel şiddet:

...Tüm ezen-ezilen ilişkileri için, tahakkümün gizli\içkin bir düğümüdür ve ezilenlerin, kendilerinin ezilmelerini pekiştiren pratik ve düşünceleri gönüllülükle yeniden üretmeleri anlamını taşır; tehlikesi, mağduru açısından bile meşruiyetinde, hatta fark edilmemesinde yatar. Dolayısıyla açık\düşmanca tahakküm ilişkilerine karşı çıkmak nispeten daha kolayken ve bu bağlamda önemli yol kat edilmişken; örtük\sinsi simgesel şiddet aracılığıyla tahakküm güçlenerek varlığını sürdürür. Açık baskı itaatle yürür; hegemonya ise ikna ile tabiiyet oluşturur.

Birey, toplum içinde bir şekilde simgesel şiddete maruz kalabilir veya bir başkasını maruz bırakabilir ancak farkına varılmayan bu şiddet türü, oldukça zor kavranır. Simgesel

⁴² Bourdieu, dört sermaye türünden söz eder. İlki iktisadi sermayedir ve para ve mülkü içerir. İkincisi kültürel sermayedir ve eğitim, kültürel mallar ve hizmetleri içerir. Üçüncüsü sosyal sermayedir ve ilişki ağları ve tanışıklıkları içerir. Sonuncusu ise simgesel sermayedir ve meşruluğu içerir (Swartz, 2011, s.110).

şiddet, mağdur tarafından da meşruiyetini sağlar ve böylelikle cinsiyetçi hegemonyanın ‘rıza’ ve ‘gönüllülük’ ile yeniden üretimini sağlar. Kadınların kendilerinden yaşça büyük olan erkekler ile -ekonomik, sosyal ve kültürel kaygılar nedeniyle- birlikte olmak istemeleri ve diğer yandan da erkeklerin kendilerinden yaşça daha genç kadınlar ile birliktelik yaşamak istemeleri simgesel şiddet örneğidir. Kadının genç olması, onun doğurganlığının garantisidir; erkeğin yaşça büyük olması ise onun, daha olgun ve tecrübeli bir baba adayı olması anlamına gelmesi bakımından arzu edilen bir durumdur. Bu açıdan kadının gençliği övülürken ve güzellik-gençlik değerleri normalleştirilirken; bu durumun ters yüz edilmesi -yaşlı kadın, genç erkek ilişkisi- gülünç ve anormal karşılanmaktadır. Hegemonik ataerkil sistem, tüketim odaklı olarak gençlik/güzellik normu üzerine inşa edilmiştir. Bu durumda genç olmak, ideal anne olma yaşı bağlamında (20-30 yaş)⁴³ avantaj görülür. Kadın, hem sağlıklı yumurtalıklara sahip olacaktır hem çocuğuna bakabilecek/yetebilecek genç bir anne olacaktır hem de birden fazla çocuk doğurabilecektir.

O halde simgesel şiddet bağlamında hegemonik annelik anlayışı nasıl düşünülebilir? Bariz örneklerden biri 2010 yılında İtalyan bir milletvekili olan Licia Ronzulli’nin, Strazburg’daki Avrupa Parlemantosuna kucığında çocuğuyla katılmasıdır. Ronzulli, konuşmak için söz aldığı anda, salondakiler tarafından alkışlanmıştır (BBC News Türkçe, 23 Eylül 2010). Bir başka örnek ise Kenya’da, Zuleika Hassan isimli bir milletvekilinin beş aylık bebeğiyle parlamentoya gelmesidir. Hassan, yabancıların parlamentoya girmesinin yasak olması gerekçesiyle salondan atılmış ve bu nedenle kadın milletvekilleri, bu kararı protesto ederek oturumu terk etmişlerdir. Bazı erkek milletvekilleri, Hassan’a karşı tepki gösterirken; Hassan, “*Parlamentoda daha fazla kadın milletvekili olması isteniyorsa meclisin ailelere uygun bir yer haline getirilmesi gerekir. Meclis’te kreş olsaydı, bebeğimi getirmezdim,*” demiştir (BBC News Türkçe, 8 Ağustos 2019). Benzer iki olayın sonuçları her ne kadar farklı olsa da burada üzerinde durulması gereken nokta, bir annenin, bebeğini, kamusal alanda çalıştığı yere getirmesi normal tepkiler alırken; aynı durumu ters yüz ettiğimizde, bu durumun erkek bir milletvekili için söz konusu olmayışıdır. Diğer bir deyişle annenin, çocuk bakımının

⁴³ Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK, 25 Şubat 2021), *Evlenme ve Boşanma İstatistiklerine* göre, ortalama ilk evlilik yaşı 2020 yılında artmıştır. 2020 yılında erkeklerde bu oran 27,9; kadınlarda ise 25,1’dir. Bu oranlar 2001 yılında erkeklerde 26,7 ve kadınlarda 22,7 iken; 2010 yılında erkeklerde 27,0 ve kadınlarda 23,7’dir. 2019 yılında ise erkeklerde ilk evlilik yaşı 27,9 ve kadınlarda 25,0’dır. Bu açıdan bakıldığında erkeklerin ilk evlenme yaşı, genellikle kadınların ilk evlilik yaşından fazla olmuştur.

birincil sorumlusu olduğu düşünöldüğünden, kriz anında çocuğun sorumluluğu -varsa- partnerinde değıl, kendisindedir. Üstelik bu sorumluluğu yerine getirmesi diğeri insanlar tarafından övölür, alkışlanır, olağan ve olumlu karşılanır ve esasen mağdur, uğradığı simgesel şiddetin farkına varmak bir yana, bu durumdan gurur duyar.

Düşünömsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar isimli eserinde Bourdieu (2014, s.171) şu sözleri aktarır:

Eril tahakküm her şeyden önce erkek düzeninin gerekçelendirme gerektirmeyecek denli derinde kök saldiğini gösteriyor. Kendisini olağan, evrensel olarak dayatıyor. Bu düzen bir yandan zaman ile mekânın toplumsal örgütlenmesinde ve cinsler arası işbölümünde ifade edildiğı şekliyle toplumsal yapılar, diğeri yandan bedenlerde, zihinlerde kazılı bilişsel yapılar arasında kurulan neredeyse kusursuz ve doğrudan uyum sürecinde son derece doğal kabul edilir. Aslında ezilenler, yani kadınlar, toplumsal ve doğal dünyanın her nesnesine, özellikle içinde yer aldıkları tahakküm bağıntısına, ayrıca bu bağıntının gerçekleştiğı kişilere, üzerinde düşünölmeven düşünce şemalarını uygularlar.

Bu kapsamda eril tahakküm; simgesel şiddetin irade ve bilinç kontrolünün dışında doğallaştırılması, tahakkümün bedenselleştirilmesidir. Dolayısıyla kadınlar, simgesel işlevleri söz konusu olduğunda; erkek ideale uyarlar ve simgesel değerlerini artırmaya çabalarlar (Bourdieu ve Wacquant, 2014, s.174). Yaraman'ın da ifade ettiğı üzere, burada tehlikeli olan, simgesel şiddetin gizli\sinsi olması ve mağduriyet yaşayanın bile meşruiyetine dayanmasıdır. Buradan yola çıkarak annelik, yalnızca yardımsever cinsiyetçilik dâhilinde yüceltilmemektedir. Annelik, aynı zamanda simgesel şiddet dâhilinde de yüceltilir ve bilinçli ya da bilinçsiz olarak cinsiyetçi hegemonya, yeniden üretilir. Dolayısıyla bir kadının gebeliğinin başından itibaren toplum, kendisinden çeşitli beklentiler içine girer ve üstelik anne mağdur olsa dahi bu istekleri simgesel şiddet aracılığıyla yerine getirmeye çabalar. Gebeliğin başlangıcı, sürdürölmesi ve doğum süreci konusunda annenin kararlarından ve isteklerinden ziyade kalıplaşmış norm ve değerler belirleyicidir. Anne yediğıne içtiğıne dikkat etmeli; alkol, sigara gibi bağımlılık yaratıcı şeylerden uzak kalmalıdır. Bu aşamada beden, artık, sağlıklı bir bebek doğurmaya odaklanmalı; bebek doğduğunda ise anne işten ayrılmalı; tüm dikkatini, ilgisini ve özverisini bebeğı vermeli.

IPSOS Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ve Nutricia'nın 305 baba, 72'si hamile, 544 anne ve 222 yönetici ile birlikte *Çalışan Annelerin İlk 1000 Günü* isimli nitel ve nicel araştırma sonuçlarına göre, on kadından dördü evlilik ve çocuk sahibi olma nedenleriyle işten ayrılmaktadır. İş bırakan annelerin %11'i bu kararlarından pişman iken; %23'ü mutsuz, %3'ü ise işini özlemektedir. Araştırmada annelerin, kendi çocuklarına kendilerinin bakmasını istedikleri anlaşılmıştır. Ek olarak, bir katılımcı bu durumu, "*Çalışan anne olmanın artı yönü var tabi, çocuğunuzu istediğiniz şartta büyütebilirsiniz, hem de daha güçlü bir anne figürü görebilir karşısında...*" şeklinde ifade etmiştir. Diğer yandan annelerin %43'ünün işe dönme konusunda endişeli olduğu ve emzirme sürelerine göre yöneticilerin politikalar ve uygulamalar geliştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Annelerin bu endişelerine ek olarak babaların, çocuklarının bakım yükünü paylaşmadığı görülmüştür (Nutricia, 2016). Önemli olan annelerin, neden çocuklarının sorumluluklarını tek başlarına üstlendiklerini sorgulamamalarıdır. Simgesel şiddet örneği olan bu yaygın kanı, çocuğun doğumuyla birlikte annenin işini bırakmasına neden olurken; aynı durum baba için geçerli değildir.

Feminist yaklaşımlarda annelik başlığı altında tartışıldığı üzere feministler, annelik konusunda ikiye bölünmektedirler. 1980'li yıllardan önce annelik rolüne ilişkin mevcut normların kadını aciz kıldığını, baskının ve ezilmenin kaynağı olduğunu iddia edenlerin aksine yeni kuşak feministler; doğurganlığın eşsiz özelliğini ve annelik kimliğini yüceltmektedir. Bu dolayısıyla annelik kavramına yönelik çeşitli kalıp yargılar ve 'iyi' anne olmaya dair normlar, onaylanır. İyi anne, emziren annedir ve emzirme sorunları olsa bile bu durumun farkına varmaksızın bebeği emzirmeye devam eder. Hatta Doğuda, doğuran kadının bedeninin yenileneceğine; emziren kadının ise sağlıklı ve güçlü olacağına dair yaygın bir inanış söz konusudur. Üstelik doğumdan sonraki aylarda annenin saçlarının dökülmesi bu temelde yorumlanır ve bebeğin, anneyi tanımaya başlamasıyla saç dökülmesinin normal olduğu düşünülür. Oysaki emzirme sürecinde kalitesiz beslenme, kansızlık ve vitamin eksikliği gibi durumlardan kaynaklı olarak annenin saçları dökülür (Lansinoh, 24 Eylül 2020). Simgesel şiddet örneği olan söz konusu örnekler neticesinde annelik yüceltilerek; kadın, kimi zaman farkına dahi varmaksızın annelik kimliği sınırlarına sıkıştırılır.

C. Örtük Tarafllılık

Anthony G. Greenwald ve Mahzarin R. Banaji tarafından (1995, s.4-5) Örtük Tarafllılık (*Implicit Bias*) kavramı üzerine yapılan çalışma; örtük toplumsal ‘bilif’ kuramını, bilinçdışı tutum ve kalıp yargılar ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Örtük toplumsal bilif, bireylerin eylemlerini motive eden sosyal algı, izlenim\kanı oluşumu ve hükümlerinin her zaman bilinçli ve kasıtlı kontrole sahip olmadıkları anlamına gelir. Diğer bir deyişle bireyin örtük tarafllılığı ve eylemleri bilinçdışı tutum ve kalıp yargılardan etkilenir. Burada örtük-açık terimleri; bilinçli-bilinçsiz, sezgisel-analitik, doğrudan-dolaylı ve otomatik-kontrollü olarak ikilikler gibi bir dizi örtüşen ayırım ile ilişkilidir. Greenwald ve Banaji çalışmalarında tutum, öz saygı ve kalıp yargılar üzerine bir araştırma yürüttüğünden; örtük-açık ikilisini kullanmışlardır. Sosyal psikoloji, tutumu, birinden veya bir şeyden hoşlanma veya hoşlanmama veya olumlu veya olumsuz davranma eğilimi olan değerlendirci bir eğilim olarak tanımlar. Birinden veya bir şeyden hoşlandığımızı veya hoşlanmadığımızı söylediğimizde, sıklıkla tutumların açık ifadeleri ortaya çıkar (Greenwald ve Krieger, 2006, s.946-948).

1998 yılında varsayımlarını doğruladıkları bir bilgisayar programı geliştiren araştırmacıların bu kavramı, Örtük Çağrışım Testi-ÖÇT (*Implicit Association Test-IAT*) isimli program aracılığıyla popüler hale gelmiştir. Bu testte katılımcılar farklı ırklardan bir dizi yüz ve olumlu\olumsuz kelimelerin geçişini takip ederler. Araştırmacılar, katılımcılara yani deneklere X arka planlı ırk gördüklerinde olumlu; Y arka planlı ırk gördüklerinde ise olumsuz kelimelere tıklamalarını söylemişlerdir ve daha sonra bu ilişkiyi tersine çevirerek işlemi tekrar ettirmişlerdir. Araştırmaya göre, ekranda karşılaşılan seçeneklere daha hızlı tıklamak, deneğin daha güçlü bilinçdışı çağrışımlara sahip olduğu anlamına gelmektedir. Daha yavaş tıklama ise deneğin, o ırk ile ilgili olumlu özellik arasında bir çağrışım bulmakta zorlandığını, yani daha fazla zorluk yaşadığı anlamına gelmektedir. Böylelikle test sonucunda ırksal önyargı değerlendirilmiştir. Zamanla ÖÇT’ye cinsel yönelim ve cinsiyet ile ilgili nitelikler de eklenmiştir. Test aracılığıyla bireyin cinsiyet, cinsellik, ten rengi, ülkeler, ırk, kilo ve yaş üzerine bilinçdışı çağrışımları başarıyla ölçülmektedir (Berghoef, 2019). Test aynı zamanda kadınların sosyal bilimler alanını; erkeklerin ise fen bilimleri alanını çağrıştırdığı sonucuna ulaşmıştır. IPSOS’un (8 Mart 2016) yaptığı bir araştırmaya göre, araştırma

kapsamında katılımcılara şu soru sorulmuştur: “*Bu işi sizce kadın mı, erkek mi daha iyi yapar yoksa her ikisi de eşit düzeyde yapabilir mi?*” Verilen yanıtlarda milletvekilliği, profesörlük ve köşe yazarlığı gibi meslekler kadın mesleği olarak tanımlanmıştır. Tesisatçılık, taksi şoförlüğü, ağır ceza davalarında yargıçlık, acil durumlarda uçağı indirmek, başbakanlık gibi meslekler ise erkek mesleği olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla fen bilimlerine dâhil olan, rasyonel görünen, ağır iş gerektiren işlerin erkeklerin yapabileceği; tam tersinin yani sosyal bilimlere dâhil olan, duygu odaklı ve ağır iş gerektirmeyen işlerin ise kadınların yapabileceği düşünülmüştür.

ÖÇT, Türkçe’ye⁴⁴ de çevrilmiştir ancak testin kullanımı sınırlı kalmıştır. Şenyurt, Coşkun ve Ünlü’nün (2020, s.4440) yapmış olduğu *Örtük Çağrışım Testi’ni Türkçe’ye Uyarlama Çalışması* isimli çalışmada, ücretsiz olan ÖÇT’nin Türkiye’de kullanımının artacağı bir program olması hedeflenmiştir.

ÖÇT her ne kadar önemli veriler sunuyor olsa da testin eleştirilebilir yönleri vardır ve teknik açıdan (solak-sağlak olma duruma göre yönergelere tıklama hızı artabilir\azabilir) sınırlı bir özelliğe sahiptir. Bunun sebebi Yaraman’a (2020, s.84) göre, testin, Amerikan psikolojisinin pragmatik oluşundan ve sınırlılığından kaynaklanmaktadır. Fakat yine de test aracılığıyla ön yargılara ve kalıp yargılara dair bireyin tutumlarının örtük taraflılık sergilemesi, test edilebilmektedir. Örneğin, bulgulara göre, denekler, cinsellik ile ilgili çıkan sorularda eşcinseller yerine heteroseksüellere kendiliğinden bir yönelim sergilemektedir. Benzer bir test *100 Humans* (Netflix, 2020) isimli bir belgeselde yapılmıştır. Yapılan deneylerde ön yargıları gün yüzüne çıkaran sonuçlar ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında cinsel tercihe yönelik yapılan deneylerde; eşcinsel kimliğe sahip bireylerin de heteroseksüellere yönelim sergilediği ortaya çıkmıştır. Üstelik ön yargı ve kalıp yargılar neticesinde bireyler, örtük olarak, -her zaman ayrımcı eylem ile sonuçlanmasa da- ayrımcı bir tutum ve davranış sergilemektedirler (Dasgupta, 2004, s.163).

İnsanlar önyargılara ve kalıp yargılara sahip olmadıklarını düşünseler de esasen, bilinçdışı çağrışımlar ve genellemeler kişilerin tutumlarını etkilemektedir. Ancak bu durum

⁴⁴ Bkz. <https://implicit.harvard.edu/implicit/turkey/> (7 Nisan 2022). ÖÇT’ye en son bu tarihte ulaşılmış; şu anda testin orijinal haline ve Türkçeye tercüme edilmiş haline ulaşılamamaktadır. Test her ne kadar hatalar içerse ve sınırlı da olsa; örtük taraflılığa dair kalıp yargıların deşifre edilmesinde elverişli bir imkân sağlamaktaydı.

daima diğer insanlara karşı mutlak olarak önyargılı ve ayrımcılığa eğilimli olduğumuz anlamına gelmemektedir (Cherry, 18 Eylül 2020). Bu bağlamda son otuz yıldır bilimsel çalışmalar otomatik bilişsel süreçlerin insan davranışlarını, inançlarını ve tutumlarını şekillendirdiğini göstermiştir ve kalıp yargılardan bazıları, belirli insan grupları hakkında geliştirdiğimiz ve çok genç yaşlardan itibaren kendi bilincimizin dışında oluşturduğumuz olumlu veya olumsuz tutum ve kalıp yargılardan ortaya çıkmaktadır. Bu tür bilişsel süreçler, algılarımızı verimli bir şekilde sıralamamıza ve filtrelememize yardımcı olsa da bu önyargılar, aynı zamanda tutarsız karar vermeye de yol açabilmektedir. Literatür bunun ırk, etnik köken, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim ve ağırlık hakkındaki görüşlerimizi nasıl etkilediğini araştırmakta ve yapılan araştırmalar birçok insanın beyaz, genç, erkek, heteroseksüel ve zayıf insanlar lehine önyargılı olduğunu göstermektedir (Edgoose, 2019, s.30; Kirwan Institute, 29 Mayıs 2012). Bu durumda kişinin tutumu her ne kadar aksini iddia etse de söz konusu ön yargılar neticesinde homoseksüel ilişkiye kıyasla heteroseksüel ilişki, yaşlılığa kıyasla gençlik ve çirkinliğe kıyasla güzellik tercih edilmektedir ve\veyahut örtük taraflılık sergilenmektedir.

O halde annelik kimliğinin kadınlık kimliği ile bilinçdışı olarak özdeş düşünülmesi ve aynı zamanda yine her anneye dair ‘iyi’, ‘fedakâr’, ‘merhametli’ sıfatlarıyla kalıp yargılara sahip olunması, örtük taraflılık örneği olarak değerlendirilebilir. Bir başka örnek, yenidoğanın bakımının üstlenilmesinde annenin; anneye yardım konusunda ise büyükanne, teyze ve ablaların sorumluluğunun olması gerektiği yönündeki ön kabuldür. Genellikle hastane ortamında annenin çevresinde kadınlar olmaktadır. Kentlerde karmaşık hale gelen yaşamın da etkisiyle özellikle yanında annesi, kız kardeşi veya her hangi bir refakatçisi olmayan kadınlar; hamilelikten doğum sürecine kadar kendilerine destek olan eğitimli ‘doğuma hizmet eden kişi’ yani ‘Doula’ bulundurmaktadır (Erkut Demiröz, 8 Temmuz 2020). Ebelikten farklı bir meslek olan bu mesleği icra edenler, kadınlardır.

Diğer bir örnek ise üst kısımda da değinildiği gibi -LGBTİ+Q ve tüm cinsiyet rolleri de dâhil- cinsellik konusunda hegemonik heteroseksüel ilişki biçiminin meşruluğu ve bu bağlamda kadının, yine meşru ilişki biçimi olan heteroseksüel ilişki içinde örtük olarak annelik rolü ile bir arada düşünülmesidir. Hatta bir kadının bir hayvana karşı olan yoğun sevgisi de dâhil olmak üzere şefkat ve merhamet gibi kadına haiz olduğu düşünülen duygular, annelik sevgisi ile ilişkilendirilir. Oysaki sevgi herhangi bir cinsiyet veya cinsel kimlik

fark etmeksizin herkese özgü olabilir. Dolayısıyla bu duygulara sahip olmayan annelerin, genellikle annelik içgüdüsünden yoksun, eksik veyahut kötü üvey anne olarak etkilenmesinde beis görülmemektedir. Öte yandan burada cinsiyetçiliğin üretimi ve yeniden üretiminin daima bilinçdışı mıdır sorusunu sormak gerekir; zira ÖÇT, cinsiyetçiliği sınırlı kriterler ve genellemeler üzerinden test etmektedir.

D. Cinsiyetçi İkiyüzlülük

Şimdiye kadar incelenen çelişik duygulu cinsiyetçilik kavramına dâhil yardımsever cinsiyetçilik, eril tahakküm başlığı altında incelenen simgesel şiddet ve örtük taraflılık kavramları; cinsiyetçiliğin yeniden üretimine bilinçsiz, irade dışı ya da bilinç dışı etkilenmenin yol açtığı üzerinde durmuşlardır. Sosyal psikoloji alanında bu kavramlar tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi -birbirine benzer ve iç içe geçen- irdelerken; bu kavramlar, bire bir benzer olmasalar da ortak içeriklere sahiptirler. Ayşegül Yaraman'a göre, bu kavramların üçü de benzer örnekler üzerinden tartışılabilir ancak bilimsel olarak bu kavramlar, birbirlerine değinmeden\atıf yapmadan literatüre dâhil olmuşlardır. Yaraman'ın *Cinsiyetçi İkiyüzlülük* olarak kavramsallaştırdığı ve 2020 yılında literatüre kazandırdığı bu kavram ise hem bu kavramların hepsini kapsamakta hem de bu kavramları rıza\gönüllülük temelinde ikiyüzlülüğün deşifre edilmesi bağlamında bir üst aşamaya çıkarmaktadır.

Yaraman'ın (2020, s.87-88) yaptığı değerlendirmeye göre:

Amacım sosyal psikoloji araştırmalarındaki tutum ile davranış ilişkisinin irdelenmesinden mülhem “normal” veyahut “normalleştirilebilen” bir çelişkiyi anlaşılır kılmaktır. Bu satırları yazan da okuyan da bu ikiyüzlülüğün, kaçınılmaz olarak ve dahi genellikle farkına bile varmadan öznesidir. Ve tekraren, bu ikiyüzlülük sadece cinsiyetçilik ile sınırlı değildir. Zaten gerek simgesel şiddet gerek örtük taraflılık da sadece cinsiyetçilik üzerinden ortaya atılmamıştır. Tüm, hatta aşıldığı\aşındığı varsayılan hegemonyaya bağlı hiyerarşilere uyarlanabilir; uygulanmıştır. Yardımsever cinsiyetçilik ise kavram olarak ataerki eleştirisine hasredilmiştir. Eninde sonunda cinsiyetçi ikiyüzlülük önermem, bu üç kavramı da içermekte ve onların üzerinde bir ideolojik eleştiri ve yüzleşme niteliği ve amacı taşımaktadır.

Bu bakımdan cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramı bireyi suçlamaktan ziyade bireyin tutum ile davranışları arasındaki çelişkilerle yüzleşmesi gerektiğini; neredeyse hepimizin çoğu zaman farkına bile varmadan cinsiyetçi ikiyüzlülüğün hem öznesi hem de nesnesi olduğunu\olduğumuzu ifade eder. Dolayısıyla cinsiyetçi olduğunu düşünmediğimiz söylemler ve eylemler; egemen sisteme itaat etme durumuyla ilintili olarak kimi zaman gönüllü olarak yerine getirdiğimiz bir tutum-davranış çelişkisi ortaya çıkarır. Bu bağlamdaki cinsiyetçi ikiyüzlülük, aleni veya düşmanca cinsiyetçilikten çok daha tehlikelidir; hem sinsidir hem de ‘sözde’ muhalefet tarafından içselleştirilmiştir. Bu nedenle de egemen sisteme muhalif gibi görünenler, aslında egemen sistemi tehdit etmeyen bir konumda yer almaktadır (Yaraman, 2020, s.9-14; Kepenek, 21 Ekim 2020). Öz ile söz, söylem ile pratik veyahut tutum ile davranış birbiriyle kimi zaman uyuşmamaktadır. Eğitim seviyesi, sosyal ve kültürel sermaye arttıkça da cinsiyetçi ikiyüzlülük artmaktadır. Kişinin eğitim ve zekâ seviyesi arttıkça, içinde bulunduğu durumdan ‘ama...’ ile çıkış yolu bulması kolaylaşır. Üstelik mağdur kadınlar da egemen erkekler kadar cinsiyetçi yeniden üretime katkı sağlayabilir (Alp, 15 Ekim 2020). Dolayısıyla herkesin maruz kalabildiği\maruz bırakabildiği cinsiyetçi ikiyüzlülüğün cinsiyeti yoktur. Herkes, bir şekilde cinsiyetçi ikiyüzlülüğe maruz kalmakta ve bir başkasını maruz bırakmaktadır. Yani kişi, hem mağdur hem de faildir.

Cinsiyetçi ikiyüzlülük bağlamında, geleneksel annelik rolünün yeniden üretimi çeşitli örnekler ile ele alınabilir. İlk olarak Yaraman’ın (2019, s.10-11), ‘soyadı alyansı’ olarak kavramsallaştırdığı, kadının evlilik sonrası kocasının soyadı ile beraber kendi\kızlık soyadını da kullanması yani ‘çift soyadı’ kullanımı üzerinde durulabilir. İkinci dalga kadın hareketi ile birlikte 1980’li yıllarda, çift soyadı kullanımına yönelik mücadele kazanılmıştır. Türk Medeni Kanunu’nun *Evliliğin Genel Hükümleri* başlıklı 187. Maddesi, “*Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir,*” şeklindedir (TÜRK MEDENİ KANUNU, 8 Aralık 2021, s.8075). Avukat Ayten Ünal -o sırada Türk Medeni Hukuku’nun 153. maddesine göre eşinin ‘Tekeli’ olan soyadını kullanmaktadır- kendi soyadını kullanabilmek adına, 20 Aralık 1995 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) başvuruda bulunmuştur. Ayten Ünal’ın davaya ilişkin başvurusu (AİHM Ünal Tekeli-Türkiye Davası, 16 Kasım 2004, s.3-14), “*...Yerel mahkemelerin yalnızca kızlık*

soyadını kullanmasına izin vermemelerinin özel hayatını koruma hakkına müdahale teşkil ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca, yalnızca evli erkeklerin evlendikten sonra da ailesinin soyadlarını taşıyabilmesinin ayrımcılık olduğunu öne sürmüştür,” şeklinde olmuştur. Dava sonucunda AİHM, kadınların evlilik sonrası çift soyadı kullanabiliyor olsalar bile kocalarının soyadlarını taşımalarının makul bir nedeni olmadığına karar vermiştir. Uzun ve zorlu bir dava sürecinin ardından kadının, Aile Mahkemesi’ne dava açarak evlilik öncesi soyadını kullanabileceği yönündeki karar 2015 yılında alınmıştır. Dolayısıyla bugün, kadının söz konusu istek için dahi mücadele etmesi gerekmektedir. Son Anayasa Mahkemesi kararına göre ise artık kadınların, kocalarının soyadını almalarına yönelik Medeni Kanunu’nun 187. Maddesi’nde yer alan hükmü, eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir. Bu karar, kadın mücadelesi açısından önemlidir; zira artık kadınlar, evlenmeden önceki soyadlarını kullanabileceklerdir (Resmi Gazete, 28 Nisan 2023).

Kadınların evlendikten sonra soyadını değiştirme meselesine dair tutum ve davranışlarını; düşmanca cinsiyetçilik ve yardımsever cinsiyetçilik temelinde araştıran ve bulguları bağlamında mühim sonuçlara ulaşılan Türkiye ve ABD’de üç ayrı akademik çalışma yürütülmüştür. Birinci çalışma, Türkiye’de, kendini feminist olarak tanımlayan, 21-65 yaş arası ve yüksek eğitim düzeyine sahip 118 kadın ile yapılmıştır. İkinci çalışma, Türkiye’de, 19-41 yaş arası 131 kadın üniversite öğrencisi ile yapılmıştır. Üçüncü çalışma ise ABD’den 18-27 yaş arası 140 kadın üniversite öğrencisi ile yapılmıştır. Katılımcılardan, toplumsal cinsiyet temelli meşrulaştırma, cinsiyetçilik ve evliliğin ardından soyadı değişimine yönelik desteklerine dair fikirlerini ölçen bir ölçek ile değerlendirme yapmaları istenmiştir. Her üç çalışmada da cinsiyetçiliğin, evlilik sonrası soyadı değişikliği ile ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile düşmanca cinsiyetçiliğe ilişkin onay arttıkça; evlilik sonrası eşin soyadını alma tercihinin de arttığı yönünde bir sonuca ulaşılmıştır (Kanık ve diğerleri, 23 Kasım 2021). İlk bakışta oldukça eşitlikçi gibi görünen çift soyadı kullanımı, evli olmanın hem topluma ibrazıdır hem de çocuğunun sahip olduğu soyadından vazgeçmemek bağlamında cinsiyetçiliğin yeniden üretimine hizmet etmektedir. Başka bir deyişle kadın, sadece kendi soyadını kullanmaya devam ederse, babanın kütüğünde olan çocuk yalnızca babaya ait olacaktır. Bu konuya önemli bir örnek, şarkıcı Kayahan’ın kızı Beste Açar ve Kayahan’ın eski eşi İpek Açar arasında olan gerginliktir. 2015 yılında Kayahan’ın vefat etmesiyle birlikte ortaya çıkan gerginlik; Beste Açar’ın, artık İpek Açar’ın ‘Açar’ soyadını kullanmaması

gerektiği yönündeki açıklamasıyla büyümüştür. Buna karşılık İpek Açar ise çocuğunun soyadını ölene kadar ve son nefesine dek kullanacağını; Kayahan'ın arkasında bıraktıklarına sahip çıkacağını açıklamıştır (TELE 1, 19 Ağustos 2021). Aynı zamanda evlilik sonrası kadının kendi soyadını kullanması, eşi ile aynı soyadını taşıyamaması bağlamında da kadın için sorun yaratabilir. Ataerkil sistem içinde soyun devamı ve aile kurumunun varlığı erkeğin soyadına göre tanımlandığı için, bu aşamada kadının varlığını görünmez kılar. Örnek olarak BioNTech koronavirüs aşısını kuran\geliştiren ve dünyaca tanınan bilim insanları Özlem Türeci ile Uğur Şahin'nin başarısı, birçok gazetede (Hürriyet, 5 Kasım 2021), “*Koronavirüs aşısının mucitleri Prof. Dr. Uğur Şahin ve eşi Özlem Türeci'ye bir müjde daha,*” şeklindeki benzer başlıklar ile gündeme gelmiş ve Özlem Türeci'nin başarısı, eşinin varlığı üzerinden tanımlanmıştır. Dolayısıyla Özlem Türeci'nin kadın kimliğinin değersizleştirilmesi, erkek kimliği üzerinden hegemonik sistemin bir başarısıdır.

Başka bir örnek ise modern yeni kadının, annelik anlayışıdır. Modern, eğitilmiş ve gelir düzeyi görece iyi olan kadının, çocuk bakımı konusunda duyarlılığı nispeten daha fazladır; zira bu kadınlar sisteme çok daha entegredir. Yaraman'a (2020, s.13) göre, “*...Cinsiyetçi ikiyüzlülük zekâ, eğitim, sosyal ve kültürel sermaye arttıkça artmaktadır; ama maalesef bunun tamamen tersine inanılmaktadır.*” Dolayısıyla simgesel şiddet bağlamında modern yeni annenin habitusu, anneliğe dair kalıp yargıları meşrulaştırmaya daha uygundur. Aynı zamanda hamilelik iznin uzatılması talebi, emzirme süresi konusundaki özveri ve doğum teşvikleri; kadını, kimi zaman iş yerinden gönüllü olarak uzaklaştırmaktadır. Bu yapılmadığı takdirde anne ‘iyi’ veya ‘yeterince iyi’ anne olmamakla suçlanacaktır. İyi anneliğe yönelik anlayış ise her yıl ‘anneler günü’ -kadınlar günü de dâhil olmak üzere- aracılığıyla, kutlanmaktadır. Esasen anneler günü, tüketim toplumu bağlamında cinsiyetçi ikiyüzlülüğün en bariz örneğidir. ‘Cennet annelerin ayakları altındadır’ söylemiyle geleneksel annelik rolüne dair norm ve değerler övülür. Cinsiyetçi ikiyüzlülük bağlamında alınan hediyeler, yapılan kutlamalar ve övgüler neticesinde annelik hem kapitalizmin hem de ataerkil toplumsallaşmanın birer parçası haline gelir. Tutum her ne kadar farklı olsa da -örneğin, bazı iş yerlerinin iş başvuru şartlarında hamile olmama şartı aranır ya da doğumdan sonra annenin, eski işine dönmesinin önüne set çekilir- medya\sosyal medya hesaplarında bu gün ile ilgili çeşitli paylaşımlar yapılır.

Ne var ki tüketim toplumu bağlamında güzellik\zayıflık normu da hamileliğin ilk günlerinden itibaren alınan kiloların doğal olduğunu tekrarlar. Bu süreçte bebeğin sağlığı için -çünkü anne, iki canlıdır- gerekli tüm besinleri, olağan yeme miktarından çok daha fazla tüketmelidir. Özellikle de emzirme döneminde anne, bebeği iyi beslemek ve büyütmek için iyi beslenmelidir. Bu süreç atlatıldığı andan itibaren artık, annenin kilo vermesi sağlıklı\zayıf bedene ulaşması beklenmektedir. Diğer yandan daha gebeliğinin başında, doğumun zorluğu konusunda tecrübe sahibi olanlar dahi sessiz kalmayı yeğlemektedirler. Bir kadının ‘doğumdan korkma’ gibi bir endişe içinde olması ve hatta bu korkuyu dile getirmesi, aleni veya örtük olarak ayıp, güçsüzlük, beceriksizlik olarak etiketlenmektedir. Kadınlar, sahip oldukları biyolojik özellikleri sayesinde zaten doğuma hazır bir güç ve yetenek ile dünyaya gelmiştir şeklindeki norm, hâkimdir. Bu dolayısıyla ‘Herkes doğuruyor, sen de doğurursun’, ‘Doğumdan sonra yaşadıklarını unutursun’ ve ‘Doğumdan çok geçmeden her şeyi unutup bir bebek daha isteyeceksin’ gibi cinsiyetçi ikiye bölünmüş söylemlerle doğumun zorluğu geçiştirilir. Dahası bazı kadınlar; sezaryen doğum yerine vajinal doğumu -yaygın kullanım ‘normal doğum’ şeklindedir- tercih ettiğinde, normal\doğal bir yöntemle ile doğum yaptığı için böbürlenebilmektedir. Oysaki teknolojik gelişmelerin çığır açtığı günümüzde doğum, oldukça zor ve sancılı bir süreçtir.

İyi annelik anlayışının cinsiyetçi ikiye bölünmüşlük kapsamında bir başka örneği, ‘anneyi suçlama’ eğilimidir. Çocuğun herhangi bir olumsuz davranışında yalnızca anneyi suçlamak; ‘Anasına bak, kızını al’, ‘Anasının oğlu’, ‘Kızını dövmeyen dizini döver’ ve ‘Anasına çekmiş’ gibi söylemler, ataerkil sistemin bir ürünüdür. Popüler kültürden Michael Jackson’a yöneltilen taciz suçlamaları ve ardından çekilen *Leaving Neverland* isimli belgeseli burada örnek verebiliriz. Belgeselde, Jackson’un kurbanları olduğu düşünülen Wade Robson ve James Safechuck isimli iki yetişkin erkeğin anneleri üzerine ifadeleri de yer almıştır. Filmde, cinsel istismar konusunda her ikisinin de benzer hikâyeleri olduğu; bunlar yaşanırken ebeveynlerinin de yanlarında olduğu anlatılmıştır. Sosyal medyadan gelen tepkiler, çoğunlukla annenin suçlanması şeklinde olmuştur (Watts, 8 Mart 2019). Aynı şekilde televizyon programlarında -*Müge Anlı ile Tatlı Sert* ve *Esra Erol*’da programları gibi- yankı uyandıran çocuğa karşı ihmalkârlık, cinsel istismar veya şiddet konularında anne suçlanmaktadır. Öyle ki anne gerçekten toplumun beklentilerine uyacak biçimde iyi bir anne

olsaydı hem mağdur olmayacaktı hem de çocuk, iyi yetişmiş ve tehlikelerden korunmuş bir çocuk olacaktı.

Yaraman (2020, s.56), kadınların bir yandan annelik kimliğine kısıtılırken diğer yandan geleneksel annelik rolünün gönüllükle -üstelik zafer gibi- üstlenmesini, ataerkinin başarılı bir ‘rövanşı’ olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, *“Çocuk sayısının önemli düşüşü kadının annelik rolünün bir üstünlük gibi sunulup; onun en önemli görevinin\işlevinin annelik olduğu sadece ataerkil bir söylem olarak değil; feminist bir söylem olarak da savunulabilmekte ve kabul görmektedir,”* der Yaraman. Örneğin, abartılı ve neredeyse her gelir seviyesine uygun organizasyonlar olan hoş geldin bebek (*baby shower*), loğusalık, cinsiyet ve doğum günü partileri; gönüllükle annelik rolünü üstlenen kadınlar için hem birer gösteriş yarışı hem de tüketim toplumu bağlamında çocuğun nesneleştirilmesidir. Özellikle postmodern çağda kişinin ‘değerine’ atıfta bulunan tüketim stratejileri; tükettikçe daha fazla tatmin, haz alma ve değerli hissetme vaadinde bulunmaktadır. Yani kişi tükettikçe, değerlidir. Üstelik 1980 sonrası toplumsal değişme ve dönüşme neticesinde anneler, gönüllülükle çocukları için esnek ve yarı zamanlı işlere yönelmektedirler. Doğum izni altı ay olacak şekilde belirlenmesine rağmen -aynı oranda iznin erkeklere verilmemesi simgesel şiddet bağlamında değerlendirilebilir- bugün hâlâ kadınların bir kısmı ya bu süreyi uzatmakta ya da iş hayatına dönmemeyi tercih etmektedirler.

Diğer yandan ise aynı anda birçok işi bir arada yürüten güçlü kadın övgüsüyle ‘Çocuk da yaparım kariyer de’ söylemi; modern yeni annenin hem özel alanda hem de iş alanında yükünü fazlasıyla artırmaktadır. Bu durumda gerek çocuk sayısının gerek doğurganlık oranının azalmasıyla ve gerekse de kapitalizmin gelişimi ile kadının, ev içindeki rolleri\sorumlulukları artmaya başlamıştır. Dolayısıyla kadının ev içinde duygusal ve psikolojik rolleri de artış gösterirken (Chodorow, 1978, s.4); bu noktada çocuğun okulda geçirdiği süre, kreşlerin varlığı ve çocuk sayısının azlığı nedeniyle bu rolün artması ne kadar gereklidir sorusu sorulabilir. Hâlbuki sosyolog Leah Ruppaner, kadınların çoklu görevlerde (*multitasking*) erkeklerden daha iyi olduğu yönündeki inancın bir efsane ve kalıp yargı olduğunu ifade der. Almanya’da 48 kadın ve 48 erkek ile yapılan bir araştırmaya göre, çoklu görevler arasında gidip gelme konusunda kadınların da erkeklerin de iyi olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Perry, 22 Ağustos 2019). Her ne kadar Almanya’da yapılan araştırma kısıtlı bir örnekleme dayansa

da kadınların biyolojisinin aynı anda birçok işi bir arada yürütebildiği övgüsü, sürekli olarak tekrarlanmaktadır. Örneğin, kadının hem çocuğuna bakıp hem ev işleri yapması hem de kamusal alanda bir işte çalışmasında beis görülmemektedir. Aksine yeni modern kadın için tüm bu işlerin bir arada yürütülmesi, simgesel şiddet bağlamında övgü nedenidir.

Sharon Hays'ın (1996, s.x-8) *The Cultural Contradictions of Motherhood* isimli çalışmasında incelediği üzere, “*Toplumsal olarak kabul gören anneliğin çağdaş kültürel modeli, yoğun annelik ideolojisi biçimini alır.*” Yoğun annelik ideolojisi, annelere zamanlarını, enerjilerini ve paralarını çocukları için muazzam derecede harcamasını öğütlemektedir. Dolayısıyla daha önce Donald Winnicott (2018, s.3-4) da işaret ettiği üzere, asıl mesele, annenin eğitilmesidir, çünkü tam zamanlı bir iş olan annelik; risk bilinci olan, maddi ve manevi sorumluluğu yüksek ve çocuk merkezli bir iştir. İdeal annelik anlayışını odağa alan bu kavrama göre, özellikle medya stratejileri ve ünlü annelerin boy göstermesiyle anneler, sürekli olarak mükemmel olmak için çabalamaya ve tüketmeye yönelik yoğun bir ideoloji yaratma ve destekleme etkisine sahiptir. Diğer bir deyişle bu ideoloji, kadınları kontrol eden ve ataerkil düzende onları ait oldukları yerde tutan kuramsallaşmış bir bakış açısıdır (Hallstein, 2006, s.99-100). Yoğun annelik ideolojisine göre anneler, doğum için bedenini hazırlamalı, çocuklarının ihtiyaçlarına göre yaşamlarını düzenlemeli, çocuğu için alışveriş yapmalı, çocuğuna uyku ve katı gıda eğitimi vermeli ve çocuğunun geleceğini planlamalıdır. Kendisinden beklenenleri yapmadığı takdirde ise anne; en iyi olmamakla ya da yeterince iyi olmamakla suçlanacaktır.

Önemli bir nokta da annelik kimliğinin, kadına bireysel ve toplumsal anlamda ‘statü’ sağlamasıdır. Annelik statüsü cinsiyetçi ikiyüzlülük bağlamında toplum içinde kadına ayrıcalıklı bir konum sağlarken; bu ayrıcalıklar anneler tarafından istenilir\arzu edilir. Örnek olarak, çocuk bakımının birincil sorumlusu olduğu düşünülen anneye, toplu taşımada çocuğuyla beraber seyahat ederken kolaylık sağlamak amacıyla *Annekart* (İstanbul’da geçerlidir ve 0-4 yaş arasında çocuğu olan anneler için verilmektedir) uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulama bir ‘pozitif ayrımcılık’ olmakla birlikte söz konusu düşüncenin temelinde anneliğin, kadın hayatının merkezinde olması yatmaktadır. Esasen kazanım olarak sahiplenilen bu uygulama, yalnızca anneler için -oysaki *Babakart* yok ve hatta muhtemelen akıllara dahi gelmemiştir- hayata geçirildiği için ayrımcılığı pekiştirmektedir. Yaraman

(Sönmez, 18 Kasım 2020), bu ve buna benzer uygulamaların -pembe otobüs, kadınlara özel alışveriş merkezi ya da İzmir belediyesinin önerdiği kadınların istedikleri durakta inebilmesi- kişiyi, korumaktan ziyade onda acizlik yarattığının altını çizmektedir.

Bourdieu'ye (Swartz, 2011, s.105) göre, “*Bireyler ve gruplar, toplumsal düzendeki konumlarını korumak ve yükseltmek için çeşitli kültürel, toplumsal ve simgesel kaynakları kullanırlar.*” Özellikle koronavirüs salgını sürecinde evde çalışma şeklinin yaygınlaşmaya başlamasıyla çevrimiçi toplantıların; iş yerinde iş bölümünün anneye göre planlanması veya kısmen daha az sorumluluk verilmesi\istenmesi gibi örnekler verilebilir. Hâlbuki çocuğu olan erkeklerin, böyle taleplerde bulunması az rastlanılır bir durumdur. Bu durum kuşkusuz ki her anne için geçerli değildir ancak bu tip beklentiler\ayrıcalıklar bekâr ve çocuksuz olanlara verilmemekte ya da onlar tarafından talep edilmemektedir. Bu bağlamda yüceltilen annelik anlayışı, ataerkil sistem içinde neredeyse herkes tarafından meşru görülür. Hegemonik annelik sayesinde kültürel, toplumsal, ekonomik ve hatta simgesel sermaye edinen\edinebilen kadın; ‘annelik statüsünün’ -ve dolayısıyla pozitif ayrımcılığın- getirilerini kullanmaktadır. Eşcinsel çiftlerin de çocuk sahibi olma arzusu; annelik statüsünün kullanımı ve norm(al) olandan keskin bir kopuş olmaması ve hegemonyaya dâhil olunması anlamında, çarpıcıdır. Annelik, kadın-erkek cinsiyetlerinin yani heteroseksüel çiftlerin oluşturduğu aile kurumu içinde meşrudur. Elbette ki deşifre edilmesi gerekenin kişilerin cinsiyetlerinin ya da cinsel kimliklerinin sorgulanması değildir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta heteroseksüelliğin bir norm olduğu kutsal aile anlayışının yani iki kutuplu cinsiyetçiliğin meşrulaştırılmasıyla birlikte bu normun gönüllülükle sürdürülmesi ve böylece yeniden üretilmesidir. Oysa mühim olan anneliğin veyahut ailenin; ataerkil ve heteronormatif kurgunun sınırlarına hapsedmeden bir zorunluluktan ziyade gönüllü bir tercih olmasının mümkün kılınmasıdır.

II. DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELER ÜZERİNDEN GÖNÜLLÜ ÇOCUKSUZLUK

Bu alan araştırması; cinsiyetçilik ve annelik problematiğinden yola çıkmaktadır. ‘Gönüllü’ çocuksuzluk üzerinden anneliği yücelten cinsiyetçiliğin eleştirisi yapılabilir mi? problemini merkeze alan bu araştırmanın temel hipotezi, *Annelik, cinsiyetçi ikiyezlülüğe*

örnek oluştururken; gönüllü çocuksuzluk cinsiyetçilikten özgürleşme midir? şeklindedir. Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yaklaşımıdır. Araştırmada bireysel, açık uçlu, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemiyle veriler toplanmıştır ve teoriler bağlamında analiz edilmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkeni ‘menopoz’ olarak belirlenmiş; bağımsız alt değişkenler ‘eğitim düzeyi’, ‘çalışma durumu’, ‘ekonomik bağımsızlık’ ve ‘kadın mücadelesiyle\’feminizmle kurulan ilişki’ olarak belirlenmiştir. Araştırma alanı, İstanbul ili ile sınırlandırılmıştır. İstanbul’un seçilme sebebi; metropol olması ve kozmopolit yapısı ile Türkiye’yi yansıtmasıdır. Araştırma grubunu oluşturan görüşmecilere kar topu yöntemiyle ulaşılmıştır. Görüşmeci sayısı en az 15 kişi olarak belirlenmiş ve örneklem, menopoza girmiş 21 çocuksuz kadın görüşmeciyi oluşturulmuştur.

A. Tutum-Davranış İlişkisi

Cinsiyetçilik ve annelik problematiğinden yola çıkan bu alan araştırmasının yukarıda bahsi geçen söz konusu temel hipotezi, gönüllü çocuksuzluğa dair mühim bazı konuların tartışılmasını gerekli kılar. Kendisini kutsal annelik anlayışına karşı bir pozisyonda konumlandırın anne olmamış\olmayan\olamayan her kadının, cinsiyetçilik meselesini tümüyle aşmış olduğu iddia edilebilir mi? Daha basit bir deyişle, annelik kimliğini kadınlık kimliğinden bağımsız düşünen bir kadının söylemleri ve eylemleri ne kadar tutarlıdır? Bu alan araştırmasında, çocuk sahibi ol(a)mama kararının\durumunun hangi zeminde gönüllü\gönülsüz çocuksuzluk tutumunu-davranışını mümkün kıldığı anlaşılabilecektir. O halde, çocuk sahibi olmama konusundaki tutumun kesinliği nasıl anlaşılabilir? Durum tespiti için 45 yaş ve üzeri menopoza girmiş çocuksuz kadınlar, araştırma örneklemini oluşturmuştur. Bu kadınlar, artık çocuk sahibi olamayacakları için mevcut tutumun değişmesi, hayatının geri kalanında mümkün olmayacaktır, çünkü hamile kalmak için ideal yaşların 20-35 yaş aralığı olduğu -farklı araştırmalar mevcut olsa da ortalama olarak bu yaşlar baz alınır- söylenir ve erkek egemen olan bu söylem ‘biyolojik saat’ söylemi ile iç içe geçer.⁴⁵ Yaş

⁴⁵ Doğum yaşı konusunda farklı araştırmalar mevcuttur. T. C. Sağlık Bakanlığı (2018, s.38) tarafından hazırlanmış olan *Doğum Öncesi Bakım Yönetim Rehberi*’ne göz atıldığında, doğum yaşı 15-49 yaş olarak baz alınmıştır. Bir araştırmada ise 20 yaş altındaki ve 40 yaş üzerindeki gebeliklerin risk durumu incelenmiştir (Kıran ve diğerleri, 2002, s.90). Doktor Bülent Gülekli (2006, s.8) ise belli bir yaştan ardından gebe kalmanın zor olduğunu ve kadının, doğurganlığı için üç mühim yaşının olduğunu ifade eder. O’na göre, ilk önemli yaş adet görülen yaş; bir diğeri ise

ilerledikçe, kadının kendi bedenine dair bunalımları artar; doğurganlığını, gençliğini ve güzelliğini kaybetmeye başlayan kadın, kırklı yaşlarına yaklaşılmaya başladıkça derin bir kaygı yaşamaya başlar. Bu kaygının sebebi anne ol(a)mamanın yol açtığı endişeden kaynaklanmaktadır; zira yaşlandıkça ‘doğal’ yollardan çocuk sahibi olamayacağı fikri yer edinmektedir. Diğer yandan ataerkil toplumsallaşma sürecinde her kadının er ya da geç anne olacağı stereotipi ve sistemin annelik konusundaki baskısı, yaş almaya başlayan kadını köşeye sıkıştırmaktadır. Bu yaşlar kadınlar için ‘tehlikeli’ yaşlardır ve bedenin yaşlanması, aynı zamanda cinselliğin ve doğurganlığın kaybıdır (de Beauvoir, 2019b, s.311-312). Bu bakımdan doğurganlığın kaybı, toplumsal yeniden üretime dâhil olamayan kadının tüp bebek tedavisi gibi üremeye yardımcı zorlu tedavi yollarını kabul etmesine yol açar. Nitekim anne olmamak; psikolojik ve toplumsal olarak hiçbir şey olmamak ve eksik olmakla eş değer tutulur (Tunaboğlu-İkiz, 2016, s.91-95).

Ekonomik, kültürel, toplumsal ve ideolojik bir söylem olarak sürekli tekrarlanan anne olma yaşını kaçırarak kadın, kendinde\bedeninde bir şeylerin eksildiğini hissederek ıstırap yaşamaya başlar ve bunalıma sürüklenir, çünkü kadınlık kimliğinin temeli olduğu düşünülen doğurganlığını yitirmeye başlamıştır. Üstelik iyi eğitilmiş ve sosyo-ekonomik açıdan başarılı kadınlar; bu bunalımı daha fazla yaşamaktadırlar. Annelik, kadın hayatının birincil ve en üstün rolü olarak kadın hayatının merkezinde yer almaya devam etmektedir. Oysaki tıbbi ve teknolojik gelişmeler, kadınları üreme zorunluluğu ve baskısından kurtarmayı mümkün kılmakta; bu dolayısıyla da cinsiyetçi tutum ve davranışlardan uzaklaştırma olanağı sağlamaktadır. Buna rağmen kadınların, egemen sistemin yücelttiği\kutsallaştırdığı geleneksel ataerkil annelik rolünü gönüllülikle kabulü ve içselleştirmesi, cinsiyetçi ikiyüzlülük örneğidir (Yaraman, 2020, s.108-109). Böylelikle cinsiyetçi ikiyüzlülüğün artmasıyla, tutum ve davranış arasında çelişkiler ortaya çıkmakta ve ezen-ezilen ilişkileri neticesinde simgesel sermayesini artırmaya çabalayan kadın, ezen tarafta konumlanmaktadır.

Bu bağlamda alan araştırmasının örneklemini oluşturan 45 yaş üzeri menopoza girmiş çocuksuz kadınlar ile yapılan görüşmelerde; bu kararın, erken kimlik oluşumlarının bir parçası mı yoksa çocuk sahibi olmayı ertelemelerinin bir sonucu mu olduğu; çocuksuzluğun gönüllü mü yoksa gönülsüz mü olduğu; anne ol(a)mamanın pişmanlığının var olup olmadığı;

menopoz yaşıdır. Üçüncü mühim nokta ise 35 yaşıdır. Bu yaştan sonra yumurta sayısı azalmakta ve gebe kalma ihtimali güçleşmektedir.

mevcut durumun geiştirilip geiştirilmediği; kutsallaştırılan\yüceltilen baskın annelik anlayışına karşı tutumlarının ne ölçüde cinsiyetçi ikiyeüzlölüğü yeniden üreten bir pozisyonda yer aldığı ya da almadığı ve en önemlisi de gönüllü ocuksuzların, alınan bu kararın üstün olduğunu -tıpkı anneliğe üstünlük atfedildiği gibi- düşünüp düşünmediği gibi açmazlar gün yüzüne çıkacaktır. Dolayısıyla evlat edinme ya da önceki eşten ocuk sahibi olma gibi durumlar olmakla birlikte kendilerini gönüllü çocuksuz olarak tanıtan ama ölü doğum yapma veyahut ocuk düşürme gibi hayat hikâyeleri olan kadınların yaptıkları beyan ile davranışları arasında çelişkiler olabilmektedir. Öyle ki bu kadınlar, tercihen anne olmadıklarını ifade etseler de, bu kararın arkasında bir zorunluluk yatmaktadır. Böylece cinsiyetçi ikiyeüzlölük örneği olan hegemonik annelik anlayışının norm ve değerlerine karşı bir pozisyonda yer alan\aldığı düşünölen gönüllü çocuksuzluğun veyahut gönüllü olarak anne olmamanın cinsiyetçilikten ne ölçüde özgürleşmeye olanak sağladığı\sağlayacağı fikri değerlendirilebilecektir. Bu çerçevede araştırma, gönüllü olarak anne olmamaya dair tutum ve davranışlar arasındaki çelişkileri gözlemleme, durum tespiti yapmaya ve cinsiyetçiliği deşifre etme niyeti taşıırken; cinsiyetçi ikiyeüzlölüğe dair bir suçlama veyahut aşağılama niyeti taşımamaktadır. Alan araştırması ile elde edilen bulgular neticesinde, feminist ve aile araştırmacılarının egemen sistemin norm ve değerlerini yeniden üreten, -baskıcı\alaltıcı veyahut üstün\ideal- annelik söylemleri üzerine yoğun ilgisine ek olarak ‘aşmışlık’ olarak nitelendirilen ve yeterince araştırılmayan ‘gönüllü\gönölsüz çocuksuzluk-cinsiyetçi ikiyeüzlölük-cinsiyetçiliğin yeniden üretimi’ bağlamına birçok yönüyle ışık tutacaktır. Bu bakımdan araştırma, alana katkı sunarak, cinsiyetçi ikiyeüzlölüğü anlama\deşifre etme ve yüzleşme amacıyla derinlemesine göröşmeler gerçekleştirecektir. Neticede, anne olmak da ol(a)mamak da üstün olmadığı gibi, bir rol diğerinden daha iyi ya da daha kötü değildir. Her karar bedellerine ve avantajlarına rağmen kişinin tercihini\iradesini içermelidir.

Nihayetinde araştırma, zorlu bir sürece işaret etmektedir. Nasıl ki anneliğe yönelik kalıplaşmış norm ve değerleri eleştirmek, annelik kavramına dair yüzleşilmesi zor ve rahatsız edici konuları gündeme getiriyorsa; aynı şekilde çocuksuzluğa dair norm ve değerleri eleştirmek de rahatsız edici gelmektedir. Tezin konusu ve dayandığı temel problematik göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde ifşa edildiği düşünölen cinsiyetçiliğin arzu edilen\olumlu\pozitif\yardımsever boyutunu kabullenmeyi güç kılar. Kime sorulursa sorulsun cinsiyetçi olmadığını -kaldı ki araştırmayı yüröten de cinsiyetçiliği aşmış olduğunu

düşünmemektedir- düşüncek ya da cinsiyetçi olmadığını ifade etme gereği hissedecektir. Araştırmanın önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Gönüllü olarak anne olmamayı yüksek sesle ifade etmek ve bu karara göre yaşamayı sürdürmek kutsal annelik anlayışının egemen olduğu toplumlarda, zordur. Bu nedenle gönüllü olarak anne olmama konusunda ne gibi söylemlerin olduğu ve bunların ne kadar davranışlara yansıtıldığı araştırmanın sonucunda anlaşılabacaktır.

B. Alan Araştırmasının Kapsamı

Bu kısımda, alan araştırmasının yöntemi, araştırma süreci, verilerin toplanması, araştırmanın amacı ve örneklem yer almaktadır. Verilerin analizi yapılırken de araştırmada görüşme yapılan kişiler, ‘görüşmeci’ ifadesiyle yer almaktadır.

1. Araştırma Süreci ve Verilerin Toplanması

Araştırmaya başlamak için alana çıkılırken, öncelikle görüşmecilere ulaşmaya çalışıldı ve mümkün olduğunca çevredeki insanlara haber verildi ancak örnekleme dâhil olacak görüşmeci bulmak oldukça zorlayıcıydı. Bunun nedeni ise ‘çocuksuzluk’ konusunda bireysel ve toplumsal baskının kadında yarattığı etkidir. Kişinin, kendisine dahi açıklayamadığı ve yüzleşemediği bu konuyu irdelemek, araştırmanın önünde aşılması zor bir bariyer olarak durmuştur. Bu durumda, ilk bakışta yürütülmesi ve verilerin değerlendirilmesi kolay gibi görünen bu araştırmanın mevcut toplumsal, psikolojik ve kültürel mekanizmalarla ne kadar iç içe geçtiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki bu araştırma her ne kadar bir suçlama ya da aşağılama amacı gütmese de cinsiyetçiliği deşifre etme ve bu dolayısıyla da bir yüzleşme hedefi taşımaktadır. Dolayısıyla araştırmanın önündeki söz konusu bariyer nedeniyle şimdiye dek yalnızca 21 kişi ile görüşme yapılabilmektedir. İletişim kurulan kişilerin aklına, kadınların ‘bekâr anne’ ve ‘gönülsüz çocuksuz’ olma durumları gelmemiş; ‘eşcinsel ebeveyn’ konusu ise sorduğum kişiler için bir alternatif olmamıştır. Bu nedenlerle, araştırma süreci boyunca görüşmecilere ulaşmak oldukça güç olmuştur.

Görüşmeler, yüz yüze yapılacak şekilde planlansa da, görüşmeyi kabul edenlerden yalnızca 3 kişi ile yüz yüze görüşme sağlanmıştır. 6 kişi zoom üzerinden görüşmeyi talep ederken; 12 kişi ile telefon ile görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeciler; yoğun iş saatleri, yaşanan yerin uzaklığı veyahut gerekçe belirtmeden bu şekilde talepte bulunmuştur. En önemlisi de bir kısmının yüz yüze görüşmeyi reddetmesi olmuştur. Görüşmeler, ortalama 15-70 dakika arasında sürmüştür ve tüm konuşmalar, görüşmecenin de izni doğrultusunda kayıt altına alınmıştır. Ses kaydı ve zoom üzerinden alınan video kayıtları daha sonra deşifre edilmiştir. 2 katılımcı istediği halde çocuk sahip olamadığından başlangıçta görüşmeyi reddetmiş, daha sonra ne gibi soruların sorulacağını öğrendiklerinde gönüllü olarak görüşmeyi kabul etmişlerdir. Örneklemi oluşturan 21 kişi dışında, 3 kişi ile daha görüşme için randevu planı yapılmıştır ve bu görüşmecilerden dönüş alınamamıştır. Görüşmenin başlangıcında, eğer istenirse sorulan sorulara yanıt verilemeyebileceği ve alan araştırması için etik kurul onayı alındığı görüşmecilere bildirilmiştir. Ek olarak, alan araştırması için soruların hazırlanması ve görüşmelerin nasıl yürütüleceğine dair yol haritasının çizilebilmesi amacıyla bir ön alan araştırması yapılmış; Uzman Psikolog Neşe Karabekir⁴⁶ ile görüşülmüştür. Araştırmanın bulguları yorumlanırken de Psikolog Jülide Aral'ın fikirlerine danışılmıştır.

Araştırmanın sürdürülmesi Eylül 2022-Şubat 2023 tarihlerini kapsamaktadır. Ulaşılan görüşmecilerin bazıları araştırmanın konusunu öğrendiğinde, başlangıçta aramızda bir güven ilişkisinin kurulması zor olmuştur. Bu kadınların tanımadıkları bir insana özel hayatlarını geriye dönük olarak anlatmaları -özellikle de gönülsüz çocuksuz kadınların psikolojik olarak olumsuz yönde etkilenme olasılığı- güç gelmiştir. Daha sonra araştırmaya katılmak için gönüllü olan kadınların çoğu isimlerinin gizli kalmasını ve görüntüsüz görüşmeyi talep etmişlerdir. Kimin, hangi saiklerle çocuksuz bir yaşam sürdürdüğü baştan bilinmediğinden ve bu durumla ilgili kapsamlı istatistikler olmadığından; görüşme süreci boyunca söylem ve anlatı hattına odaklanılarak tespitler yapılmıştır. Örneklemde yer alan kişi sayısı sınırlı olsa bile tartışmalar çerçevesinde cinsiyetçilik ve annelik üzerine değerlendirmeler yapılmış; her kadının deneyimi farklı olduğundan keskin ve net bir sınır çizilmemiştir.

⁴⁶ Karabekir aynı zamanda, bireysel ve çift terapisti, psikodrama terapisti ve eğitimcisi, hamile ve doğum psikoloğu ve doğuma hazırlık eğitmenidir.

2. Araştırmanın Amacı ve Örneklem

Bu araştırmada, söylem ve eylem üzerinden bir model oluşturulması hedeflenmiş ve araştırmanın örneklemini çeşitli meslek gruplarından (fabrika işçisi, ev hanımı, mühendis, mimar, akademisyen, çevirmen, öğretmen vs.) menopoz sonrası -45 yaş ve sonrası- en az 15 çocuksuz kadın olacak biçimde planlanmıştır. Menopoz sonrası çocuksuz kadınların seçilme sebebi; yeniden çocuklu kadın olma imkânının -teknolojik gelişmeler olsa dahi- maddi ve manevi oldukça zorlayıcı bir süreç olmasıdır. Böylece çocuksuzluğun gönüllü mü yoksa gönülsüz mü olduğu, kalıcı mı yoksa geçici mi olduğu veya çocuk yapma kararının ertelenip ertelenmediği anlaşılabilecektir. Araştırmanın bağımsız değişkeni, menopozdur. Bu örneklem ile elde edilecek bulgular neticesinde çocuksuzluğun; gönüllü\gönülsüz olduğu görüşmeler sırasında anlaşılabilecektir. Kadınların birçoğu çocuksuzluk durumunun bir tercih olduğunu ifade edecek olsa da bunun bir zorunluluk da olabileceği veya kişinin pişmanlıkları, mutsuzlukları, çocuksuzluğun bedelleri vs. gibi durumların da olabileceği, yine görüşmeler sırasında anlaşılabilecektir. ‘Gönüllü’ çocuksuz olduğunu beyan eden katılımcıların; geçmiş hayat hikâyelerinde neden çocuk sahibi olmadığı, (varsa) neden kürtaj yaptığı veya tüp bebek tedavisine başvurup başvurmadığı araştırma sırasında anlaşılabilecek; tutumları ve davranışları kontrol edilecektir. Önceki eşten çocuk sahibi olma, evlatlık çocuk sahibi olma, düşük yapma ya da ölü doğum gibi yaşanan durumların var olup olmadığı görüşmeler sırasında anlaşılabilecek ve böylece çocuk sahibi olmama tutumu kontrol/deşifre edilecek; söz konusu geçmiş yaşantılara sahip görüşmeciler, örneklem dışı bırakılacaktır. Araştırmanın odağı, ‘doğurarak annelik’ üzerinedir ve biyolojik olarak anne olmama meselesi, çalışmanın sınırını oluşturmaktadır. Bu açıdan örneklemin seçilmesindeki temel neden, çocuk sahibi olmama niyetinin\seçiminin gönüllü\gönülsüz olup olmadığını ve bu dolayısıyla çocuksuzluğun gerekçelerinin ‘erteleme’ sonucu mu yoksa ‘erken karar verme’ sonucu mu olduğunu cinsiyetçilik temelinde tespit etmektir. Bu nedenle görüşmeciler; biyolojik, evlatlık veya önceki eşten çocuk sahibi olmayan ve gelecekte, çocuk bekleme ihtimalinin olmadığı kişiler arasından seçilmiştir. Çocuksuzluk durumunun zorunlu\bilinçli bir tercih olup olmadığı durumu ise görüşmeler sonucunda anlaşılmıştır. Literatürde yer alan ve JaneMaree Maher ve Lisa Saugeres’in (2007, s.6-13) araştırmalarında kullandığı ‘*early articulators*’ kavramı ‘erken karar vericiler’ olarak; ‘*postponers*’ kavramı ise ‘erteleyiciler’ olarak tercüme edilmiştir. Bu kapsamda; şu anda biyolojik çocuk sahibi olmayan, gelecekte çocuk sahibi

olma olasılığı olmayan ve çocuk sahibi olmama niyetini\seçimini\durumunu sürdüren menopoza girmiş kadınlar araştırma grubunu oluşturmaktadır.

Tablo 3

Görüşmecilere Ait Bilgiler

İsim	Eğitim	Medeni Durum	Meslek	Çalışma Durumu	Ekonomik Bağımsızlık
Nurgül	okuryazar değil	evli	ev hanımı	hayır	hayır
Leyla	ilkokul	bekâr	lobi personeli	evet	hayır
Fatma	ilkokul	bekâr (boşanmış, 2 kere)	fabrika işçisi	emekli	evet
Gizem	ilkokul	evli	ev hanımı	emekli	hayır
Nesrin	ilkokul	evli	ev hanımı	hayır	hayır
Sevim	ortaokul	evli	tekstil işçisi	evet	hayır
Esra	lise	bekâr (boşanmış)	aşçı	emekli	evet
Ezgi	lisans	bekâr	öğretmen	evet	evet
Ayşe	lisans	bekâr	serbest meslek	evet	evet
Özlem	lisans	bekâr	çevirmen	evet	evet
Zehra	lisans	bekâr	öğretmen	emekli	evet
Canan	lisans	bekâr (17 yıllık birlikteliği olmuş, daha önce boşanmış)	psikolog	evet	evet
Duygu	lisans	bekâr	mimar	emekli	evet
Pınar	lisans	bekâr (boşanmış)	çevirmen	emekli	evet
Nil	lisans	bekâr (boşanmış)	piyasa araştırmacısı	emekli	evet
Aslı	lisans	evli	elektronik mühendisi	evet	evet
Zeynep	yüksek lisans	bekâr	sanat yöneticisi	evet	evet

Yağmur	yüksek lisans	evli	satış müdürü	evet	evet
Gül	yüksek lisans	evli	editör ve seramikçi	evet	evet
İpek	doktora	bekâr	özel sektörde yüksek pozisyonlar	emekli	evet
Ayça	doktora	bekâr (15 yıllık birlikteliği olmuş)	akademisyen	emekli	evet

Tabloda, alan araştırmasına katılan görüşmecilerin isimleri, takma isimlerdir. Görüşmecilerin neredeyse hepsi, gerçek isimlerinin kullanılmamasını talep ettiğinden böyle bir yol izlenmiştir. Toplamda 45-66 yaş aralığında olan 21 kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşmecilerden hiçbiri biyolojik olarak çocuk sahibi değildir, ölü doğum yapmamıştır veyahut ölen çocuğu yoktur. Yukarıdaki tabloda araştırma için belirlenen eğitim durumu, çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık alt değişkenler, görüşmeci bilgileri ile tablo halinde verilmiştir. Kadın mücadelesiyle/feminizmle kurulan ilişki şeklindeki diğer bağımsız alt değişken ise bu tabloda yer almamakta olup, Tablo 4’te değerlendirilmiştir.

Eğitim Durumu

Görüşmecilerden 1 kişi okuryazar değildir; 4 kişi ilkokul; 1 kişi ortaokul; 1 kişi lise; 9 kişi lisans; 3 kişi yüksek lisans ve 2 kişi doktora mezunudur. Araştırmada medeni durum, bağımsız alt değişken olarak ele alınmamış olup; görüşmeler sırasında elde edilen veriler aktarılmıştır.

Okuryazar olmayan görüşmeci evlidir; ilkokul mezunu olanlardan 1 kişi bekâr ve daha önce evlenmemiş; 1 kişi bekâr ve daha önce iki kere boşanmış; 2 kişi ise evlidir. Ortaokul mezunu olan görüşmeci evli iken; lise mezunu görüşmeci bekârdır ve daha önce bir evlilik yapmıştır. Eğitim seviyesi yüksek lisans mezunu olan görüşmecilerden 8 kişi bekâr iken bu görüşmecilerden 3’ü daha önce evlilik yapmıştır. Yüksek lisans mezunu olan görüşmecilerden 1’i bekâr; diğer 2 görüşmeci evlidir. Doktora mezunu olanlar bekârdır ve aralarından 1 kişinin daha önce 15 yıllık bir ilişkisi olmuştur.

Çalışma Durumu ve Ekonomik Bağımsızlık

Görüşmeciler, eğitim seviyelerine göre mesleklere sahiptir ve sahip olunan meslekler ile çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla yalnızca eğitim seviyesi yüksek olan kadınlar daha iyi pozisyonlarda çalıştıklarından, doğrudan ekonomik olarak bağımsızdırlar. Bu nedenle ilk olarak eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında veri analizi yapılmış; diğer üç bağımsız alt değişken, bu alt değişkeni de içerecek şekilde analiz edilmiştir.

Eğitim seviyesi yüksek olmayan toplam 7 görüşmecinin sahip olduğu meslekler; ev hanımı, lobi personeli, fabrika işçisi, tekstil işçisi ve aşçılık meslekleridir. Okuryazar olmayan görüşmeci ev hanımıdır, çalışmamaktadır ve ekonomik bağımsızlığı yoktur. İlkokul mezunu olanlardan 1 kişi çalışmakta ancak ekonomik bağımsızlığı olmadığından ailesi ile yaşamakta; emekli olan 2 görüşmeciden 1'nin ekonomik bağımsızlığı yok iken, 1'nin ekonomik bağımsızlığı vardır. 1 kişi ise çalışmamakta ve ekonomik bağımsızlığı yoktur. Ortaokul mezunu olan görüşmeci çalışmakta ancak ekonomik bağımsızlığı yoktur. Lise mezunu olan görüşmeci ise çalışmakta ve aynı zamanda emekli maaşı olduğundan ekonomik bağımsızlığı vardır. Medeni durumu evli olan görüşmecilerin ekonomik bağımsızlığı yokken; bekâr 2 kişiden yalnızca 1'nin ekonomik bağımsızlığı yoktur. Dolayısıyla bu gruptaki görüşmecilerin eğitim, çalışma ve ekonomik bağımsızlık durumları farklılaşsa da toplam iş yükü seviyeleri yüksek, geçim seviyeleri düşük ve ortadır. Eğitim seviyesi yüksek olan toplam 14 kişi lisans, yüksek lisans ve doktora mezunudur ve bu görüşmecilerin meslekleri; öğretmen, serbest meslek, çevirmen, psikolog, mimar, çevirmen, piyasa araştırmacısı, elektronik mühendisi, sanat yöneticisi, satış müdürü, editör, seramikçi, özel sektörde yüksek pozisyonlar ve akademisyenlik meslekleridir. Bu görüşmecilerin bir kısmı emekli iken bir kısmı hâlihazırda çalışmakta ve tümünün ekonomik bağımsızlığı vardır.

Kadın Mücadelesiyle\Feminizmle Kurulan İlişki

Sonuncu bağımsız alt değişken olan kadın mücadelesiyle\feminizmle kurulan ilişki; üst kısımda üzerinde durulduğu üzere ilk üç bağımsız alt değişken olan eğitim düzeyi, ekonomik bağımsızlık ve çalışma durumu ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Dolayısıyla eğitim seviyesi arttıkça çalışma ve ekonomik bağımsızlığın da artma durumu söz konusudur.

Tablo 4**Kadın Mücadelesine\Feminizme Dair Bilinç Düzeyi**

İsim	Eğitim	Kadın Olmaya Dair Bilinç Düzeyi*
Nurgül	okuryazar değil	bilinç düzeyi düşük
Leyla	ilkokul	bilinç düzeyi düşük
Fatma	ilkokul	bilinç düzeyi düşük
Gizem	ilkokul	bilinç düzeyi düşük
Nesrin	ilkokul	bilinç düzeyi orta
Sevim	ortaokul	bilinç düzeyi orta
Esra	lise	bilinç düzeyi orta
Ezgi	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Ayşe	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Özlem	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Zehra	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Canan	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Duygu	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Pınar	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Nil	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Aslı	lisans	bilinç düzeyi yüksek
Zeynep	yüksek lisans	bilinç düzeyi yüksek
Yağmur	yüksek lisans	bilinç düzeyi yüksek
Gül	yüksek lisans	bilinç düzeyi yüksek
İpek	doktora	bilinç düzeyi yüksek
Ayça	doktora	bilinç düzeyi yüksek

*Görüşmecilerin fikirlerinden yola çıkılarak belirlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda ise eğitim seviyesi ve kadın mücadelesi\feminizme dair bilinç düzeyini gösterir tablo yer almaktadır. Tabloda yer alan bilgiler, alan araştırmasında yer alan “*Ayrı bir kadın sorunu var mıdır? Siz bu sorunun çözümü için ne yapılmasını düşünüyorsunuz?*” ve “*Kadın hakları konusundaki fikirleriniz nelerdir?*” şeklindeki ilk iki soruya verilen yanıtlardan yola çıkılarak düzenlenmiştir.

C. Verilerin Analizi

Alan araştırmasının bu kısmında, verilerin analizi başlıklar halinde verilmiştir. Görüşmecilere toplamda 13 soru sorulmuştur ve sorular, ilgili başlık altında analiz edilmiştir.

1. Kadın Mücadelesiyle\Feminizmle Kurulan İlişki

Alan araştırmasında görüşmecilere yöneltilen, “*Ayrı bir kadın sorunu var mıdır? Siz bu sorunun çözümü için ne yapılmasını düşünüyorsunuz?*” ve “*Kadın hakları konusundaki fikirleriniz nelerdir?*” şeklindeki ilk iki soru, kadınlık durumuna dair bilinç ve kadın mücadelesine\feminizme ve cinsiyetçiliğe dair fikirlerin anlaşılması için sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtlar ‘eğitim’ seviyesine göre farklılar göstermiş olup; özellikle okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu görüşmeciler tarafından net olarak anlaşılamamıştır. Kadın sorunu ve kadın hakları; kendisi için bir şey ifade etmeyen kadınlar için tümüyle farkında oldukları konular değildir. Bu nedenle, yöneltilen sorular daha açıklayıcı bir şekilde örneklendirerek görüşmeciye sorulmuştur. Görüşmecilerden eğitim seviyesi yüksek olanlar ise bu soruları daha net ve düşünerek cevaplamışlardır.

İlk soru, *eğitim durumu* bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük okuryazar olmayan ile ilkokul, ortaokul ve lise mezunu olan görüşmecilerin ‘kadın sorunu’ ve ‘kadın hakları’ konusundaki fikirleri değişken olmuştur. ‘Kadın sorunu’ konusunda okuryazar olmayan Nurgül, soruyu anlamakta güçlük çekmiş ve sorunu ‘normal’ olarak tanımlamış; ilkokul mezunlarından Leyla, herhangi bir sorununun olmadığını; Fatma, soruyu cevaplarken beklemiş ve çözümün ‘eğitim’ ve ‘kültür’ olduğunu; Gizem, hiçbir sorunla karşılaşmadığını, var olan sorunları es geçtiğini ve çocuk sahibi olmak

için tedavi olduğunu; Nesrin, Güneydoğuda kadın yaşamının zor olduğunu ve çözümün ‘erkeklerin eğitilmesi’ ile olacağını, ek olarak da tüp bebek tedavi yöntemlerinin pahalı olduğunu; ortaokul mezunu Sevim, soruyu, başlangıçta ‘çocuk bakımı’ sorunu olarak anlasa da herhangi bir sorunu olmadığını ancak tüp bebek tedavi yönteminin zor olduğunu; lise mezunu Esra ise sorunun ‘şiddet’ olduğunu ve çözümün, cezaların artırılmasıyla olacağını söylemiştir.

İkinci soru, *eğitim durumu* bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük okuryazar olmayan ile ilkökul, ortaokul ve lise mezunu olan görüşmecilerin ‘kadın hakları’ konusundaki yanıtları da yine kendi hayatlarından yola çıkarak olmuş, ‘hak’ kavramı tam olarak anlaşılamamıştır. Okuryazar olmayan Nurgül, bu soruyu ‘kadınlar haklıdır’ şeklinde yanıtlamış ve bu gibi konuları bilmediğini her soruda belirtme ihtiyacı hissetmiştir. İlkokul mezunlarından Leyla, başlangıçta soruyu anlamamış ve Türkiye’de kadın haklarının olmadığını; Fatma, erkek ve kadınların birbirlerine saygı duyması gerektiğini; Gizem, bu soruyu gergin bir biçimde yanıtlamış ve şiddet nedeniyle idam cezalarının gelmesinin şart olduğunu; Nesrin ise kadın haklarına erişimin sorunlu olduğunu ve bunun nedeninin ‘erkek baskısı’ olduğunu anlatmıştır. Ortaokul mezunu Sevim ‘özgürlük’ ve ‘bağımsızlık’ konusundan bahsederken; lise mezunu Esra, kadın haklarının ulaşılabilir olsa bile sokakların güvensiz olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla *çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık* bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olmayan bu görüşmecilerin çalışma ve ekonomik bağımsızlık durumları farklılıklar gösterse de ‘kadın sorunu’ ve ‘kadın hakları’ konularındaki fikirlerini, kendi hayatları ve deneyimleri şekillendirmektedir. Bu kadınlar ya çalışmamakta ya da düşük pozisyonlu işlerde çalışmaktadırlar. *Kadın mücadelesiyle\feminizmle kurulan ilişki* alt bağımsız değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde bu görüşmecilerin kadınlık bilinci düzeylerinin düşük-orta seviye olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan eğitim, çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık seviyesi azaldıkça kadın mücadelesi\feminizme dair bilinç düzeyi azalmaktadır:

Valla canım, kadın sorunu zaten olacak, oluyor. Peki, neden oluyor sizce? Hani, çocuk için mi diyorsun yoksa? Genel olarak, yani kadın sorunu dendiğinde aklınıza ne geliyor? Kadın sorunu bazen, mesela, karı-koca arası... Nasıl diyeyim yani sana? Siz nasıl tanımlıyorsunuz. (Bekliyor) Valla bazı kadınlar iyidir, bazıı kötüdür. Bazen, (duraksıyor) yani, onu mu diyorsun? Siz, sorun

dendiğinde bunu nasıl tanımlıyorsunuz? Mesela bazıları için bu kadına yönelik şiddettir. Bazıları için kadınların ezilmesidir. Bir başkası için başka bir şeydir. Sizin için başka bir şeydir. Valla canım, benim sorunum hiçbir şey yok şimdi. Yani baya normal. Bir sorun olduğunu düşünmüyorsunuz yani, Türkiye ve dünyada, ya da hayatınızda? E valla canım zaten kadınların sorunu var. Ne anlamda var sizce? Kadınlar evdedir, çocuklara bakıyor, sorun çıkıyorlar (Nurgül, 45, Evli, Ev Hanımı, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Kadın hakları... Kadın hakları, zaten kadın her zaman da haklıdır. Ne anlamda peki? Çünkü o eve bakar, çocuklara bakar, ev işi yapar. O durumda kadınlar haklıdır. Peki, biraz daha açabilir misiniz? Yani bu kadının hayatında bir problem mi aslında? Problem, kocası iyi olmadığı zaman zaten problem çıkıyor. İyi olsa peki? İyi olsa çıkmaz. Öyle diyeyim sana. Ben bu kadar bilmiyorum bu şeyleri. Yani bu kadar cevap veriyorum. Önemli olan sizin nasıl cevapladığınız aslında. (Duraksıyor) (Nurgül, 45, Evli, Ev Hanımı, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Valla ben hiçbir sorunla karşılaşmıyorum. Eşinizden, ailenizden, sokakta vs. herhangi bir sorunla karşılaşıyor musunuz? Ben sorunları es geçiyorum. [...] Es geçiyorum ben yani. Yani düşünme düşünme zaten ben kendi kendime karar verdim. Çocuk tedavi şeyim de yani, istemedim yani çocuk. Anladın? Hiç çocuk düşünmedim yani (Gizem, 49, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Ne düşünüyüm ben? Ne düşünüyüm? (Gergin) Yani toplum içinde ne olabilir? Erkeklerin, bir kadına şiddeti olmamalı... Erkekler mesela bayanlar olsun, şey olsun, şiddet uyguluyorlar, kadınları kesiyorlar, şey yapıyorlar ya ben ona karşıyım. Fiziksel ve psikolojik şiddete karşısınız değil mi? Evet. Sizce bunun çözümü ne olabilir? Ne olması lazım? Ceza olması lazım. İdam olması lazım. İdam? Hui, düşünmüyor musun? Kadını kesiyorlar, testereyle genç kızları... Çözüm idam mı peki sizce? (Kızarak) Ne yani? [...] Hayır, ben idam diyorum. Şiddetin önlenmesi için... Evet, idam diyorum (Gizem, 49, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Evet. Biraz açabilir misiniz? Ya kadınların sorunları neler? Kadınlara erkeklerin uyguladığı şiddet geliyor benim aklıma, en başta. Fiziksel, öbür türlü de olabilir. Psikolojik şiddet de var. Çözüm ne peki sizce? Onun çözümü çok zor. Yani şimdiye kadar olmadı. Şimdiden sonra herhalde olacağını düşünemiyorum yani. Kültürlü olması lazım insanların. Eğitim de kültür de ikisi birlikte olacak. [...] (Fatma, Bekâr-Boşanmış, 61, Fabrika İşçisi, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Kadın hakları dendiğinde kadına saygı, sevgi. Bence önce o gelir. Erkeklerin kadınlara saygı göstermesini isterim. Kadın olsun erkek olsun, birbirlerine saygılı olmalı. Bir saygı, sonra sevgi olmalı. Saygısızlık olursa hiçbir zaman sevgi olmaz. [...] (Fatma, 61, Fabrika İşçisi, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

*Kadın sorunu tabii ki var. Ne anlamda var peki? Yani kadın sorunu, bizim, şöyle diyeyim, bizim yöremize göre. Yöreniz neresi? Güneydoğuya göre, çünkü ben güneydoğuluyum. Güneydoğuya göre, evet, gerçekten kadın sorunu var. Örnek veriyorum, mesela evet. Allah'a çok şükür ben tedavi olmak istediğim zaman, isteğim hastaneye gidebiliyorum ya da gelebiliyorum. Ama tedavi olmak isteyip de hiç gidemeyen kadınlar var, biliyorum. Yani özgür değiller. Öyle diyeyim. **Bunun çözümü için ne olmalı sizce?** Öncelikle erkeklerin eğitilmesi lazım. Bunu söyleyeyim. **Konuyu biraz daha açmak ister misiniz?** Mesela örnek veriyorum, benim gibi tedavi olmak isteyen kadınlara devlet bir destek verebilir. Ya da özellikle hani hasta kadınlardan ya da tüp bebek yapmak isteyen kadınlardan, çocuğu olmayan kadınlar için konuşuyorum, ya da sağlıkla ilgili diyeyim, çünkü sağlıkla ilgili de gerçekten büyük sıkıntılarımız var bu ara. Artık istediğimiz hastanelerden randevu alamıyoruz. Gidip gelemiyoruz. [...] Özellikle de çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar için, ilaçlarımız çok pahalı. Tüp bebek doktorları, devlet hastanelerinde kolay kolay bulunmuyor ve randevu alamıyorsun. Zaten doktorlar dersiniz çok pahalı. Bir doktorun muayenesi Güneydoğuda bile nereden bakarsanız 700-800 lira paradır. Sadece muayene ve görüşme. Yani sadece ilaçlar, örnek veriyorum, kullandığımız takviye ilaçlar bile 1600 liradır, aylık ilaç masrafım. [...] (Nesrin, 45, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).*

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi lisans, yüksek lisans ve doktora mezunu olan görüşmecilerin 'kadın sorunu' ve 'kadın hakları' konusundaki fikirleri arasında benzeyen ve farklılaşan yönler vardır. Bu kadınların, kadın kimliği konusundaki bilinç düzeylerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki soru için görüşmeciler "Türkiye'de mi?" sorusunu sıklıkla sormuşlar; yanıtları da çoğunlukla, Türkiye'de ve doğuda kadın sorunu ve kadın hakları eleştirisi çerçevesinde olmuştur. 'Kadın sorunu' konusunda lisans mezunlarından Ezgi, söze başlarken çocuğu olmadığını, kendisinin bir sorun yaşamadığını ama kadınların 'mağdur edebiyatını' bırakması gerektiğini; Ayşe, sorunun 'eşitlik' ve 'toplumdaki genel kadın algısının' olduğunu; Özlem, 'kadının ataerkil düşündürüldüğünü' ve bu nedenle tarih boyunca ezildiğini; Zehra, soruyu irdeleyerek, 'cezaların caydırıcı' olması gerektiğini; Canan, ayrı bir kadın sorunu yerine 'insan sorunu' olduğunu; Duygu, sorunun 'ekonomik bağımsızlık' ve 'özgürleşme' konusunda olduğunu; Pınar, 'eşitsizliğin' olduğunu ve kadının güçlendirilmesi gerektiğini; Nil, kadınların erkeklerden ayrılamadığını ve çözümün 'eğitim' ve 'bilinçlendirme' ile olabileceğini; Aslı ise sorunun 'insanlık sorunu' olduğunu ifade etmiştir. Lisans mezunlarının 'kadın

hakları' konusunda fikirleri, ilk soruya verdikleri yanıtlar ile paralel olmuştur. Bu görüşmeciler, kadın haklarının Türkiye'de sözde\kâğıt üzerinde olduğunu; özgürlük, ekonomik bağımsızlık, eşit ücret, şiddet, taciz, güvenlik ve insan hakları bağlamında değerlendirmişlerdir. Görüşmecilerden yalnızca Ezgi, ek olarak, daha çok erkek hakları için üzüldüğünü ve özgürlüğü için evlenmediğini ifade etmiştir. Yüksek lisans mezunu olan görüşmecilerin hepsi, kadın sorununun bir insan hakları sorunu olduğunu; doktora mezunu İpek, sorunun 'eğitim' ve 'ekonomik bağımsızlık' olduğunu ve Ayça, sorunun 'sınıfsal' olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde bu görüşmecilerin de kadın hakları konusundaki fikirleri, ilk soruya verdikleri yanıtlar ile paralel olmuştur. *Çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık* alt bağımsız değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, bu görüşmeciler ya çalışmakta ya da emeklidir ve ekonomik açıdan özgürdürler. *Kadın mücadelesiyle\feminizmle kurulan ilişki* alt bağımsız değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde ise kadınların tümünün kadın olmaya dair bilinç düzeylerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan eğitim, çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık seviyesi arttıkça kadın mücadelesi\feminizme dair bilinç düzeyi de artmaktadır:

*Mağdur edebiyatının artık bir yerde düzeltilmesi gerekiyor. Ayrı bir kadın sorunu mu? Ben, kendi adıma konuşursam, "hayır". **Peki, bunu söylerken gerekçeniz nedir?** Yaşamadım, çünkü ben öyle bir şey. Bir de yaşaması gereken insan benim. Hiç evlenmedim, işte çocuğum çocuğum yok (Ezgi, 49, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Ben daha ziyade erkek haklarını... Ben erkeklere üzüliyorum. Ciddi söylüyorum, çünkü kadın hakları kadın hakları diye diye, kadınları sanki erkekleri kullanmayı demeyeyim ama bir suiistimal durumu söz konusu oldu. Bakın böyle yaparak nelere mal olduk aslında biliyor musunuz? Hani eskiden bir aile birliği denen bir şey vardı. Bu aile birliğinde insanlar el birliğiyle bir şeyleri götürmeye çalışırdı. Şimdi kadınlara bakıyorsunuz. Diyor ki benim sosyal hayatım, benim özgürlüğüm, benim özel hayatım. O anda bir aile birliği içinde olduğu unutuluyor. [...] Aile birlikleri bozuluyor işte. O diyor ben, öbürü diyor ben. Ayrılıklar fazlalaşıyor. Boşanmalar artıyor. Hâlbuki gerek yok böyle bir şeye. Yani ortak karar almak varken niye kadın erkek diye ayırıyoruz. [...] Yani kadın, kadın, kadın diye pompalayarak ayrıştırılıyor. Ben aslında buna karşıyım. İnsan olmak ve vicdanen insan olarak neler yapmamız gerekiyorsa, o doğrultuda hareket etmek; bir sorumluluğu alıyorsan onu yerine getirmeye çalışmak gerekiyor. Ben bunu sadece insan olarak da düşünmüyorum. Ben aynı zamanda bir hayvan severim. Bütün hayatımı hayvanlara adadım. Canlılar olarak bakıyorum (Ezgi, 49, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Eee Türkiye’de var tabii ki. Çok fazla işittik, büyükşehirlerle küçük şehirler arasında çok büyük farklılıklar var. Büyük bir çoğunluğunun eğitimden kaynaklandığını düşünüyorum. Eğitim yaygınlaştırılmalı. Aile çok önemli. Ailenin verdiği eğitim. Özellikle anneye büyük görev düşüyor bu konuda bence. Anne daha çok küçük yaşta çocuklarını kız-erkek ayrımı yapmadan yetiştirmeli. Sen şu işi yapamazsın, sen bunu yapamazsın, kızlara kız işi, erkeklere erkek işi gibi işler yapılmamalı, çünkü ailede ne görürse onu tekrarlıyor ileriki yaşlarında da. Onu örnek alıyor. Önce aile sonra eğitim diyorum (Yağmur, 50, Evli, Satış Müdürü, Yüksek lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Ben aslında sadece kadın hakkı, erkek hakkı olarak bakmıyorum. İnsan hakkı olarak bakıyorum. Yani eşitlik olması gerektiğine inanıyorum. Eşit ücret, aynı işe eşit ücret verilmesi gerektiğine inanıyorum. Erkeklerle kadınlara aynı fırsatlar verilmesi gerektiğine inanıyorum. Özellikle de iş hayatında hani kadın çocuk doğurduğu için bazı görevler ya da yükselme sırasında, kadın doğum yapınca zaten ara verecek işten ayrılmak zorunda, o yüzden daha az vasıflı olsa bile erkeğe terfi verelim gibi durumların olmaması gerektiğine inanıyorum. Hani bu iş hayatı konusundaki bakış açım. Ama genel olarak zaten eşitlik olması gerekiyor. Fırsat eşitliği, eğitimde eşitlik, ücret eşitliği, ailede eşit davranma. [...]

(Yağmur, 50, Evli, Satış Müdürü, Yüksek lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Türkiye’de mi? **Genel olarak, siz nasıl tanımlarsanız.** Ya tabi tabi, kadın sorunu var mutlaka yani. Özellikle herhangi bir geliri olmayan veya eğitim düzeyi düşük olan kadınlar bu konuda çok daha zor durumda. **Peki, siz kadın sorununun çözümü için ne önerirsiniz?** Valla en önce eğitim olmalı. Bu eğitim ailede başlamalı. Erkek çocukları özellikle verilecek eğitimin son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Ayrıca da kadının eğitiminin ve kendi ayakları üstünde durabilmesinin son derece gerekli ve önemli olduğunu düşünüyorum. Bu durumda tabii ki kadın sorunlarının bir kısım ki önemli bir kısmının azalacağını veya yok olacağını düşünüyorum. Ama eğitim çok şart. Erkeklerin eğitimi özellikle de çok şart (İpek, 66, Bekâr, Özel Sektör, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Yani kadın hakları konusundaki fikirlerim; ülkeden ülkeye tabii ki bu değişiklik göstermekte. Daha gelişmiş toplumlarda kadının haklarında gelişme olduğu gözlenirken, daha hem ekonomik olarak hem de kültürel olarak daha veya geleneksel olarak farklı, daha kapalı toplumlarda bu haklar tabii ki çok sınırlı. Türkiye’ye gelince, bence Türkiye’de kadınlara pek çok Avrupa ülkesinden Amerika’dan önce çok güzel haklar verilmiş ama kadınlar bunun farkında değil. Yani ellerine verilen hakların ne kadar önemli olduğunu, bunu elde etmenin ne kadar zor olduğunu maalesef bilmiyorlar. O da tabi bizim için çok acı bir şey. **Peki, hak olarak tanımladığınız konu siyasi, ekonomik ve medeni haklar mı?** Tabi tabi, hepsi. Yani bir kere eğitim hakkı son derece önemli. Eğitim hakkının sonunda zaten ekonomik haklara kavuşmuş oluyorsunuz. Ve de diğerleri de, siyasi haklar da bunun peşinde. Yani mutlaka geliyor. Yani aynı yerde çalışabilmek, bir kadının iş hayatında olabilmesi, eşit ücret alabilmesi. Bunlar son derece önemli haklar. Ben Amerika’da bulundum. Bir yıl orada bir araştırma merkezinde çalıştım ki yıl 1987-88 yılıydı. O zaman bile parmakla sayılacak kadar az

üniversite rektörü vardı orada, kadın olarak. Erkeklerin hâkimiyeti söz konusuydu. Ve de bir kadın öğretim üyesi bir erkek öğretim üyesinden daha düşük maaş alıyordu. Ama Türkiye’de siz bir profesörseniz, siz bir öğretim üyesi iseniz ister erkek olur ister kadın olur, aynı eşit haklara sahipsiniz. Özellikle bazı bölümler, biliyorsunuz, bazı şeyler, iş kolları, kadına daha yönelik olduğu için, daha uygun olduğu için, orada kadın akademisyenler var. Bunlardan bir tanesi eczacılık mesela. Diyetisyenlik. Yani yüzde doksanı neredeyse hatta daha fazlası kadındır. Onun için yani bu kazanılmış haklar son derece önemli (İpek, 66, Bekâr, Özel Sektör, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Eğitim seviyesi düşük olan görüşmecilerin ‘kadın sorunu’ ve ‘kadın hakları’ konusundaki fikirleri, kendi hayatları veyahut çevrelerindeki kadınların hayatları çerçevesinde şekillenmiştir. Örneğin, Sevim (45, Evli, Tekstil İşçisi, Ortaokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok) ve Gizem (49, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı yok) bu soruları, kendi hayatlarından yola çıkıp direkt olarak tüp bebek tedavi yöntemleri üzerinden değerlendirmiştir. Okuryazar olmayan Nurgül, bir sorunu olmadığını dile getirse de diğer görüşmeciler baskı ve şiddet konularını gündeme getirmiştir. Dolayısıyla bu kadınlar; ataerkil sistemin baskısına çok daha fazla maruz kalmaktadırlar.

Eğitim seviyesi yüksek olan kadınlar ise ‘kadın sorunu’ ve ‘kadın hakları’ konusundaki fikirlerini, nispeten çok daha kapsamlı cevaplamışlardır. Bu görüşmecilerin neredeyse tümü, feminist alanyazına hâkimdir ve görüşlerini alan araştırmalarında sıklıkla ele alınan eşitlik, özgürlük, bağımsızlık ve ataerkil sistem üzerinden ifade etmişlerdir. Örneğin, bu görüşmeciler, bilinçli bir şekilde kadın hakları sorununun insan hakları sorunu olduğunu ve cinsiyet temelinde bir değerlendirme yapılamayacağını söylemişlerdir. Görüşmecilerden yalnızca Gül (62, Evli, Editör ve Seramikçi, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var) feminizm taraftarı olduğunu ve bazı sorunların insanlık sorunu temelinde değil, kadınları ilgilendiren konuların yine kadın temelinde çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşmecinin ‘kadın’ cinsiyetini ön plana çıkaracak biçimde bir çözüm önerisi sunması; toplumsal cinsiyetin yeniden üretimi bağlamında hem cinsiyetçi ikiyüzlülük hem de simgesel şiddet örneğidir.

2. Anne Olmanın Anlamı

Alan araştırmasında 3. soru, “Size göre ‘anne olmak’ ne anlama gelmektedir?” şeklindeki soruydu. Bu soru, anneliğe kutsallık atfedilip atfedilmediği ve geleneksel annelik anlayışına dair fikirlerin anlaşılması için sorulmuştur. Görüşmecilerden farklı yanıtlar gelse de anneliğin kutsallık ile özdeşleştirilmesi ile eğitim ve sosyo-ekonomik düzey arasında doğrudan bir bağlantı kurulamamış; her eğitim seviyesinden kadının, anneliğin kutsallığına dokunmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla geleneksel annelik kavramı çoğu görüşmecilerin söylemleriyle örtüşmektedir. Bu bakımdan anneliğin anlamı, kadınların yaşantıları bağlamında farklılıklar ve benzerlikler göstermekte; cinsiyetçi ikiyüzlülük kapsamında, özellikle eğitim seviyesi yüksek kadınlar tarafından da yüceltilebilmektedir. Anne ol(a)mayan kadınlardan kimine göre anne olmanın kendine özgü bir duygu olabileceği ve kimine göre de kendine özgü bir deneyim olabileceği düşünülmektedir. Her iki durumda da verilen yanıtlar kendi annelerinin ve çevrelerindeki annelerin anneliklerini gözlemleme üzerine olmuştur.

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük okuryazar olmayan ile ilkökul, ortaokul ve lise mezunu olan görüşmecilerin ‘anne olmak’ konusundaki fikirleri çoğunlukla benzer olmuştur. Bu görüşmecilerin düşünceleri, geleneksel annelik anlayışı ile tümüyle örtüşmektedir. Okuryazar olmayan Nurgül, anneliği, ‘güzel bir şey’ ve ‘annenin geliri’ olarak tanımlamıştır. İlkokul mezunu Leyla, anneliğin ‘güzel’ ve ‘kutsal’ olduğunu ancak evli olmadığı için anne olmadığını; Fatma, anne olmama durumunun kendisi için travmatik olduğunu söyleyerek bu soruyu yanıtlamamış; Gizem, anneliği, ‘anne gibi olmak’, ‘çocuğa eğitim vermek’ ve ‘çocuğa sahip çıkmak’ olarak tanımlamış; Nesrin ise ‘cennet kokusu’, ‘sevmek’, ‘yetiştirmek’ olarak tanımlamıştır. Ortaokul mezunu Sevim, bu soruyu ‘güzel bir duygu’ olarak tanımlarken; lise mezunu Esra, anne olmayı, benzer biçimde ‘güzel bir duygu’ ve ‘fedakârlık’ olarak tanımlamıştır. *Çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık* alt bağımsız değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olmayan bu görüşmecilerin çalışma ve ekonomik bağımsızlık durumları farklılıklar gösterse de anneliğe dair anlayışları, benzerdir. *Kadın mücadelesiyle/feminizmle kurulan ilişki* alt bağımsız değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde ise bilinç düzeyi düşük ve orta olan bu görüşmecilerin neredeyse hepsi anneliğe olumlu değer atfetmektedir ve bu yönde örtük taraflılık sergilememektedir. Eğitim

seviyesi düşük, çalışmayan ve ekonomik bağımsızlığı olmayan bu kadınlar gönüllü ya da gönülsüz olarak anne ol(a)masa da, anneliğe dair fikirleri; anneliği kadın yaşamının merkezinde olmasını eleştiren feministlerin ‘evrensel annelik rolüne’ işaret etmektedir:

[...] E valla anne olmak çok güzel bir şeydir. **Ne anlamda peki, biraz açabilir misiniz?** Çocuklar zaten, kadınların bir geliridir. **Ne anlamda geliri peki?** Bir kadın düştüğü zaman, analara bakar. O kadının sahibi o çocuktur. **Çocuğun sahibi kadın mıdır?** Çocuk da anasının sahibidir, anası da çocuğun sahibidir. **Peki, burada babanın rolü nedir?** Babanın rolü... Valla baba iyi olsun. [...] **Yani anne olmak, sizin için çocuğa sahip olmak demek mi aslında?** Tabi. **Başka nasıl tanımlarsınız anne olmayı mesela, etrafınızdaki annelerden yola çıkabilirsiniz?** (Duraksıyor). Çok güzel, bilmiyorum o kadar (Nurgül, 45, Evli, Ev Hanımı, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Evet, anne olmak çok güzel bir şey. Anne kelimesi çok güzel bir şey. Evet, belki bir çocuğum olmasını çok isterdim. Ama evliliğe hiçbir zaman sıcak bakmadım. Belki bekâr yaşamak bana göre çok cazip geldi. Rahat yaşamak bana çok cazip geldi. Ama anne olmak bence çok güzel bir şey, çok kutsal bir şey. Hayatta en güzel şey diyebilirim belki. Benim de bir annem var. Hayatımda annemden değerli hiç, hiçbir şey yok. [...] **Bu durumda çocuksuz olmama nedeninizi, evli olmamanıza bağlıyorsunuz değil mi?** Evet, evet. Evli olsaydım bir tane çocuk yapardım (Leyla, 47, Bekâr, Lobi Personeli, İlkokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Anne olmak... Birçok anlama geliyor bence. Anne olmadım ama birçok çocuğa baktım şimdiye kadar. İlk doğduğu andan itibaren birçok çocuğa baktım. Mesela bir tane eltimin oğlu vardı. Doğdu, küçüktü (eltisi). Bakmayı bilmiyordu. Doğduğu andan itibaren 2 yıl ben baktım ona. Yıkamasından... Ya bana anne diyordu çocuk. Çok güzel bir duyguydu. Öyle (Sevim, 45, Evli, Tekstil İşçisi, Ortaokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Anne olmak çok güzel bir duygu. **Peki, ne anlamda? Biraz açabilir misiniz?** Yani fedakârlık, ondan sonra... Yani güzel bir duygu ablam ya. Ben yaşamadım ama yani güzel bir duygu (Esra, 49, Bekâr-Boşanmış, Aşçı, Lise, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde eğitim seviyesi lisans, yüksek lisans ve doktora mezunu olan görüşmecilerin ‘anne olmak’ konusundaki fikirleri farklılaşmaktadır. Lisans mezunlarından olan Ezgi, anneliği, ‘bir canlıyı doğurmak olmadığını’ ve ‘anne olmamanın başarı olduğunu’; Ayşe, ‘çoğalma dürtüsü’, ‘statü’ ve kadın için ‘başarı’ olarak addedildiğini; Özlem, ‘güzel bir şey’ ve anne olmanın annelik etmekten farklı olduğunu; Zehra, ‘kutsal’, ‘olağanüstü’ ve ‘ulvi bir duygu’; Canan, ‘doğal bir süreç’

olduğunu; Duygu, anlamı olmadığını ve ‘üretim’; Pınar, ‘türün gereği’, ‘biyolojik bir durum’ ve ‘statü’; Nil, ‘hoş bir duygu’; Aslı ise ‘sonsuz vericilik’, ‘her şeyden vazgeçmek’ ve ‘dünyanın en zor işi’ olarak tanımlamıştır. Yüksek lisans mezunu Zeynep, ‘bakım sorumluluğu’; Yağmur, anne olmanın doğurmak olmadığını ve ‘bir canlıyı sevmek’ olduğunu; Gül ise ‘işin doğası’, ‘kendini adama’ ve annelik konusunda kırsal-kentsel farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Doktora mezunu İpek, ‘karşılıksız sevgi’, ‘merhamet’, ‘sorumluluk’ ve ‘kutsal’ olarak; Ayça ise ‘muhteşem, güzel bir duygu’ ama ‘bağımlılık’ olduğunu ifade etmiştir.

Eğitim seviyesi yüksek olan, çalışan ve ekonomik bağımsızlık durumu artan kadınların bilinç düzeyleri artarken; anneliğe dair anlayış konusu da bu görüşmeciler için iki farklı pozisyona ayrılmaktadır. Cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramına atıfla, eğitim seviyesi yüksek olan kadınların, *kadın mücadelesiyle/feminizmle kurulan ilişkiye dair bilinç düzeyi yüksek olduğundan, özellikle, 1980’li yıllardaki feminist dalganın ‘anneliğin, kadınlığın yalnızca özünde değil kadın hayatının merkezinde yer alan bir kimlik/rol olduğu’ düşüncesine işaret eder. Dolayısıyla toplumsal değişme ve dönüşme ile birlikte geleneksel annelik kimliği/rolü bir yandan kadın kimliğinden ayrı düşünülürken; bir kısım görüşmeci tarafından erkek egemen değerler temelinde yorumlanmıştır:*

Bana göre, çok, aaa nasıl söyleyeyim sana? Tatmadığım bir duygu hakkında çok fazla bir şey söyleyemem. Ama kendimce şunu söylemem gerekirse, çok etraftan duyduğum, olağanüstü bir duygu olduğu. Kendimde emekli öğretmenim. Öğrencilerimin annelerini gördüğüm zaman çok fazla çocukları üzerinde sahiplendiklerini, koruyucu olduklarını, böyle hani “helikopter anne” dedikleri cinsten velilerle karşı karşıya kaldığım için çok ulvi bir duygu olduğunu düşünüyorum (Zehra, 59, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

*Hiçbir anlamı yok. Eee şeydir, üretim yani. Başka bir şey değil yani, üretim. **Peki, biraz daha açabilir misiniz? Kadının doğurganlığına mı vurgu yapıyorsunuz?** Ah evet, hayat içinde türün devam etmesi için. Nasıl ki çiçeklerin tohumları birbirleriyle birleşiyorlarsa, insanların da üretimindeki doğurgan taraf (Duygu, 59, Bekâr, Mimar, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).*

*Anne olmak ayrı bir durum. Ben olmadım anne, o yüzden de hani anket yapıyorsunuz zaten. Yani hoş bir duygu herhalde. Ben o duyguyu tatmadım. **Peki, anne olmamak sizin tercihiniz miydi?** Yani birlikte olduğum insan, evlendiğim zaman, daha sonra birlikte yaşadığım insan çocuk sahibi olmak istemedi. O yüzden ben de ona saygı duyduğum için o yüzden anne olmadım. **Peki, isteselerdi***

çocuk sahibi olmayı düşünür müydünüz o süreç içerisinde? Evet, düşünmüştüm. 30'lu yaşlarımda düşünmüştüm. Ama çok ısrarcı olmadım, çünkü o kişi özellikle çocuk sahibi olmak istemiyordu (Nil, 62, Bekâr-Boşanmış, Piyasa Araştırmacısı, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Şimdi ben anne olmadığım için, anne olmak bana göre... Benim şöyle annelik ve aile ile ilgili şöyle çekincelerim diyeceğim, var. Yani anne olmak o kadar kutsallaştırılıyor ki bence kadın kimliği açısından olmazsa olmaz. Hani bu kadının var olması, söz söylemesi dedik. Ancak anne olunca, çocuğu ona çok bağlı olduğu için bir kimlik sahibi olabiliyor gibi bir şey oluyor. Anne olan kadınlar ve diğerleri, hiç. Diğerleri hani ailede de sözün yoksa seni takip eden bir çocuğun da yoksa daha ihmal edilebilirmiş gibi bir pozisyonun olabiliyor. Dolayısıyla hani, anne olmak, buradan baktığımda bütün o hani güzellemleri bir kenara bırakırsak, toplumda kadının bir statü sahibi olmasına yarayan bir olaymış gibi gözüküyor bana. Yalnız anne olmak değil aile olmak, evlenmek yani toplumun bu kodları, bunlara uydukça toplumda yer edinebiliyormuşsun gibi. [...] Tabii ki yoksa biyolojinin gereği, zaten işte türün devamının gereği biyolojik bir sürü anlamı var. Ama diğer boyutlarda baktığımızda bu olmamalı yani. Herkesin sözünün geçtiği bir şeyde, yani kadın da anne olma mecburiyetini hissetmemeli aslında. Kadının annelikten bağımsız bir kimliği zor oluyor (Pınar, 54, Bekâr-Boşanmış, Çevirmen, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

(İç çekti) Anne olmak benim için... İu tam bu soruyu ne kadar doğru cevaplarım bilmiyorum. Doğru bir yanıtı da var mı, bilmiyorum? **Doğru bir yanıt yok elbette. Tamamen sizin fikirleriniz şekillendirecek.** Yani bu sadece doğurmakla da olmuyor. Hani bir canlıyı sevmek, bir hayvanı sevmek, bir öksüzü sevmek... Hepsi annelik bence. Bir yetimi sevmek... Hani biraz belki anaç olmakla da alakalı. Bu şekilde. [...] Mucize gibi bir şey (Yağmur, 50, Evli, Satış Müdürü, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Eee ben anne değilim. Kendi annem üzerinden söyleyeceksem, anne olmak, bilmem. Sonsuza dek bakım sorumluluğu sahibi olmak. Evet, o şekilde (Zeynep, 48, Bekâr, Sanat Yöneticisi, Yüksek lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Ya anne olmak ne anlama gelmekte? Bir kere anne olmak bana göre, karşılıksız sevgi, merhamet ve çok büyük bir sorumluluk. Yani çok da önemli ve kutsal bir şey, çünkü bir çocuğun tüm yaşamını şekillendiren ilk insan. Yani bir toplumun bir ailenin kadını ne kadar düzgün ve eğitilmiş ise o toplumun insanları da son derece düzgün ve eğitilmiş olur. **Yani siz kutsallığı bu anlamda mı kullanıyorsunuz?** Bu anlamda kullanıyorum, merhamet anlamında, şefkat anlamında, sevgi anlamında yani hepsini kapsıyor bence (İpek, 66, Bekâr, Özel Sektör, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Ben doğrusunu isterseniz çok önemli bulmuştum. Yani, hani, anne olmama nedeninin altında, belki bunu, olması gerektiğinden daha fazla ciddiye aldığım için böyle bir yöne kaydı iş diye düşünüyorum. Bir kere işin çok bambaşka bir boyutu var. Bir canlı yaratıyorsun kendi içinde ve onunla bir ilişki kuruyorsun ve onu büyütüyorsun. Çok muhteşem güzel ama çok da ürkütücü yanları olan bir şey

*benim için. Bir kere hani sürekli sorumlu olduğun bir başka canlının olması. [...] Hani bir de ilk yıllarda sensiz ve sende bağımsız var olamayacak bir canlının olması. Bu güzel olmakla birlikte ürkütücü bir durum benim için. **Yani sorumlulukların ağırlığından bahsediyorsunuz anladığım kadarıyla.** Sorumlulukların çok ağır olmasından ve o ilişkiden de belki. Hani o bir tür bağımlılık ilişkisi, çünkü. Özellikle ilk yıllarda, belki o bağımlılık ilişkisi gözümü korkuttuğu için. Çünkü hayatta en çok korktuğum şey oldu. [...] İnsana ve bir şeye bağımlılık kadar beni ürküten ikinci bir durum olamaz yani. **O zaman anne olmamak aslında sizin kendi tercihiniz.** Süreç içinde öyle oldu. Şimdi bu konudaki şeyi değiştiriyor insanın... Gençken daha istekli olduğum yıllar oldu. Bir de birlikte olduğun insana bağlı. [...] Yani insanlarla birlikte oluyorsun. Hepsinde istemiyorsun çocuk, çünkü şeyin farkında oluyorsun. İki kişinin birlikte üstlenmesi gerekli bir sorumluluk o. Yani adam sana güven vermiyor o konuda. Ya da mesela adam net bir şekilde istemiyor. Şimdi o durumda, tek başına adamı zorlamaya hak görmedim ben. Doğrusunu isterseniz bir sürü yaşam paylaştığım insan oldu. Sadece bir tanesinden aslında çok çocuk istedim (Ayça, 64, Bekâr, Akademisyen, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Eğitim seviyesi düşük kadınların anne olma konusundaki fikirleri; geleneksel annelik anlayışı ile birebir örtüşmektedir. Bu görüşmeciler, anne olmanın ne anlama geldiği sorusunu yanıtlarken, neden anne olup olmadıklarını ifade etmek yerine hem bireysel hem de toplumsal olarak annelik kavramını açıklamışlardır. Bu kadınların hepsi, menopoza girmeden önce çocuk yapmayı denemiş veya bir dönem çocuk sahibi olmayı istemiştir. Ek olarak Fatma, (61, Bekâr-Boşanmış, Fabrika İşçisi, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var) bu soruyu yanıtlamamış, bu nedenle diğer soruya geçilmiştir. Yine aynı kişi dul bir kadın olarak anneliği bir bariyer gibi kullandığını ve insanların evine rahatça girip çıkabilmek için çevresine çocukları olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Bunun nedenini ise evli arkadaşlarının eşleri için herhangi bir tehlike arz etmemek olarak açıklamıştır. Erkek egemen bakış açısıyla, boşanmış bekâr bir kadın hem bireysel ve toplumsal hem de ideolojik ve kültürel olarak önemli bir statü ve değer kaybı yaşamaktadır. Yardımsever cinsiyetçiliğe bir örnek olan ‘nikâhta kerâmet vardır’ şeklindeki dini söylem, baskındır. Şöyle ki boşanan kadının, eğer bir de çocuksuz ise daha fazla olumsuz tutum ve ön yargılarla karşılaşması olasıdır. Toplumsal ve kültürel olarak bekâr kadınların, evli kadınlarla görüşmesi potansiyel bir tehlike olarak görülmektedir. Genellikle evli çiftler evli çiftlerle, çocuklu çiftler çocuklu çiftlerle görüşmeyi tercih etmektedirler. Simgesel şiddet bağlamında durum tersine çevrildiğinde ise boşanmış ya

da bekâr bir erkek, bireysel ve toplumsal olarak benzer bir kaygı yaşamamaktadır. Neticede genel bir analiz yapıldığında, bu görüşmecilerin anne olma konusundaki fikirleri, tutarlıdır.

Eğitim seviyesi ve kadınlık bilinci yüksek kadınlar için ise durum farklılaşmış ve bu kadınların fikirleri iki farklı pozisyonda yer almıştır. Görüşmecilerden -yukarıda da aktarıldığı üzere- lisans ve doktora mezunlarından bazı görüşmecilerin tutumu, anneliği yüceltme şeklinde olmuştur. Anneliğin güzel bir şey olduğunu söyleyen Özlem, zor bir görev olması nedeniyle anne olmayı göze alamadığını ve bunun kendi tercihi olduğunu belirtmiştir. Zehra ise anneliğin kutsal, olağanüstü ve ulvi bir duygu olduğunu düşünmesine rağmen evli olmadığı için çocuksuzdur ancak çocuksuzluğun, kendi tercihi olduğunu ifade etmiştir. Nil ise anneliğin hoş bir duygu olduğunu, 30'lu yaşlarda çocuk sahibi olmayı istediğini ancak partnerin istememesi nedeniyle olmadığını ve pişman olmadığını ifade etmiştir. Doktora mezunlarından İpek, anneliğin karşılıksız sevgi, merhamet ve kutsal olduğunu ifade etse de hayatın akışı içinde çocuk sahibi olmadığını; Ayça ise bir dönem sevdiği partnerinden çocuk istediğini ama olmadığını, anneliğin muhteşem güzel bir duygu olmasının yanında aynı zamanda bağımlılık olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla eğitim seviyesi yüksek bu kadınların net olarak “gönüllü” çocuksuz olduğu söylenememekle birlikte bir kadının, anne olmadığı için cinsiyetçiliği tümüyle aşmış olduğu söylenemez. Diğer yandan diğer görüşmeciler anneliği yücelten söylemler kullanmamış; görüşmecilerden evli olan Yağmur, bir dönem çocuk sahibi olmak için tıbbi yollara başvurmuş, diğer görüşmecilerden bir hayvanı sevmek veyahut evcil hayvan bakmayı, anne-çocuk arasındaki sevgi ilişkisine benzetenler olmuştur. Bu bakımdan bu kadınların tümü, yaş ilerledikçe çocuksuz bir hayatı tercih etmekten ziyade anne olmama fikri üzerinden yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı üzere görüşmecilerden bazıları, anne olmadıklarını en başta dile getirme ihtiyacı hissetmiştir ki bu da anneliğin temelde toplumsal bir pozisyon olduğuna işaret etmektedir.

Ek olarak, burada anne-çocuk ilişkisine benzer bir ilişkinin insan-hayvan arasında kurulan ilişkiye benzetilmesinin üzerinde durmak gerekir. Araştırmanın ileriki kısımlarında da aktarıldığı üzere bazı görüşmeciler, evcil bir hayvan ile ilişki kurma konusunu dile getirmişlerdir. Bu görüşmeciler, çocuksuzluğun gerekçelerinin yer aldığı (Tablo 5) tabloda ele alındığı üzere eğitim, çalışma, ekonomik ve kadınlık bilinci seviyesi yüksek olan görüşmecilerdir. *Evcil Hayvan Bağlanma Ölçeği* (EHBÖ) ile yapılan bir araştırmadan elde

edilen bulgulara göre, kişinin kaygı puanının artması, evcil hayvana olan bağlanma gücünü artırırken; kişinin kaçınma puanının artması da bu bağlanma gücünü düşürmektedir. Anlaşılan o ki yapılan araştırmalar, evcil hayvanlara bağlanmanın bir bağlanma ‘yaşantısı’ olduğunu göstermektedir (Şahin ve Kahya, 2018, s.177-190). Her ne kadar başka bir tartışmanın konusu olsa da bu noktada, şu iki soru sorulabilir: Annenin, doğurduğu bebek ile bağ kurması ve aralarında bağlanmanın olması için doğumdan itibaren emzirme ve erken temas ile olabileceği savı ile bir insanın, evcil hayvanına bağlanması arasında nasıl bağlantı kurulabilir? Tezin birinci bölümünde de tartışıldığı üzere, bağlanmanın psikobiyolojisi ve sevgi üzerine yapılan araştırmalar, romantik aşk, anne sevgisi ve kısa süreli olmayan bağlılığın bazı nöronal (mutluluk hormonu salgılama gibi) etkileri mevcuttur (Stein ve Vythilingum, 2009, s.239). Dolayısıyla evcil hayvana sevgi göstermenin ve bakım sürecinin söz konusu bağlanma yaşantıları üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Öyle ki evcil hayvanları olan kadınların sahip oldukları kedilerinin ya da köpeklerinin ‘annesi’ olduğu söylemleri, yaygındır. O halde görüşme verilerinden de yola çıkarak evcil hayvan sahibi olanların, anne olmadığı için bu yolla bir tatmin yaşama veyahut bu eksikliği ikame etme ihtiyacı olduğu söylenebilir mi? Cinsiyetçi ikiye bölme ve yardımsever cinsiyetlik kavramları bağlamında değerlendirildiğinde, evcil hayvan ile kurulan ilişkinin annelik yönünü tatmin etme, bir eksikliği giderme ya da anne olmamayı rasyonalize etme olduğu düşünülebilir; zira tutum-davranış çelişkisi de burada ortaya çıkmaktadır.

3. Doğurganlığın Anlamı

Araştırmada, *“Kadın bedeninin doğurganlığı ya da doğurgan olmak size ne ifade ediyor?”* sorusu, kadın bedenine üstünlük atfedilip atfedilmediği ve yine mevcut yaş bağlamında doğurganlık ile kurulan ilişkinin anlaşılması için sorulmuştur. Yaş ilerledikçe doğurganlığın azalması ve ‘biyolojik saat söylemi’; kadınların çoğunu endişelendirmektedir. Bu nedenle kadınlar, menopoza girmelerine yakın çocuk sahibi olmayı düşünmektedirler\düşünebilmektedirler. Çoğu görüşmeci, menopoza girmeden önce yani doğurgan bir bedene sahipken, özellikle 30’lu yaşlarında, çocuk sahibi olmayı düşündüğünü ifade etmiştir. Görüşmecilerin bazıları, yardımsever cinsiyetçilik temelinde değerlendirilebilecek şekilde, doğurgan bir bedene sahip olmayı överken; bir kısmı,

doğurganlığın sıradan olduğunu dile getirmiş ve dolayısıyla bu konudaki fikirler ‘kadın kimliği’ ve ‘kadın bedeni’ çerçevesinde düşünülmüştür.

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük görüşmecilerden okuryazar olmayan ve ilk olarak bu soruyu anlayamayan Nurgül, doğurganlığın ‘kadın için iyi’, ‘kadın için bir ilaç’ ve kadının mevcut hastalıklarını iyileştirdiğini söylemiştir. İlkokul mezunlarından Leyla, doğurganlığı, ‘güzel bir şey’ ve Allah’ın verdiği ‘kutsal’ bir şey; Fatma, ‘güzel bir şey’ olduğunu ama doğurgan olduğu için kadının sık sık doğurmaması gerektiğini; Gizem, gergin bir şekilde, bazılarının mucize demesine rağmen kadınların doğurup, çocuklarını sokağa attıklarını; Nesrin, ‘muazzam’, ‘mucize’ ve ‘Allah tarafından bahşedilmiş’; ortaokul mezunu Sevim, ‘mükemmel’, ‘avantaj’ ve ‘büyük bir özellik’; lise mezunu Esra ise ‘çok güzel bir şey’, ‘güç’ ve erkekleri kadınlarından ayıran bir ‘fark’ olduğunu söylemiştir. *Çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık* bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olmayan bu görüşmecilerin çalışma ve ekonomik bağımsızlık durumları farklılıklar gösterse de doğurganlığa dair anlayışları, geleneksel annelik anlayışı ile örtüşmektedir. Bu görüşmecilerden Nurgül, Fatma, Gizem, Nesrin ve Sevim geçmişte, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurmuş; Leyla (evli olmadığı için çocuk sahibi değil) ve Esra (evliken çocuk istemiş) ise çocuk sahibi olma konusundaki olumlu düşüncelerini görüşme boyunca dile getirmişlerdir. *Kadın mücadelesiyle/feminizmle kurulan ilişki* alt bağımsız değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde ise bilinç düzeyi düşük-orta olan bu görüşmecilerin neredeyse hepsi doğurganlığa olumlu değer atfetmektedir. Yalnızca Gizem, diğer görüşmecilerden farklı bir düşünce dile getirmiş; görüşme boyunca çocuk sahibi olmama konusundaki baskıların bu düşünceye sebebiyet verdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi azaldıkça, doğurganlığa olumlu değer atfedilmektedir. Bu görüşmeciler, yaş bağlamında doğurgan oldukları yaşlarda çocuk sahibi olmayı istemişlerdir\düşünmüşlerdir:

Valla güzel şey oluyor. Yani doğurgan olmak güzel bir şey sizin için. Peki, ne anlamda güzel bir şey sizin için? Nasıl tanımlarsınız doğurgan olmayı? Hem kadına iyidir. Hastalık için diyeyim sana. Bazı insanlar, kadınlar, çok hastadır. Bir bebek doğurduğu zaman, o hastalık kalmıyor kadında. Peki, mesela siz doğum yapsaydınız eğer, vücudunuzda var olan hastalıkların iyileşeceğini mi düşünüyorsunuz? Valla düşünürdüm. Peki, sizce ne gibi hastalıklar iyileşiyor

*kadının vücudunda, doğumdan sonra? Valla hangi hastalık da olsa çocuk kadınlara derman, ilaç gibi geliyor ha. **Ne gibi, neşe demiştiniz daha önce. Mutluluk mu katıyor o zaman size göre?** Evet, aynen öyle (Nurgül, 45, Ev Hanımı, Evli, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).*

*[...] Tabii ki. Mükemmel bir şey. Ama işte yani... Büyük bir özellik, büyük bir avantaj ama. Büyük bir nimet. **Ne anlamda peki?** Yani bir insan doğuruyorsun sonuçta. Ama işte o duyguyu tatmadığım için ne anlama geldiğini bilmiyorum (Sevim, 45, Evli, Tekstil İşçisi, Ortaokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).*

Bazıları mucize diyor. Hani, yani çocuğu çıkarıyor kenara atıyor af edersin köpek gibi. Öyle çıkartmaksa, hiç çıkarma daha iyi. Bir şey ifade etmiyor yani (Gizem, 49, Evli, Ev Hanımı, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olan katılımcıların doğurganlığın anlamı konusundaki düşünceleri farklılık göstermiştir. Lisans mezunlarından Ezgi, Zehra ve Canan doğurganlığı ‘neslin devamı’ olarak tanımlamıştır. Bu görüşmecilerden Ezgi, bekâr ve daha önce çocuk sahibi olmayı istememiş; bekâr olan Zehra, çocuksuzluğu ‘eksiklik’ olarak tanımlamış; Canan ise bekâr-boşanmış ve bir dönem çocuk sahibi olmayı düşünmüştür. Bekâr ve daha önce çocuk sahibi olmayı istememiş görüşmecilerden Ayşe, doğurganlığın ‘özel bir durum’ olduğunu ama bunu yalnızca kadının yapabiliyor olmasının düşündürücü olduğunu; Özlem ise bunun ‘büyük bir güç’ olduğunu ama kadının buna sahip çıkmadığını ifade etmiştir. Bekâr olan ve yaşadığı baskı nedeniyle kısa bir dönem çocuk sahibi olmayı istediğini söyleyen Duygu, doğurganlığı ‘önemli’ ama ‘yük’ olarak; bekâr-boşanmış olan ve bir dönem çocuk istediğini söyleyen Pınar, doğurganlığın ‘güdü’ ve ‘biyolojik gerçeklik’ olduğunu ama buna teslim olunmaması gerektiğini; bekâr-boşanmış olan ve 30’lu yaşlarda çocuk istediğini belirten Nil, doğurganlığın bir şey ifade etmediğini ve bunun, doğurmadığı için olabileceğini; evli olan ve bir dönem çocuk isteyen Aslı ise doğurganlığın, ‘güzel bir şey’ ve ‘mucizevi’ olduğunu ama doğurgan olmadığı için eksik hissetmediğini dile getirmiştir. Yüksek lisans mezunu olan görüşmecilerden evli ve daha önce tüp bebek yöntemine başvurmuş olan Yağmur, doğurganlığın ‘güzel bir nimet’ ve ‘güzel bir hak’ olduğunu ama daha önce hamile kalmadığı için nasıl olduğunu bilmediğini; bekâr ve hayatının akışı içinde çocuk sahibi olmayan Zeynep, bunun ‘biyolojik bir gerçeklik’ ve ‘sorumluluk’ olduğunu ve kendisinin yaşamadığını; evli olan ve çocuksuzluğu tercih eden Gül ise ‘fiziksel bir şey’ ve ‘kutsal olmadığını’ söylemiştir.

Doktora mezunlarından bekâr olan ve hayatının akışı içinde çocuk sahibi olmayan İpek, doğurganlığı ‘sağlıklı’ olmak ile ilişkilendirirken; bekâr ve 15 yıllık bir ilişkisi olduğu dönemde çocuk sahibi olmayı düşünmüş olan Ayça ise koşullar düzgün olduğu takdirde doğurganlığın ‘güzel bir şey olabileceğini’ belirtmiştir. *Çalışma durumu, ekonomik bağımsızlık ve kadın mücadelesiyle/feminizmle kurulan ilişki* bağımsız alt değişkenleri bağlamında değerlendirildiğinde, kadınların tümünün eğitim, ekonomi ve bilinç düzeyinin yüksek olmasının yanında bu görüşmecilerin, doğurganlığın anlamına dair fikirleri iki farklı ekseninde yer almıştır. Bir tarafta doğurganlığı sıradan, biyolojik gerçeklik ve neslin devamı olarak tanımlayanlar yer almakta iken; diğer tarafta doğurganlığa güzel, mucize, güç gibi anlamlarla olumlu değer atfedilmektedir. Bu kadınlardan yalnızca Nil, Aslı, Zeynep ve Yağmur daha önce doğurmadıklarını, soruyu yanıtladıkları sırada söylemişlerdir:

*Bence çok güzel bir şey. Mucizevi bir şey. Doğru bir şey. **Biraz açabilir misiniz?** Ama doğurgan olmadığım için kendimi eksik hissetmiyorum, hemen söyleyeyim de. Ama şöyle bir şey var. Bu işi çok kafama taksaydım çocuk sahibi olabilirdim. Çok da kafama takmadığım da bir gerçek. Ama doğurganlık bence bir üstünlük. Çok büyük bir üstünlük ve zaten belki de erkeklerin hazmedemediği kısım o. Bilinçaltında bu üstünlüğü köreltmeye, yok etmeye, inkâr etmeye, baskılamaya, o üstünlüğü taslamasınlar diye ellerinden geleni yapmaya ve hatta farkında olmamalarını sağlamaya çalışılıyor diye düşünüyorum. Çok büyük üstünlük (Aslı, 65, Evli, Elektronik Mühendisi, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Yani kadın olmanın birinci şartı, tırnak içinde görevi anne olmak diye düşünmediğim için, onun doğurganlığı sadece fiziksel anlamda benim için bir şey ifade ediyor galiba. Yani bir kutsallık atfetmiyorum, eğer onu soruyorsanız. Öyle bir kutsallık atfetmiyorum. Ama şöyle, ben arkeologum. Arkeoloji okudum ve ilk günlerden itibaren “Ana Tanrıça figürü nedir?” onu öğrendik vesaire. [...] Ve Ana Tanrıçanın ne kadar aslında anaerki bir toplumdaki buraya evrildiğimizi görmek açısından önemliydi. Bir de o doğurganlığın eski çağlarda ne kadar önemli bir yer tuttuğunu görmek de ilginçti. Yani Meryem Ana’ya kadar gelen Anadolu’da kesintisiz bir Ana Tanrıça figürü, kültü var yani. Belki o da beni bu konuda iyice soyut düşünmeye sevk etmiş olabilir, çünkü yani o günün kadını ile bugünün arasında çok fark var. Birincil görevi ve kutsal görevi anne olmak değil. O, onun normal bir fiziki yapısı itibarıyla yerine getirdiği bir durum yani. Erkekler çocuk sahibi olamıyorlar. Kadınlar çocuk sahibi olabiliyorlar. Ama bu tabii ki paylaşılması gereken bir şey. Ama şuna da inanıyorum, çocuk annenin oluyor. Yani baktığınız zaman çocuk annenin, çünkü her türlü, hele ilk zamanlarda her ihtiyacını anne karşılıyor. O anneye yapışık büyüyor yani üç yaşına kadar. Sonra da yavaş yavaş ayrılıyor. Yani 18, 19, 20 yaşına kadar falan çocuklar sürekli olarak anneye yapışık olarak, hatta göbek bağları kesiliyor ama

anneyle çok doğrudan bir ilişkileri oluyor (Gül, 62, Evli, Editör ve Seramikçi, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

*Valla doğurgan bir bedene sahip olmak bir kere sağlıklı bir insan olduğunuzu gösteriyor. Fiziksel olarak. Ruhen olarak da tabi. Fiziksel sağlığınız ruhsal sağlığınızı da destekliyor mutlaka ve etkiliyor. Doğurgan olmazsanız, yani sizin hayatınızı etkileyecek bir sağlık sorunu değil bu. Ama pek çok insanın mutluluğunu etkileyecek bir sağlık sorunu. **Ne anlamda peki? [...] Sağlık ve doğurganlık arasında bağlantı kuruyorsunuz.** Yani şimdi doğurgan değilseniz, sizin eksikliğiniz nedir? Bir tek çocuk doğuramamaktır. Evliyseniz eğer kocanız da çok çocuk olmasını istiyorsa, problemler yaşamamız demektir. Sizin meşguliyetiniz yoksa hayatınızı bir tek çocuğa göre endekslediyseniz, siz o çocuk olmadı diye depresyona girebilirsiniz. Yani sizin sağlığınızı ve mutluluğunuzu; hem ruhsal sağlığınızı hem mutluluğunuzu bu doğuramamanız etkiler. Ama sizi öldürmez. **Yani fiziksel anlamda bir hastalık değil sizin bahsettiğiniz.** Tabi, tabi. Ama mutluluğunuzu etkiler ve psikolojinizi etkiler. Ama sizin diğer organlarınıza veyahut sağlığınıza herhangi bir zararı olan bir şey değil (İpek, 66, Bekâr, Özel Sektör, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Eğitim seviyesi düşük kadınlar, doğurganlığa olumlu değer atfetmektedirler; zira geçmişlerinde doğurgan oldukları yaşlarda anne olmayı istemişlerdir. Eğitim seviyesi yüksek olan kadınlardan daha önce çocuk isteyen\düşünen, hayatın akışı içinde anne olmayan\olmamış veyahut üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvuran bu görüşmecilerin doğurganlığa olumlu değer atfettiği anlaşılmıştır.

4. Çocuksuzluğun Anlamı

Araştırmada, “Çocuksuzluk hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” şeklindeki soru; tutum ve davranış arasındaki tutarlılığın tespit edilmesi, kadınların “ama...”lara ne kadar başvurduğunu ve çocuksuzluğu hangi zeminde meşrulaştırdığını çözümlemek için sorulmuştur. “Hayatınızın herhangi bir döneminde çocuk sahibi olmayı düşündünüz mü?” şeklindeki soru ise çocuksuzluğun gerekçelerini anlamak için ve görüşmecilerin, geçmişlerine dönerek kendi hikâyelerini anlatmaları için sorulmuştur. Böylece çocuksuzluğun “Erteleme mi?”, “Tercih mi?”, “Zorunluluk mu?”, “Gönüllü mü?”, “Gönülsüz mü?” olduğunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada ‘gönüllü’ olarak anne olmama konusu, mutlak bir değer

değil, varsayımsaldır ve dolayısıyla alanda elde edilen veriler kapsamında değerlendirilmiştir. Sorulan her iki soruya verilen yanıtlar, paralel olmuştur.

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük olan görüşmecilerin ilk soruya verdikleri yanıtlar benzer olmuştur. Okuryazar olmayan Nurgül, çocuksuzluğun ‘zor’ olduğunu; ilkokul mezunlarından Leyla, evli olmadığı için çocuğu olmadığını; Fatma, olmayınca olmadığını, ‘kısmet’ olmadığını ve bu nedenle yeğenine annelik yaptığını; Gizem, bir dönem çocuk sahibi olmak için tedavi olsa da çocuksuz yaşamın güzel olduğunu ve erken yaşta kardeşlerine bakmak zorunda kaldığını; Nesrin, ‘kötü bir duygu’ olduğunu, çünkü evde yalnız kaldığını; ortaokul mezunu Sevim, ‘güzel olmayan bir duygu’ olduğunu, evde yalnız kaldığını ama şu anda çocuk istemediğini; lise mezunu Esra ise 35 yaşlarında çocuk sahibi olma niyetiyle evlendiğini ancak olmadığını, bu nedenle sevgisini kendinden küçüklere aktardığını söylemiştir. Benzer şekilde ikinci soruya verilen yanıtlar da paralel\aynı olmuştur. *Çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık, kadın mücadelesiyle/feminizmle kurulan ilişki* alt bağımsız değişkenleri bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olmayan bu görüşmecilerin çalışma ve ekonomik bağımsızlık durumları farklılıklar gösterse de ‘çocuksuzluğa’ dair düşünceleri, benzer olmuş; kadınlığa dair bilinç düzeyleri düşük-orta olan görüşmecilerin hepsi, geçmiş yaşamlarında çocuk istese de aralarından yalnızca Gizem, Sevim ve Esra şu anki yaşamlarından memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kadınlar, çocuksuz bir yaşamı tercih etmemişlerdir ve gönülsüz çocuksuzdurlar:

Çocuğum yok canım. [...] Valla çocuksuz yaşam çok zordur. Ne anlamda zor peki? Valla zordur. Çocuk, yani çocuk olsun daha iyidir. Neden daha iyi peki? Çocuk olduğu zaman, evin neşesi oluyor. Çocuk olmadığı zaman ev huzursuz oluyor. Öyle diyeyim sana. Peki, çocuğunuz olmadığı için evinizde huzur yok mu mesela? Valla benim yanımda öyle bir şey yok Allah’a şükür. Hani insanların bazıları çıkıyor. Yani çevrenizde örnekler var. Var tabi. Birisi çocuk olmadığı zaman diyor “Ben karı getireceğim,” yani, hani bu huy var herkesin yanında. İkinci eş mi? Evet. [...] Valla ben çocuk istiyorum ama olmuyor. Şu an mı istiyorsunuz yoksa önceden mi istiyordunuz? Yok, valla şimdi de istiyorum olmuyor. Neden olmuyor peki? Olmuyor, artık benim yaşıma geç oldu. Ben menopoz oluyorum (Nurgül, 45, Evli, Ev Hanımı, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Ailemle yaşıyorum. Çok mutluyum. Yani, diyorum ya evli olsaydım bir çocuk yapmayı düşünürdüm. Ama şu anda çok mutluyum. Asla bir sorun

yaşamıyorum. Ne bileyim, böyle mutluyum yani. Evliliği de asla düşünmüyorum (Leyla, 47, Bekâr, Lobi Personeli, İlkokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

*Bence güzel olmayan bir duygu. **Biraz açabilir misiniz?** Yani, ne bileyim. İnsan çalışmıyorsa, evin içindeyse, yani. Nasıl anlatayım? Bilmiyorum ki. **Yani çocuksuzluk nasıl hissettiriyor size?** Eksik hissettiriyor. Şu anda mesela eşim yok evde. 2-3 saattir evde yalnızım. Ne bileyim, birçok şeyle oyalanıyorum ama zaman geçmiyor. **Çocuk sahibi olmayı istiyor musunuz hâlâ?** E tabi canım (Sevim, 45, Evli, Tekstil İşçisi, Ortaokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).*

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olan görüşmecilerin ‘çocuksuzluk’ konusundaki düşünceleri benzerlik göstermektedir. Bu kadınlardan yalnızca Zehra (59, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var), çocuksuzluğun eksik hissettirdiğini söylemiştir. Katılımcılardan yalnızca Ezgi (49, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var) ve Gül (Gül, 62, Evli, Editör ve Seramikçi, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var) hayatlarının herhangi bir döneminde çocuk sahibi olmayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla eğitim seviyesi yüksek olan görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu, hayatlarının bir döneminde ya çocuk sahibi olmayı düşünmüş ya da çocuk sahibi olmayı istemiştir. Bu durumda bu kadınlar, mutlak bir biçimde ‘gönüllü’ çocuksuz değillerdir; çocuksuzluk, erken dönem kimlik oluşumlarının bir parçası veyahut erteleme sonucu değildir. Dolayısıyla bu konuda sınırları keskin bir sınır çizilmemiş; bazı kadınlar, çocuksuzluğun bir seçim olduğunu söylese de kısa bir dönem\süre olsa dahi çocuk sahibi olmayı düşünmüşlerdir.

Lisans mezunlarından Ezgi, biyolojik olarak doğurmamış olsa bile çocuksuz olmadığını, hayvanları sevdiğini ve çocuk sahibi olmayı hiç düşünmediğini; Ayşe, kendini çocuklu düşünemediğini, bunun ‘anatomik’ ve ‘dürtüsel’ olduğunu, 43 yaşlarında kısa bir süre çocuk sahibi olmayı düşünse de şu anda çocuğu olmadığı için memnun olduğunu; Özlem, bunun kadına özgü bir duygu olduğunu, seçim meselesi olduğunu ve hamile kaldığı bir dönemde doğurmayı düşünse bile göze alamadığını, çünkü sorumluluk istemediğini; Zehra, çocuksuzluğun eksiklik olduğunu ve evli olmadığı için çocuk sahibi olmadığını; Canan, bunun bir seçim meselesi olduğunu ve bir dönem çocuk sahibi olmayı düşündüğünü; Duygu, çocuksuzluğun büyük rahatlık olduğunu ve bir dönem çevre baskısı nedeniyle çocuk sahibi olmayı düşündüğünü; Pınar, 30’lu yaşlarda çocuk sahibi olmayı istediğini ve bu

hormonal durumun\çocuk isteğinin yaş ilerledikçe azaldığını; Nil, çocuksuz olduğu için eksiklik hissetmediğini, 30’lu yaşlarda çocuk düşündüğünü ama olmamasının daha iyi olduğunu; Aslı ise bunun bir seçim olmadığını, hayatın akışı içinde bu şekilde geliştiğini ve bir dönem çocuk istediğini söylemiştir. Yüksek lisans mezunlarından Zeynep, bunun bir seçim olmadığını, hayatın akışı içinde geliştiğini, çocuklara karşı özel bir ilgisinin olmadığını ve büyürken normal bir şekilde çocuk sahibi olacağını düşündüğünü; Yağmur, çift olarak çok fazla çocuk istediklerini, bunun için tüp bebek yöntemine başvurdıklarını ancak erken menopoz nedeniyle olmadığını ve yeğenini çocuğu gibi sevdiğini, Türkiye\dünya şartlarında iyi ki çocuğunun olmadığını; Gül, bunun bir seçim olduğunu ve eşinin ikinci karısı olarak ilişkisinin doyurucu olduğunu söylemiştir. Doktora mezunlarından İpek, çocuk istememe kararının keskin\sert olmadığını ve istemediğini söylemiştir. *“Hiç, bir gün çocuğum olsaydı demediniz mi? Mesela herhangi bir ilişkinizde?”* sorusuna karşılık, bir dönem düşünmüş olabilirim demiştir. Ayça ise çocuk sahibi olunması için belli koşulların (ekonomik koşullar, yaşanılan yer ve partner seçimi) uygun olması gerektiğini ve 15 yıllık ilişkisinde çocuk sahibi olmayı düşündüğünü ama partnerinin istemediğini söylemiştir. *Çalışma durumu ve ekonomik bağımsızlık ile kadın mücadelesiylefeminizmle kurulan ilişki* bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olan bu görüşmecilerin çocuksuzluk konusundaki düşünceleri yaşamları içinde karşılaştıkları koşullar, çalışma durumları, çevre etkisi ve partnerler ile ilişkiler çerçevesinde olmuştur:

Zaman zaman tabii ki bir eksiklik gibi geliyorsa da bu dünyada çok da olmaması da, hani ileride çok şey göreceği için, çok acı çekeceğini hissettiğim için, ben gene böylesinin daha hayırlı olduğunu düşünüyorum. Ama bu bir eksiklik mi? Evet, eksiklik diye düşünüyorum. [...] Eee yani, hayır, çünkü onun için evlenmek gerekir. Evlenmedim (Zehra, 59, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

[...] Bu konu benim düşünmediğim bir konu. Öyle gelişti ve ben hatta şöyle dedim, “Böyle gelişti. Demek ki benim için en doğrusu bu,” dedim. Yani bu konu üzerinde kaderci değilim ama bu konu üzerinde uzun düşünmedim. Yani şöyle söyleyeyim. Benim çevremdeki çocuklar, gençler, torunum bile dediğim insanlar var. Hatta daha güzel, çocuk şey yapmadan, sorumluluk almadan sevgiyi aktarabilmek. Ha bu benim çok kafamı yorduğum bir konu değil. Çocukluyum, çocuksuzum. İnanın hiç düşünmedim (Aslı, 65, Evli, Elektronik Mühendisi, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Şu an benim için normal hayatımın bir akışı, çocuksuz olmak. Özellikle çocuk sahibi olmamak gibi bir kararla gitmedim. Özellikle de çocuk sahibi olmak

için çalışmadım. Partnerlerim oldu. İstemedim özellikle. Kendimi daha özgür ve daha kendi hayatıma hâkim olarak görüyorum ve herhangi bir pişmanlık duymuyorum. Bu kadar (Zeynep, 48, Bekâr, Sanat Yöneticisi, Yüksek lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Bir kere tek bir nedene bağlı olamayacağını düşünüyorum. Yani sadece benim isteğime ve inisiyatifime bağlı bir durum olduğu iddiasında bulunamam. Bir sürü değişkene bağlı. Yani yaşadığın ülkeye bağlı, sahip olduğun ekonomik koşullara bağlı. [...] Öncelikle sen, kendini, ekonomik olarak sağlam hissetmen lazım, bir. İkincisi, içinde yaşadığın ülkeye güvenmen lazım. Maazallah o ülkeye de hiç güvenmedim ben yani. İngiltere’de yaşıyor olsam, yapardım çocuk hiç düşünmeden. [...] Üç, birlikte olduğun adamın niteliği önemlidir. Yani adam çok hoş biridir de şöyle bir bakarsın, “Hayatta bundan iyi baba olmaz,” dersin. (Gülüyor) Dolayısıyla tek bir nedene bağlı değil, birçok nedene bağlı olarak karar veriyorsun bu konuda aslında. Hele bir de önemsiyorsan benim gibi meseleyi. Bir sürü değişkeni düşünüyorsun. Analitik karar vermeye çalışıyorsun (gülüyor). Mecburen, Acayip analitik oluyorsun... Hani yaşadığın ülke, ekonomik durumun, karşındaki adam. Bütün bunları düşünerek, olmadı. Olmaz diyorsun yani. O dönemin İstanbul’u için, düşünüyorum şimdi bir 30 küsur yıl geri gidiyorum. Yani şimdiki kadar zor değildi hayat (Ayça, 64, Bekâr, Akademisyen, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Valla hiç istemedim. Yani dediğim gibi o kadar meşguldüm ki hiç vaktim olmadı. **Hiç, bir gün “çocuğum olsaydı” demediniz mi? Mesela herhangi bir ilişkinizde?** Yani, yani (düşünüyor) belki düşünmüş olabilirim ama beni etkileyecek derecede bir şey değil. Olmazsa olmazım değil benim. Anlatabiliyorum muyum (İpek, 66, Bekâr, Özel Sektör, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var)?

(Gülüyor) Şöyle söyleyeyim. Olan bin pişman, olmayan bin pişman derler ya. Yani şöyle açıklayayım aslında. Biz çocuğumuzun olmasını çok istedik. Ben çok erken yaşta menopoza girdiğim için. 35’li 36’lı yaşlarda erken menopoz başladı. Sonra da yumurta kalitesi azaldığı için yapamadım. Hani tedavi de bir süre... Sonrası çok yıpratıcı, hem maddi açıdan hem manevi açıdan çok yıpratıcı bir süreç. Sonra çocuğumuz olmadı. Biz istediğimiz halde olmadı çocuğumuz. Çok da üzüldük. Çocuksuzluk, hani ben ilk yıllarda çok üzüliyordum, ağlamaklı bir şekilde dolaşıyordum. Birisi dokunsa ağlıyordum. Sokakta çocuk gördüğümde ağlıyordum ama hani küçük bir yeğenim vardı o zamanlar. O zaten kızım gibi oldu. Onunla ilgilendim, o var. Ama yani evlat edinmeyi de düşünmedik açıkçası biz. Ailemizde evlat edinenler sonradan çok büyük sorunlar yaşadılar. Yani çocuksuzluk hani nasıl baktığınıza bağlı biraz. Sadece çocuğum olsun diye, hani bir çocuk evlat edinseniz de ona belki kendi çocuğunuzdan daha fazla özen göstermeniz gerekiyor. Hani bir kırdığınızda ya da ağzınızdan kötü bir laf çıktığında daha dikkatli olmanız gerekiyor. Bir de vicdan boyutu da var. Çocuksuzluk, biz çocuk istedik de olmadığı için, çocuğumuz olmadığı için bizim için ilk başlarda zordu. Ama günümüz Türkiye’sinde, şu an ben geleceğe baktığımda iyi ki olmamış diyorum. Şu anda öyle diyorum. Yaşla mı alakalı bu? (Gülüyor). Ülkemizin şu anda bulunduğu durum nedeniyle öyle düşünüyorum ama

isterdik olsaydı. Seviyoruz, çünkü çocukları (Yağmur, 50, Evli, Satış Müdürü, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Aşağıdaki tabloda; eğitim seviyesi, çalışma ve ekonomik bağımsızlık bağlamında görüşmecilerin, çocuksuz yaşam gerekçeleri listelenmiştir:

Tablo 5

Çocuksuzluğun Gerekçeleri

Eğitim seviyesi düşük, çalışmayan, ekonomik bağımsızlığı olmayan ve kadınlık bilinci düşük-orta olan görüşmecilerin çocuksuzluk gerekçeleri	Eğitim seviyesi yüksek, çalışan, ekonomik bağımsızlığı olan ve kadınlık bilinci yüksek olan görüşmecilerin çocuksuzluk gerekçeleri
Dini gerekçelerle meşrulaştırma (Nasip, kısmet olmaması, Allah'ın vermemesi.)	*
Çocuk bakımında erken deneyim	*
Evli olmama	Evli olmama
Yeğene, kuzene, küçüklere sevgi aktarma	Yeğene, kuzene, küçüklere ve 'hayvanlara' sevgi aktarma
Bedensel engeller	Bedensel engeller
*	Çocuksuz bir yaşamı tercih etme
*	Ekonomik gerekçeler
*	Partnerin istememesi
*	Sorumluluk istememe
*	Çocuklara ilgi duymama
*	Dünya\Türkiye koşullarında çocuk için endişe duyma
*	Hayatın akışı içinde çocuk sahibi olamama (iş yoğunluğu, kariyer hedefi, partner seçimi gibi.)

*Ortak gerekçe olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere eğitim seviyesi düşük, çalışmayan, ekonomik bağımsızlığı olmayan ve kadınlık bilinci orta ve düşük olan kadınların çocuksuzluk

gerekçeleri; eğitim seviyesi yüksek, çalışan, ekonomik bağımsızlığı olan ve bilinç düzeyi yüksek olan kadınların çocuksuzluk gerekçelerinden farklılaşmaktadır. Eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi düşük olan kadınların gerekçeleri geleneksel kadınlık rollerine işaret ederken; eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci yüksek olan kadınların gerekçeleri modern kadınlık rollerine işaret etmektedir.

Burada Festinger (1957) tarafından ortaya konulan *Bilişsel Çelişki Kuramına* değinmek gerekmektedir. Bu kurama göre, bilişsel çelişkiler bireyde sıkıntıya yol açmaktadır. Bu nedenle birey, rahatsızlık hissettiği bu çelişkilerden kurtulmaya çabalayacağı için ‘güdülenme’ meydana gelecektir. Yani birey, kendini rahatsız eden çelişkileri azaltmak ya da ortadan kaldırmak için kendine veyahut başkalarına karşı ‘makul’ nedenler öne sürer. Bu bakımdan davranışa bir gerekçe bulma ihtiyacı ile itaat etme ve benimseme; bilişsel çelişki ile yakından ilişkilidir. Çelişkiyi ortadan kaldırmak için, “*Zorlandığım için öyle davrandım, aslında öyle düşünmüyorum,*” diyerek, tutumu ve davranışı arasındaki gerekçeyi, dışarıya vuracaktır. Bu durum, dış gerekçe bulmak anlamına gelmektedir. Eğer ki birey, tutumuna zıt olan bir davranışı için yeterli ve makul bir gerekçe bulamazsa, tutumunu davranışı doğrultusunda değiştirecektir (Kağıtçıbaşı, 2010, s.170-179). Bu durumda, çocuksuzluğun gerekçeleri belirlenen bağımsız alt değişkenlere göre farklılıklar göstermekte olup; bağımsız alt değişkenlerin seviyeleri arttıkça çocuksuzluğun rasyonalize edilerek meşrulaştırma zemini de çeşitlenmektedir. Başka bir ifade ile çocuksuzluk konusunda ‘makul’ gerekçe(ler) öne sürülmektedir. Kaldı ki kendisinden beklenmese bile çocuksuzluğun gerekçeleri, norm karşısında kendiliğinden söylenen ve makul gerekçelerle ‘temellendirme’ eğilimi de taşıyabilen örtük bir baskıya yani örtük bir taraflılık sergilenerek çelişkiyi azaltmaya yönelik bir söyleme işaret etmektedir.

5. Anne Olmamanın Anlamı

Alan araştırmasında, “*Anne olmamak, duygusal açıdan size ne ifade ediyor? Bu konu hakkında düşünceleriniz, kaygılarınız veyahut pişmanlıklarınız var ise benimle paylaşabilir misiniz?*” şeklindeki soru çocuksuzluğa ve anneliğe atfedilen değerin anlaşılması için

sorulmuştur. “*Bireysel ve toplumsal olarak çocuksuzluğun bedelleri var mıdır?*” şeklindeki soru ise çocuksuzluğa dair bedellere üstünlük atfedilip atfedilmediğinin anlaşılması ve görüşmecilerin cinsiyetçiliğe dair söylemlerinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla sorulmuştur. Gönüllü çocuksuzluk üzerine şimdiye dek yapılan araştırmalar; ataerkil toplumsallaşma içinde bu tercihi yapan ya da anne olamayan kadınların, yaşamlarında zorluklar yaşadığı üzerinde durmaktadır.

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük olan görüşmecilerin ‘anne olmama’ konusundaki düşünceleri ‘pişmanlık’ ve ‘eksiklik’ olarak değerlendirilmiş; çocuk sahibi olunmadığı için bir baskı veya sıkıntı yaşanmadığı söylenmiştir. Anne olmama konusunda okuryazar olmayan Nurgül, pişman olduğunu; ilkökul mezunlarından Leyla, pişman olduğunu ama evlilik dışı çocuk sahibi olmaya karşı olduğunu; Fatma, pişman olduğunu ama Allah’ın nasip etmediğini; Gizem, pişman olmadığını; zira ‘nasip’ olmadığını, yine de çocuk gördüğünde hoşuna gittiğini; Nesrin, eksik ve mutsuz hissettiğini; ortaokul mezunu Sevim, elinde olmadığı için pişman olmadığını (tüp bebek denediği için) ama eşine çocuk veremediğinin kendisini etkilediğini; lise mezunu Esra ise evliyken çocuk istediğini ama nasip olmadığını ve bu nedenle başkalarını (öğretmen, öğrenci gibi kendisinden küçükleri) kendi çocuğu yerine koyduğunu söylemiştir. Bu bakımdan bu görüşmecilerin çocuksuzluk konusunda düşünceleri, tutarlıdır.

Çocuksuzluğun bedellerinin olup olmadığı konusunda ise görüşmecilerin hepsi herhangi bir bedel ödemediğini ve sıkıntı yaşamadıklarını söylemişlerdir. Bu görüşmecilerden Leyla, sadece evli olmadığı için çevreden sorular geldiğini; Fatma, çocuk özlemi yaşadığını; Nesrin, etrafındaki insanların kendisine karşı acıma duygusuyla baktığını; Sevim ise kaynanasından ve kayınpederinden olumsuz laflar işittiğini söylemiştir. Tüm bunlara rağmen görüşmeciler, herhangi bir bedel ödemediklerinin altını çizerek tekrarlamışlardır:

Valla canım var. Çok geç oldum ha (geç yaşta evlendiğini kast ediyor). Keşke çocuğum olsaydı. Çocuk yapma zamanınız mı geçti? Evet. Menopoza girmeseydiniz çocuk sahibi olur muydunuz? Evet. Ama şimdi olmuyor (Nurgül, 45, Evli, Ev Hanımı, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Yani. Benim elimde olmayan bir şey olduğu için herhangi bir şeyim yok yani. En çok eşime çocuk verememek beni biraz şey yapıyor. Eşinizin bu konu hakkındaki düşünceleri neler? Eşim bugüne kadar bana bir kere bile bu konuda baskı veya herhangi bir söz, davranış olarak bir tepkisi olmadı. Şimdiye kadar

aksine o daha pozitif bakan durumda. Destekçimdir. En son tüp bebeğe onun zoruyla gittim. Hani deneyelim, her seferinde yapalım diyordu. [...] Herhangi bir sıkıntımız yok (Sevim, 45, Evli, Tekstil İşçisi, Ortaokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Peki, bu soruyu da yanıtlamak istemezseniz geçebiliriz. Tabii ki pişmanlığım var. Ama Allah nasip etmemiş. Nasipte olmayınca olmuyor. Benim iki evliliğimde de eşlerimden kaynaklı olmadı çocuklarım. Gittim tedavi oldum. [...] (Fatma, Bekâr-Boşanmış, 61, Fabrika İşçisi, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Çocuk gelişimi okumuştum ben. O zamandan beri, bir de hiç evliliği düşünmüyordum ben. Karşıma çıkınca evlilik yaptık 35 yaşında. Dedim hani bir tane kız çocuğum olsun. Öyle dedim işte. E bir de sevdiğim için. Olmadı ama. Yani nasip değilmiş. [...] Fedakâr biriyim ben çünkü. Benim rahmetli annem de öyleydi. Ona benzemişim herhalde. Fedakârım yani. Çocuktan hiçbir beklentim olmaz. Öyle (Esra, 49, Bekâr-Boşanmış, Aşçı, Lise, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Yani işittiğim lafları saymazsak, Allah'a şükür bir bedel ödemedim. Ödemek zorunda da kalmadım. **Ne gibi laflar işittiniz?** Yani etrafımdan duyduğum laflar hani. Kendi ailemden değil, eşimden değil de. Daha çok böyle etrafımdaki insanlardan işte. Hani "Aaa zavallı, çocuğu yok," Bu insanı gerçekten psikolojik anlamda yaralıyor. İşte "Zavallı, bak bunun da çocuğu olmadı kaç senedir," "Bu kadar tedavi, ilaçlar hepsi boşa gitti o paralar," "Şuraya gitseydin çocuğun olurdu." Sanki ben gidip bakkaldan kendime bir şey alıyormuşum gibi konuşmaları. Bunlar beni gerçekten çok üzüyor. Çok da yaralıyor (Nesrin, 45, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Evet. Mesela kaynanam ve kayınpederim tarafından çok etrafa söylenti yaydılar. Yani söylüyorlardı, çocuğu olmuyor. Bir ortama giriyorsun mesela. Fısıldaşmalar. İnsan kötü oluyor. Ama eşim öyle düşünmediği için çok etkilenmedim (Sevim, 45, Evli, Tekstil İşçisi, Ortaokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olan görüşmecilerin 'anne olmama' konusundaki düşünceleri pişman olma\olmama üzerinden anlatılmış; çocuksuzluğun bedelleri konusunda yalnızca 6 görüşmeci direkt olarak çocuksuzluğun bedellerinin var olduğunu söylemiştir.

Anne olmama konusunda lisans mezunu görüşmecilerden Ezgi, pişman olmadığını ve evlenmemenin ve çocuk sahibi olmamanın başarı olduğunu; Ayşe, pişman olmadığını ve anne

olanların kibirliliğinin dikkatini çektiğini ifade etmiştir. Ayşe'nin, özellikle, *“Eee ben bir kibirlilik görüyorum orada mesela. Nedense gözüme en fazla gözüken o. Kibirlilik ne anlamda peki, anne olanların kibirliliği mi? Evet. Anne olduğu için, hani çok kalabalık bir kaldırımda o bebeği o pusette yürüme, yürütme hakkı en birinci (hani yaşlılar da var sakatlar da var) hakkı kendinde görür, kendinde bulur bir kibirlilik görüyorum. Ben yaptımçılık bu. Ben yaptım işte, bu var ya bu, bunu ben yaptımçılık yani,”* sözleri, annelik üzerinden kadınların ayrıcalık talep etmesi anlamında bir cinsiyetçi ikiyezölölük örneğidir.

Özlem, pişman olmadığını ve çocuk sahibi olmayı göze alamadığını; Zehra, zaman zaman pişman olsa da bunun kendi tercihi olduğunu; Canan, kaygı ve pişmanlık yaşamadığını; Duygu, anne olmamanın çok büyük rahatlık olduğunu; Pınar, pişman olmadığını ve kimseye yük olmayacağını; Nil, pişman olmadığını; zira partnerlerin istemediğini ve kendisinin de anne olma konusunda ısrar etmediğini; Aslı, anne olmamanın bir şey ifade etmediğini söylemiştir. Yüksek lisans mezunlarından Zeynep, kaygı ve pişmanlık yaşamadığını ve zaten abisinin çocukları olduğu için soy devamlılığının sağlandığını; Yağmur, anne olmadığı için daha az endişeli olduğunu; Gül ise pişmanlık yaşamadığını söylemiştir. Doktora mezunlarından İpek, geriye dönük yaşamadığı için endişe yaşamadığını; Ayça ise Türkiye koşullarında iyi ki anne olmadığını ve pişman olmadığını söylemiştir.

Çocuksuzluğun bedelleri konusunda ise lisans mezunlarından Ezgi, bedellerin olmadığını ve ‘neden evlenmedin’ sorusunun daha çok sorulduğunu; Ayşe, bedellerin olduğunu; zira ötekileştirmenin var olduğunu; Özlem, bedelleri olduğunu ve çevresindeki insanların kınayan, acıyan ve şaşıran bakışlarının olduğunu; Zehra, bedelleri olduğunu ve insanların kendisi için ‘eksik’ düşündüğü konusunda bir tahmininin olduğunu; Canan, bedelleri olmadığını ve bunun sosyo-ekonomik çevresinden kaynaklandığını; Duygu, toplumsal olarak bedellerinin olduğunu ama sağlam bir duruş ile bunun aşıldığını; Pınar, bedellerinin olmadığını ama çocuklarla ilişkide olmamanın güncel ritmi kaybetmeye neden olduğunu; Aslı ise bedelinin olmadığını ve insanların yaş aldıkça bundan şikâyet etse de kendi kafasındaki çocuk konusunun farklı olduğunu söylemiştir. Yüksek lisans mezunlarından Zeynep, çocuksuzluğun bir bedelinin olmadığını ve bunun yaşadığı eşitlikçi ortamdan kaynaklandığını; Yağmur, bir bedelinin olmadığını ve bunun nedeninin çevresindeki

insanların ‘sağlık’ sebebiyle olduğunu bildiğini; Gül ise bir bedelinin olmadığını söylemiştir. Doktora mezunlarından İpek, bir bedelinin olmadığını, bunun eğitilmiş aile ve çevresinden kaynaklandığını; Ayça ise çocuksuzluğun bedeli olmasa da evli olmamanın bedellerinin olduğunu söylemiştir.

Bu durumda eğitim seviyesi yüksek görüşmecilerden Zehra hariç anne olmama konusunda görüşmecilerin hepsi pişman olmadığını söylemiştir. Bedel ödeme konusunda ise Ayşe, Özlem, Zehra ve Nil hariç diğer tüm görüşmeciler, çocuksuzluğun bireysel ve toplumsal olarak bir bedelinin olmadığını söylemişlerdir. Burada özellikle yaşanan çevre ön planda olmuştur. Örneğin İpek, eğitilmiş bir çevreye sahip olduğu için çocuksuzluğun bireysel ve toplumsal olarak bedellerinin olmadığını söylemiştir:

*Zaman zaman oldu. Ama yapacak bir şey yok yani. Böyle kabullendim hayatı. Oldu, zaman zaman oldu tabi. Ama bunun için kendimi dağlara taşlara vurmam yani. **Bu durum sizin tercihiniz mi aslında?** Hmm, yani benim tercihimdi (Zehra, 59, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Hayır... Karar verdim, pişman mıyım? Hayır, değilim. Eee başka koşullar altında olur muydu? Olurdu ama herhalde öbür hayatımda (gülüyor). Bu hayatta gene göze alamazdım. Başka bir hayatta olabilirdi belki (Özlem, 57, Bekâr, Çevirmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

*Yani şimdi Türkiye koşullarına bakınca pişmanlığım değil, “Ay iyi ki anne olmamışım,” diyorum (gülüyor). [...] Dalga mı geçiyorsunuz? Şu koşullarda kim pişman olur keşke çocuk sahibi olsaydım diye (gülüyor). **Olanlar var tabii ki.** Tebrik ediyorum onları. Şu günkü Türkiye’ye, hayatımda hani bir takım dönüm noktalarında hayatımda verdiğim çok önemli kararlar oldu. Kıbrıs’a gitmek, sonra tekrardan İstanbul’a dönmek işte, bilmem... Çok hayati kararlar oldu. O hayati kararlardan biri çocuk sahibi olmamış olmak. Ay acayip doğru yapmışım diyorum ve kaybettiğim sevgilime teşekkürler ve minnetler yolluyorum, “İyi ki beni doğurtmadın, ben ne yapacaktım şimdi?” diye yani. [...] Onu görüyorum ben, var şimdi arkadaşım Kıbrıs’tan gelecek. Torunu var, acayip keyifle eğleniyor, çünkü sadece hafta içi bir iki kere falan üstleniyor, bakımını. O zaman bayılırsın yani. Öyle bir ilişkiye taparsın. Yok, çok pişmanlık duymadım. Kedilerim var. Onlarla mutluyuz (Ayça, 64, Bekâr, Akademisyen, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).*

(Gülüyor, düşünceli) Olmaz mı? Bireysel ve toplumsal olarak çocuksuzluğun bedelleri var. Yani biz onları ayırıyoruz. Onlar bizi ayırıyor. Ötekileştirme diye bir şey var. Arkadaşlar arasında var. Bir kere her şeyden önce, yani anne olmak gerçekten bambaşka bir balonun içinde yepyeni bir ekosistemde yaşamaya başlamakmış gibi hiçbir zaman çocuk sahibi olmamış birinin tahayyül

edemeyeceği, zihninde canlandıramayacağı, hissedemeyeceği bazı duyguların varlığından söz ediliyor. Oysa ben hayvanlarla bu düşkünlüğü, bir annenin çocuklarıyla kurduğu düşkünlüğün benzerini hayvanlarla kuran insanları, ben değilim onlardan biri ama şahit oldum. Hani bu duyguyu sadece tatmak için doğurmuş olarak anne olmanın bir sınır, hani orası ancak bir şartı diyemem (Ayşe, 49, Bekâr, Serbest Meslek, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Çocuksuzluktan çok evli olmamanın bedeli oluyor doğrusunu isterseniz. Bir kere bugün yaygın olan siyasi iktidarın düşüncesine bakarsanız, hani bir adım sonra sabun yapacak benim gibileri mesela, çünkü evli olmadım ve doğurmadım. Çok kabahatliyim o yüzden. Hani sabun olmaya aday, ilk grupta yer alıyorum. Çocuk doğurmak, benim yaşadığım toplum kesiminde fazla değil ama statü kazandırır bir kadına. Yani çocuksuz bir kadın statü kazanmamış oluyor. Özellikle böyle feodal yapının çözülmediği bölgeler söz konusuysa, eminim, belli bir hiyerarşik önem kazanıyordur çocuk sahibi olan kadın. Benim yaşadığım çevre için evli olmamak, daha ziyade dezavantaja yazıyor. Yani evli olman bekleniyor. Evli değilsen, hep, kadın ya da erkek evli değilsen şüpheyle bakar toplum sana. Evli olmayan bir kadınsan, “Çok fazla serbest, hafif bir kadın mısın?” Mesela bu sorgulanır. Evli olmayan bir erkek isen, “Eşcinsel misin?” Bu sorgulanır. O yüzden çocuk sahibi olmamaktan çok benim yaşadığım toplum kesimi için evli olmamanın bedeli var. O bedeli ödüyorsun. [...] (Ayça, 64, Bekâr, Akademisyen, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Yok, bir bedel ödemedim. Hani etrafımdaki hiç kimse, ben şanslıydım, etrafımdaki hiç kimse, işte eşimin ailesi olsun, kendi ailem olsun ya da çevremden hiçbir şekilde bu konuda yargılanmadım. Hani sağlık nedeniyle olduğu biliniyordu ama gene de herhangi iğneleyici bir laf işitmedim. Bir tane bile. O yüzden eğer, herhalde öyle bir şey olsaydı çok daha zor olurdu. Zaten benim kendime yaptığım bir baskı vardı. Kendim zaten çok üzülüüyordum. Ama toplumdan öyle bir baskı almadım (Yağmur, 50, Evli, Satış Müdürü, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Neticede eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi düşük olan görüşmecilerin anne olmama konusunda pişmanlık duygusu; eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci yüksek kadınlarda nazaran daha fazladır. Çocuksuzluğun bireysel ve toplumsal bedelleri konusunda ise eğitim seviyesi düşük görüşmecilerin uğradıkları baskının bilincinde olmadığı anlaşılmaktadır. Eğitim seviyesi yüksek kadınlar ise çoğunlukla yaşadıkları sosyo-ekonomik ortam nedeniyle bir bedel ödemediklerini söylemişlerdir. Bu bakımdan toplumsal ve psikolojik olarak anne olmama ve çocuksuzluğun bedelleri; eğitim, çalışma durumu, ekonomik bağımsızlık ve bilinç düzeyi temelinde yani sosyo-ekonomik ve kültürel olarak şekillenebilmektedir. Görüşmecilerin yanıtlarında net bir

biçimde cinsiyetçiliğe dair bir söylem tespit edilmemiş; ‘gönüllü’ çocuksuzluk üzerine yapılan araştırmalarda ataerkil toplumsallaşma içinde bu tercihi yapan ya da anne olamayan kadınların zorluklar yaşadığı üzerinde sıklıkla durulsa da görüşmecilerin çoğunun söyleminden hareketle -her eğitim seviyesinden- bir bedel ödemediği tespitinin yapılabileceği düşünülebilir. Aşağıdaki verilerin analizinden de anlaşılabileceği üzere kadınlar, şahıslarına yönelik fiziksel ve psikolojik şiddet uygulanmadığı sürece -“*Neden evlenmedin?*” ya da “*Çocuk düşünmüyor musun?*” gibi simgesel şiddet örneği sorular-, bir bedel ödemediklerini düşünmektedirler.

6. Çocuksuz Yaşam ve Toplumsal Yansımaları

Araştırmada, “*Çevrenizde çocuk sahibi olup olmadığınızı veyahut ne zaman çocuk sahibi olacağınızı soranlar var mıdır? Var ise mevcut durumunuzu nasıl ifade ediyorsunuz?*” sorusu, toplumsal baskı ile yüzleşmesi ve kadının bu baskı altında ezilip ezilmediği veya buna karşı eleştirilerin olup olmadığının anlaşılması için sorulmuştur. Bu soruyla ilintili olarak, “*Çocuksuz olduğunuz anlaşıldığında ne tepki alıyorsunuz?*” şeklindeki soru ise aynı şekilde meşrulaştırma zemini ve cinsiyetçi ikiyüzlülüğe dair düşüncelerin anlaşılması içindi. Burada tutum ve davranış arasındaki tutarlılığın gözlemlenmesi hedeflenmiştir.

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük kadınların hepsi, çocuğunun olup olmadığına dair sorularla karşılaştıklarını söylemişlerdir. Okuryazar olmayan Nurgül, ilk olarak bu tarz soruların sorulmadığını söylese de daha sonra bazı insanların, çocuksuzluğu konusunda bazı sorular sorduğunu ama herhangi bir tepki almadığını eklemiştir. İlkokul mezunlarından Leyla, bu tarz sorular ve tepki almadığını ama ‘neden evlenmiyorsun’ sorusunun geldiğini; Fatma, çevresindeki insanların çocuksuz olduğunu bilmediğini ve bilen olursa olumsuz tepkilerin gelebileceğini; Gizem, soranların olduğunu ve ‘istemedim’ diyerek umursamadığını; Nesrin, 22 yıldır evli olmasına rağmen sürekli bu soruların geldiğini, insanların kendisine acıma duygusu ile baktığını ve bu soruların çoğunlukla anne olanlardan geldiğini; ortaokul mezunu Sevim, bu tarz soruların geldiği ortamlara girmediğini, soranlara ‘Allah isterse olur’ dediğini, küçümseme ve teskin ile karşılaştığını; lise mezunu Esra ise bu tarz soruları ‘olmadı’ şeklinde cevapladığını ve

insanların kendisine üzülen ve acıyan gözlerle baktığını söylemiştir. Dolayısıyla eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi düşük olan görüşmecilerin çocuksuz bir yaşamı meşrulaştırma zeminini önceki sorulara verdikleri yanıtlar oluşturmaktadır:

*Ailemin dışında, çevremde kimse beni bilmiyor. Evliyim biliyorlar. Dul bir kadını kimse evine almıyor. Bunu yaşamadan bilemezsin. Allah göstermesin. Hani dul diyor, kocama el koyar, göz koyar. Ben diyorum var çocuklarım. [...] Ondan sonra işim var, iki tane çocuğum var diyorum yurt dışında. Biri kız biri oğlan. 22 senedir yalnızım, yalnız yaşıyorum, bir daha da evlenmedim diyorum. Ama gerçek hayatta değilim, çünkü ben yeğenimin oralara gittiğimde, herkes yanlış anlardı beni. Bakış açıları farklı olurdu. Dul bir kadın olarak. **Kendi çocuksuzluk durumunuzu akrabalarınıza nasıl ifade ediyorsunuz peki?** Akrabalarımдан herkes biliyor. Dışarıdan gelen insanları pek evime sokmuyorum. Bir mesafe koyuyorum (Fatma, Bekâr-Boşanmış, 61, Fabrika İşçisi, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Çocuksuz olduğumu öğrenirlerse, çok farklı tepki alırdım. Hele bizim toplumlumuzda. İnsanların ağzı torba değil, büzemiyorsun, çünkü biraz da semt olarak da fark ediyor. Eğer yükseklerde olmuş olsaydık, kültür farklılığı olsaydı, belki şey yapmazlardı ama bu çevrede kültür farklılığı, ben göremiyorum. Kötü bakıyorlar. Çocuklarım var deyince insanların bakış açısı, babaanne olmuş, torunları var şeklinde oluyor. Yani şöyle, kocalarını benden kıskanmıyorlar. Ben de o eve rahat girip çıkabiliyorum. Eğer ben dul deseydim, iki kere boşandım... Beni hayatta kimse evine sokmaz. Diyecekler ki bu bir kere evlenmiş ayrılmış, ikinciye kim bilir ne var. Belki de kocalarını bu aldattı (Fatma, Bekâr-Boşanmış, 61, Fabrika İşçisi, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Yani 22 yıldır evli olmama rağmen, sürekli karşılaştığım insanlar, tanıdığım insanlar da bilen insanlar da sürekli soruyorlar. İlk sordukları soru: “Çocuğun olmadı mı?”, ya da “Bir şey yapmadın mı?” Sanki ben yapmıyormuşum gibi. Sadece dediğim ‘hayır’ oluyor. Allah’ın ol demesini bekliyorum (Nesrin, 45, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

*Genelde daha çok soru sormak istiyorlar. Ama ben cevap vermediğim için susuyorlar. **Yüzlerinde nasıl bir ifade oluyor peki?** Böyle bir acıma duygusu. İşte en kötüsü de o. Böyle acıyarak bakıyorlar yüzüne. “Vah vah vah, zavallı.” Bilmem ne. Ben zavallı değilim. Yani Allah bana bahşetmediyse benim elimden bir şey gelmiyor. **Bu soruları genelde kimden duyuyorsunuz?** [...] En çok da zaten anneler soruyor. Anne olamayanlar ya da bekâr olanlar daha çok beni kırmamak için üzmemek için fark ediyorum, imtina ediyorlar. Anne olanlar daha da özel sorulara kadar bile af edersiniz giriyorlar. Önceden izin veriyordum, cevap veriyordum sordukları sorulara. Ama artık cevap vermiyorum. Bu benim hayatım yani kimseyi ilgilendirmiyor (Nesrin, 45, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).*

Eğitim durumu bağımsız alt değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olan görüşmecilerin çoğu, çocuğunun olup olmamasına dair soruları ya hiç almadıklarını ya da bu soruları, yabancılardan veyahut tanımadıkları insanlardan aldıklarını söylemişlerdir. Bunun nedenini ise sahip oldukları sosyo-ekonomik çevrelerini oluşturan kişilerin hem yaşam tarzlarını bilmeleri hem de bu kişilerle benzer özelliklere sahip olmaları şeklinde gerekçelendirmişlerdir.

Lisans mezunlarından Ezgi, kendisini tanıyanların ve yakın çevresinden insanların bu tarz soruları sormadığını, tanımadığı insanların sorduğunu ve çocuksuz olduğu anlaşıldığında dış görünüşü itibarıyla herhangi bir tepki almadığını söylemiştir. Ayrıca arkasından ‘zavallı’ dendiğini de düşünmediğini eklemiştir. Ayşe, “Bana sen mi bakıyorsun?” cevabını verdiğini ve bir yaştan sonra insanların bu konuya girmediğini; Özlem, çocuksuz olmasından ziyade evli olmamasının tepki aldığını ve bu tepkilere gülerek yanıt verdiğini söylemiştir. Zehra, sorulan sorulara cevap vermek zorunda olduğunu hissetmediğini ve gerektiğinde “Çocuğum yok, çünkü evli değilim,” cevabını verdiğini ve tepki almasa da insanların kendi aralarında konuştuğunu belirtmiştir. Canan, aile ve çevresinin bildiğini ve yalnızca psikolog olduğu için danışanlarının bu tarz sorular sorabildiğini; Duygu, “Hiç düşünmediniz mi?”, “Çok ilginç,” diyenlerin olduğunu, bazılarının acıyan gözlerle baktığını, bu soruların genellikle erkeklerden gelmesi de doğulu, köylü, genç erkeklerden geldiğini ve yaş ilerledikçe bu tarz soruların azaldığını söylemiştir. Pınar, yaş ilerledikçe bu soruların azaldığını ve arkadaş ortamında bu konuların konuşulduğunu; Nil, evli olduğu dönemde birkaç kişinin bu tarz sorular sorduğunu ama yaş ilerledikçe azaldığını; Aslı ise geçmişte aile ve çevre dışında bazı insanların bu tarz sorular sorduğunu, genç yaşlarda ise ‘üzülme’ diyenlerin olduğunu söylemiştir. Yüksek lisans mezunlarından Zeynep, yeni tanıştığı insanların çoğunlukla evli olup olmadığını merak ettiklerini ve yaş ilerledikçe bu soruların azaldığını; Yağmur, önceleri, insanların tatlı tatlı “Çocuk düşünmüyor musun?” deseler de belli bir yaştan sonra bu soruların sorulmadığını, sağlık sebebiyle çocuk sahibi olamadığı bilindiği için olumsuz tepki almadığını; Gül ise soranlar olsa da “Hayır, yok,” cevabını verdiğini, insandan insana değiştiğini ve bazılarının “Vah, vah yazık!” gözüyle baktıklarını hissettiğini söylemiştir. Doktora mezunlarından İpek, ilk kez tanıştığı insanların bu tarz sorular sorduğunu ve “Hayır, evli olmadığım için çocuğum

yok,” cevabını verdiğini, tepki almadığını ve sadece sorulan sorulara yanıt verdiğini; Ayça ise aile içinde bu çocuksuzluğa dair soruların gelmediğini, daha çok evli olmamanın bedeli olduğunu ve yaş ilerledikçe bu tarz soruların azaldığını; zira hem birbirine benzeyen sosyo-ekonomik bir çevrenin bunda etkili olduğunu belirtmiştir:

Yakın çevrem, beni tanıyanlar, çok yakın olmasına da gerek yok. İş yerim olsun, sosyal çevrem olsun, arkadaşlarım, akrabalarım. Asla böyle bir soru sormak, akıllarına gelmez zaten, çünkü onlar beni ben olarak bilirler ve benim nasıl mutlu olduğumu, olacağımı bilirler. Akıllarına gelmez böyle bir soruyu sormak ama dışarıda hiç tanımadığım, hani bir yerde otururken yanınıza bir teyze gelir ve o sorar ancak. İşte o zaman da karşıdakinin alabileceği şekilde anlatmaya çalışıyorum. [...] (Ezgi, 49, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

*Çocuksuz olmam değil, evlenmemem daha çok tepki aldığım şey toplumda. Ben onu çok daha net gördüm. Çok ilginç. “Hiç mi evlenmediniz?” (gülüyor) diye sorarlar. “Hiç mi evlenip boşanmadınız?”[...] Kocam olmasa kabul ama evlenmemek asla şey değil yani. Özellikle orta tabaka ve altındaki zihniyetler için ki sokakta onlarla çok haşır neşirim yani. Hep bu tepkiyi aldım ben. Ve genellikle arkadan gelen tepkilerin yüzde doksani öyle. “Ay! Çok iyi yapmışsınız diyorlar.” Kadınlerden gelen tepkiler öyle. Ama şimdi onların hayatında kocalarını al, hüüngür hüüngür ağlarlar. O da başka yani. **İnsanlar, evlilik ve çocuk arasında bağlantı kuruyorlar sanırım.** Olabilir, evet. Evet, hani evli olup çocuğunun olup olmaması da kabul ediliyor yani evli olsam daha kabul edecekler. Ya çocuğunun olmaması, ben hâlâ ordayım. Evli olmamak, kafaları almıyor yani. Bir kadının evli olmadan tek başına kalmasını kabul etmiyorlar. Yani kafaları zor alıyor. [...] Bunun bir seçim olabileceğini anlamıyorlar. Yani öyle bir şeyi kabul edemiyorlar (Özlem, 57, Bekâr, Çevirmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Evet, tabi, bazıları acıyan gözlerle bakıyor. Bazıları, “Vay aferin be, şimdiki aklım olsa ben de...” diyor kadınlar. Erkekler karışmaz, pek sormazlar yani. Ancak işte benim altımda çalışan daha doğulu, köylü, genç erkeklerden böyle sorular geliyor tabi. Şeyden gelmez yani, kendi seviyenden erkekler sormazlar. Kadınlar bu konuda daha tacizkâr diyelim (Duygu, 59, Bekâr, Mimar, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Aslında bu da insanına göre değişiyor. Yani işte şeyi anlattım, Bodrumlu teyzeleri. Onların birçoğu, benim çocuğum olmadığı için “Vah, vah, yazık,” gözüyle baktıklarını hissediyorum yani. Ama bu benim için bir şey ifade etmiyor tabii. Başka, yani, kendi çevremdense, bir şey ifade etmeyen tepkiler alıyorum. “Aaa! Öyle mi? Peki,” deyip, bir saniye sonra geçiyorlar. Yani o sadece çocuğum olup olmadığını merak ediyorlar yani. O yüzden soruyorlar. Ama orada bir tepkisel bir durum olmuyor. Sadece daha başka yerlerde, küçük yerlerde, işte özellikle işte Bodrum’u biliyorum çok, yazın orada olduğumuz için. Oradaki insanlar yani. Ama çok uzun süredir birlikte olduğumuz için şey yapmıyorlar. Bu hüznü hali sürdürmüyorlar, yani biliyorlar çünkü. Ama ilk zamanlarda daha

yaşlı olanlar, hele çok üzüntüyle bir an evvel çocuk sahibi olmamı yoksa ihtiyarladığımda ortada kalacağımı defaatle söylediler yani (Gül, 62, Evli, Editör ve Seramikçi, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Ya şimdi artık belli bir yaşa geldiğim için bu yaştan sonra sormuyorlar. Ama hani o dönemde böyle tatlı tatlı “Çocuk düşünüyor musunuz?” diyenler oluyordu ama hani benim böyle hep anaç tip olduğum, çocukları çok sevdiğimi ve yaşadığım bu süreci zaten hep yakın çevrem biliyordu. O yüzden hani sürekli bu soruyla da karşılaşmıyordum. Ama mutlaka eşime sormuşlardır ya da bana direkt sorulmadı çok fazla. Onu söyleyeyim (Yağmur, 50, Evli, Satış Müdürü, Yüksek lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Bir şey olmuyor. Yani bu mesela nasıl oluyor? Biliyorsunuz. Türkiye’de ilk tanıştığımız bir insan, bir otobüs yolculuğunda bile yapsanız, yanınıza bir kadın otursun, “Kimsin? Nesin? Necisin? Evli misin? Bekâr mısın? Çocuk var mı?” diye hemen başlarlar. Bu tip karşılaştığım olaylarda tabii ki soran oldu “Çocuğunuz var mı?” diye. Hayır, yok dedim. “Niye yok, olmadı mı?” diye sordular. Hayır, ben evli olmadığım için çocuğum olmadı. Bu sefer “Niye evlenmediniz?” diye sordular. Ama bunlar benim yakın çevrem, sürekli ilişki içinde olduğum insan grubu değil. Ya onlara da yani işte nedenleri konusunda cevaplarımı verdim. Tabii ki oldu. Olmaz olur mu (İpek, 66, Bekâr, Özel Sektör, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var)?

Bu bakımdan belli bir yaştan sonra çocuk sahibi olunup olunmadığına yönelik soruların azalması, yaş ilerledikçe doğurganlığın kaybedilmesine yönelik örtük çağrışımdır yani bu yönde bir taraflılık sergilenir. Aynı zamanda simgesel şiddet bağlamında da yaşı ilerleyen kadına çocuğunun olup olmaması sorulmazken; erkeklere böyle soruların sorulması için bu konu geçerli bir gerekçe değildir. Diğer görüşmecilerin aksine eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci yüksek olan görüşmecilerin gerek benzer gerekse de görece daha gelişmiş sosyo-ekonomik çevreye sahip olmaları, çocuksuzluk konusunda daha bilinçli olunmasına etki etmektedir. Bu görüşmeciler, çoğunlukla çocuksuzluğun bir bedeli olmadığını söylemektedirler; zira bu tarz sorular bir baskı olarak görülmemektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde meşrulaştırma zemini sunma ihtiyacı, çoğu görüşmeci için cinsiyetçi ikiye bölünmüşlüğü varacak biçimde cinsiyetçiliği yeniden üretmektedir.

7. Çocuksuzluk ve Özgürlük İlişkisi

Sizce çocuksuzluk ve özgürlük arasında bir bağlantı var mıdır?” şeklindeki soru ise kadın bedenine ve kadın kimliğine dair düşüncelerin anlaşılması ve özgürlüğün bedelinin olup olmadığının tespit edilmesi için sorulmuştur. Bu alanda yapılan araştırmalar çocuksuzluk ile özgürlük arasında güçlü bir bağlantının olduğunu göstermektedir. Kadının kendi bedeni ve yaşamı için sahip olduğu\talep ettiği özgürlük; eğitim, ekonomi, hukuk ve aile yaşamı gibi birçok alanda değerlendirilebilir. Gönüllü çocuksuzluk üzerine yapılan araştırmalar, kadınların özgürlük adına çocuksuzluk kararı alabileceğinin (Veevers, 1973, s.200-204) altını çizmektedir. Dolayısıyla burada çocuksuzluk ve özgürlük arasındaki ilişki; görüşmecilerin anlatılarına göre şekillenmiştir.

*Eğitim durumu, çalışma durumu, ekonomik bağımsızlık ve kadın mücadelesiyle*feminizmle kurulan ilişki bağımsız alt değişkenleri bağlamında değerlendirildiğinde, bu görüşmecilerden yalnızca Leyla (47, Bekâr, Lobi Personeli, İlkokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok) annelik kutsal olsa da çocuksuz bir hayatın özgürlük olduğunu söylemiştir. Diğer görüşmeciler çocuğun olup olmamasının özgürlük ile bağlantısı olmadığını; çocuğun, özgür olmaya etki etmediğini ve çocuğun olmasının şu anki yaşamlarına etki etmeyeceğini belirtmişlerdir:

Valla yok. Neden yok peki? Valla yanımda yok öyle bir şey. Yani siz çocuksuz olduğunuz için özgür olduğunuzu düşünüyor musunuz mesela? Yok, valla özgür değilim. Mutlu da değilim. Rahat da değilim. Bir çocuk olsaydı daha iyi olurdu. Ne anlamda iyi olurdu? Çok istediğiniz için mi? Ahhh (iç çekiyor) ... Annelik çok güzel bir şey (Nurgül, 45, Evli, Ev Hanımı, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

Bence çocuksuz hayat özgürlüktür. Çocuk, birazcık, hayatı her konuda, anne olduğun zaman, bana göre, her şeyini ona göre düzenlemen lazım. Annelik çok kutsal bir şey. Çocuğun için her şeyden vazgeçmen lazım. Benim için çocuk durumu çok farklı (Leyla, 47, Bekâr, Lobi Personeli, İlkokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

*Eğitim durumu, çalışma durumu, ekonomik bağımsızlık ve kadın mücadelesiyle*feminizmle kurulan ilişki bağımsız alt değişkenleri bağlamında değerlendirildiğinde lisans, yüksek lisans ve doktora mezunlarının hepsi çocuksuzluk ve

özgürlük arasında bağlantı olduğunu söylemişlerdir. Yalnızca lisans mezunlarından Ezgi, özgür bir yaşam için evlenip çocuk yapmadığını, çocuklu insanların daha özgür olduğunu söylemiştir, çünkü kendisinin evcil hayvanlarıyla seyahat edemediğini belirtmiştir. Aslı ise felsefi anlamda bir özgürlük yaklaşımıyla çocuksuzluk ile özgürlük arasında bir bağlantı olsa da özgürlüğün, insanın kafasında olduğunu ve çocuğun bu özgürlüğü çok fazla sınırlamadığını söylemiştir:

*Bakın bu çok çok güzel bir soru. Şimdi ben bu yüzden evlenip çocuk yapmadım. Dedim ya özgürlüğüme çok düşkünüm. Ama şöyle de bir durum var... Eğer siz vicdanlıysanız, merhametliyseniz, dürüstseniz, düzgün yaşamaya çalışıyorsanız, sorumluluk gelip sizi bulur. Her ne kadar sen sorumluluk almayacağım diye çocuk sahibi olmasan da o vicdana sahip isen, o özgürlüğü yaşayamıyorsun. Ha nedir, şu anki benim düşüncem, herhalde çocuk sahibi olmak daha büyük özgürlük. **Öyle mi? Ne anlamda peki?** Şu anlamda, vicdanlı olduğum için sokak kedilerini, arabama bile sokak kedisi koydum, çünkü evdekiler kabul etmediği için arabamı bile onlara tahsis ettim. Şimdi çocuğun olduğu takdirde alırsın çocuğunu, gideceğin yere gidersin. İşte gezeceğin yere de gidersin, tatiline de gidersin. Her şeyi yaparsın çocuğunla. Ama çocuk dışındaki canlılarla tamamen kısıtlanıyor hayatın. E sen vicdanlı, merhametli bir insan olduğun için de o sorumluluğu mutlaka alıyorsun bir şekilde. [...](Ezgi, 49, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).*

*Hayır, yok. Bence özgürlük insanın kafasında. **Çocuğun olup olmaması etkilemiyor aslında diyorsunuz.** Ya tabii ki etkiliyor. Fiziksel koşullar açısından etkiliyor. Etkilemez olur mu? Hani doğduğu zaman emzirmek gerekiyor işte. Veya hastalandığı zaman başında sabaha kadar oturup, sonra da işe gitmek gerekebilir. Günlerce hastaneye gitmek gerekebilir. Bir sürü şey var. Ve ya maçına gitmek gerekebilir, kutlama törenine gitmek gerekebilir. Tabi vakti sınırlayan şeyler ama bence insanın özgürlüğünü sınırlayan şeyler değil yani. Canının her istediğini yapmak, benim anladığım özgürlük değil. **Sizin kafanızdaki özgürlük çok başka bir yerde.** Tabi yani ben şimdi gönüllü olarak yeğenimi gittim okuldan aldım, geldim onunla oynadım. İşte ne bileyim hastalandığı zaman geldi, bende kaldı günlerce. Şimdi ne zaman isterse benimle yaşayabilir. Bu benim özgürlüğümü kısıtlamıyor. Tabii ki fiziksel olarak her şeyi yapmamı engelliyor ama o başka bir şey yani. Bence o başka bir şey. O özgürlüğü kısıtlamak değil. Zaten çok meraklıysam, formülünü de bulurum diye düşünüyorum. Yani özgürlük derken, fiziksel özgürlük... Yani insanın her canının, inanın çocuğum yok, her istediğini yapabiliyor muyum? Hayır. Engeller var. O çocuk bence bir bahane (Aslı, 65, Evli, Elektronik Mühendisi, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).*

*Yüzde yüz. **Biraz açabilir misiniz? Özgürlük tanımı sizin için nedir?** (İç çekiyor) Yani, ben tabi kendi annemle olan ilişkiyi düşünerek, ilk hani böyle bir çocuk yapmak istemediğimi aslında düşünme anımda şu aklıma geldi: Çocukken annesine çok bağlı bir çocuktum ben. Annem de 9-6 çalışan bir anneydi. Hani*

böyle bir evde onu bekliyor olma hissini çok iyi hatırlıyorum. Özleme hissini. Tabi ben 74 doğumluyum. Yani bizim dönemimizde çocukların gidebileceği, tüm gün yuva vs. bu kadar yaygın değildi. Sonuçta evde ya bir büyükanne işte ya da bir bakıcı. Yani o da gündelikçinin bakıcı olması şeklinde hani, bir böyle pedagojik bir bakıcı değil. O yüzden böyle bir okumaya başlayıncaya kadar çok net bir özleme hissi ve yalnızlık hissi hatırlıyorum ve benim için bir bağımlılık bu. Hani birine muhtaç olma gibi. Evet, ve acısını çektim demeyeyim. Annem çalışmış olduğu için gurur duyuyorum. Onun sayesinde hayatımdaki bütün isteklerimi gerçekleştirdim. Eğitimim, profesyonel hayatım, müthiş bir desteğini gördüm. Asla suçlamam ama şunu biliyorum. Yani özünde evet, çocuk dediğin şey her akşam o anneyi eve bekler. Ben onu bekliyordum. Yakın bir arkadaşım ikizleri var. Geç anne oldu. Ondan da aynı şeyi duyuyorum ama o çok isteyerek oldu. Hani hatta anne olabilmek için evlendi. İşte tüp (bebek) yaptı epey acı çekerek. En sonunda ikizlerine kavuştu ve onun mutluluğunu görüyorum ama mesela hayatta kendini o annelikle tanımladığını da görüyorum. Ben ondan kaçtım. Hani benim için eş olmak, anne olmak. Bunlar daha geride olması gereken şeyler bence. Ben mesleğimle önde olmayı seviyorum. Hani bir çocuk olsaydı da gerçekten onun ihtiyaçlarını gideremezdim. Belki de bunu bilerek biyolojimi durdurdum ve hiç çocuk sahibi olmadım. Bilemiyorum (Zeynep, 48, Bekâr, Sanat Yöneticisi, Yüksek lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).

Psikolog Jülide Aral'ın değerlendirmesiyle, 'evde annelerini bekleyen çocukların' anne olmama kararı verebilmeleri, olasıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi düştükçe, çocuksuzluk ve özgürlük arasında kurulan bağlantı zayıflamakta; yükseldikçe de çocuksuzluk ve özgürlük arasında kurulan bağlantı güçlenmektedir.

8. Kürtaj ve Tüp Bebek Uygulamaları

"Hiç kürtaj oldunuz mu? Olduysanız sebebini anlatabilir misiniz?" şeklindeki soru; toplumsal baskı, eşin istememesi, evlilik dışı gebelik, yaşın erken olması, geç yaşta gebeliğin sakıncaları, çocuğun down sendromu gibi genetik bir hastalığının olması gibi zorunluluklar mı söz konusudur yoksa buna mecbur olmadan özgürce alınan bir karar mı ya da değil mi durumunu tespit etmek içindi. *"Hiç tüp bebek tedavi girişiminiz oldu mu?"* sorusu olmuştur. Bu soruda çocuksuzluktan memnun olduğunu beyan etmiş olsa dahi, bunun davranış ile teyit edilip edilmediği kontrol edilmek istenmiştir.

*Eğitim durumu, çalışma durumu, ekonomik bağımsızlık ve kadın mücadelesiyle*feminizmle kurulan ilişki bağımsız alt değişkenleri bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi düşük kadınların hiçbiri kürtaj olmamıştır. Bu görüşmecilerden Leyla (47, Bekâr, Lobi Personeli, İlkokul, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok) evli olmadığı için çocuk sahibi değildir, kürtaja karşıdır ve hiç tüp bebek tedavi girişimi olmamıştır. Esra ise (49, Bekâr-Boşanmış, Aşçı, Lise, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var) evli olduğu yıllarda çocuk istemiş ve hiç kürtaj ve tüp bebek tedavi girişimi olmamıştır. Diğer görüşmeciler ise tüp bebek tedavisi ve diğer üremeye yardımcı tedavi yollarına başvurmuşlardır. Okuryazar olmayan Nurgül, tüp bebek tedavisi için hastaneye gitmiş ancak menopoza girdiği için tedavi olamamış; ilkokul mezunlarından Fatma, iğne tedavisi olduğunu ve bu sürecin psikolojik olarak zorlayıcı olduğunu; Gizem, tüp bebek tedavi yöntemine bir kere başvurduğunu, tedaviyi pahalı olması nedeniyle ikinci kez denemediğini; Nesrin, tedaviyi beş kez denediğini ve maddi ve manevi olarak yorucu, gergin, stresli bir süreç olduğunu; ortaokul mezunu Sevim ise hem iğne hem de tüp bebek tedavisi denediğini, sürecin maddi ve manevi zorlayıcı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla üremeye yardımcı yöntemlerle çocuk sahibi olmak isteyen bu kadınların ve evli olmayan iki görüşmecinin (Leyla, Esra) neden kürtaj olmadıkları anlaşılabilir. Bu kadınlar, gönülsüz çocuksuzdurlar ve evlilik dışı çocuk sahibi olmaya sıcak bakmamaktadırlar:

*Tüp bebek tedavisi düşündüm. Ben doktora da gittim. **Doktor ne dedi peki size?** Doktor dedi menopoz olmuştun. Artık geçtir. **Olmasaydınız, deneyecektiniz ama değil mi?** Evet. Valla yapacaktım. [...]* (Nurgül, 45, Ev Hanımı, Evli, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Ekonomik bağımsızlığı yok).

*Hayır. Ama çocuk yapmak için tedavi oldum. **Ne tedavisi peki?** İğne tedavisi. Rahmimde biraz daralma varmış. Çok küçük olduğu için çocuk yapmam zor oluyormuş. Sonra iğne ile tedavi oldum ama eşimin spermleri düşük olduğu için hamile kalmam daha zor oluyordu. Sonra onu da tedavi ettirdim. Zor bir süreçti. Bir seneye yakın sürdü. [...]* **Maddi anlamda nasıldı peki?** Çalışıyorduk zaten biz. İşten çıktık, emekliydik yani. Öyle bir maddiyat sarsıntımız yoktu (Fatma, Bekâr-Boşanmış, 61, Fabrika İşçisi, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

*E insanı depresyona sokuyor bir. Paran gidiyor iki. Manevi maddi insanın psikolojisi bozuluyor. Kaç sene önce 5 milyara yaptırdım. Ama olmadı. E dedim ben parayı nereden bulacağım. **Sonradan denemediniz sanırım?** Denemedim, çünkü kendim çalışıp kendi tedavimi kendim karşıladığım için. E nereden bulacağım, kirada oturuyorsun. Hem tedavi şeyi, karşılayamıyordum (Gizem, 49, Ev Hanımı, Evli, İlkokul, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı yok).*

*Eğitim durumu, çalışma durumu, ekonomik bağımsızlık ve kadın mücadelesiyle*feminizmle kurulan ilişki bağımsız alt değişkenleri bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yüksek olan görüşmecilerden 7 kişi daha önce kürtaj olmadığını ve içlerinde görüşmecilerden Zehra (59, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var) zaten kürtaja karşı olduğunu; Aslı (65, Evli, Elektronik Mühendisi, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var) bu soruya yanıt vermek istemediğini; 6 kişi ise daha önce kürtaj olduğunu söylemiştir. Bu bakımdan kürtaj olanların gerekçeleri güvenilir bir ilişki içinde olmama, doğurmayı istememe, doğurmayı göze alamama, çocuk için doğru zamanın gelmediğini düşünme ve genç olma şeklinde olmuştur.

Lisans mezunlarından Ayşe, çok kez kürtaj olduğunu ve bunun sebebinin güvenilir bir ilişki içinde olmamasından kaynaklandığını; Özlem, doğurmayı istemiş olsa da bunu göze alamadığını, çünkü çocuk bakımı sorumluluğunun annede olduğunu; Canan, bir kere kürtaj olduğunu ama o yıllarda genç olduğunu ve çocuk için doğru zaman olmadığını; Duygu, kürtaj olduğunu ve genç olduğu için doğurmak istemediğini; Nil ise 21 yaşında kürtaj olduğunu, çünkü mevcut ilişkisinin geleceğe yönelik bir ilişki olmadığını söylemiştir. Doktora mezunlarından Ayça ise hamile kalmak istemediği kişiden hamile kaldığı için kürtaj olduğunu söylemiştir. Eğitim seviyesi yüksek olan kadınlardan yalnızca yüksek lisans mezunu olan Yağmur, erken menopoz nedeniyle tüp bebek tedavi yöntemine başvurmuş -ve dolayısıyla hiç kürtaj olmamış-, bu sürecin zorlayıcı, stresli olduğunu ve psikolojik olarak yıpratıcı olduğunu söylemiştir. Ek olarak, lisans mezunu Pınar, 30 yaşlarındayken evli olduğu dönemde, yumurta takibi yaptırdığını eklemiştir. Anlaşılabileceği üzere eğitim seviyesi yüksek olan görüşmecilerden yalnızca bir kişi tüp bebek yöntemi deneyip çocuk sahibi olamadığı için gönülsüz çocuksuzdur. Diğer görüşmeciler ise kürtaj olmuş olsun ya da olmasın, gönüllü olarak çocuksuz olmaktan ziyade ‘anne olmamayı’ tercih etmişlerdir:

*Olmadım. Olmaz da. Bir şekilde öyle bir deneyimim olmadı. Olanlara da karşıyım. Yani ben saygı duymuyorum böyle bir şeye. **Sebebinin öğrenebilir miyim?** Sebebi, Allah tarafından verilen bir canlının hayatını sonlandırmak bana kalmamış diye düşünüyorum. Yani bu hayvan için de geçerli, insan için de geçerli. Bunun önlemi varken, böyle bir şeyi kesinlikle canilik olarak düşünüyorum. Tabi Allah başıma vermesin. İstenmeyen gebelikler de oluyor da işte onu bilemem, o kısmını (Zehra, 59, Bekâr, Öğretmen, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Bir kere kürtaj oldum. İşte 21 yaşındaydım. Zaten öyle geleceğe şey yapan bir ilişki değildi. İşte o zaman aldırmaya karar verdim (Nil, 62, Bekâr-Boşanmış, Piyasa Araştırmacısı, Lisans, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

*Tabi. Dediğim gibi aynı şekilde. Çok düşündüm. İu istedim. Fakat göze alamadım. Yani gene de bugün olsa, bugün de göze alamazdım. Hatta o zamanlar daha güzeldi dünya. Şimdi iyi ki yapmamışım falan diyorum. **Bu karar sizin bireysel kararınız mıydı? Yoksa çevresel koşullar mı etkili oldu?** Kimsenin etkisi olmadı. Tamamen kendi düşüncem ve maddi olarak zorlanacaktım. Benim kararım, doğurmak. Aldırmaya da ben karar verdim zaten. Eğer arada bir sevgi varsa, gerçekten duygusal bir yakınlık falan yani hani eş anlamında. Gerçek anlamda eşlik varsa tamamdır. Ama onun dışında kim böyle bir çocuğu... O çocuğu dünyaya getirseydim, baba isterse isterdi, istemezse istemezdi. Ama tabi kararı ben verirdim. Ben, çünkü o çocuğun eğitimini on yıl sonra, baba evli bile olsa kalkıp gidebilir ama anne çocuğu bırakamaz. Bunu biliyorum. Anne çocuğu bırakamaz. Nedir aslolan? Bugün hayatta tutan kadındır. Kadın eğer desteklemeseydi hiçbir çocuk kolay kolay büyüyemezdi, çünkü erkekte o duygu yok. Babalık duygusu başka bir şey. O yüzden bugün hayvan severlerin yüzde doksanı kadındır, çünkü besleme ve büyüme kadına özgü bir duygudur. **Annelik duygusundan mı bahsediyorsunuz aslında?** Tabii ki. Besleme ve büyüme kadına ait bir duygudur. Hayvanlarda da kendini gösterebilir, benim gibi. Mesela ben çok hayvanlara dadandım, çünkü belki büyük ihtimalle çocuğumun olmama duygusunu orada telafi ettim. Ama duyguyu biliyorum. Beslemeyi ve büyütmeyi. Yani her gün onlara mama taşıma falan. Ya bunları erkekler genelde pek yapamaz, yapmaz. Öyle bir duygusu yoktur (Özlem, 57, Bekâr, Çevirmen, Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Oldum tabii, çünkü dediğim gibi yani çok tuhaf ama kismet diye de bir şey var. Yani asıl hamile kalmak istediğim adamdan kalamadım (gülüyor), kalmak istemediğim adamlardan hamile kaldım. Ne yapacaktım? [...] Hayatın böyle bir şeyi, oyunu oldu bana yani. Bu konu aklıma geldiğinde söylediğim olur. Bir kere hani istediğim adamdan kalaydım... Ama olmadı yani. Kismet diye de bir şey var... Bir bildiği var hayatın diyorsun. Diyorum mesela adam öleli epeyce oldu, 12 yılı geçti. 2009'da öldü. Kaç yıl oluyor?... 15 yıla yakın oldu yani. Diyorum ki haklıymışsın sevgilim ya. Bugünleri görmüş diyorum, doğru bir hareket olmuş yani. Yok. Koşullara bağlı yani Türkiye'de kürtaj yaptırırsın, evet, çünkü istemediğin, son anda bir şey seni tutar. Hani hiç mi yakın olduğun, acaba dediğin bir adamdan kalmadın hamile diyeceksin. Yani kaldım ama son anda bir şey tuttu yani son anda bir şey engel oldu mesela. Çok şeyli bu, insanın anlık, şeyli veriyorsun bu kararları. Bir anda çok yanlış geliyor mesela. Hemen bitsin istiyorsun falan. Çok öyle uzun düşünmeni gerektirmiyor, onu söylemeye çalışıyorum. İlk otuz saniye, "Ya tamam ben bunu doğururum," demediğin sürece aldırırsın. Yani ilk otuz saniyedeki hissin ve kararın en doğrusudur (Ayça, 64, Bekâr, Akademisyen, Doktora, Emekli, Ekonomik bağımsızlığı var).

Valla bir buçuk iki seneye yakın oldu. Çok zorlu bir süreç. Psikolojik olarak yıpratıcı. Süreç... Maddi kısmını bir kenara bırakıyorum. Psikolojik olarak gerçekten çok yıpratıcı, çünkü o sırada kendinize, karnınıza hormon iğnelerini

*vuruyorsunuz ve hani bir sonuç bekliyorsunuz ama o sonuç olmadan yumurtanız çatlamış oluyor. Gerçekten şey, üzücü. Zaten hani o hormon ilaçları olsun o iğneler olsun, sizi psikolojik olarak da etkiliyor. Çok çok zor bir süreçti ve etrafındaki herkes stres yapma diyor sana. **O bile stres yapar insanı.** O bile bir stres yapıyor. Hani ben o dönemde çok araştırmıştım çok okumuştum. Yani, şey, kendimi hep olumsuz, normal yaşamımda da öncelikle olumsuz durumlara hazırlarım kendimi. O zaman, hani yaşımda küçük olduğu için hiç olumsuz durumlara hazırlanmamıştım. Hani bir ümit olduğunu da düşünüyordum açıkçası. O yüzden çok da üzüldüm. O süreçte çok üzüldüm, yıprandım, çok çok zor bir süreç (Yağmur, 50, Evli, Satış Müdürü, Yüksek Lisans, Çalışıyor, Ekonomik bağımsızlığı var).*

Eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi düştükçe kürtaj olma konusuna karşı soğuk olan görüşmeciler, çocuk sahibi olma arzusunun fikrine ve tüp bebek gibi üremeye yardımcı tedavi yöntemlere başvurma konusuna sıcak bakmaktadırlar. Eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi yükseldikçe kürtaj konusuna karşı fikirler olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tüp bebek konusunda ise daha önce üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurmadıkları için -bir kişi hariç- bu görüşmeciler, fikirlerini beyan etmemişlerdir.

D. Bulgular ve Yorumlama

Veriler analiz edilirken çelişik duygulu cinsiyetçilik, eril tahakküm, örtük taraflılık ve cinsiyetçi ikiye bölünme kavramları temel alınmıştır. “*Annelik, cinsiyetçi ikiye bölünme örneği oluştururken; gönüllü çocuksuzluk cinsiyetçilikten özgürleşme midir?*” temel hipotezi, şu ana dek elde edilen veriler temelinde değerlendirildiğinde ve ‘gönüllü’ çocuksuzluk üzerinden anneliği yücelten söylemler odağa alındığında çocuksuzluğun cinsiyetçilikten tümüyle bir özgürleşme olmadığı anlaşılmaktadır. Burada ‘gönüllü’ kavramı mutlak bir kavram olarak tespit edilmemiş, bağımsız değişken olarak belirlenmemiş ve tutum-davranış üzerinden bir değerlendirme/yorumlama yapılmıştır. Yapılan tespitler aşağılama, suçlama ya da küçümseme niyeti taşımamakla birlikte, temelde kavramlar bağlamında ‘durum’ tespitinin yapılması hedeflenmiştir. Aşağıda alt hipotezler temelinde elde edilen bulgular yorumlanmıştır; eğitim seviyesi, çalışma ve sosyo-ekonomik seviyesi düşük kadınlar 1. Grup; yüksek olanlar ise 2. Grup şeklinde değerlendirilmiştir:

Görüşmelerden elde edilen veriler, kadın mücadelesiyle\feminizmle kurulan ilişki bağlamında değerlendirildiğinde, ‘kadın sorunu’ ve ‘kadın hakları’ konusunda görüşmecilerin bilinç düzeyi ve cinsiyetçiliğe dair fikirlerin anlaşılması amaçlanmıştır. Bilinç düzeyi ve cinsiyetçiliğe dair düşünceler eğitim seviyesine göre farklılık göstermiş olup; eğitim seviyesi yükseldikçe -cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramının da öne sürdüğü üzere- kadınlığa dair bilinç düzeyinin yükseldiği anlaşılmıştır. 1. Grup görüşmeciler kadın sorunu ve kadın hakları konusunu net olarak anlamamış olsa bile anlatıları, kendi hayatları çerçevesinde şekillenmiştir. Örneğin, Fatma, boşandığı iki eski eşinden psikolojik zarar gördüğü için ‘eğitimin ve kültürün’ önemli olduğunu söylerken; Nesrin, yaşadığı bölgede kadınların yaşamlarının erkekler tarafından kısıtlandığını anlatmıştır. Hayatının normal olduğunu söyleyenlere ek olarak şiddet, eğitim ve tüp bebek konuları gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu kadınların anlatıları kendi hayatlarından yola çıkarak bireysel ve yerel düzeyde olmuştur. 2. Grup görüşmecilerin ise anlatıları hem bireysel hem toplumsal hem de evrensel değerlendirmeler çerçevesinde şekillenmiş; Türkiye\dünya merkezinde şiddet, taciz, özgürlük, bağımsızlık, güvenlik, eğitim, kadın hakları ve insan hakları konuları konuşulmuştur.

Görüşmelerde anne olmanın anlamına yoğunlaşmanın amacı, bu tezde en başından beri tartışılan ‘anneliğin kutsallığı’ anlayışını çözümlemek içindi. Bulgulara göre, her eğitim seviyesinden kadının anneliğe kutsallık atfettiği anlaşılmıştır. Gönüllü çocuksuzluk kavramı üzerine yapılan tartışmalar (tezin ikinci bölümü); söz konusu bilinçli tercihin kutsal annelik anlayışına bir karşı çıkış olabileceği konusuna yoğunlaşmaktadır. Yürütülen araştırmada çocuksuz kadınların gönüllü ya da gönülsüz çocuksuz olmaları bağımsız değişken olarak değerlendirilmemiştir; gönülsüz çocuksuzların haricindeki kadınların da anneliği yücelttiği ve kişinin yaşamlarında edindikleri tecrübeler çerçevesinde (örneğin, annesi ile olan ilişki şekli, partner seçimi, ekonomik düzey gibi) şekillendiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla eğitim, ekonomi ve sosyo-kültürel sermaye arttıkça geleneksel annelik kavramına karşı çıkış da tümüyle artmaktadır savı, -en azından bu araştırma bulgularına göre- geçersiz kalmıştır. 1. Grup görüşmeciler, ‘anne olma’ fikrine yakındırlar, anneliğe değer atfetmektedirler ve böylece feminizmin eleştirdiği ‘evrensel annelik’ rolü eleştirisiyle örtüşmektedirler. 2. Grup görüşmecilerin anneliğe dair fikirleri ikiye ayrılmıştır. Bazı kadınlar anneliği sıradan, doğal ve biyolojik bir süreç olarak tanımlarken; diğer kadınlar anneliğe olumlu değer atfetmiş ve hatta birkaç görüşmeci direkt olarak ‘anne olmadığını’ söyleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu

bakımdan eğitim seviyesi düşük görüşmeciler için annelik, bireysel bir pozisyon iken; diğer grup görüşmeciler için annelik, toplumsal bir pozisyona işaret eder. Eğitim seviyesi yüksek kadınların çocuksuz bir yaşam sürdürmesinin, cinsiyetçilikten tümüyle kopma\asma olmadığı; zira toplumsal pozisyonun hayatlarının çok kısa bir döneminde bile olsa, bir şekilde kadınları annelik konusunda kısırdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla burada, cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramı bağlamında muhalif olanı\görüneni de sindiren toplumsal bir baskının ve sinsi bir cinsiyetçiliğin egemen olması söz konusudur.

Yapılan görüşmelerde doğurganlığın anlamını çözümleme hedefi, kadın bedenine atfedilen değer ve yaş bağlamında kurulan ilişkinin anlaşılması içindi. Burada mesele, çocuksuzluğun “*Doğurganlık ve çocuk doğurmak için ideal yaş üzerinden düşünülebilir mi?*” sorusu bağlamında doğurganlık\rahim üzerinden olumlanan kadın bedeninin yaş aldıkça ‘biyolojik saat’ söylemi tarafından kısıtılıp kısıtılmadığına odaklanmaktı. Menopoza girip\girilmediğinin sorusu bu açıdan her zaman uygunsuz, ayıp ve hatta yersiz bir soru olarak karşılanır; zira bilinçli\bilinçdışı olarak, her sağlıklı kadının doğurgan bir bedene sahip olduğu düşünülür. Bu düşünceyi tersine çevirdiğimizde ise bunun bir simgesel şiddet örneği olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, 1. Grup görüşmecilerin tümü anneliğe kutsallık atfettiği gibi doğurganlığa da kutsallık atfetmiştir. ‘Anne olmak’, doğrudan ‘doğurarak anne olmak’ ve dolayısıyla doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir. Bu görüşmeciler, doğurgan oldukları yaşlarda yani menopoz öncesi çocuk yapmayı düşünmüşlerdir\denemişlerdir. 2. Grup görüşmecilerden bir dönem (yani doğurgan olunan yıllarda) çocuk sahibi olmayı düşünen\isteyen kadınlar doğurganlığa olumlu değer atfederken; düşünmeyenler için biyolojik gerçeklik, sorumluluk, yük gibi olumsuz değerler atfedilmiştir. Dolayısıyla anneliğe dair anlayış üzerinde, kısa bir süreliğine bile olsa çocuk sahibi olmayı düşünüp düşünmeme konusu oldukça etkilidir. Biyolojik saatin kısırdığı yaşlarda bu kadınlar çocuk sahibi olmayı kısa bir süre için bile düşünmüş olsa da, şu anki hayatlarından memnundurlar; doğurganlıklarını kaybeden bu kadınlar için bu süreç, bir ıstırap olarak tanımlanmamıştır. Hâlbuki bu konu üzerinden Psikolog Jülide Aral ile yapılan görüşmede, kadın danışanlarının söz konusu yaşlarda bunalım yaşadıkları yönünde olmuştur. Bu noktada söz konusu meselenin itiraf edilmesi zor bir konu olduğu tespiti yapılabilir.

Yapılan görüşmelerde tutum-davranış arasındaki tutarlılığın tespit edilmesi için görüşmecilerin çocuksuzluğun anlamına dair fikirleri, fikirlerini hangi zeminde meşrulaştırdıkları ve ne gibi gerekçelere başvurdıkları anlaşılmak istenmişti. 1. Grup görüşmecilerin çocuksuz olma sebepleri gönülsüz veyahut zorunluluk sonucudur ki verdikleri yanıtlar ile yaşam biçimleri tutarlıdır. Eğitim seviyesi, ekonomi ve sosyo-kültürel sermayesi yüksek 2. Gruptaki görüşmecilerin neredeyse büyük bir kısmı, hayatlarının bir döneminde çocuk sahibi olmayı düşünmüş, istemiş veyahut denemiştir. Dolayısıyla bu görüşmecilerin kesin ve net olarak ‘gönüllü’ çocuksuz olduğu söylenememektedir, çünkü bu kadınlar esasen anne olmamayı seçmişlerdir. Tablo 5’te görüleceği üzere, görüşmecilerin geriye dönük hayatlarında çocuksuzluğa dair gerekçelerinin ortadan kalkması durumunda, çocuk sahibi olma ihtimalleri düşük bile olsa vardır. Bu gerekçeler düşünüldüğünde 2. Gruptaki görüşmecilerin çocuksuzluğu ‘tercih’ olarak tanımlaması, en azından bazıları için çelişkilidir. Bu gibi çelişkiler, -tezi yazan kişi de dâhil- insana\insanlara hastır. Bu aşamada bu kadınların anne olmamayı tercih ettikleri tespiti yapılabilir. Ayrıca bazı görüşmeciler çocuksuzluğun bir tercih olduğunu söylese de, kendi hayat hikâyelerini anlattıklarında, “*Ama şu yaşta düşünmüştüm...*”, “*Ama çevre baskısıyla düşünmüştüm...*” gibi düşüncelerini dile getirmişlerdir.

Görüşmelerde anne olmamanın anlamını çözümlemek adına anne olunmadığı için bireysel, toplumsal ve psikolojik anlamda pişmanlıkların, endişelerin ve kaygıların olup olmadığı; buradan hareketle de çocuksuzluğun bedellerinin olup olmadığı ve eğer bedel ödendiği düşünülüyorsa buna üstünlük atfedilip atfedilmediği tespit edilmek istenmişti. 1. Grup görüşmeciler, şu anki hayatlarından memnun olsunlar ya da olmasınlar, çocuksuz bir yaşamı pişmanlık ve eksiklik olarak tanımlamışlardır. Örneğin, Nurgül, geç evlendiği için pişman olduğunu ve bu yüzden çocuğunun olmadığı için pişman olduğunu anlatmıştır. İlginçtir ki bu görüşmeciler, anlattıkları gerekçelere rağmen herhangi bir bedel ödemediklerini söylemişlerdir. Aile ve çevre baskısı söz konusu olsa dahi yaşanan baskı ve şiddet; fiziksel olmadığı sürece, şiddetin psikolojik etkisi bir bedel olarak düşünülmemiştir. 2. Grup görüşmecilerin bir kısmı, direkt olarak çocuksuzluğun bedellerinin olduğunu söylemiştir. Hatta görüşmecilerden Ezgi, çocuklu olanların daha özgür olduğunu; Ayşe ise çocuklu kadınların statü kazandığını söylemiştir. Bu görüşmeciler, benzer eğitilmiş ve sosyo-kültürel bir çevreye sahip oldukları için çocuksuz yaşamlarına müdahale eden sorularla

karşılaşmadıklarını ve bu soruların kendi çevreleri dışındaki insanlardan geldiğini söyleseler de yaşanan yer de tümüyle belirleyici değildir. 2. Grup kadınlar yabancılardan sorular almakta, çocuksuz oldukları öğrenildiğinde bu insanların üzüldüğünü, kendilerine karşı küçümseyici tutum sergilendiğini ve genellikle teskin etme gibi durumlarla karşılaştıklarını anlatmışlardır. Neticede özel alanın politik olduğu; her ne kadar reddedilse de geleneksel annelik rolünün kadın hayatının merkezinde olduğu düşüncesi çoğu insan için hâkim bir düşüncedir. Ek olarak, 2. Grup görüşmecilerden yalnızca Zehra, zaman zaman eksiklik hissettiğini ama pişman olmadığını söylemiştir. Bu bakımdan hem annelik hem de çocuksuzluk durumuna veyahut yaşanan sorunlara çözüm bulma ve rasyonalize etme biçimleri değişmektedir. Ayrıca kadınlardan neredeyse hiçbirinin tutumu, direkt olarak çocuksuzluğu ya da çocuksuz bir yaşamı yüceltme veyahut üstünlük atfetme şeklinde olmamıştır.

Çocuksuz bir yaşamın sürdürülmesi ve bu durumun toplumsal yansımaları; görüşmecilerin toplumsal baskı ile ne kadar yüzleştiği ve bu baskının altında ezilip ezilmediğini tespit etmek için önemliydi. Araştırmanın bu kısmında, çocuksuz bir yaşama verilen tepkinin nasıl meşrulaştırıldığı ve cinsiyetçi ikiye bölümlülüğe dair düşüncelerin çözümlenmesi hedeflenmişti. 1. Gruptaki görüşmeciler, “*Evli misin?*”, “*Çocuğun var mı?*”, “*Çocuk düşünüyor musun?*”, “*Çocuğun olmuyor mu?*” gibi sorularla sıklıkla karşılaştıklarını söylemişlerdir. Bu görüşmeciler, özel hayatları ile ilgi gelen soruları genellikle umursamadıklarını, herhangi bir tepki almadıklarını; cevap verdiklerinde ise Allah’ın nasip etmediğini, kismet olmadığını vs. söylediklerini ya da yanıt vermediklerini söylemişlerdir; kendilerine üzülen, acıyan, şaşıran bakışlarla veyahut teskin eden sözlerle karşılaşsalar bile tepki almadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumda tepkinin boyutu fiziksel olmadığı sürece ‘sorun’ olarak algılanmamakta; verilen yanıtlarda cinsiyetçi ikiye bölümlülüğün ziyade geleneksel söylemlere başvurma söz konusudur. Bu kadınlar, yaşadıkları sosyal çevre içinde çekingendirler ve bu soruların baskısını değil, anne olmamanın baskısını yaşamaktadırlar. 2. Gruptaki görüşmeciler, sadece yaşadıkları sosyo-kültürel çevrenin dışında çocuksuz yaşamlarında dair sorular aldıklarını; yaş ilerledikçe bu soruların azaldığını; ek olarak da çoğunlukla “*Evli misin?*” sorusunun daha fazla geldiğini söylemişlerdir. Gelen sorular ise tepki olarak değerlendirilmemiştir ancak bu gruptaki kadınlardan bir kısmı başta bu tarz sorular almadıklarını söyleseler de daha sonra benzer sorular aldıklarını söylemişler, yine de

bu soruları bir baskı olarak tanımlamamışlardır. Çocuksuz kadınların bedel ödemesi konusunda ise farkında olunması dahi neredeyse tüm kadınlar ataerkil sistemin baskılarına maruz kalmıştır. Kadınların yaşları ilerledikçe bu sorunların yoğunluğu azalmıştır, çünkü paralel bir biçimde doğurganlığın azalması bu durumun önüne set çekmektedir. “*Neden evlenmedin?*”, “*Çocuğun yok mu?*”, “*Çocuğun olmadı mı?*”, “*Ne zaman çocuk düşünüyorsun?*”, “*Şimdi çocuk istemiyorsun ama evlenince fikrin değişir,*” gibi fark edilmeyen baskı ve buyurgan söylemler; simgesel şiddet ve yardımsever cinsiyetçiliğe birer örnektir. Bu sorulara, genellikle ya çocuk sahibi olmanın tercih edilmediği ya da evli olunmadığı, kısmet olmadığı, Allah tarafından nasip olmadığı şeklinde kişinin yaşam tarzı ekseninde isteyerek ya da istemeyerek yanıtlar verilmiştir. Üstelik bazı kadınlar, yaşadığı alanın veyahut habitusunun bu sorularla karşılaşmayacak şekilde dizayn ettiğini ifade etmiş olsa da bir şekilde yabancı insanlar, aile ve akrabaları tarafından benzer sorular ile karşılaşmıştır.

Çocuksuzluk ve özgürlük ilişkisi konusunda görüşmecilerin kadın bedeni ve kadın kimliği konusundaki düşünceleri ile özgürlüğün bedelinin olup olmaması; ‘gönüllü’ olarak çocuk sahibi olmayan kadınların, bu yaşam tarzını özgürlük ile nasıl ilişkilendirdiğini çözümlemek içindi. 1. Gruptaki kadınların tümü, anne olmak ile özgürlük arasında bir bağlantı olmadığını söylemişlerdir; zira olması gerekenin zaten annelik rolü\kimliği olduğu düşünülmektedir. 2. Grup görüşmecilerin tümü ise çocuksuzluk ile özgürlük arasında bir bağlantı olduğunu söylemiş, yalnızca Aslı, felsefi bir özgürlük bir yaklaşımına sahipken; Ezgi, çocuk sahibi olanların daha fazla özgür olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu gruptaki kadınların bir kısmı anneliği ve doğurganlığı yüceltse de annelik rolüne yüklenen sorumlulukların ağırlığına dair bir farkındalık ve bilinç söz konusudur ve dolayısıyla cinsiyetçi ikiyüzlülük de burada tespit edilmektedir.

Kürtaj ve tüp bebek konusunda ise 1. Grubu oluşturan 7 görüşmecinin hiçbiri kürtaj olmamış; 5 görüşmeci üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurmuştur. Bu kadınlar kürtaj olmamıştır, çünkü zaten gebe kalabilseler, doğuracaklardır. Yine de Nurgül hariç, diğer tüm görüşmeciler şu anki yaşamlarından memnundur. Çocuk sahibi olmayı deneyen bu kadınlar, şartlara boyun eğmişlerdir; tüp bebek tedavisi hem zor, ağırlı ve ağır bir süreçtir hem de maddi anlamda yorucudur. 2. Grubu oluşturan 14 görüşmeciden yalnızca bir kişi tüp bebek

yöntemine başvurmuş; tüm görüşmeciler içinden 6'sı kürtaj olmamış; sadece bir kişi kürtaj olmadığını ve zaten kürtaja karşı olduğunu; bir kişi de bu soruya yanıt vermek istemediğini; 6 kişi ise daha önce kürtaj olduğunu direkt olarak söylemiştir. Bu görüşmecilerin kürtaj olma kararları, rasyonel gerekçelere dayanmakla birlikte aslında 'anne olmamayı tercih etme' kararıdır.

Bu bağlamda, alan araştırmasından elde edilen bulgular neticesinde her görüşmeci için çocuksuz olma kararını hayat tecrübeleri belirlemiş ve bulgular, görüşmecilerin tutumları temelinde yorumlanmıştır. Görüşmecilerin, cinsiyetçiliği tümüyle aştığını söylemek mümkün olmamakla birlikte bu alan araştırmasından beklenen de bu değildi. Oysaki cinsiyetçilik - aşıldığı ve ifşa edildiği düşünülse bile- hepimize/herkese içkindir. Eğitim ve sosyo-kültürel seviyesi yüksek kadınlar bir dönem çocuk sahibi olmak istese bile gönüllü olarak anne olmamışlardır ki zaten bu düşünce salık verilmelidir. Çocuksuzluğu tercih etmek, tezin ikinci bölümünde tartışılan argümanları ve bu araştırmanın hipotezlerinin en azından bir bölümünü yanlışlamıştır. Nitekim 'gönüllü' olarak çocuksuz olma, bu çalışmada bir alt hipotez olarak ele alınmamış; kaldı ki görüşme yapılan çocuksuz kadınların anlatıları odağa alındığında yalnızca bir kişinin gönüllü olarak 'çocuksuzluğu' tercih etmiş olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan burada, esas mesele tümüyle anneliği lağvetmek ya da ortadan kaldırma girişimi değildir. Anlatılardan yola çıkarak gönüllü olarak anne olmayanların da anneliğe tümüyle karşı bir pozisyonda yer almadığı, anneliği yücelttiği, anne olmasa bile anneliğin kadın yaşamının merkezinde olduğu, bu kutsal alana dokunmadığı ve menopoza girilen süreçte kadınların yaşlarının ilerlemiş olması -ve tabii ki doğurganlığın kaybı- nedeniyle anne ol(a)mama durumu kabullenilmiştir. Tutum ve davranış arasındaki tutarsızlıklar da burada yer almaktadır. Cinsiyetçilik, bu bağlamda deşifre edilmeli; bedelleri ve avantajları ile hiçbir rolün ya da kimliğin diğerinden üstün olmadığı anlaşılmalıdır. Dolayısıyla anneliğin baskıcı yönüne bir karşı çıkış ve 'gönüllü çocuksuzluk' olarak kavramsallaştırılan muhalif pozisyon - ikinci dalga kadın hareketinin 'farklılıkları' yücelten söyleminde olduğu gibi- esasen muhalefeti de sindiren cinsiyetçiliğin sinsi ve zımnı boyutuna işaret etmektedir.

Bazı kadınlar, biyolojilerinin\anatomilerinin ve doğurganlık yaşının farkındalığı ile 30'lu yaşlarında çocuk sahibi olmayı istemiş\denemiş olsa da; buna eşlik eden pişmanlık ve endişe gibi duygular ileriki yaşlarda olmamıştır. Dolayısıyla anneliğin ve doğurganlığın

övgüsü yapılırken; mevcut yaş ve diğer değişkenler bağlamında anne ol(a)mama ve doğurganlığın kaybı olsa da yaşanan pişmanlıklar, endişeler ve üzüntüler arkada bırakılmıştır\bırakılmak istenmiştir ya da öyle olduğu tekrarlanmıştır. Tam ve net bir tutum tespiti yapılamasa da biyolojik olarak artık çocuk sahibi olmak imkânsız olduğundan toplumsal baskının yoğunluğu azalmaktadır\yok olmaktadır. Menopoz ile birlikte artık çocuk sahibi olamayacak bu kadınların yaşantıları, tecrübeleri ve düşünceleri hem benzerlikler hem de farklılıklar göstermiştir. Eğitim, çalışma, ekonomik bağımsızlık ve kadınlık bilinci seviyesi yükseldikçe kadınların, anne olup olmama konusundaki bilinç düzeyleri de artmaktadır. Dahası görüşmecilerin anlatıları merkeze alındığında kişiye özgü yaşam deneyimlerinin yine kişinin hayatının akışı içinde kararlarında etkili olmuştur. Kişi pişman olabilir, anne olmama kararını erken yaşlarda almış olabilir veyahut çocuk sahibi olma konusu erteleme sonucu olabilir. Alan araştırmasında ortaya çıkan durum ise görüşmecilerin tutum-davranış arasındaki çelişkiler değerlendirildiğinde, net bir biçimde erken karar verici ya da erteleyici olmadığı; içinde bulundukları durumu, ‘makul’ gerekçelerle açıkladıkları anlaşılmaktadır. Neticede çocuksuz yaşam tercihi, memnuniyet zorunluluğuna evrilirken; bu kadınların aslında anne olmamayı tercih ettikleri ve sınırları keskin ve net olan bir ‘gönüllü çocuksuz’ tanımının yapılamayacağı mühim bulgulardandır.

SONUÇ

Bu tez yazılırken, anneliği mevcut kavramının dışına taşıyan bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler ve durumlar hız kesmeden devam etmektedir. Son yapılan araştırmalar, iki erkek fareden bir yavru fare üretilebileceğinin mümkün olduğunu ispatlamıştır. Böylelikle aslında annelik kavramı hem yapıbozumuna uğramakta hem kategorik tartışmaların dışına çıkmakta hem de değişmektedir. Bu bakımdan kavramsal olarak annelik birçok sorunu ve anlamı içeren; çocuk doğuran kadın ve bir çocuğun annesi olmasından çok daha fazlasıdır. Anne, bilinçdışımızda genellikle saçını süpürge eden, kahraman, sevgi dolu, şefkatli, merhametli ve iyi yürekli gibi olumlu değerlere haiz kişi ile özdeşir. Bu nedenle eleştirilmesi güç bir pozisyonda yer alan geleneksel annelik rolüne dair norm ve değerler; toplumsal cinsiyetin yeniden üretimi bağlamında ataerkil sistem içinde üretilir, pekiştirilir ve yeniden üretilir. Baskıcı ve buyurgan normlara rağmen bugün hâlâ kadınlar anne olmakta, anne olmayı istemekte, anneliğin sağladığı imtiyazlardan yararlanmayı arzulamakta ve anne olmadıklarında zorlu tedavi yollarına başvurup umut veya ıstırap yaşayabilmektedirler. Annelik kimliğine dair kalıp yargılar neticesinde annenin yaşadığı pişmanlıklar, zorluklar, hayal kırıklıkları anlaşılmamakta ve hatta kötü annelerin de var olabileceği ihtimali görmezden gelinmektedir. Bu çerçevede özellikle ikinci dalga kadın hareketinin kazanımlarının da etkisiyle (bedenin kullanımı, kadın cinselliğinin özgürleştirilmesi, doğum kontrol yöntemleri, kürtaj hakları...) simgesel düzen içinde annenin bir statü artışı yaşaması, anneliği arzulama konusundaki faktörlerin başında gelmektedir. Statü artışı, anne için istenilen\arzulanan bir alan olmakla birlikte ataerkil toplumsallaşma içinde anneliğe dair normlar, ona ayrıcalıklı bir pozisyon sağlar. Bu pozisyon içinde kadının en üstün görevi olarak addedilen annelik rolleri, kadını, bu sınırlara sıkıştırır.

Tezin birinci bölümünde geleneksel ataerkil annelik anlayışı ve anneliğe dair açmazlar birçok yönden tartışmaya açılmıştır. Tarihsel açıdan geleneksel toplumdan postmodern topluma annelik rolü konusunda toplumsal olarak dönüşme yaşanmış ancak geleneksel annelik rolü uğradığı değişmelere rağmen varlığını sürdürmektedir. Sanayi Devrimi sonrası annelik konusunda yaşanan bu durum, toplumsal yapının kökeninde anneliğin kadın yaşamının merkezinde olduğunu göstermek açısından önemli bir zihniyet dönüşümüdür.

Annelik kavramı, ‘geleneksel annelik’ kimliği yanında ‘modern anne’ ve ‘yeni anne’ kimlikleriyle sürdürülmektedir, fakat günümüzde annelik kavramına dair bazı kırılmalar yaşandığı söylenebilir. Özellikle medya\sosya medya örnekleri ve yapılan bilimsel araştırmalar; anneliğe dair stereotipleri örtük veya aleni olarak ters yüz etmektedir. Bu bakımdan kötü kalpli annelerin ya da annelikten pişman olan kadınların varlığı çok daha görünür hale gelirken; kamusal alanda çalışan veyahut giderek daha az sayıda çocuk sahibi olan kadınlar da vardır. Tümüyle değerlendirildiğinde ise annelik tutumunun ve çocuğun statüsü değişmeye uğramış olsa da, günümüzde hâlâ geleneksel ataerkil annelik anlayışı hegemoniktir ve temelde ‘önce çocuk’ fikri, hâkimdir.

Toplumsal ve psikolojik anlamda da annelik tutumu değişme ve dönüşme yaşamıştır. Gebelikten itibaren çocuğun yetiştirilmesine değgin annenin nasıl bir ruh hali içinde olacağı, neler yapması gerektiği, bebeği nasıl emzireceğinden nasıl büyüteceğine ve hatta annenin zamanını nasıl tüketiceğine kadar bir dizi norm mevcuttur. Nitekim anne bu konularda bağımsız hareket edebilen özerk bir birey değil; çocuk bakımının her aşamasında yeni sorumluluklar ve beklentileri üstlenmesi istenen bir konumda yer almaktadır. Psikolojik olarak da annenin pişmanlık yaşaması ya da şikâyet etmesi olumsuz tepkiler almaktadır; zira annelik rolü ile kadın, kutsal\yüce bir mertebede yer alan rolünü veya görevini yerine getirmektedir. Yaygın inanç, biyolojik ve toplumsal olarak her kadının bir gün çocuk sahibi olacağı yönündedir ve hatta annelik, kadın kimliğinin inkâr edilemez, değişmez bir parçası olarak dayatılır. Bu nedenle bedensel engeller kaygıyla karşılanır ve ‘biyolojik saat’ söylemi kadında endişe uyandırır. Feminist yaklaşımlarda annelik konusundaki tartışmalarda ise elde edilen kazanımlar ile birlikte birinci dalga kadın hareketinin kadına yüklediği görev toplumsal annelik iken; ikinci dalga kadın hareketi ile birlikte çocuk üreten kadın bedeni ve bununla ilintili olarak annelik, yüceltilmiştir. Kadını, erkek cinsiyetinden farklı kıldığı düşünülen üreme özelliğinin eşsizliğinden dem vurulmuş ve heteroseksist ataerkil sistem yeniden üretilmiştir. Anneliğin yüceltilmesi aynı zamanda tüketim toplumu ve kapitalizm\geç kapitalizm bağlamında da yüceltilmiştir. Çocuk tüketimi veyahut çocuğun metalaşması bağlamında annelik, serbest piyasanın önemli bir muhatabı haline gelmiştir. Böylelikle statü kazanımı, ayrıcalık talebi, ekonomik ve toplumsal anlamda beklentiler, tüketim toplumu ile anneliğin ilişkisinde çocuğun metalaşması, çocuğu geleceğe yatırım olarak görülmesi gibi

istekler kadınlık kimliğinin, çocuk arzusu ile perçinlenerek annelik kimliğine kısıtılması; bu vesileyle de toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimine yol açmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde kapsamlı bir biçimde tartışıldığı üzere, özellikle egemen sisteme ait norm ve değerlere bir karşı çıkış olarak değerlendirilen ‘gönüllü’ çocuksuzluk konusunun gündemde olduğu anlaşılmaktadır. Medyada\sosyal medyada ve toplum içinde çocuk sahibi olmak istemediğini beyan eden ve bu yöndeki tutumunu, anne olmayarak davranışa dönüştüren kadınların sesi daha fazla duyulmaktadır. Kavramsal ve tarihsel olarak gönüllülükle çocuk sahibi olmayan bu kadınların deneyimleri, geleneksel ataerkil annelik anlayışının baskın olduğu toplum içinde oldukça zorlayıcıdır, çünkü geleneksel kodlarımız, çocuk sahibi olmamak ile eksik\yarım olmayı özdeş kabul etmektedir. Biyolojinin reddi, bu noktada normdan sapmak anlamına gelmektedir. Geçmişten günümüze çocuğun değeri ve statüsü paralel bir biçimde, tıpkı annelik statüsü gibi değişmeye ve dönüşmeye uğramış; çocuğun ekonomik değerinden ziyade psikolojik değeri artmıştır. Başka bir ifade ile çocuk değerli bir varlıktır ve bu değerden gönüllü olarak vazgeçmek, şaşırtıcıdır. Ne var ki doğurmayan kadınların eninde sonunda bu kararlarından pişman olacağı düşünülmekte; ezen-ezilen şeklindeki iktidar ilişkileri içinde doğuran kadın, ezen konumunda yer alarak çocuksuz kadınları ezmektedir.

Bu bağlamda gebelikten korunma ve gebeliğin önlenmesi konuları da tarih boyunca gündemde olmuştur. Kadın bedeni üzerindeki kontrol bir yana beden dışında yapay rahim ile bebek büyütme ve kadınsız doğum konusunda teknolojik gelişmeler ve araştırmalar artmaktadır. Ataerkil heteroseksist sistem içinde bu ve benzer gelişmelerin annelik kavramını muğlaklaştırmaya yol açtığı söylenebilir. Ancak yine de doğum kontrolünün yalnızca kadın özelinde olması -sperm üzerinden araştırmalar noksan kalmaktadır- ve doğumun bu denli sancılı bir süreç olması yine kadın bedeni üzerindeki aleni\örtük baskıya işaret etmektedir. Diğer yandan kadınların bu gücü ellerinde bulundurmaları ataerkiyi aciz bırakmaktadır ve kadına yönelik şiddeti arttırmaktadır. Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri ise maddi ve manevi olarak, zorlayıcıdır. Toplumsal normlar kadının anne olması gerektiğini tekrarlar; kapitalizm söz konusu bedensel engellerin maddi ve manevi yükünü çocuk sahibi olmayı arzulayan kişilere yüklemektedir. Kaldı ki örneğin, taşıyıcı annelik gibi konularda etik kaygılara ek olarak doğan çocuğun, doğuran kadına ait olup olmadığı konuları hem bağ

teorisini hem de enstest konularını ters yüz etmektedir. Ek olarak annelik, natüralizmin vurguladığı üzere kadına\dişiye ait içgüdünün ve bedenin doğal sonucu olarak görüldüğünden; böylece biyolojik, toplumsal ve kültürel olarak da annelik kavramı alt üst edilir, çünkü bebek doğar doğmaz taşıyıcı anneden koparılır.

Söz konusu değerlendirmeler, çalışmayı kadınlık durumundaki değişimlere ve annelikten bağımsızlaşan yeni kadınlık kimliğine götürmektedir. Bu çerçevede kadınlar gönüllü olarak anne olmayı istiyor mu sorusundan doğuran çocuk annenin midir sorusuna ve anne merkezli feminizm konularını kapsayan tartışmalar mevcuttur. Bazı feministler, rahim gücüne sahip olan kadının çocuk üzerindeki haklara sahip olması yönünde anneliği, bir başka yere yani annelere ait bir feminizm anlayışına yerleştirir. En başından beri kadınlık ve annelik arasında kurulan ayrılmaz ilişki, bu defa istediği için anne olan kadına bir iktidar alanı sağlar. Dolayısıyla feminizm, biyolojik anneliğe karşı çıkarken; kültürel ve toplumsal alanda anneliği, yüceltmektedir. Söz konusu kadın bedenine ve onu erkeklerden ayıran ‘farklılıklara’ atıfta bulunan özcü anlayış ve ataerkil sisteme karşı yapılan bütün tartışmalar, cinsiyetçilik ve heteroseksist ataerkil sistem bağlamında annelik rolünün yeniden üretiminde rol oynar. Mevcut normların baskıcı doğası, -her ne kadar eşcinsel çiftlerin çocuk sahibi olmaları bazı ülkelerde yasal olsa da- esasen hegemonik annelik anlayışı neticesinde anneliği heteronormatif sınırlar içinde meşru görür.

Tezin üçüncü bölümü, kavramların ve uygulamanın bir arada ele alındığı; tutum-davranış ilişkisi çerçevesinde annelik, çocuksuzluk ve cinsiyetçilik konularının tartışıldığı bölümdür. Yürütülen alan araştırması, annelik konusundaki açmazlar üzerine şu ana dek yapılan değerlendirmelerin ve tartışmaların yer aldığı kısımdır. Bu bölümde cinsiyetçi hegemonyaya dâhil olan bu kavramlar; tutum-davranış arasındaki ilişkiyi ve tutarsızlıkları anlaşılır kılan mühim kavramlar olarak ele alınmıştır. Bu kısımda yapılan tartışmalar ve elde edilen bulgular neticesinde cinsiyetçi ikiyüzlülük örneği olan hegemonik annelik anlayışının kimi zaman bilinçsiz olsa dahi aslında gönüllülükle sürdürüldüğü ve idealize edildiği anlaşılmıştır. Kuşkusuz ki burada cinsiyetçi ikiyüzlülük kavramı; gerek tezin ve alan araştırmasının problematiği bağlamında gerekse de annelik ve ‘gönüllü’ çocuksuzluk konularında ön plana çıkmaktadır.

Bu bağlamda alan araştırmasının temel hipotezi olarak belirlenen, geleneksel annelik anlayışı cinsiyetçi ikiyüzlülüğe örnek teşkil ederken; kimi zaman aşmışlık olarak değerlendirilen gönüllü çocuksuzluğun -tercih olarak ya da makul bir zeminde gerekçelendirilerek- tümüyle cinsiyetçilikten bir özgürleşme olmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla ilk olarak burada, ‘gönüllü’ çocuksuzluğun kutsal anneliğe tümüyle bir karşı çıkış olduğu savı yanlışlanmakla birlikte bu konuda fikir ayrılıkları iki farklı zeminde olmuştur. Bu bakımdan geleneksel ataerkil annelik anlayışı, hegemoniktir ve kadın hayatını şekillendirme konusunda önemli bir konumda yer almaya devam etmektedir. İkinci olarak, ‘biyolojik saat’ söyleminin kadınların, geriye dönük yaşamlarında özellikle 30’lu yaşlarda çocuk sahibi olmayı düşünmeleri bakımından mühimdir. Görüşmelerde her ne kadar altı çizilerek konuşulmasa da, Psikolog Jülide Aral’ın da değerlendirmesiyle bu konunun ifade edilmesi veyahut itiraf edilmesi oldukça güçtür. Üçüncü olarak, gönüllü çocuksuzluk üzerine yapılan araştırmalar, gönüllü olarak çocuk sahibi olmayan kadınların anneliği ve doğurganlığı yüceltmediği yönündedir. Ancak alan araştırmasındaki bulgular, bu konuda kadınların farklı deneyimlere sahip olduğunu ve gönüllü çocuksuzluk üzerinden anneliği yücelten söylemlerin olduğunu ortaya koymuştur. Dördüncü olarak, toplumsal normlara ve değerlere uygun bir biçimde annelik rolünün üstlenilmesinin toplumsal ve psikolojik bedellerinin olmadığı; gönüllü\gönülsüz çocuksuz bir yaşamın bedellerinin olduğu fikri de kısmen yanlışlanmıştır. Görüşmecilerin çoğu her ne kadar herhangi bir bedel ödemediklerini beyan etse de ataerkil heteroseksist sistemin baskısı her yönüyle hissedilmektedir. Kaldı ki kadınların çoğu bir dönem çocuk sahibi olmayı istemiş, düşünmüş -örneğin, kürtaj olmadan önce ya da güvenli bir ilişki içindeyken- veyahut çocuk sahibi olmayı denemiştir. Bu bakımdan son olarak, ‘gönüllü’ çocuksuzluğun muğlak olduğu ve çocuksuz bir yaşamın tümüyle tercih olmadığı ve makul bir zeminde gerekçelendirildiği (Tablo 5) anlaşılmaktadır. Dolayısıyla annelik ve çocuksuzluğa dair tutum ve davranış ilişkisi bu noktada kimi görüşmeci için çelişkilidir. Üstelik eğitim, ekonomik bağımsızlık, çalışma durumu ve kadınlık kimliğine dair bilinç seviyesi arttıkça; çocuksuz yaşama makul gerekçelerin öne sürülmesi artmaktadır. Her seviyeden kadının anneliğin kutsallığına dokunmaması ve yeri geldiğinde anneliği yüceltmesi, muhalefeti de sindiren cinsiyetçiliğin sinsi boyutuna işaret etmektedir. Bu durumda, kesin ve net olaran bir tutum tespitinin yapılması zor olduğundan, geçmiş hayat hikâyelerinden yola çıkan bu kadınların çocuksuzluğu tercih etmekten ziyade anneliği seçmedikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, ‘gönüllü olarak anneliği tercih etme’ fikri, egemenlik ilişkileri içinde görmezden gelinmektedir; zira annelik gibi kutsal bir mertebeyi tercih etmemekten ziyade ‘ocukсуzluęu tercih etmek’ konusunun tartişılması hegemonik ataerkil sistemin sınırlarına takılmaktadır. Tez boyunca eleştirel bir mesafeden tartişılan annelik kavramı ile alan araştırmalarında elde edilen veriler kapsamında; ocukсуzluk durumu tersine çevrildiğinde, gönüllü\gönülsüz ocukсуz kadınların esasen ‘gönüllü olarak anne olmama tercihi’ yaptıkları -ki tercih boyutu da muğlaklaşmakta- ve sınırları keskin bir gönüllü ocukсуzluk tanımının yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Neticede anne olup olmamaya karar verme tercihinin memnuniyet zorunluluğuna evrilmesi, “*Annelik, gönüllü olabilir mi?*” açmazını tartişmaya açabilir.

EKLER

EK 1: Etik Kurul Onay Belgesi

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA ETİK KURULU

Sayı:2022-...92

Tarih: 26.12.2022

PROJENİN ADI: "Toplumsal Cinsiyetin Yeniden Üretimi Bağlamında Annelik Kavramının Eleştirisi"

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ: Kinem Tokdemir

PROJEDEKİ ARAŞTIRICILAR:

ONAY TARİHİ VE ONAY SAYISI: 2022-24/1

Sayın: Kinem Tokdemir

2022-7/16. Protokol Nolu

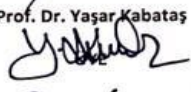
"Toplumsal Cinsiyetin Yeniden Üretimi Bağlamında Annelik Kavramının Eleştirisi" isimli projeniz Üniversitemiz Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu tarafından incelenmiş ve etik yönden uygunluğuna karar verilmiştir.

Prof. Dr. İclal Attıla

Kurul Başkanı

Prof. Dr. Gül Üstün

ÜYE

Prof. Dr. Yaşar Kabataş

Prof. Dr. Beşim Bülent Balı

ÜYE

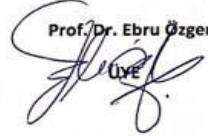

Prof. Dr. Naki Ekşi

ÜYE

(Zatı İmarah)
Prof. Dr. Oktay Çolak
ÜYE

Prof. Dr. Fatma Ayanoglu

ÜYE

Prof. Dr. Ebru Özgen

ÜYE

Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram

ÜYE

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Abrevaya, E. (2007). Annelik ve Kadınsılık. *Psikanaliz Yazıları Annelik* içinde. 13-33. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Abrevaya, E. (2015). Yüceltme Olarak Annelik. *Annelik* içinde. *Cogito* 81, 201-206. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akal, C. B. (1998). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Akdur, R. (1980). Çeşitli Yönleriyle Doğum Kontrolü. *Toplum ve Hekim*. 30, 57-61.
- Alptekin, D. (2014). Çelişik Duygularda Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Sorgusu: Üniversite Gençliğinin Cinsiyet Algısına Dair Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 32, 203-2011.
- Araz, Y. (2016). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Kadınlar, Çalışmak ve Sütannelik Üzerine. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. 9.26, 173-186.
- Arendt, H. (2018). *Şiddet: Üzerine*. B. Peker (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arney, W. R. (1980). Maternal-Infant Bonding: The Politics of Falling in Love with Your Child. *Feminist Studies*. 6.3, 547-570.

Ata Yüzügüllü, D., N. Aytaç ve M. Akbaba. (2018). Annelerin İlk Altı Ay Sadece Anne Sütü Verme Durumlarına Etki Eden Etmenlerin İncelenmesi. *Türk Pediatri Arşivi*. 53, 96-104.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Ünal Tekeli-Türkiye Davası. (16 Kasım 2004). Strazburg. 1-16.

Ay, F., E. Tektaş, A. Mak ve N. Aktay. (2018). Postpartum Depresyon ve Etkileyen Faktörler: 2000–2017 Araştırma Sonuçları. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*. 9.3, 147-152.

Ayan, S. (2014). Cinsiyetçilik: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*. 36, 147-156.

Aydınün, Ş. G. (2018). Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hâkim. A. M. Darga. *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 43-67.

Badinter, E. (1992). *Annelik Sevgisi: 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*. K. Çelik (çev.). İstanbul: AFA Yayıncılık.

Badinter, E. (1992). *Biri Ötekidir: Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişkiler ya da Androjin Devrim*. Ş. Tekeli (çev.). İstanbul: Afa Yayınları.

Badinter, E. (2011). *Kadınlık Mı? Annelik Mi?*. Ayşen Ekmekçi (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bağış, H., M. Ö. Çevik, A. Çift ve Ö. F. Karaçorlu. (2017). 46,XX Erkek Fenotipli Olguya Genetik Yaklaşım: Olgu Sunumu. *Fırat Tıp Dergisi*. 22.2, 104-107.

Baudrillard, J. (2020). *Nesneler Sistemi*. O. Adanır ve A. Favaro (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu: Söylenceleri\Yapıları*. N. Tural ve F. Keskin (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berktaş, F. (2021). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.

Bilgin, R. (2016). Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1.26, 219-243.

Blackstone, A. (2023). *Gönüllü Çocuksuzluk: Aileyi Baştan Tanımlayan ve Yeni Bir Bağımsızlık Çağı Yaratan Hareket*. H. Dikmen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Blackstone, A. ve M. D. Stewart. (2012). Choosing to be Childfree: Research on the Decision Not to Parent. *Sociology Compass*. 5, 1-10.

Blank, H. (2019). *Düzcinsel: Heteroseksüelliğin Şaşırtıcı Derecede Kısa Tarihi*. T. Ellialtı Köse (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bohner, G., K. Ahlborn ve R. Steiner. (2010). How Sexy are Sexist Men? Women's Perception of Male Response Profiles in the Ambivalent Sexism Inventory. *Sex Roles*. 62, 568-582.

Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler*. H. U. Tanrıöver (çev.). İstanbul: Hil Yayın.

Bourdieu, P. (2018). *Eril Tahakküm*. B. Yılmaz (çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Bourdieu, P. ve L. Wacquant. (2014). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. N. Ökten (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Briffault, R. (1990). *Analar*. Ş. Yeğin (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

Burke, J. P., J. E. Stets, ve M. A. Pirog. (1988). Gender Identity, Self-Esteem, and Physical and Sexual Abuse in Dating Relationships. *Social Psychology Quarterly*. 51.3, 272-285. JSTOR, American Sociological Association.

Butler, J. (2006). Olumsal Temeller: Feminizm ve “Postmodernizm” Sorusu. Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell ve Nancy Fraser Çatışan Feminizmler: Felsefî Fikir Alışverişi. F. E. Sezer (çev.). İstanbul: Metis Yayınları. 44-68.

Butler, J. (2010). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. B. Ertür (çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Butler, J. (2013). Toplumsal Cinsiyet Yanıyor: Sahiplenme ve Yıkma Sorunları. M. Moralı (çev.). *Defter Dergisi Arşivi*. 34, 123-141.

Butler, J. (2014). *Bela Bedenler*. Z. Talay (çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Butler, J. (2020). *Çöz(ül)en Cinsiyet*. B. E. Aksoy (çev.). İstanbul: MonoKL Yayınları.

Callan, V. J. (1985). Perceptions of Parents, the Voluntarily and Involuntarily Childless: A Multidimensional Scaling Analysis. *Journal of Marriage and Family*. 47.4, 1045-1050.

Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken.

- Caner, E. (2015). *Cinsellik Üzerine Toplumsal Fragmanlar*. İstanbul: Su Yayınları.
- Chodorow, N. J. (1978). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Chodorow, N. J. (1994). *Femininities, Masculinities, Sexualities: Freud and Beyond*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Chodorow, N. J. (2013). Family Structure and Feminine Personality.. *The Homeric Hymn to Demeter: Translation, Commentary, and Perspective*. H. P. Foley (Ed.). Princeton: Princeton University Press.
- Civaner, M. ve Y. I. Ülman. (2009). “Her Şey Çocuk İçindir”. *Türk Ped. Arş.* 44, 112-114.
- Cixous, H. (1976). The Laugh of the Medusa. K. Cohen ve P. Cohen (çev.). *Signs*. 1.4, 875-893. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cogito. (2015). Türkiye’de Ebeveynlik, Bilge Selçuk ile Söyleşi. *Annelik* içinde. Cogito 81, 108-116. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Collins, P. H. (1994). Shifting the Center: Race, Class and Feminist Theorizing About Motherhood. *Mothering: Ideology, Experience, and Agency* kitabının içinde. E. N. Glenn, G. Chang ve L. R. Forcey (Ed). 45-65. Newyork, London: Routledge.
- Cross, E. J. ve N. C. Overall. (2018). Women’s Attraction To Benevolent Sexism: Needing Relationship Security Predicts Greater Attraction To Men Who Endorse Benevolent Sexism. *European Journal of Social Psychology*. 48, 336–347.

Danış, M. Z., B. Erkoç, E. Güç Çınar ve Ş. Usta. (2020). Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Algısına Yönelik Bir Araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 10.20, 138-151.

Danna, D. (2015). *Contract Children: Questioning Surrogacy*. Stuttgart: İbidem-Verlag.

Dasgupta, N. (2004). Implicit Ingroup Favoritism, Outgroup Favoritism, and Their Behavioral Manifestations. *Social Justice Research*. 17.2, 143-169.

Davidoff, L. (2021). *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

De Beauvoir, S. (2019a). *İkinci Cinsiyet I: Olgular ve Efsaneler*. G. Savran (çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi KOÇKAM.

De Beauvoir, S. (2019b). *İkinci Cinsiyet II: Yaşanmış Deneyim*. G. Savran (çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi KOÇKAM.

Delphy, C. (1994). Changing Women in a Changing Europe: Is 'Difference' the Future for Feminism? D. Lionard (çev.). *Women's Studies Int. Forum*. 17.2/3, 187-201.

Demirci Yılmaz, T. (2015). Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950). *Annelik içinde. Cogito* 81, 66-90. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Donath, O. ve M. Trebbe-Plath. (2022). *Annelikten Pişman Olmak*. B. Yalçın (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Donovan, J. (2013). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*. A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eisenstein, H. (2016). Feminizm ve Neoliberal Küreselleşme Arasında Gizli ve Tehlikeli Bir İlişki mi Mevcut?. İ. Soyseçkin (çev.). 21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar içinde. 29-67. A. Özügürlü (Ed.). Ankara: NoteBene Yayınları.

Ellialtı-Köse, T. (2012). Evlilik Öncesi Cinsellik, Bekâret ve Beden Disiplini: Kadınların “Aşk” Üzerinden Cinsel Ahlak Mücadelesi. *Cogito*. 70-71, 371-397.

Engels, F. (2013). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. H. İlhan (çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.

Erdoğan, T. (2008). Nancy Chodorow’un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi Unsuru Olarak Annelik. *Aile ve Toplum*. 10.4, 73-82.

Erkmen, S. (2020). *Türkiye’de Kürtaj: AKP ve Biyopolitika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eşel, E. (2010). Anneliğin Nörobiyolojisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 21.1, 68-78.

Faure-Pragier, S. (2009). Kadındaki Çocuk İsteği Yalnızca Eksik Olan Penisin Bir İkamesi midir?. Z. Karaburçak (çev.). *Psikanaliz Yazıları Özne Olarak Anne* içinde. 23-34. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Federici, S. (2001). *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*. Ö. Karakaş (çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Federici, S. (2013). *Sıfır Noktasında Devrim: Ev İş, Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele*. D. Meral, H. Mertol ve Ö. Avcı (çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

- Federici, S. (2019). *Tenin Sınırlarının Ötesine. Güncel Kapitalizmde Bedeni Yeniden Düşünmek, Yeniden Oluşturmak ve Geri Almak*. B. Tanrısever (çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Ferguson, A. (1986). Motherhood and Sexuality: Some Feminist Questions. *Hypatia*. 1.2, 3-22.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği: Kadın Özgürlüğü Davası*. Y. Salman (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Forgacs, D. (2012). *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*. İ. Yıldız (çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Forcey, L. R. (2001). Feminist Perspectives on Mothering and Peace. *Journal of the Association for Research on Mothering*. 3 (2), 155-174.
- Forward, S. (2021). *Sevgisiz Anneler: Yetişkin Kızlar İçin İyileştirici Bir Rehber*. M. Yurdakuler (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2015a). *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar 4*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015b). *Cinselliğin Tarihi*. H. U. Tanrıöver (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fraser, N. (2006). *İhtiyaçlar Mücadelesi: Geç Kapitalizmin Siyasal Kültürünün Sosyalist-Feminist Açısından Eleştirisi*. A. T. Kılıç (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Freud, S. (2016). *Cinsellik Üzerine Üç Deneme: Bekâret Tabusu, Kadın Cinselliği, Fetişizm ve Diğer Konular*. S. Budak (çev.). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Friedan, B. (1983). *Kadınlığın Gizemi: Kadınlar İçin Yeni Bir Dönem Başlatan Kitap*. T. Mertoğlu (çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Friedman, D., M. Hechter ve S. Kanazawa. (1994). A Theory of the Value of Children. *Demography*. 31.3, 375-401.
- Gillespie, R. (2003). Childfree and Feminine: Understanding the Gender Identity of Voluntarily Childless Woman. *Gender & Society*. 17.1, 122-136.
- Gittins, D. (2011). *Aile Sorgulanıyor*. T. Erdem (çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Glenn, E. N. (1994). Social Contructions of Mothering: A Thematic Overview. *Mothering: Ideology, Experience, and Agency* kitabının içinde. E. N. Glenn, G. Chang ve L. R. Forcey (Ed). 1-29. Newyork, London: Routledge.
- Glick, P. ve S. T. Fiske. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*. 70.3, 491-512.
- Glick, P. ve S. T. Fiske. (1997). Hostile and Benevolent Sexism: Measuring Ambivalent Sexist Attitudes Toward Women. *Psychology of Women Quarterly*. 21, 119-135.
- Glick, P. ve S. T. Fiske. (2011). Ambivalent Sexism Revisited. *Psychology of Women Quarterly*. 35.3, 530-535.

- Godfrind-Haber, J. (2009). Anat Palgi Hacker'in Sunumuna İlişkin Tartışma Metni. A. Kurtul (çev.). *Psikanaliz Yazıları Özne Olarak Anne* içinde. 51-63. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Goettner-Abendroth, H. (2012). *Matriarchal Societies: Studies on Indigenous Cultures Across The Globe*. New York: Peter Lang.
- Gouni, O., G. Jarašiūnaitė-Fedosejeva, B. Kömürcü Akik, A. Holopainen ve J. Calleja-Agius. (2022). Childlessness: Concept Analysis. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 19,1464,1-46.
- Greenwald, G. A. ve L. H. Krieger. (2006). Implicit Bias: Scientific Foundations. *California Law Review*. 94.4, 945-967.
- Grenwald, A. G. ve M. R. Banaji. (1995). Implicit Social Cognition: Attitudes, Self-Esteem, and Stereotypes. *Psychological Review*. 102 (1), 4-27.
- Gülekli, B. (2006). *99 Sayfada Tüp Bebek*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Günbulut, A. (2016). Antik Dönemden Günümüze Hamile Giysileri. *Akdeniz Sanat Dergisi*. 9 (8), 30-49.
- Gürdal Küey, A. (2007). Emziren Anne. *Psikanaliz Yazıları Annelik* içinde. 43-48. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hakim, C. (2006). Women, Careers, and Work-Life Preferences. *British Journal of Guidance & Counselling*. 34. 3, 279-294. Routledge.

Hallstein, D. L. O. (2006). Conceiving Intensive Mothering. *Journal of the Association for Research on Mothering*. 8.1-2, 96-108.

Hallstein, D. L. O. (2015). *Bikini-Ready Moms: Celebrity Profiles, Motherhood, and the Body*. State University of New York: Sunny Press.

Hansen, E. T. (1997). *Mother Without Child: Contemporary Fiction and the Crisis of Motherhood*. Berkeley: University of California Press.

Hartmann, H. (2006). *Marksizim'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği*. G. Aygen (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hays, S. (1996). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven and London: Yale University Press.

Hecker, A. P. (2009). Özne Olarak Anne\Öteki Psikanalitik Kuramda Bir Eksik. P. Gökalp (çev.). *Psikanaliz Yazıları Özne Olarak Anne içinde*. 51-63. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Hird, M. (2013). Book Reviews. *Feminist Theory*. 14.3, 361-363. Gill, R. ve C. Scharff. (2011). *New Femininities: Postfeminism, Neoliberalism and Subjectivity*. Basingtoke: Palgrave Macmillan.

Hird, M. J. ve K. Abshoff. (2000). Women without Children: A Contradiction in Terms?. *Journal of Comparative Family Studies*. 31.3, 347-366.

Hooks, B. (2000). *Feminizm Herkes İçindir*. E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün ve A. Yıldırım (çev.). İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Houseknecht, S. K. (1987). Voluntary Childlessness. M. B. Sussman ve S. K. Steinmetz. (Ed.). *Handbook of Marriage and the Family*. New York and London: Plenum Press. 369-395.

Irigaray, L. (1993). *An Ethics of Sexual Diffirence*. C. Burke ve G. C. Gill (çev.). Ithaca, New York: Cornell University Press.

Irigaray, L. (2006). *Ben, Sen, Biz. Farklılık Kültürüne Doğru*. S. Büyükdüvenci ve N. Tural (çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Işık, E. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

İlkkaracan, P. (2015). Giriş: Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* kitabının içinde. P. İlkkaracan (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Jamison, P. H., L. R. Franzini ve R. M. Kaplan. (1979). Some Assumed Characteristics of Voluntarily Childfree Women and Men. *Psychology of Women Quarterly*. 4.2, 266-273.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2019). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. Ve B. Ataca. (2015). Value of Children, Family Change, and Implications for the Care of Erderly. *Cross-Cultural Research*. 49.4, 374-392.

Kanazawa, S. (2014). Intelligence and Childlessness. *Social Science Research*. 48, 157–170.

Karaismailoğlu, S. (2019). *Kadın Beyni Erkek Beyni: Birbirinizi Ne Kadar Tanıyorsunuz Ki?*. Ankara: Elma Yayınevi.

Kern, L. (2020). *Feminist Şehir*. B. S. Aydaş (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Keser, V. (2007). Anneliğe Dair... *Psikanaliz Yazıları Annelik* içinde. 35-41. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kıran, H., G. Kıran ve M. A. Güven. (2002). *Maternal Yaşın Gebelik Seyri ve Fetal Prognoz Üzerine Etkileri*. Arşiv. 12.90, 90-98.

Kilianski, S. E. ve L. A. Rudman. (1998). Wanting It Both Ways: Do Women Approve of Benevolent Sexism?. *Sex Roles*. 39.516, 333-352.

Klaus, M. (1998). Mother and Infant: Early Emotional Ties. *Pediatrics*. 102, 1244-1246.

Koçkar, A. İ. (2015). Günümüzde Anne Olmak: Bağlanma Teorisi ve Kadının Çalışması Arasındaki Dengenin İncelenmesi. *Annelik* içinde. *Cogito* 81, 207-218. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Köse, H. (2016). Bourdieu Düşüncesinde Tahakküm-İtaat İlişkisi ve Sosyo-Politik Beden. *İlef Dergisi*. 3.2, 173-199.

Kristeva, J. (1982). *Powers of Horrors: An Essay on Abjection*. L. S. Roudiez (çev.). New York: Colombia University Press.

Kristeva, J. (2012). *Kadınların Zamanı*. İ. Savaşır (çev.). *Defter*. 21, 7-29.

Kulhan, N. G., M. Kulhan, Ü. A. Nayk1, C. Nayk1, P. Uluğ, H. Toklucu. (2017). Planlı ve Plansız Hariçte Doğum: Hastane Doğumlarıyla Karşılaştıran Retrospektif Bir Çalışma. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*. 27.3, 222-228.

Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma. (2014). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Lee, R. (2003). The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change. *Journal of Economic Perspectives*. 17.4, 167-190.

Letherby, G. ve C. Williams. (1999). Non-Motherhood: Ambivalent Autobiographies. *Feminist Studies*. 25.3, 719-728.

Llwellyn, D. (2016). Maternal Silences: Motherhood and Voluntary Childlessness in Contemporary Christianity. *Religion & Gender*. 6.1, 64-79.

Maher, J. ve L. Saugeres. (2007). To Be or Not to Be a Mother? Women Negotiating Cultural Representations of Mothering. *Journal of Sociology*. 43.1, 5-21.

Maier, C. (2007). *No Kid: Çocuk Yapmamak İçin 40 Neden*. Z. C. Özatalay (çev.). İstanbul: Esen Kitap.

Matley, D. (2020). “I miss my old life”: Regretting Motherhood on Mumsnet. *Discourse. Context & Media*. 37. 1-8.

- Merz, E. M ve A. C. Liefbroer. (2012). The Attitude Toward Voluntary Childlessness in Europe: Cultural and Institutional Explanations. *Journal of Marriage and Family*. 74, 587-600.
- Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler*. G. Tunçer (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millett, K. (2018). *Cinsel Politika*. S. Selvi (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Mitchell, J. (1973). *Woman's Estate*. The Philips Park Press, Manchester: Penguin Books.
- Mitchell, J. (2006). *Kadınlar: En Uzun Devrim*. G. İnal, G. Savran ve Ş. Tekeli (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mitchell, J. (2011). *Kardeşler: Cinsellik ve Şiddet*. P. Padar ve B. C. Yılmazyigit (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Moore, L. H. (1996). Mothering and Social Responsibilities in a Cross-Cultural Perspective. *Feminist Perspectives on Lone Motherhood* kitabının içinde. E. B. Silva (Ed.). 58-75. British Library Cataloguing in Publication Data. London: Routledge.
- Newman Metzl, M. (2003). The Reproduction of Mothering; Feminism and Psychoanalytic Theory; Femininities, Masculinities and Sexualities; The Power of Feelings (Book Reviews). *Society For Psychonalysis And Psychanalytic Psychology*. Division 39. 55-60.
- O'Reilly, A. (2016). *Matricentric Feminism: Theory, Activism, and Practice*. Canada: Demeter Press.

- O'Reilly, A. (Ed.) (2004). *From Motherhood to Mothering: The Legacy of Adrienne Rich's of Woman Born*. New York: State University of New York Press.
- Onur, B. (2017). Çocukluğun ve Çocuk Yetiştirmenin Tarihi. *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma* içinde. M. Sayıl ve B. Selçuk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ortner, S. B. (1974). Is female to Male as Nature is to Culture? M. Z. Rosaldo ve L. Lamphere (Ed.). *Woman, culture, and society* içinde. Stanford, CA: Stanford University Press, 68-87.
- Ortner, S. B. (1996). *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press.
- Ovadia, S. ve B., Habip. (2015). İdeoloji, İnkâr ve Tahrip Olmuş Ara Alanların Üçgeninde Kadın ve Annelik. *Annelik* içinde. *Cogito* 81, 117-129. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özbay, F. (2013). Demografik Dönüşüm Sürecinde İktidar, Kadın ve Aile. *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?*. İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. 106-112.
- Özkan, Ö. (2012). Ükelere Göre Kürtaja Yönelik Yasal Düzenlemelere Genel Bir Bakış. *Toplum ve Hekim*. 27.4, 304-320.
- Özsöz, C. (2014). Pierre Bourdieu: Simgesel Şiddet, Eğitim, İktidar. *Pierre Bourdieu. Cogito*. 76, 290-311. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Öztan, E. (2015). Anelik, Söylem, Siyaset. *Anelik içinde. Cogito* 81, 91-107. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parman, T. (2007). Anelik Üzerine: Bir Psikanalitik Sözlük Denemesi. *Psikanaliz Yazıları Anelik içinde. 15-22. İstanbul: Bağlam Yayınları.*
- Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. B. Ertür (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Plumwood, V. (2012). Ecofeminism: an Overview and Discussion of Positions and Arguments. *Australasian Journal of Philosophy*. 64 (1), 120-138.
- Qiu, X. (2009). Luce Irigara's View on Mother-Daughter Relationship. *Comparative Literature: East & West*. 11.1, 31-43.
- Reed, E. (2012). *Kadının Evrimi I: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye*. Ş. Yeğin (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Reed, E. (2014). *Kadının Evrimi II: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye*. Ş. Yeğin (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Ricadat, E. ve L. Taieb (2015). *Üzerime Giyecek Hiçbir Şeyim Yok! Giysi: Keyif mi İşkence mi?*. T. Gülcan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rich, A. (1980). Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs*. 5.4, 631-660. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rich, A. (1995). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York and London: W. W. Norton & Company.

Ruddick, S. (1995). *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Boston: Bacon Press.

Sakallı-Uğurlu, N. (2003). Cinsiyetçilik: Kadınlara ve Erkeklerle İlişkin Tutumlar ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı. *Türk Psikoloji Yazıları*. 6.11-12, 1-20.

Sakman, E. (2021). Gönüllü Çocuksuzluk: Çocuk Sahibi Olmama Kararının Altında Yatan Faktörler ve Karşılaşılan Tepkiler Hakkında Bir Derleme. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*. 41.1, 83-109.

Salman Yıkılmış, M. (2018). Pronatalist Kültürde Anne Olmamak. *Fe Dergi*. 10. 2, 85-97.

Sarıtaş, E. (2020). *Cinsel Normalliğin Kuruluşu: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Heteronormatiflik ve İstikrarsızlıkları*. İstanbul: Metis Yayınları.

Schaeffer, J. (2015). Kadın Kanının Kırmızı İpliği. *Annelik* içinde. O. Türkay (çev.). *Cogito* 81, 168-191. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Semiz, Y. (2010). 1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 423-469.

Sever, M. (2015). “Kadınlık, Annelik, Gönüllü Çocuksuzluk: Elisabeth Badinter'den Kadınlık mı Annelik mi?, Tina Miller'dan Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler ve Corinne Maier'den No Kid Üzerinden Bir Karşılaştırmalı Okuma Çalışması. *Fe Dergi*. 7.2, 72-86.

Silva, E. B. (1996). The Transformation of Mothering. *Good Enough Mothering?: Feminist Perspectives on Lone Motherhood* kitabının içinde. E. B. Silva (Ed.). 10-36. British Library Cataloguing in Publication Data. London: Routledge.

- Smart, C. (1996). Deconstructing Motherhood. *Good Enough Mothering?: Feminist Perspectives on Lone Motherhood* kitabının içinde. E. B. Silva (Ed.). 37-57. British Library Cataloguing in Publication Data. London: Routledge.
- Solmuş, T. (2012). *Kadınlık ve Annelik Psikolojisi: Türkiye’de Anne-Çocuk Bağlanması*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Somay, B. (2015). *Bir Şeyler Eksik: Aşk, Cinsellik ve Hayat Hakkında Bilmek İstemediğimiz Şeyler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Stein, D. J. ve B. Vythilingum. (2009). Love and Attachment: The Psychobiology of Social Bonding. *CNS Spectr.* 14.5, 239-242.
- Stoet, G., D. B. O’Connor, M. Conner ve K. R. Laws. (2013). Are Women Better Than Men at Multi-Tasking?. Stoet *et al.* *BMC Psychology*. 1.18, 1-10.
- Sullivan, M. R. (2003). Developing a Sense of Safety: The Neurobiology of Neonatal Attachment. *Ann N Y Acad Sci*. 1008, 122-131.
- Sümer, N. (2017). Ana Babalık ve Bağlanma. *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma* içinde. M. Sayıl ve B. Selçuk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Bourdieu’nün Sosyolojisi*. E. Gen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şafak, E. (2007). *Siyah Süt*. İstanbul: Doğan Kitap.

Şahin, Ö. ve Y. Kahya. (2018). Evcil Hayvana Bağlanma Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*. 6.12, 174-197.

Şenyurt, A. Y., H. Coskun ve E. S. Ünlü. (2020). Örtük Çağrışım Testi'ni Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 15.26, 4437-4453.

T. C. Sağlık Bakanlığı. (2018). *Doğum Öncesi Bakım Yönetim Rehberi*. Ankara: Sistemofset.

Taylor Allen, A. (1991). *Feminism and Motherhood in Germany, 1800-1914*. New Jersey: Rutgers University Press.

Taylor Allen, A. (2005). *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890-1970: The Maternal Dilemma*. New York: Palgrave Macmillan.

Tezel, S. ve S. Gözüm. (2005). Postpartum Dönemde Kadınlarda Görülebilen Depresif Belirtiler ve Hemşirelik Bakımı. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 62-68.

Tokdemir, K. (2021). Hegemonik Annelik Anlayışı Üzerine: Anne Olmayı\Olmamayı Tercih Etmek Mümkün Mü?. *International Science, Culture and Academic Research Congress in Global World*. Turkey, USA: ISCYA Yayınevi. 185-191.

Tokdemir, K. (2021). Heteronormatif Bağlamda Cinsiyetçi Stereotiplerin Yeniden Üretilmesi: Mühendis ve Hastabakıcı Meslek Grupları İle Nitel Bir Araştırma. *4. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 62-70. Muğla.

- Tokdemir, K. (2022). Cinsiyetçi İkiyüzlülük Kavramı Temelinde Hegemonik Anneliğin Yeniden Üretimi. G. Çiğdem (ed.). *Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu Cilt 5* içinde, 149-167. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tunaboylu-İkiz, T. (2007). Anne Ol(a)mama. *Psikanaliz Yazıları Annelik* içinde. 61-68. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tunaboylu-İkiz, T. (2016). İmkânsız Annelik. *Psikanaliz Yazıları Psikanaliz ve Kadın* içinde. 91-95. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Uğur, Z. B. (2018). Çocuk Sahibi Olmak İnsanları Mutlu Ediyor mu? Türkiye’den Bulgular. *Nüfusbilim Dergisi\Turkish Journal of Population Studies*. 40, 83-105.
- Üstel, F. (2019). “Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşruiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Veevers, J. E. (1973). Voluntary Childlessness: A Neglected Area of Family Study. *The Family Coordinator*. 22.2, 199-205.
- Viki, G. T., D. Abrams ve P. Hutchison. (2003). The “True” Romantic: Benevolent Sexism and Paternalistic Chivalry. *Sex Roles*. 49. 9-10, 533-537.
- Welldon, E. (2001). Anne: Melek mi, Yosma mı? *Anneliğin İdealleştirilmesi ve Alçaltılması*. S. Kunt Akbaş ve C. Kurultay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Welldon, E. V. (2004). *Mother, Madonna, Whore: the Idealization and Denigration of Motherhood*. London: Karnac.

Winnicott, D. W. (1960). The Theory of The Parent-Infant Relationship. *The International Journal of Psychoanalysis*. 41, 585-595.

Winnicott, D. W. (2018). *Çocuk, Aile ve Dış Dünya*. N. Nirven ve N. Diner (çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Winnicott, D. W. (2018). *Ebeveynlerle Sohbet*. N. Hatiboğlu (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yaraman, A. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yaraman, A. (2003). *Toplumsal Değişme ve Kişilik Özellikleri: Prometheus'tan Narkissos'a*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yaraman, A. (2008). Yanılsamanın Neresindeyiz?. *Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 830-837. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yaraman, A. (2010). Modern Ataerkil Toplumsallaşma: “Erkeksi”, “Erkekçi” Kadınlar. *21.Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar, Değişim ve Güçlenme* kitabının içinde. F.Çoban-Döşkaya (Ed.). 698-704. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.

Yaraman, A. (2019). Cinsiyetçi İkiyüzlülük Bağlamında Gönüllü Ezilme: Simgesel şiddet. *İzmir Barosu Bülten*, 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü 25 Kasım 2019 Özel Sayısı 30, 6-14. İzmir: Yabaneri Matbaacılık.

Yaraman, A. (2020). *Cinsiyetçi İkiyüzlülük*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yazgan, U. (2004). Doğum Kontrol Yöntemleri. *Eczacı*. 10, 14-16.

Zelizer, V. A. (1985). *Pricing The Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books.

Gazeteler ve İnternet Kaynakları

4857 sayılı İş Kanunu. (2003). 25134.42. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf> (28 Mart 2023).

Alp, L. (15 Ekim 2020). Öz İle Sözün Bir Olmaması: Cinsiyetçi İkiyüzlülük. *GazeteKadıköy*. <http://www.gazetekadikoy.com.tr/yasam/oz-ile-sozun-bir-olmamasi-cinsiyetci-ikiyuzluluk-h16760.html> (25 Ekim 2021).

Ambrosino, B. (16 Mart 2017). The invention of ‘heterosexuality’. *BBC Future*. <https://www.bbc.com/future/article/20170315-the-invention-of-heterosexuality> (11 Aralık 2021).

Ambrosino, B. (28 Haziran 2016). ‘I am gay–but I wasn’t born this way’. *BBC Future*. <https://www.bbc.com/future/article/20160627-i-am-gay-but-i-wasnt-born-this-way> (11 Aralık 2021).

Anne Sütü Halk Eğitimi Sunusu. (21 Ocak 2013). Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığı . <https://mediworld.com.tr/images/pedimed/Anne.S%C3%BCt%C3%BC.ve.Emzirme.pdf> (16 Nisan 2021).

Arnold, N. (26 Mayıs 2017). It's OK guys, just admit it - half of you are not 100% straight. *BBC Future*. <https://www.bbc.co.uk/bbcthree/article/3e75b380-f622-4345-a383-4f948fc1013c> (11 Aralık 2021).

Aydın, Behlül. (20 Kasım 2021). Şahin Irmak: Çocukla uğraşamam, Asena da istemiyor!. *Hürriyet Kelebek*. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/sahin-irmak-cocukla-ugrasamam-asena-da-istemiyor-41943683> (2 Mart 2022).

BBC News Türkçe. (24 Haziran 2022). ABD'de neden milyonlarca kadın kürtaj hakkını kaybedecek?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61931766> (3 Ağustos 2022).

BBC News Türkçe. (31 Mayıs 2021). Çin'de çiftler 3 çocuk sahibi olabilecek. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57305174> (31 Temmuz 2022).

BBC News Türkçe. (23 Eylül 2010). Milletvekili anne bebeğini parlamentoya götürdü. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/09/100923_workingmother (6 Ekim 2021).

BBC News Türkçe. (11 Mart 2015). 'İran'daki doğum seferberliği kadını makineye çevirecek'. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150311_iran_kadınlar (31 Temmuz 2015).

BBC News Türkçe. (7 Aralık 2016). 100 Kadın: Çocuk sahibi olmaktan pişman olan anne ve babalar. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38220935> (26 Mart 2022).

BBC News. (12 Ekim 2018). '20 yıl içinde kadınlar erkeksiz çocuk doğurabilecek'. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45833711> (9 Mayıs 2022).

BBC News Türkçe. (26 Kasım 2018). 'Dünyanın ilk genetik tasarımı bebekleri Çin'de doğdu'. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46341694> (3 Ağustos 2022).

BBC News Türkçe. (17 Aralık 2018). Singapur'da eşcinsel baba, taşıyıcı annenin dünyaya getirdiği çocuğunu evlat edinebilecek. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46592352> (9 Ağustos 2022).

BBC News Türkçe. (29 Mart 2019). Taşıyıcı Anneanne: 55 Yaşında Kendi Torununu Doğurdu. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47744842> (19 Nisan 2023).

BBC News Türkçe. (3 Nisan 2019). Nebraska'da bir anne eşcinsel oğlu için taşıyıcı anne oldu, torununu doğurdu. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47795932> (19 Nisan 2019).

BBC News Türkçe. (8 Ağustos 2019). Kenya'da meclis oturumuna 5 aylık bebeğiyle gelen kadın milletvekili dışarı çıkarıldı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49271942> (6 Ekim 2021).

BBC News Türkçe. (15 Ağustos 2019). Antinatalistler: Çocuk sahibi olmanızı istemeyen doğum karşıtları kim?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49347508> (23 Nisan 2023).

BBC News Türkçe. (7 Ekim 2019). Fransa'da lezbiyen çiftler ve bekâr kadınların tüp bebek tedavisiyle çocuk sahibi olabilmesine karşı protesto. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49955812> (9 Ağustos 2019).

BBC News Türkçe. (5 Mart 2021). Arjantin'de kürtaj yasağının kalkması komşu ülkeleri de etkileyebilir mi?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56285721> (3 Ağustos 2022).

- Bebek Dostu Hastane Ne Demektir?*. (21 Kasım 2017). T.C. Sağlık Bakanlığı Sakarya İl Sağlık Müdürlüğü, Sakarya Eğitim ve Araştırma Hastanesi.
<https://sakaryaeah.saglik.gov.tr/TR,36888/bebek-dostu-hastane-ne-demektir.html> (20 Şubat 2021).
- Beech, B. (2012). The Benefits of Home Birth: Evidence of Safety, Effectiveness and Women's Experience. *AIMS Association for Improvements in the Maternity Services*.
<https://www.aims.org.uk/assets/media/3/benefits-of-home-birth.pdf> (2 Haziran 2021).
- Bellheather, D. (10 Eylül 2020). Watch Dubai couple's baby gender reveal on the Burj Khalifa. *Emirates Woman*. <https://emirateswoman.com/anas-asala-marwah-extravagant-gender-reveal-burj-khalifa/> (29 Nisan 2021).
- Beltran, M. J. (16 Mayıs 2019). Kürtaj oranlarının doğum oranını geçtiği ülke: Grönland. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48293772> (7 Ağustos 2022).
- Berghoef, K. (2019). Implicit Bias: What It Means and How It Affects Behavior. *ThoughtCo*.
<https://www.thoughtco.com/understanding-implicit-bias-4165634> (13 Ekim 2021).
- Bianet*. (4 Ağustos 2018). Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı'nın İsmi Değişti. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/199722-calisma-sosyal-hizmetler-ve-aile-bakanligi-nin-ismi-degisti> (14 Mayıs 2021).
- Bilir, T. (26 Eylül 2012). Bebeği Kundaklamanın Avantajları ve Dezavantajları.
<https://www.milliyet.com.tr/pembenar/tanla-bilir/bebegi-kundaklamanin-avantajlari-ve-dezavantajlari-1603017> (12 Nisan 2021).

- Cardoso, I. ve F, Teixeira. (8 Şubat 2022). What if women never had to give birth again?. *BBC Reel*. <https://www.bbc.co.uk/reel/video/p0bmqfk9/what-if-women-never-had-to-give-birth-again-> (9 Mayıs 2022).
- Ceylan, L. Meryem Uzerli ikinci bebeğine hamile! Nasıl yani?. *Milliyet Molatik*. <https://www.milliyet.com.tr/molatik/galeri/meryem-uzerli-ikinci-bebegine-hamile-nasil-yani-86913/1> (2 Mart 2022).
- Cherry, K. (18 Eylül 2020). How Does Implicit Bias Influence Behavior?: Explanations and Impacts of Unconscious Bias. *Verywellmind*. <https://www.verywellmind.com/implicit-bias-overview-4178401> (14 Ekim 2021).
- Cumhuriyet*. (8 Mart 2016). Erdoğan: Birileri Rahatsız Olsa da Benim İçin Kadın Öncelikle Annedir. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-birileri-rahatsiz-olsa-da-benim-icin-kadin-oncelikle-annedir-494059> (3 Nisan 2021).
- Cumhuriyet*. (19 Kasım 2022). Sanatçı Günseli Kato'dan tepki çeken sözler: 'Doğurmayan kadın eksiktir'. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/sanatci-gunseli-katodan-tepki-ceken-sozler-dogurmayan-kadin-eksiktir-2004298> (23 Nisan 2023).
- Cüceloğlu, D. (2007). *Niçin Çocuk Sahibi Olmak İstiyoruz?*. <http://www.dogancuceloglu.net/yazilar/288/nicin-cocuk-sahibi-olmak-istiyoruz/> (18 Ocak 2021).
- Diken*. (18 Ekim 2019). Yapay rahim geliştiriliyor. <https://www.diken.com.tr/yapay-rahim-gelistiriliyor/> (2 Ağustos 2022).
- Edgoose, J. (2019). How to Identify, Understand, and Unlearn Implicit Bias in Patient Care. *FPM Journal*. 29-33. <https://www.aafp.org/fpm/2019/0700/p29.html> (14 Ekim 2021).

Eğin, O, (23 Ağustos 2021). Çocuksuzluk özlemi. *HABERTÜRK*.

<https://www.haberturk.com/yazarlar/oray-egin/3170619-cocuksuzluk-ozlemi> (29 Mart 2022).

Elmacı, M. (27 Mayıs 2022). Dünyada kürtaj: Kadınlar hangi ülkelerde hangi haklara sahip?.

HABERTÜRK. <https://www.haberturk.com/dunyada-kurtaj-3451646> (3 Ağustos 2022).

Erdilek, İ. (15 Aralık 2010). Evde Doğum Fikri. *Hürriyet pembedar*.

<https://www.milliyet.com.tr/pembedar/irem-erdilek/evde-dogum-fikri-1326966> (4 Haziran 2021).

Erkut Demiröz, E. (8 Temmuz 2020). Doula nedir?. *Hürriyet Aile*.

<https://www.hurriyet.com.tr/aile/doula-nedir-415028> (21 Aralık 2022).

Euronews. (3 Ağustos 2017). Amerika Birleşik Devletleri'nde bir erkek doğum yaptı.

<https://tr.euronews.com/2017/08/03/amerika-birlesik-devletleri-nde-bir-erkek-dogum-yapti> (11 Aralık 2021).

Euronews. (7 Haziran 2022). Polonya: Yönetimin kürtaj yasağının ardından 'hamilelik kaydı'

tartışmaya yol açtı. <https://tr.euronews.com/2022/06/07/polonya-yonetimin-kurtaj-yasag-n-n-ard-ndan-hamilelik-kayd-tart-smaya-yol-act> (3 Ağustos 2022).

Feminism and Relation. (16 Şubat 2020). Matriarchies Are Not Just a Reversal of

Patriarchies: A Structural Analysis by Heide Goettner-Abendroth

<https://feminismandreligion.com/2020/02/16/matriarchies-are-not-just-a-reversal-of-patriarchies-a-structural-analysis-by-heide-goettner-abendroth/> (26 Nisan 2021).

Gaia Dergi. (14 Mayıs 2021). *Türkiye’de “oldurulan” annelik.*
https://gaiadergi.com/turkiyede-oldurulan-annelik/?fbclid=IwAR0kXZ3cI-IV9CQpPtEf5oIfdGzj51m5J33cIj_qPUAsmkEmyLX3XqJmaWk (16 Mayıs 2021).

Gallagher, J. (15 Temmuz 2020). Küresel doğum oranı düşüyor: Dünya, yaşlanan ve küçülen bir nüfusa hazır mı?. *BBC News Türkçe.* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53417604> (21 Temmuz 2022).

Gazete Duvar. (15 Ocak 2020). 'Bekârlardan vergi alınsın' fikri pek tutmadı.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/01/15/bekarlardan-vergi-alinsin-fikri-pek-tutmadı> (31 Temmuz 2022).

Gazete Duvar. (18 Ocak 2019). Türkiye’de kürtaj: Kâğıt üzerinde yasal, fiilen yasak.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/saglik/2019/01/18/turkiyede-kurtaj-kagit-uzerinde-yasal-fiilen-yasak> (3 Ağustos 2022).

Göksedef, E. (11 Haziran 2020). Aramızda Kalmasın: 'Ben de kürtaj oldum'. *BBC News Türkçe.* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51565655> (28 Ocak 2022).

Grunebaum, A. ve Chervenak, F. (24 Şubat 2015). Home Birth Is Not Safe. *The New York Times.* <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2015/02/24/is-home-birth-ever-a-safe-choice/home-birth-is-not-safe> (1 Haziran 2021).

Günyeli, İ. Evde doğuma talep artıyor. *Hürriyet Aile.*
<https://www.hurriyet.com.tr/aile/yazarlar/ilker-gunyeli/evde-doguma-talep-artiyor-415467> (1 Haziran 2021).

HABERTÜRK. (17 Mayıs 2020). Larissa Gacemer, 'Neden çocuk yapmıyorsunuz?' sorularına isyan etti. <https://www.haberturk.com/larissa-gacemer-neden-cocuk-yapmiyorsunuz-sorularina-isyan-etti-2682789-magazin> (29 Mart 2022).

HABERTÜRK. (7 Temmuz 2021). Sertab Erener'den tartışma yaratan çıkış: Artık çocuk doğurmamamız gerekiyor!. <https://www.haberturk.com/sertab-erener-den-tartisma-yaratan-cikis-artik-cocuk-dogurmamamiz-gerekmiyor-magazin-haberleri-3125810-magazin> (2 Mart 2022).

Hakim, C. (18 Kasım 2009). The Mother of All Paradoxes . <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/the-mother-of-all-paradoxes> (13 Nisan 2021).

Healt World News. (30 Eylül 2019). Anne Sütü Mucizesi-Emzirme Hakkında Çok Merak Edilen 10 Soru. <https://www.healthworldnews.net/anne-sutu-mucizesi-emzirme-hakkinda-cok-merak-edilen-10-soru/> (14 Nisan 2021).

Hoca, S. (8 Mart 2023). Mama ve Bez Yardımı Nasıl Alınır? Ne Zaman Yatar? 2023 Başvuru Formu. <https://www.devletdestekli.com/mama-ve-bez-yardimi-nasil-alinir-ne-zaman-yatar-2023-basvuru-formu/> (10 Mayıs 2023).

Hökelekli, H. Çocuk. *İslam Ansiklopedisi.* <https://islamansiklopedisi.org.tr/cocuk> (22 Eylül 2022).

Hürriyet Kelebek. (10 Kasım 2022). Ayda birkaç kez hamilelik söylentileri çıkıyordu: Keşke biri bana yumurtalarımı dondurmamı söyleseydi. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/jennifer-aniston-biri-de-bana-yumurtalarini-dondur-demedi-o-gemi-gitti-artik-42168420> (5 Aralık 2022).

Hürriyet. (25 Temmuz 2013). TRT Ekranlarında Şoke Eden Sözler.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/trt-ekranlarinda-soke-eden-sozler-24389288>
(4 Mart 2021).

Hürriyet. (5 Kasım 2021). Koronavirüs aşısının mucitleri Prof. Dr. Uğur Şahin ve eşi Özlem Türeci'ye bir müjde daha. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/koronavirus-asisinin-mucitleri-prof-dr-ugur-sahin-ve-esi-ozlem-tureciye-bir-mujde-daha-41685730> (25 Aralık 2021).

ILO (25 Ocak 2021). ILO: Benzeri Görülmemiş İşgücü Piyasası Kriz Sonrasında, Belirsiz ve Dengesiz Toparlanma Bekleniyor. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ILO%20Monitor%20-%20COVID19%20and%20the%20world%20of%20work.%20Seventh%20edition%20%5BTUR%5D.pdf> (13 Nisan 2021).

Intersex Society of North America. (1993). Does Having a Y Chromosome Make Someone a Man? https://isna.org/faq/y_chromosome/ (19 Kasım 2021).

IPSOS. (8 Mart 2016). Türkiye Barometresi Araştırması, Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliği ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Özel Bir Dosya ile İnceledi. <https://www.ipsos.com/tr-tr/turkiye-barometresi-arastirmasi-turkiyede-kadin-erkek-esitligi-ve-toplumsal-cinsiyet-rollerini-ozel> (19 Ekim 2021).

Kanık, B., Ö. M. Uluğ, N. Solak, M. Chayinska ve B. Çuvaş. (23 Kasım 2021). Kadınların Evlilik Sonrası Soyadı Değişikliğine İlişkin Tutumları. *5Harfliler*. <https://www.5harfliler.com/soyadi-degisikligi/> (25 Kasım 2021).

Kepenek, E. (12 Mayıs 2019). ÇİĞDEM DALAY ÇALIŞMASI-2: Türkiye'de Gönüllü Çocuksuz Kadın Olmak Ne Demek?. *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/208396-turkiye-de-gonullu-cocuksuz-kadin-olmak-ne-demek> (29 Eylül 2022).

Kepenek, E. (21 Ekim 2020). Ayşegül Yaraman Anlatıyor: Cinsiyetçi ikiyezlülük: Hem Mağduruz Hem Fail. *Bianet*. <https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/233058-cinsiyetci-ikiyuzluluk-hem-magduruz-hem-fail> (25 Ekim 2020).

Kılıç, M. Neden Anne Sütü?. *TEMAS Emzirme ve Anne Sütü Gönüllüleri Derneği*. https://www.temasdernegi.com/tr/temas_emzirme_kitapci-6 (14 Nisan 2021).

Kınacı, G. (21 Nisan 2021). Gece yarısı değişikliği ile kurulan bakanlıkta kadının adı yine yok. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/431205/gece-yarisi-degisikligi-ile-kurulan-bakanlikta-kadinin-adi-yine-yok> (14 Mayıs 2021).

Kirwan Institute. (29 Mayıs 2012). Understanding Implicit Bias. <https://kirwaninstitute.osu.edu/article/understanding-implicit-bias> (14 Ekim 2021).

Korkmaz Yıldız, N. (2 Nisan 2018). Alternatif doğum yöntemleri. *SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu*. <https://www.sdplatform.com/Dergi/1070/Alternatif-dogum-yontemleri.aspx> (1 Haziran 2021).

La Leche League Türkiye. <http://www.lllturkiye.org/2021/03/emzirme.sanati.html> (14 Nisan 2021).

Lansinoh. (24 Eylül 2020). Emzirme Döneminde Saç Dökülmesi Neden Olur?. <https://lansinoh.com.tr/emzirme-doneminde-sac-dokulmesi-neden-olur/> (15 Ekim 2021).

Lansinoh. (8 Ekim 2019). Lansinoh 2017 Uluslararası Emzirme Araştırması. <https://lansinoh.com.tr/lansinoh-2017-uluslararasi-emzirme-arastirmasi/> (14 Nisan 2021).

Mama ve Bez Yardımı Nasıl Yapılır? (2021). Devlet Yardımı. <https://devletyardimi.com/mama-ve-bez-yardimi-nasil-yapilir/> (15 Mayıs 2021).

Milliyet. (2 Ocak 2013). Erdoğan neden 3 çocuk istediğini açıkladı?. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-neden-3-cocuk-istedigini-acikladi-1650260> (31 Temmuz 2022).

Nutricia. (2016). Çalışan Annelerin İlk 1000 Günü. <http://mucizesende.com/wp-content/uploads/2015/11/Nutricia-Annelerin-1000-G%C3%BCn%C3%BC-Bro%C5%9F%C3%BCr-sv5-LR.pdf> (19 Ekim 2021).

Nereye. (13 Kasım 2019). Eski Toplumlarda Doğum Ritüelleri: Anne Ve Çocuğu Korumak. Ş. Çelik (çev.). <https://nereye.com.tr/eski-toplumlarda-dogum-rituelleri-anne-ve-cocugu-korumak/> (22 Eylül 2022).

Ng, K. (26 Temmuz 2021). Should I factor climate change into deciding whether to have kids?. *Independent.* <https://www.independent.co.uk/climate-change/sustainable-living/climate-crisis-children-family-planning-b1889373.html> (23 Nisan 2023).

NTV. (2 Mart 2022). Rihanna'nın cesur hamile stili. <https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/rihannanin-cesur-hamile-stili,STe1Yga6Dk6OATmkAgO6NA/z3a6TVHnpUSnHP019KL9Iw> (29 Ağustos 2022).

Onedio. (18 Aralık 2019). Gelin İnsanları İkiye Bölen "Anneler Çocuklarını Sevmek Zorunda mı?" Tartışmasını Birlikte Konuşalım!. <https://onedio.com/haber/gelin-insanlari-ikiye-bolen-anneler-cocuklarini-sevmek-zorunda-mi-tartismasini-birlikte-konusalim-892241> (19 Şubat 2021).

Oral, E. Yumurta Dondurma (Oosit Dondurma). *Erken Menopoz*. <https://www.erkenmenopoz.com/yumurta-dondurma-oosit-dondurma/> (5 Aralık 2022).

Osaka, S. (2 Aralık 2022). Should you not have kids because of climate change? It's complicated. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/12/02/climate-kids/> (23 Nisan 2023).

Özdemir, G. (26 Mart 2017). Nasıl Bir Aile Değişimi? I Çocuğun Değeri Araştırmaları II. *Psikolezyum*. <http://psikolezyum.com/cocugun-degeri-arastirmalari-ii/> (19 Nisan 2022).

Özörnek, H. (2006). Yumurta Dondurulması. 5. *Ulusal Jinekoloji ve Obstetrik Kongresi*. Antalya. 126. <http://www.hakanozornek.com/download/oosit-dondurulmasi.pdf> (26 Eylül 2022).

Perry, S. (22 Ağustos 2019). Breaking a gender myth: Women are not better at multitasking than men. *MINNPOST*. <https://www.minnpost.com/second-opinion/2019/08/breaking-a-gender-myth-women-are-not-better-at-multitasking-than-men/> (10 Aralık 2021).

Quammie, B. ve C. Shea, (20 Eylül 2019). 40 Women On Their Post-Baby Sex Lives. *Refinery29*. <https://www.refinery29.com/en-us/women-sex-after-having-baby> (13 Mayıs 2021).

- Rapaport, L. (2 Kasım 2016). Infant deaths during home birth often tied to delivery problems. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-health-mortality-home-births-idUSKBN12X293> (2 Haziran 2021).
- Rich, A. (25 Temmuz 2019). Heteroseksüellik kurumu ve Adrienne Rich. *Feminist Vesvese*. <https://feministvesvese.com/2019/07/25/heteroseksuellik-bir-kurum-olarak-kabul-edilip-incelenmelidir-adrienne-rich/> (11 Kasım 2021).
- Resmi Gazete. (28 Nisan 2023). Anayasa Mahkemesi Kararı. Sayı: 32174. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/04/20230428-9.pdf> (28 Nisan 2023).
- Sanatatak. (7 Mart 2022). Judith Butler: “Toplumsal Cinsiyet Önceden Belirlenmiş Bir Şey Değildir”. <http://www.sanatatak.com/view/judith-butler-toplumsal-cinsiyet-onceden-belirlenmis-bir-sey-degildir> (19 Nisan 2022).
- Schick, İrvin Cemil. (2018). What Ottoman Erotica Teaches us About Sexual Pluralism. *Aeon*. G. Doğan (çev.). <https://www.sosyalbilimler.org/wp-content/uploads/2019/06/Cemil-Schick-Osmanl%C4%B1-Erotik-Edebiyat.pdf> (11 Aralık 2021).
- Sheiner, E., , I. Ohel, A. Hadar O. Gelişen ve B. Gültekin. Hastane Dışı Doğumlar. 385-391. https://www.glowm.com/resources/glowm/pph_pdf/Turkish-PPH-Chap-46.pdf (1 Haziran 2021).
- Sönmez, A. (18 Kasım 2020). Ayşegül Yaraman: “Pozitif Ayrımcılık Acz Yaratır”. *Sanatatak*. <http://www.sanatatak.com/view/aysegul-yaraman-pozitif-ayrimcilik-acz-yaratir> (25 Ekim 2021).

Sönmez, A. (9 Kasım 2020). “Cinsel Yönelim Tabiri Bir Sembolik Şiddet Örneği”. *Sanatatak*. <http://www.sanatatak.com/view/cinsel-yonelim-tabiri-bir-sembolik-siddet-ornegi> (25 Ekim 2021).

Sporenda, F. (15 Aralık 2021). Anneliği Arzulamama: Kadınların Kendi Kaderini Tayin Hakkı Var mıdır? / Chloé Chaudet İle Söyleşi. A. N. Dinler (çev.). *Çatlakzemin*. <https://catlakzemin.com/anneligi-arzulamama-kadinlarin-kendi-kaderini-tayin-hakki-var-midir-chloe-chaudet-ile-soylesi/?fbclid=IwAR0GPKgRjzsTmROg0PCC68Glan4waGOqbncdYIO4vq3Vvihfh5c9LQQnKa4> (7 Eylül 2022).

Sputnik Türkiye. (5 Nisan 2023). Taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan İspanyol oyuncu oğlunun spermlerini kullandığını açıkladı. <https://sputniknews.com.tr/20230405/tasiyici-annelik-yoluyla-cocuk-sahibi-olan-ispanyol-oyuncu-oglunun-spermlerini-kullandigini-1069236684.html> (19 Nisan 2023).

Şahin, D. (11 Eylül 2014). Orgazm Olan Kadınların Ne Farkı Var? Özgürlük ve Orgazm. <https://drdogansahin.blogspot.com/2014/09/ozgurluk-ve-orgazm.html?m=1> (7 Şubat 2022).

Şimşek, B. ve A. Yazan. (9 Aralık 2016). Çocuk sahibi olmamaya karar veren kadınlar anlatıyor. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38258902> (24 Mart 2022).

T24. (5 Şubat 2016). Erkeksiz doğum artık mümkün; kadının kemik iliğinden sperm üretildi. <https://t24.com.tr/haber/erkeksiz-dogum-artik-mumkun-kadinin-kemik-iliginden-sperm-uretildi,327016> (3 Ağustos 2022).

Tartaglia ve diğerkleri. (2011). A New Look at XYY Syndrome: Medical and Psychological Features. *PMC*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3056496/> (20 Kasım 2021).

TELE 1. (19 Ağustos 2021). Kayahan'ın kızı ile İpek Açar arasında 'soyadı' kavgası: 'Şuursuz bir açıklama yapan şahsa son sözüm...'. <https://tele1.com.tr/kayahanin-kizi-ile-beste-acar-arasinda-soyadi-kavgasi-suursuz-bir-aciklama-yapan-sahsa-son-sozum-454015/> (20 Ekim 2021).

THE CONVERSATION. (12 Ağustos 2019). Shulamith Firestone: why the radical feminist who wanted to abolish pregnancy remains relevant. <https://theconversation.com/shulamith-firestone-why-the-radical-feminist-who-wanted-to-abolish-pregnancy-remains-relevant-115730> (1 Ağustos 2022).

Tokdemir, K. (9 Mayıs 2021). Kötü Anneler Vardır!. *Sanatatak*. <https://www.sanatatak.com/view/kotu-anneler-vardir> (14 Mayıs 2021).

Tokdemir, K. (8 Aralık 2021). ANNE OLMAK YA DA OLMAMAK ASIL MESELE BU MU? ASLA DEĞİL!. *Sanatatak*. <http://www.sanatatak.com/view/anne-olmak-ya-da-olmamak-asil-mesele-bu-mu-asla-degil?cv=1> (2 Mayıs 2023).

TÜİK. (2023). Avrupa Birliği Üye Ülkelerinde Çocuk Nüfus Oranı, 2022. [255](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20(AB)%20%C3%BCyesi%2027,0%20ile%20%C4%B0sve%C3%A7%20oldu%C4%9Fu%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC (10 Mayıs 2023).</p></div><div data-bbox=)

TÜİK. (2022). Doğum İstatistikleri, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633> (31 Temmuz 2021).

TÜİK. (25 Şubat 2021). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211> (7 Ocak 2022).

TÜİK. (5 Mart 2021). İstatistiklerle Kadın, 2020. *Haber Bülteni*, 37221.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/> (13 Nisan 2021).

TÜRK MEDENİ KANUNU. (8 Aralık 2021). Sayı 24607, Cilt 41, 8049-8210. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> (25 Kasım 2021).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (8 Mart 2021). Emine Erdoğan, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Dolayısıyla Düzenlenen Üreten Kadınlar Zirvesi'ne Katıldı. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/125156/emine-erdogan-8-mart-dunya-kadinlar-gunu-dolayisiyla-duzenlenen-ureten-kadinlar-zirvesi-ne-katildi> (3 Nisan 2021).

UNICEF Türkiye. (31 Mart 2020). Anne babalara Koronavirüs (COVID-19) salgını sırasında uygulayabilecekleri öneriler. <https://www.unicef.org/turkiye/hikayeler/anne-babalara-koronavir%C3%BCs-covid-19-salg%C4%B1n%C4%B1-s%C4%B1ras%C4%B1nda-uygulayabilecekleri-%C3%B6neriler> (27 Temmuz 2022).

UNICEF. (8 Nisan 2021). Emzirme oranıyla sınıfı geçen ülke yok! <https://www.unicefturk.org/yazi/emzirmehaftasi> (16 Nisan 2021).

Uplifers. (6 Mayıs 2020). Evde doğum: Tüm risklere rağmen evde doğum yapmak neden trend oldu?. <https://www.uplifers.com/evde-dogum/> (15 Mayıs 2021).

Vatan. (22 Nisan 2004). Erkeksiz ilk bebek doğdu!.

<https://www.gazetevatan.com/dunya/erkeksiz-ilk-bebek-dogdu-26575> (3 Ağustos 2022).

Watts, S. (8 Mart 2019). When Things Go Wrong, Why Do Mothers Get The Blame. *Forbes*.

<https://www.forbes.com/sites/sarahwatts/2019/03/08/when-things-go-wrong-why-do-mothers-get-the-blame/?sh=131cd4cf3bd6> (9 Ekim 2021).

Yılmaz, M. C. (13 Ocak 2020). Bekârlık vergisi mümkün mü? Tarihteki 'bekârlık ve çocuksuzluk vergisi' örnekleri. *Euronews*.

<https://tr.euronews.com/2020/01/13/bekarlik-vergisi-mumkun-mu-tarihteki-bekarlik-ve-cocuksuzluk-vergisi-ornekleri> (31 Temmuz 2022).

Yön, M. (24 Mart 2017). Yatırım Yapma, Çocuk Yap (!) Çocuğun Değeri Araştırması.

Psikolezyum. <http://psikolezyum.com/yatirim-yapma-cocuk-yap-cocugun-degeri/> (19 Nisan 2022).

Zvulun, M. (27 Aralık 2021). Cinsel sağlığımız için doğum kontrol yöntemlerini konuşmamız

ŞART. *5Harfliler*. <https://www.5harfliler.com/cinsel-sagligimiz-icin-dogum-kontrol-yontemlerini-konusmamiz-sart/> (20 Temmuz 2022).